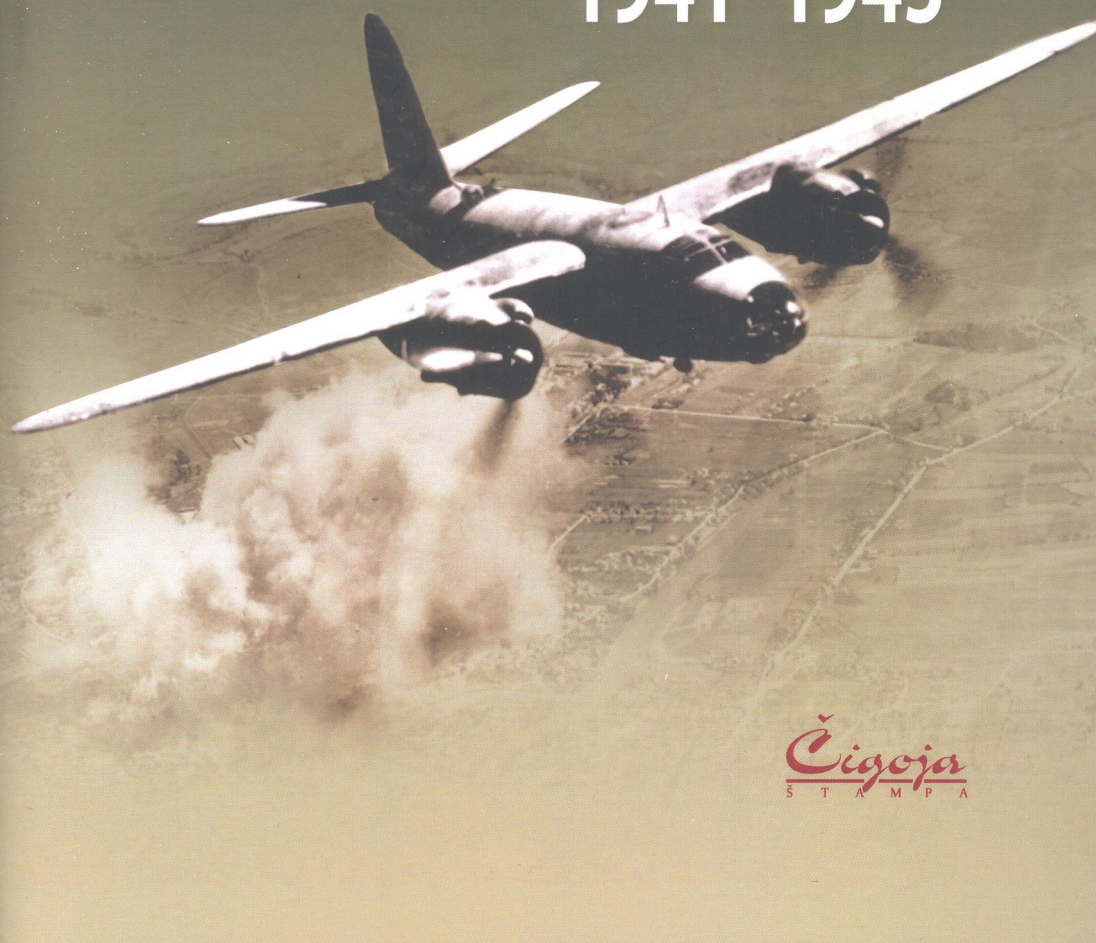

Valter ROBERTS

TITO, MIHAILOVIĆ

I SAVEZNICI
1941-1945

Čigoja
Š T A M P A

Valter Roberts
TITO, MIHAILOVI I SAVEZNICI
1941-1945

Izdava
"Čigoja štampa"

Za izdava a
Žarko Čigoja

Priprema i štampa

office@chigoja.com
www.chigoja.co.rs

ISBN 978-86-531-0015-5

Valter Roberts

TITO, MIHAILOVIC
I SAVEZNICI
1941-1945

Beograd,
2013.

Naslov originala

Walter R. Roberts

TITO, MIHAILOVIC AND THE ALLIES, 1941-1945

Gizi

SADRŽAJ

Re izdava a pred tre e izdanje.....	13
Re Autora pred tre e izdanje.....	15
Predgovor.....	21
ISTORIJSKI UVOD.....	27
PRVI DEO: 1941.	
PO ETAK OTPORA.....	31
JUGOSLAVIJA PRISTUPA TROJNOM PAKTU.....	33
DRŽAVNI UDAR I NAPAD SILA OSOVINE.....	37
JUGOSLAVIJA KAPITULIRA.....	40
MIHAILOVI DOLAZI DO SRPSKIH PLANINA.....	43
TITO ORGANIZUJE OTPOR.....	45
DVA RAZLI ITA KONCEPTA OTPORA.....	50
BRITANSKA VLADA POKAZUJE INTERESOVANJE.....	51
2.	
RANI ETNI KO-PARTIZANSKI ODNOSI.....	56
MIHAILOVI EVA PASIVNOST.....	61
PO ETNE MISTERIJE OKO TITOVOG IDENTITETA.....	63
ODNOSI ETNIKA IITALIJANA U CRNOJ GORI.....	64
OBRA ANJE SOVJETSKOM SAVEZU.....	65
NEOBAVEŠTENA AMERIKA.....	70
SITUACIJA KRAJEM 1941.....	71

DRUGI DEO: 1942.

MIHAILOVI - HEROJ SAVEZNIKA.....75

3.

MIHAILOVI PASIVAN - PARTIZANI POD NAPADOM.....77

BRITANCI OBNAVLJAJU POMO MIHAILOVI U.....80

SOVJETI OSTAJU PO STRANI.....82

KRALJ PETAR U POSETI SJEDINJENIM DRŽAVAMA.....84

PARTIZANI NAZIVAJU MIHAILOVI A IZDAJNIKOM.....87

4.

STEJT DEPARTMENT POSTAJE ZABRINUT.....91

SUMNJE U VEZI SA MIHAILOVI EM.....92

BRITANCI ŠALJU VIŠEG OFICIRA MIHAILOVI U.....96

JUGOSLOVENSKI PROBLEM U SAD -

LANAK LUJA ADAMI A.....100

PARTIZANSKA SKUPŠTINA U BIHA U.....104

SITUACIJA KRAJEM 1942.....106

TRE I DEO: 1943.

GRA ANSKI RAT.....109

5.

BRITANSKA VLADA PONOVO POKUŠAVA DA USPOSTAVI
KOORDINACIJU OTPORA U JUGOSLAVIJI.....111

BRITANCI U KAIRU PREUZIMAJU INICIJATIVU.....114

MIHAILOVI EV GOVOR.....119

NA SCENU STUPA OSS - IDN U POSETI VAŠINGTONU.....124

ETVRTA OFANZIVA.....127

NEMCI SE SUPROSTAVLJAJU SARADNJI

ITALIJANA I ETNIKA.....130

NEMCI I PARTIZANI ODRŽAVAJU PREGOVORE.....134

KOJE TITO?.....	142
BRITANCI USPOSTAVLJAJU VEZU SA PARTIZANIMA I JAJCU SVOJU MISIJU PRI ETNICIMA.....	144
NEMA KA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA POKUŠAVA DA USPOSTAVI KONTAK SA MIHAILOVIĆEM.....	153
FOTI RAZGOVARA SA RUZVELTOM.....	155
OSS NEZAVISNO DONOSI ODLUKU O USPOSTAVLJANJU VEZE.....	157
7.	
PROMENE U BRITANSKOJ POLITICI.....	159
SASTANAK U KVEBECU.....	164
JUGOSOVENSKI PILOTI SE OBUKAVAJU U SAD.....	167
VLADA U IZBEGLIŠTVU SE SELI U KAIRO.....	169
PRVI AMERIKANSKI OFICIRI ZA VEZU STIŽU U JUGOSLAVIJU.....	170
POSLEDICE PREDAJE ITALIJE.....	175
OSS ORGANIZUJE TRANS-JADRANSKU OPERACIJU.....	179
FARIŠEV IZVEŠTAJ.....	183
MIHAILOVIĆ PRISTAJE DA PREDUZME DVE OPERACIJE SABOTAŽE.....	184
MOSKOVSKA KONFERENCIJA MINISTARA SPOLJNIH POSLOVA.....	189
8.	
PRVA PARTIZANSKA VOJNA MISIJA KA ZAPADU - KONGRES U JAJCU.....	194
KONFERENCIJA U TEHERANU.....	196
POSLE TEHERANA.....	205
REAKCIJE BRITANACA, AMERIKANACA I SOVJETA NA DEKLARACIJU IZ JAJCA.....	209
SUKOB IZMEĐU BRITANSKE I JUGOSLOVENSKE VLADE.....	212
RAZVOJ BRITANSKE POLITIKE.....	214
SITUACIJA KRAJEM 1943. GODINE.....	218

ETVRTI DEO: 1944.	
TITO - HEROJ SAVEZNIKA.....	221
9.	
SERBIJSKO PISMO TITU.....	223
BRITANCI DONOSE ODLUKU DA POVUKU SVOJE OFICIRE ZA VEZU OD MIHAJLOVIĆA.....	230
GENERAL VILSON REORGANIZUJE BRITANSKU MISIJU KOD PARTIZANA.....	233
SOVJETI ŠALJU MISIJU TITU.....	237
STATUS AMERIČKIH OFICIRA U JUGOSLAVIJI.....	239
SJEDINJENE DRŽAVE SE ODVAJAJU OD BRITANSKOG PRITISKA NA KRALJA PETRA.....	241
MISIJA MAJORA VEJLA PARTIZANIMA.....	247
VELEBITOVA MISIJA U LONDONU - DILASOVA MISIJA U MOSKVI.....	249
10.	
RAZVOJ POLITIKE SAD.....	252
NOVA JUGOSLOVENSKA VLADA NAČELU SA ŠUBAŠIĆEM.....	259
BRITANSKA MISIJA NAPUŠTA MIHAJLOVIĆA.....	261
TITO SE EVAKUIŠE IZ JUGOSLAVIJE.....	263
GENERAL VILSON OSNIVA BALKANSKO RATNO VAZDUHOPLOVSTVO.....	266
PREDSTAVNIŠTVO SAD PRI JUGOSLOVENSKOJ VLADI - ŠUBAŠIĆ SE SASTAJE SA TITOM.....	267
RAZLIKE IZMEĐU AMERIČKE I BRITANSKE POLITIKE NA MEDITERANU.....	272
FOTIĆ NAPUŠTA MESTO JUGOSLOVENSKOG IZASLANIKA U VAŠINGTONU.....	274
FARIŠOV DRUGI IZVEŠTAJ.....	275
TITO PONOVO ODBIJA DA SE SRETNE SA ŠUBAŠIĆEM.....	277
SFERE UTICAJA?.....	278
TITO U ITALIJI.....	281
HANTINGTON, NORDEN I MARFI NA VISU - PATERSON JE POSTAVLJEN ZA AMBASADORA.....	288

SAD ŠALJU VAZDUHOPLOVNU JEDINICU ZA SPASAVANJE NA ETNIČKU TERITORIJU.....	292
OBAVEŠTAJNA AMERIČKA MISIJA SE PRIDRUŽUJE MIHAILOVIĆEVOM ŠTABU.....	294
KRALJ PETAR ODBACUJE MIHAILOVIĆA KOJI NAREĐUJE MOBILIZACIJU.....	297
TITO OGRANIČAVA BRITANSKE I AMERIČKE OFICIRE ZA VEZU.....	300
TITO SE „NAGINJE“ KAKO U MOSKVI.....	302
DRUGA KONFERENCIJA U KVEBECU - SERGIJE ILIČIN DOŠLATA U MOSKVI.....	306
PARTIZANI I CRVENA ARMIJA OSVAJAJU BEOGRAD.....	310
TITO I ŠUBAŠI POSTIŽU NOVI SPORAZUM.....	312

12.

AMERIČKA POLITIKA NEMEŠANJA U UNUTRAŠNJE STVARI JUGOSLAVIJE.....	315
SAD POVLAČI SVOJU OBAVEŠTAJNU MISIJU SA ETNIČKE TERITORIJE.....	317
BRITANSKA VLADA PREDLAŽE EVAKUACIJU MIHAILOVIĆA.....	320
I POSLEDNJI AMERIKANAC NAPUŠTA MIHAILOVIĆA.....	323
BEZ SAVEZNIČKOG ISKRČAVANJA U JUGOSLAVIJI.....	324
REAKCIJE NA SPORAZUM TITO-ŠUBAŠI	327
DODATNI PROBLEMI IZMEĐU TITA I ZAPADNIH SAVEZNIKA.....	330
SITUACIJA KRAJEM 1944.....	335

PETI DEO: 1945.

POBEDA USRED TRAGEDIJE.....	339
-----------------------------	-----

13.

KRALJ PETAR PRIGOVARA SPORAZUMU TITO-ŠUBAŠI	341
SPORAZUM KRALJ PETAR - ŠUBAŠI „SA REZERVOM“.....	345

PRVE AMERI KE DIPLOMATE STIŽU U BEOGRAD.....	348
MIHAILOVI JE NAPUŠTEN.....	349
KONFERENCIJA NA JALTI.....	350
NESLAGANJA OKO REGENATA.....	354
ALEKSANDER U POSETI TITU.....	357
FORMIRANJE JUGOSLOVENSKE VLADE - SAVEZNI KI AMBASADORI STIŽU U BEOGRAD.....	359
EPILOG.....	363
Spisak osoba koje su pomenute u ovoj knjizi.....	369
Hronologija doga aja.....	383
O AUTORU.....	401

RE IZDAVA A PRED TRE E IZDANJE

Prošlo je već nekoliko godina od kako su izašla dva izdanja knjige „Tito, Mihailovi i Saveznici, 1941-1945.“, ali je ona i dalje tražena. Prvobitni prijem ove knjige bio je veoma pozitivan. Prestižni tromesečni časopis „Spoljni poslovi“¹ ju je nazvao „najboljom savremenom knjigom koja se bavi tom temom.“ O njoj se pozitivno govorilo ne samo u školskim udžbenicima već je citirana i u dnevnoj štampi, uključujući i „Njujork Tajms“. Tako je dobro prihvaćena i u inostranstvu.

Jugoslovenska vlada je u početku protestvovala zbog izdavanja ove knjige, a razloge za to autor navodi u predgovoru ovom izdanju. Ipak, nedavno, Autor je pozvan u Jugoslaviju, na konferenciju koja ponovo osvjetljava događaje iz Drugog svetskog rata a u više navrata bio je veoma dobrodošao prilikom poseta Jugoslaviji, kao i na proslavama i događajima koje je organizovala Ambasada Jugoslavije u Vašingtonu, gdje, inače, jedno vreme nije bio pozivan.

Knjiga je ponovo objavljena u celosti. Mada se, kako je to navedeno u Predgovoru, u međuvremenu, od njenog prvog izdanja 1973. godine, pojavilo nekoliko knjiga i studija koje se tako i bave različitim temama koje tretira i ova knjiga, one ni na koji način nisu uticale na snagu argumenata koji su ovde navedeni. Ako ništa drugo, samo su potvrdile zaključke koji se u njoj mogu naći.

Izdava

Durham², Severna Karolina
januar 1987.

¹ or. FOREIGN AFFAIRS

² or. Durham

RE AUTORA PRED TRE E IZDANJE

Kako je to navedeno u predgovoru Izdava a ovom izdanju, ova knjiga, objavljena 1973. godine, istovremeno uz opšte odobravanje u zapadnoj štampi, prvobitno je bila negativno primljena u zvani nim jugoslovenskim krugovima. U leto 1973. jugoslovenska vlada je uložila zvani an protest protiv ove knjige vladi Sjedinjenih Ameri kih Država, kao i protestnu notu ambasadi SAD u Beogradu. Glavni pravac u kome je protest išao bio je da se Titov partizanski pokret izjedna ava sa pokretom otpora koji je organizovao Draža Mihailovi . Po sudu partizana, njihov pokret je bio oslobo-dila kog karaktera dok su Mihailovi eve trupe bile izdajni ke i sara ivale sa okupatorom. Kako e to italac zapaziti, ova knjiga ne izjedna ava ova dva pokreta; niti prihvata partizansku mitologiju o njima. Ništa na Balkanu, kako se navodi na ovim stranicama, nikada nije crno-belo - postoje samo razli ite nijanse sive.

Ono što je o igledno ponajviše uzбудilo jugoslovensku vladu je deo knjige koji opisuje pregovore izme u Nemaca i partizana, marta 1943. u Zagrebu, kao i ranije neobjavljenu injenicu da je Milovan ilas ozna en kao glavni pregovara na partizanskoj strani. Sam ilas u svojoj knjizi „Ratno doba“ (u izdanju „Harcourt Brace Jovanovi “³ iz 1977, dakle etiri godine posle pojavljivanja ove knjige) potvr uje svoje u eš e u pregovorima - „moj pseudonim je ostao neidentifikovan sve do pojavljivanja Robertsove knjige“ (str. 234). I dalje: „Suštinu ovih pregovora sa Nemcima ne bih objavljivao da ona stranoj javnosti nije ve naširoko poznata, i to veoma detaljno, preko Robertsove knjige „Tito, Mihailovi i Saveznici, str. 106-112“ (str. 231).

Posle objavljivanja ilasove knjige, Tito je u govoru u Jablanici, u Bosni, 12. novembra 1978, na komemoraciji povodom trideset pete godišnjice bitke na Neretvi, priznao da su pregovori vo eni. Ipak, on im je dao poprili no ograni enu važnost govore i kako je njihova svrha bila jedino da Nemci priznaju da su zaratili sa partizanima.

³ Harcourt Brace Jovanovich

Osim klasove knjige, još nekoliko dela se na Zapadu, posle 1973, bave tim istim periodom, a pre svega „etnički pokret i jugoslovenski pokret otpora“ (Matea Milaca⁴), „etnički“ (Joza Tomašević⁵), „Britanska politika prema pokretima otpora u Jugoslaviji i Grčkoj tokom rata“ (u izdanju Filisa Otija i Richarda Kloga⁶), „Britanska politika u jugoistočnoj Evropi u Drugom svetskom ratu (Elizabeth Bejker⁷), „Patriota i izdajnik“ (Dejvida Martina⁸), „Tito“ (Emila Guikovatija⁹) i „Britanija i rat za Jugoslaviju“ (Marka Vilera¹⁰). Ove odlične knjige upotpunjuju ovu studiju ne dovodeći u pitanje njene ključne stavove.

Tito je umro u proleće 1980. Pet meseci kasnije, u oktobru, držao sam predavanje na naučnom skupu u Nemačkoj sa temom „Tito: od legende do istorije“ i naglasio da će sigurno doći do procesa demistifikacije Tita. Taj proces je u mnogome došao mnogo brže nego što sam predvideo, ostavivši svoj trag u jugoslovenskoj historiografiji. Danas su samo starije generacije partizana sklone tvrdnji da je Tito bio heroj a Mihailović izdajnik. A samo starije generacije etnika nazivaju Mihailovića herojem a Tita izdajnikom. Već sam na kongresu američkih i jugoslovenskih naučnika, u leto 1980. na Plitvicama (Hrvatska), tri meseca posle Titove smrti, primetio da se predava i iz Jugoslavije sve više objektivno okretajući ka ulozi Mihailovića.

Od tada su se u Jugoslaviji pojavljivale brojne, ponekad potpuno objektivne studije i članci (uključujući i tu i dnevnu štampu) koji su se bavili događajima iz Drugog svetskog rata. U jednom feljtonu, u nedeljniku NIN, ova knjiga i njen autor, koji su prethodno napadani, sada su citirani u pozitivnom smislu. S tim u vezi treba pomenuti dve knjige koje su se nedavno pojavile u Jugoslaviji: „Martovski pregovori“ (Mišo Leković, Narodna knjiga, 1985.) i posebno „Saveznici i jugoslavenska ratna drama (Veselin Čuretić, Balkanološki Institut, 1985.)

Čuretićeva knjiga je možda najjasniji dokaz evolucije jugoslovenske historiografije posle Titove smrti. Ona pokriva, uglavnom, isti period kao i ova knjiga, i u mnogim delovima dolazi do sličnih zaključaka. Ono što

⁴ Mateo Milazzo (Johns Hopkins University Press, 1975)

⁵ Jozo Tomasevich (Stanford University Press, 1975)

⁶ Phyllis Auty, Richard Clogg (Macmillan, 1975)

⁷ Elisabeth Baker (Macmillan, 1976)

⁸ David Martin (Hoover Institution Press, 1978)

⁹ Emile Guikovaty (Hachette, 1979)

¹⁰ Mark C. Wheeler (Columbia University Press, 1980)

je posebno zanimljivo je da je ta knjiga štampana u Jugoslaviji. Nju je izdala Srpska Akademija Nauka u jesen 1985, a na prijemu povodom njenog objavljivanja je bilo prisutno više od pet stotina ljudi, uključujući i vodeće srpske književnike, profesore i druge intelektualce. U roku od nekoliko nedelja, kontrolisana državna štampa je započela kampanju protiv te knjige. Dureti je izbačen iz Saveza komunista, kao i dvojica istoričara koji su preporučili ovu knjigu (od kojih jedan je čak partizanski ratni heroj). Ipak, jugoslovenske vlasti su dozvolile dva štampana izdanja koja su prodana u roku od samo nekoliko sati od svog pojavljivanja u knjižarama, pre nego što su konačno stavili zabranu na treće izdanje. Dureti, koji je izbačen iz Partije, ipak je dobio pasoš i došao u SAD, da bi se kasnije vratio u Jugoslaviju.

Dureti ova knjiga se kroz svoj tekst poziva na ovu studiju i u pozitivnom smislu citira njene delove. Ona je vapaj iz 1973, kada su malobrojni Jugosloveni, koji su tajnim kanalima došli do ove knjige, smatrali da ne treba da je drže izloženu u svojim policama.

Kako se često kaže, istorija je tkanina bez šava; kao posledicu - nije teško razumeti zašto je zvan "no priznanje" da su partizani pregovarali sa Nemcima 1943. olakšalo jugoslovenskim istoričarima da prepoznaju i ulogu Mihailoviča i da ga tretiraju na mnogo pošteniji način. Isto tako, do javnosti je u proteklih nekoliko godina dospelo nekoliko epizoda iz Titovog života, koje ga prikazuju kao mnogo kompleksniju figuru od one koja je prikazana kroz glorifikaciju u zvan "nu legendu" o njemu.

S tim u vezi, postavlja se pitanje kakva je uopšte bila Titova uloga u jugoslovenskom narodu, pogotovu prema Srbima, imajući u vidu da je 1914. služio austro-ugarsku vojsku i bio na *srpskom frontu*, pre nego što je prebačen na Karpate, kako bi ratovao protiv carske armije. Tokom godina je objavljeno dosta biografija o Titu koje revnosno beleže da je Josip Broz bio lojalan niži oficir u K&K vojsci i da su ga Rusi zarobili na Galipolju 1915. - čak se i ne osvrću na njegov vojni angažman 1914. Kada je ova knjiga napisana, Titove dužnosti na srpskom frontu nisu bile poznate. To je, kasnih sedamdesetih, otkrio Duško Doder („Jugosloveni“¹¹, str. 127). Naravno, Tito je 1945. i kasnije imao dobre razloge da se njegova uloga sa srpskog fronta 1914. što više umanjiti. Inače duboko sumnjičavi prema Titu usled njegovog akcenta, Srbi koji su ga tokom rata opisivali kao Rusa, Ukrajinca ili ko zna kako sve još, bi bez sumnje voleli da iskoriste informacije da se borio protiv Srba 1914. kako bi podigli anti-titovsko raspoloženje. Rezultat bi bez sum-

¹¹ „The Yugoslavs“ (Random House, 1978)

nje bio dalje komplikovanje u Titovom naporu da primiri Srbe. Tako e bi mu verovatno bilo mnogo komplikovanije da rukovodi Partijom i zemljom tokom krize sa Staljinom, 1948.

Kada smo rekli da je lik Tita mnogo složeniji od onoga koji je prikazan kroz zvani nu legendu, treba tako e naglasiti da se dalja otkri a do kojih se došlo posle njegove smrti a u vezi njegove li nosti, na ina života i razli itim odnosima koje je razvijao, u osnovi ne odvajaju previše od njegovog jedinstvenog karaktera - toliko originalnog da se njegova dostignu a ne dovode u pitanje a koji je skoro do samog kraja ostao pre krepko ljudsko stvorenje nego kamena statua. Za razliku od Staljina i Maoa, Tito se nikada nije ustezao da bude nedosledan; zdrav razum je kod njega eš e preovladavao nego što nije, a njegov smisao za humor bio je krajnje prijatan i doteran. Bio je veoma ponosan i egocentri an ovek, a poslednjih godina svog života nije bio naro ito raspoložen da proguta ekonomske promene koje bi umanjile visok standard u kome su žive li Jugosloveni. Nije želeo da on bude taj koji e tražiti od svog naroda da stegne kaiš. Kao neizbežnu posledicu dobili smo injenicu da je tokom Titovog života Jugoslavija žive li iznad svojih mogućnosti te da je post-Titova Jugoslavija morala da proguta gorku pilulu. To je osnovni razlog zbog koga je demistifikacija Tita bila mnogo brža nego što su to predvi ali ak i oni koji su ga kritikovali.

januara 1987.

Autor

PREDGOVOR

Godine 1960, Vlada SAD me je postavila za Savetnika za kulturu i štampu u Ambasadi SAD u Beogradu. To je bio moj prvi stvarni kontakt sa Jugoslavijom. U pripremi za taj zadatak, strasno sam istražio, posebno sve što je vezano za istoriju zemlje. Ali, kako me je moje istraživanje dovelo do uloge Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, kao i odnosima između Saveznika i različitih jugoslovenskih frakcija unutar i van zemlje, shvatio sam da je literatura koja se bavi time konfuzna i kontradiktorna. Pisci koji su se zalagali za partizanski komunistički pokret imali su verziju činjenica koje su često bile potpuno u neskladu sa onim što su pisali oni koji su podržavali kraljevski i fašistički pokret.

Postoji mnogo knjiga i monografija koje su objavljene u Jugoslaviji posle 1945. a koje veličaju partizane. U tu grupu spada i delo Vladimira Dedijera „Josip Broz Tito“, koje je u skraćenoj engleskoj verziji imalo veoma široku rasprostranjenost u Velikoj Britaniji i SAD. To je potpuno odobravanje komunističkog pokreta. Knjige koje su napisali jugoslovenski emigranti, kao što je Konstantin Fotić („Rat koji smo izgubili“), opisuju fašističke i kraljevističke rojaliste kao one koji nisu činili nikakve greške. Čak i britansko-američka literatura koja pokriva period 1941-45. potpuno je gotovo neizbežno od protagonista sa jedne ili sa druge strane a uglavnom od fašističke strane u jugoslovenskim događajima; na primer, mnogi od njih su bili oficiri za vezu bilo kod partizana, bilo kod fašista. Ficorj Meklejnova „Osporavana barikada“¹² je nešto što je blizu klasičnom delu, ali je to biografija koja veoma simpatično Tita i tako se u velikoj meri svrstava na stranu partizana. Nasuprot tome, knjiga Alberta Sajca „Mihailovič, prevarant ili heroj“¹³ nekritički se svrstava na stranu fašista.

¹² Fitzroy Maclean: „Disputed Barricade“

¹³ Albert Seitz: „Mihailovič, Hoax or Hero“

Ubrzo po mom dolasku u Jugoslaviju, posvetio sam se otkrivanju inženica zarad sopstvenog saznanja. Brzo sam ustanovio da ne samo literatura esto obiluje neta nostima - pogrešni datumi, pogrešna imena, pogrešni nazivi mesta - nego da ni dokumenta i li nosti koje ine informaciju iz prve ruke ili nisu dostupni ili su neodgovaraju i za ova pitanja. Jugoslovenska arhiva je bila nekompletna, britanska je i dalje bila zatvorena a ameri ki izvori su bili samo delimi no dostupni jer je arhiva Službe za strateške usluge (OSS) bila nedostupna a zaplenjena nema ka dokumenta su bila od ograni ene koristi za ovu vrstu prou avanja.

Uprkos svim tim ograni enjima, ipak sam krenuo u strpljivo istraživanje materijala koji je bio dostupan te sam zapo eo seriju razgovora sa preko stotinu u esnika ratnih doga aja - Britanaca, Amerikanaca, Jugoslovena i Nemaca. injenice su po ele da se odvajaju od fikcije te mi je pošlo za rukom da utvrdim datume, mesta i imena ljudi.

Ubrzo je postalo jasno da pri a o odnosima izme u Saveznika i razli itih jugoslovenskih frakcija tokom Drugog svetskog rata ne može da se ispri a bez prou avanja porekla i razvoja dva pokreta otpora koji su se pojavili u Jugoslaviji, kao i njihovih odnosa koji su imali sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu. Koje su bile istinske namere i aspiracije etnika i partizana i da li su se one menjale tokom trajanja rata? Ko je bio Draža Mihailovi i kakva je zapravo bila njegova uloga? Da li je on bio heroj, izdajnik ili ni jedno od ta dva? Da li su se on i njegovi etnici borili protiv neprijatelja ili su sara ivali s njim? I ko je bio Tito i kakvi su bili njegovi ciljevi? Da li je on bio sovjetski agent ili jugoslovenski revolucionar?

Staviše, Stavovi Saveznika prema Jugoslaviji bili su pod uticajem ne samo doga aja koji su se dešavali unutar okupirane zemlje ve više razvojem rata u Evropi i zna ajem koji je velika Trojka davala operacijama na jugoslovenskom ratištu. er ilov interes na Balkanu je bio u suprotnosti sa Ruzveltovim dubokim protivljenjem bilo kakvom ve em angažovanju ameri kih trupa u tom podru ju. Staljin je za udo poprili no kasnio sa razvijanjem interesa u jugoisto noj Evropi.

U prvim godinama rata samo je Britanija pokazala interes za Jugoslaviju. Da li je er ilova briga za probleme u Jugoslaviji bila samo vojnog karaktera ili je imala i politi ku konotaciju?

Kakav je bio stav Sovjetskog Saveza prema doga ajima unutar Jugoslavije? Da li je namerno stvaran novi satelit za sovjetski komunizam u Isto - noj Evropi ili je to bila samo neo ekivana korist?

I kona no, SAD: šta je Ruzvelt mislio o Balkanu? Poznato je da je on imao jaka pro-srpska ose anja ali da li su se ona prenela i na pro-Mihailovi evu politiku?

Ukratko, ova knjiga pokušava da se bavi neispri anom istorijom o tome šta se zaista dogodilo u odnosima između Saveznika i razli itih jugoslovenskih frakcija tokom Drugog svetskog rata. Ona predstavlja proverenu informaciju od izvora iz prve ruke, od kojih mnogi nisu dostupni u objavljenoj literaturi.

Uglavnom sam se koncentrisao na opisivanje jugoslovensko-ameri kih odnosa tokom tog perioda, zapo inju i od trenutka kada je, posle okupacije Jugoslavije od strane Sila osovine, ameri ki ministar Artur Blis Lejn¹⁴ napustio Beograd, 16.maja 1941, pa sve do dolaska ameri kog ambasadora Ri arda Patersona¹⁵ u Beograd, 31.marta 1945. Tokom tog perioda od gotovo etiri godine, jugoslovensko-ameri ki odnosi su bili usmeravani u dva kanala. Prvi je bio diplomatski kanal - odnosi između Vlade SAD i jugoslovenske Vlade u izbeglištvu preko jugoslovenske misije u Vašingtonu i ameri ke misije pri toj Vladi u Londonu i Kairu. Drugi je bio vojni kanal - odnosi koji su uspostavljeni između ameri kih vojnih službenika (uključujući i OSS) i snaga pokreta otpora koje su dejstvovale u Jugoslaviji.

Zahvaljujem se svim učesnicima rata koje sam uspeo da prona em i koji su odgovorili na moja pisma ili se li no sa mnom susreli: .Armstrongu¹⁶, Stivenu Bejlju¹⁷, Melvinu Bensonu¹⁸, Arturu Koksuu¹⁹, Frederiku Dikinu²⁰, Vladimiru Dedijeru, B. Deranijanu²¹, Edvardu Galvinu²², Edvardu Grinu²³, Kenetu Grinlesuu²⁴, K. F. Hajncuu²⁵, Džonu Heniker-Mejdžoruu²⁶, Ilariju Han-

¹⁴ Arthur Bliss Lane

¹⁵ Richard C. Patterson

¹⁶ C.D. Armstrong

¹⁷ S.W. Bailey

¹⁸ Melvin O. Benson

¹⁹ Arthur M. Cox

²⁰ F.W. Deakin

²¹ B.N. Deranian

²² Edward Galvin

²³ Edward Green

²⁴ Kenneth Greenless

²⁵ K.F. Heinz

²⁶ John Henniker-Major

tingtonu²⁷, Luisu Ijou²⁸, Robertu Džojso²⁹, V.Ladi-Mocarski, L.Lemniceru³⁰, Frenklinu Lindseju³¹, Robertu Mek Dauvelu³², Ficroju Meklejnju, Sergiju Makiedu³³, Valteru Mensfildu³⁴, Jozefu Matlu³⁵, Tarneru Mek Bejnu³⁶, Robertu Marfiju³⁷, Džordžu Musulinu³⁸, L.A.Nevelevu³⁹, Karlu Nordenu⁴⁰, Timoti Pfajferu⁴¹, Stojanu Pribi evi u, Jaši Rajteru, Karlu Rankinu⁴², Valteru Rosu⁴³, Džordžu Selvigu⁴⁴, Majku Stojanovi u, Sajrusu Šulcbergeru⁴⁵, arlsu Tajeru⁴⁶, Robertu Tompsonu⁴⁷, Hansu Tofteu⁴⁸, Džonu Toulminu⁴⁹, Vladimiru Velebitu, Zvonimiru Vu kovi u, i Džordžu Vu ini u. Isto tako, zahvalan sam i pukovniku Zvonimiru Kljakovi u sa Vojnog istorijskog instituta u Beogradu i gospodinu Luelinu Vudvardu⁵⁰ sa Oksforda (Engleska), za njihovu svesrdnu pomoć .

Tako e se posebno zahvaljujem i profesoru Džordžu F. Kenanu⁵¹, koji je bio Ambasador u Jugoslaviji tokom dela mog službovanja u Beogradu;

²⁷ Ellary Huntington

²⁸ Louis Huot

²⁹ Robert Joyce

³⁰ L.L. Lemnitzer

³¹ Franklin Lindsay

³² Robert McDowell

³³ Sergije Makiedo

³⁴ Walter Mansfield

³⁵ Josef Matl

³⁶ Turner McBaine

³⁷ Robert Murphy

³⁸ George Musulin

³⁹ L.A. Neveleff

⁴⁰ Carl Norden

⁴¹ Timothy Pfeiffer

⁴² Karl Rankin

⁴³ Walter Ross

⁴⁴ George Selvig

⁴⁵ C.L.Sulzberger

⁴⁶ Charles Thayer

⁴⁷ Robert Thompson

⁴⁸ Hans Tofte

⁴⁹ John Toulmin

⁵⁰ Llewellyn Woodward

⁵¹ George F. Kennan

profesoru Lajmanu Kirkpatriku ml.⁵², sa Univerziteta Braun, gde sam proveo godinu dana kao diplomata *in-residence*; profesoru Aleksu Dragni u sa Univerziteta Vanderbilt; Džonu Kempbelu⁵³ iz Saveta za spoljne poslove; Endriju Berdingu⁵⁴, bivšem pomoćniku Državnog sekretara SAD, kao i mojim kolegama Džejsmu Bredšouu⁵⁵, Ginteru Ejku⁵⁶, Robertu Heneju⁵⁷, Muraju Lausonu⁵⁸, Rotu Njufru⁵⁹, Majklu O'Mari⁶⁰, Lazaru Pistraku, Slavku Todorovi u i Džordžu Vajnu⁶¹, kao i Inge DierolP, Meri Kvir⁶³ i Ketu Skovran⁶⁴, za njihovu neprocenjivu pomoć .

Valter Roberts

Vašington, D.C.
mart 1973.

⁵² Lyman Kirkpatrick Jr.

⁵³ John C. Campbell

⁵⁴ Andrew Berding

⁵⁵ James Bradshaw

⁵⁶ F. Gunther Eyck

⁵⁷ Robert Haney

⁵⁸ Murray Lawson

⁵⁹ Roth Newpher

⁶⁰ Michael O'Mara

⁶¹ George Wynne

⁶² Inge Dierolf

⁶³ Mary Quirk

⁶⁴ Kathy Skovran

ISTORIJSKI UVOD

Postoji izreka koja kaže da je Jugoslavija zemlja sa sedam suseda, šest republika, pet naroda, četiri jezika, tri religije, dva pisma i jednim gazdom.⁶⁵

Ali, nije oduvek tako bilo. Jugoslavija (zemlja Južnih Slovena), kao država, čak nije ni postojala pre 1918. godine. Ona je nastala posle Prvog svet-skog rata.

Krajem devetnaestog veka oblast koja danas čini veći deo Jugoslavije je bila podeljena između Habsburške monarhije i Otomanske imperije. (Turci su jedino Crnu Goru, koja je prvobitno bila deo Srbije, nikada nisu u celosti pokorili).

Godine 1804, Srbin po imenu Đorđe Petrović, zbog svog nešto tamnijeg tena poznat i kao Crni Đorđe ili Kara Đorđe („kara“ na turskom znači „crni“), je organizovao ustanak protiv Turaka, koji su Srbiji oduzeli nezavisnost još 1389. Kara Đorđev ustanak, u početku uspešan, ipak je na kraju propao. Godine 1815. Miloš Obrenović je ponovo digao bunu protiv Turaka, koja je ovog puta imala nešto uspeha, tako da je Srbija, i dalje okupirana, ipak dobila autonomiju. Do 1830. dostigla je kompletnu internu autonomiju. Nezavisnost Srbije je i međunarodno priznata 1878. i njena teritorija je konačno uvećana. Posle Balkanskih ratova 1912-13, Srbija je dobila veći deo Makedonije i postala sused Crnoj Gori.

Godine 1914, 28. juna, nadvojvodu Franca Ferdinanda, prestolonaslednika habsburškog trona, tokom posete Sarajevu, glavnom gradu tadašnje

⁶⁵ granice: Italija, Austrija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Grčka, Albanija
republike: Slovenija, Hrvatska, Srbija, Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina
narodi: Slovenci, Hrvati, Srbi, Makedonci, Crnogorci
jezici: slovenački, hrvatski, srpski, makedonski
religije: pravoslavna, katolička, muslimanska
pisma: latinica, cirilica
gazda: Tito

austrijske provincije Bosne i Hercegovine, ubio je Gavrilo Princip, srpski nacionalista. Taj čin je doveo do izbijanja Prvog svetskog rata.

Posle rata, oni delovi današnje Jugoslavije koji su činili deo poražene Austrougarske Monarhije (Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina) pridružili su se Srbiji u ujedinjeno kraljevstvo, pod imenom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Crnogorci su odbacili svoga kralja i pristupili novoj državi. Kralj Srbije, Petar Karađorđević, naslednik Karađorđevića, postao je kralj nove države. U naredne dvadeset i tri godine zemlja je prolazila kroz brojna iskušenja i teško je kao na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu.

Pokazalo se nemoguće pomiriti nekoliko nacionalnih grupa sa različitim istorijskim i kulturnim nasleđem. Posebno je snažan bio konflikt između federalno orijentisanih Hrvata, koji su bili deo poražene strane tokom Prvog svetskog rata i Srba, koji su bili na pobedničkoj strani i koji su uglavnom preferirali unitarno ustrojstvo države. Hrvati su bili povlašćena manjina u okviru Austro-Ugarske, gde su imali značajne pozicije u vojsci i građanskoj klasi, te su smatrali sebe obrazovanijim i „civilizovanijim“ od rustičnih Srba, koji su živeli pod turskom dominacijom skoro pet vekova. Hrvati su velikom većinom bili katolici sve do vere dok su Srbi pripadali pravoslavnoj crkvi.

Sin kralja Petra, Aleksandar, koji je došao na tron 1918, je 1929. godine raspustio parlament i uspostavio ličnu diktaturu, koja je, umesto da dovede do nacionalnog jedinstva, imala razarajuć i efekat na politički život u Jugoslaviji. Kasnije tokom te godine, zemlja je promenila naziv iz *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* u *Jugoslavija*.

Na međunarodnoj sceni, Bugarska, Mađarska i Italija, koje su žudele za delovima jugoslovenske teritorije, pokušale su da iskoriste unutrašnju napetost u zemlji pozivajući i se na težak položaj svojih nacionalnih manjina. Kao odgovor, Jugoslavija je pristupila Maloj Antanti (zajedno sa Rumunijom i Poljskom, koja je stvorena 1921. kako bi se suprostavila mađarskom iredentizmu) i Balkanskoj Antanti (sa Rumunijom, Grčkom i Turskom, koja je stvorena 1934. kako bi se zaustavile teritorijalne aspiracije Bugarske) a sama se povezala sa Francuskom i Ligom Naroda (protiv grabljivih namera Italije).

Posle Hitlerovog zauzimanja vlasti u Nemačkoj 1933, Jugoslavija je sa puno zebnje pratila postepeni kolaps verskog sistema mirovnih sporazuma. Godine 1934, 9. oktobra, kralja Aleksandra su u Marselju ubili hrvatski nacionalisti. Njegov sin Petar je tada imao samo jedanaest godina te su imenovana tri regenta koja su upravljala zemljom u njegovo ime. Princ Pavle,

Aleksandrov ne ak i jedan od tri regenta, je zapravo postao vladar. Liga Naroda je odbila da osudi ubistvo Kralja. Isto tako, nije reagovala ni prilikom Musolinijeve agresije na Etiopiju, Hitlerove okupacije Porajnja⁶⁶ i aneksije Austrije, 11. marta 1938. Odjednom, Jugoslavija je postala sused nacisti ke Nema ke.

Pošto je uvidela da Francuska i Britanija ne reaguju na Hitlerovo i Musolinijevo napredovanje (oni su 1936. sklopili savez, kasnije poznat kao Osovina), Jugoslavija je shvatila da joj sistem mirovnih sporazuma i Liga Naroda ne pružaju nikakvu zaštitu od pretnji prema njenom teritorijalnom integritetu. Osim toga, Nema ka je postala veoma zainteresovana za jugoslovenske sirovine koje su joj bile potrebne za njenu rastu u ratnu mašineriju a pošto jugoslovenski tradicionalni prijatelji nisu pokazivali interes za njenu ekonomiju, Jugoslavija je postajala sve više i više ekonomski zavisna od Hitlerovog rajha.

Godine 1939, 7. aprila, Italija je zauzela Albaniju. Iako Jugoslavija nije odmah i direktno pogo ena nema kim napadom na Poljsku, 1. septembra 1939, što je dovelo do objave rata Britanije i Francuske Nema koj, obru se stegao 28. oktobra 1940. kada je Italija - koja je Britaniji i Francuskoj objavila rat 10. juna 1940, iz Albanije napala Gr ku. Zabrinutost Jugoslavije se ipak više pove ala nego što se smanjila jer su jugoslovenski lideri znali da e Hitler morati da prisko i Musoliniju u pomo , posebno ukoliko Britanci po nu da razmatraju iskrcavanje u Gr koj.

U me uvremenu, dva od preostala tri suseda Jugoslavije je Nema ka primorala da pristupe Trojnom paktu Berlin-Rim-Tokio koji je potpisan 27.septembra 1940. Ma arska je pristupila 20. a Rumunija 23.novembra 1940.

Ovim je postavljena pozornica za dalje nema ko napredovanje na Bal-kanu, što ini polaznu ta ku za pri u koja sledi.

⁶⁶ oblast oko reke Rajne (*prim.prev.*)

PRVI DEO: 1941.

PO ETAK OTPORA

HILJADU DEVETSTO ETRDESET I PRVA je godina kada je rat između Britanije i Sila Osovine već postao svetska konfrontacija. Nemačka je napala Sovjetski Savez u junu a Japan Sjedinjene Američke Države u decembru. Aprila meseca Nemačka je izvela munjeviti napad na Jugoslaviju koji se završio brзом pobedom ali je već u jesen svet čuo o herojskom otporu koji se tamo dogodio protiv okupatora. Među saveznicima jedino je Britanija pokazala neki interes za borbu koja se odigravala unutar Jugoslavije te je slala pomoć i britanske oficire za vezu. Ipak te snage pokreta otpora za koje se pričalo da igraju aktivnu ulogu su se pokazale kao mnogo manje posvećene tom zadatku od nekih drugih, tada nepoznatih Zapadnim Saveznicima.

JUGOSLAVIJA PRISTUPA TROJNOM PAKTU

Po etkom 1941, posle poraza Francuske i dok je skoro itava Zapadna Evropa bila pod nema kom okupacijom, Velika Britanija je prakti no bila jedina koja je stajala nasuprot Nema koj i Italiji. Kod ku e se suo avala sa pretnjom invazije i stalnim nema kim vazdušnim napadima a na moru je vodila rat protiv nema kih podmornica; na Bliskom istoku je vodila kampanju u cilju uništavanja italijanskih oklopnih snaga u Severnoj Africi; a na Balkanu je pokušavala da podrži Grke u borbi protiv Italijana i da okupi Jugoslaviju i Tursku protiv sila Osovine. I upravo zbog pobede Britanaca protiv Italijana u Severnoj Africi a posebno Grka protiv Musolinijeve vojske u Gr koj, Nemci su usmerili svoju pažnju ka Balkanu. S obzirom da su doneli odluku da napadnu Sovjetski Savez 15. maja 1940⁶⁷, Nemci su žarko želeli da obezbede svoje južno krilo.

Po etkom godine, njihova pažnja je više bila usmerena ka Bugarskoj nego ka Jugoslaviji. Pošto su uspeali da ostvare savez sa Ma arskom i Rumunijom krajem 1940, Nemci su pokušavali da privole i Bugarsku da pri e Trojnom paktu kako bi kompletirali luk i mogli da pošalju trupe u Gr ku kako bi pomogli žestoko pritisnutim Italijanima. Jugoslavija je trebalo da ostane neutralna, uz mogu nost sklapanja sporazuma sa Nema kom o ne-napadanju, kako su Nemci planirali u svojim prora unima.

Britanci su, pak, veoma brinuli da Nemci ne uspeju da stignu do Gr ke kroz Bugarsku i bili su potpuno spremni da uspore svoj pobedni ki pohod u Severnoj Africi protiv Italijana, samo da bi pomogli Gr koj. Prema njihovim prora unima, Jugoslavija i Turska su imale zna ajnu ulogu. Ako bi kombinovane gr ko-britanske trupe uspele da zadrže nema ko-italijansko prodiranje u Gr koj, onda bi Turska i Jugoslavija, kako su se Britanci nadali, mogli da pristupe Saveznicima i stvorila bi se nova „Balkanska liga“.

⁶⁷ Hitlerova direktiva „Barbarosa“, od 18. decembra 1940.

U tom cilju je britanski premijer Winston Churchill poslao svog sekretara za inostrane poslove Entonija Idna i generala Ser Džona Dila, šefa Kraljevskog generalštaba, na Bliski istok ali i u Atinu, gde su stigli 22. februara 1941. Razgovori sa grkom vladom su ubedili Britance da će Grci nastaviti da se bore protiv Italijana čak i ako im se Nemci pridruže. Tako su razrađeni planovi da se britanska vojska sa Bliskog istoka prebaci u Grčku.

U međuvremenu, dok se vojna situacija Italijana u Grčkoj pogoršavala, Nemci su odlučili da se ne samo Bugarska već i Jugoslavija priključe i Trojnom paktu. Sa takvim ciljem su jugoslovenski premijer Dragiša Cvetković, kao i ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković, pozvani na sastanak sa nemačkim rukovodstvom. Sastali su se sa Ministrom inostranih poslova Nemačke Joakimom fon Ribentropom, ujutru 14. februara u blizini Salcburga a popodne su krenuli da se sastanu i sa Adolfom Hitlerom u Bertesgardenu. Tom prilikom, Hitler je rekao jugoslovenskim predstavnicima da je najbolji način da se na Balkanu održi mir da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu⁶⁸. Na kraju sastanka, razmatran je i mogućnost sastanka Hitlera i Regenta, princa Pavla. Do tog sastanka je došlo u Bertesgardenu 4. marta, kada je Hitler još jednom naglasio da Jugoslavija mora pod hitno da pristupi Trojnom paktu, dok je Princ Pavle bio prilično rezervisan. Nekoliko dana pre toga, 1. marta, Bugarska je popustila pred nemačkim pritiskom i pridružila se Paktu. Sledećeg dana, 2. marta, nemačka vojska je krenula iz Rumunije ka Bugarskoj.

Sjedinjene Američke Države, koje tada još nisu bile u ratu, su pratile razvoj situacije sa velikom zabrinutošću. Još je početkom januara 1941. godine pukovnik Vilijam Donovan, koji je kasnije bio načelnik Službe za Strateške usluge, otišao u posebnu misiju u Grčku, Tursku, Bugarsku i Jugoslaviju, kako bi predsedniku Ruzveltu preneo situaciju u ovim zemljama. U Beogradu je bio između 23. i 25. januara i posetio je Regenta, premijera i nekoliko drugih zvaničnika. Objasnio im je politiku SAD i mogućnost svake moguće pomoći onim zemljama koje se budu borile za svoju nezavisnost.

Sovjetski Savez - koji je naravno imao ogroman interes na Balkanu - je imao jednu glavnu nameru: da ne uđe u rat. Potpisivanjem sporazuma o nenapadnju sa Nemačkom u Moskvi, 23. avgusta 1939, Sovjeti su posmatrali bitku za Balkan između Britanaca i Nemaca uz duboku zabrinutost. Tek 24. juna 1940. uspostavljeni su diplomatski odnosi između SSSR i Jugoslavije - sve do kraja 1939. predstavnik carske Rusije se pojavljivao na spiskovima di-

⁶⁸ „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945”, serija D, tom XII

plomata u Beogradu. Dr Milan Gavrilovi je bio jugoslovenski predstavnik u Moskvi a V.A.Plotnikov sovjetski u Beogradu. Kada je po etkom februara 1941. Gavrilovi pokušavao da utvrdi kakav je stav sovjetske Vlade prema nema koj politici na Balkanu, došao je do zaklju ka da je njihova osnovna ideja da, pre svega, ne u u u rat. Ipak, jugoslovenski premijer je tražio od Plotnikova materijalnu pomo kako bi se potpomogla slabašna jugoslovenska vojska i kada se sovjetski predstavnik vratio u Moskvu krajem februara poneo je sa sobom i poprili no duga ku šoping-listu jugoslovenske vlade.

Britanska, nema ka, italijanska, sovjetska i ameri ka misija u Beogradu, posebno misije one tri zemlje koje koje su bile u ratu, su bile krajnje aktivne u prvim nedeljama 1941. godine. U okviru britanske misije postojala je mala grupa koja je bila odgovorna tajnoj Službi za specijalne operacije (SOE⁶⁹) u Londonu. SOE je oformio premijer er il 16. jula 1940, uz pomo Ministra za ratna ekonomska pitanja Hjuja Daltona, kome je er il naložio da „zapali Evropu“. Nekoliko britanskih zvani nika koji su dobro poznavali prilike na Balkanu je bilo u Beogradu tokom tih prvih meseci 1941. godine. Tu su bili Tom Masterson⁷⁰, Hju Seton-Vatson⁷¹, Džulijan Ejmeri⁷² i drugi koji su igrali zna ajnu ulogu u SOE tokom rata.

Iz Atine, Idn i general Dil⁷³ su otišli u Tursku, gde njihovi razgovori sa turskim rukovodstvom nisu baš bili ohrabruju i sa britanske ta ke gledišta. Turska nije želela da bude uvu ena u rat⁷⁴. Po njihovom povratku u glavni grad Gr ke, britanski zvani nici su razgovarali 2. marta sa Ronaldom Janom Kempbelom⁷⁵, britanskim predstavnikom u Beogradu, koji je došao u Atinu. U Jugoslaviju se vratio sa pismom Idna za Regenta Pavia u kome se Regent moli da hitno pristupi Britaniji i Gr koj u odbrani Balkanskog poluostrva. Prve britanske trupe su stigle u Gr ku 7. marta. Koliko je Britancima bio zna ajan taj povratak na evropsko tie, može se videti i po tome što im nisu smetale uznemiruju e vesti koje su dopirale do njih da su u to vreme Nemci po eli da osvežavaju posrnule italijanske trupe u Severnoj Africi.

⁶⁹ Special Operations Executive (*prim. prev.*)

⁷⁰ Tom Masterson

⁷¹ Hugh Seton-Watson

⁷² Julian Amery

⁷³ Dill

⁷⁴ etiri dana pre nama kog napada na Sovjetski Savez, 18. juna Turska potpisuje sa Nema kom „Sporazum o prijateljstvu i nenapadanju“

⁷⁵ Ronald Ian Campbell

er il je 10. marta poslao telegram Ruzveltu u kome ga obaveštava da su Britanci odlučili ili da pošalju trupe u Grčku. Zatim dodaje: „U ovom trenutku, postupanje Jugoslavije je od ključne važnosti. Niti jedna zemlja nije do sada imala takvu vojnu priliku. Ako bi napali italijansku pozadinu u Albaniji svašta bi moglo da se dogodi u narednih nekoliko nedelja.”⁷⁶

Daleko od toga da se napasti italijansku pozadinu, jugoslovenska vlada se polako ali neumoljivo kretala u suprotnom pravcu, sledeći i primer Bugarske, koja se priključila Trojnom paktu.

Godine 1941, 21. marta, američki predstavnik u Beogradu, Artur Blis Lejn je dobio instrukcije da savetuje jugoslovensku Vladu da su SAD spremne da ponude Jugoslaviji sva moguća sredstva u okviru nedavno donetog Zakona o zajmu i najmu⁷⁷ a da se jugoslovenska sredstva koja su deponovana u Sjedinjenim Državama bita i dalje na raspolaganju Jugoslaviji sve dok je zemlja slobodna i nezavisna⁷⁸. Ovo je posebno naglašeno jer su američke vlasti nekoliko dana pre toga razmatrale transfer određenih jugoslovenskih sredstava iz SAD u neutralne zemlje. Jedino moguće tumačenje je bilo da ta sredstva Vlada SAD ne blokira ukoliko Jugoslavija pristupi Trojnom paktu.

Jugoslovenska vlada je 25. marta podlegla nemačkom pritisku i potpisala Pakt u Beogradu. Sledećeg dana er il šalje telegram britanskom predstavniku u Beogradu:

Nemojte dopustiti da nastane bilo kakav jaz između Vas i Princa Pavla ili njegovih ministara. Nastavite da dosledno radite, gnjavite i grizete. Tražite da Vas prime. I ne prihvatajte „NE” kao odgovor... Ovo nije vreme za prekore ili dostojanstvene rastanke. U međuvremenu... ne odbacujte bilo kakvu alternativu kojoj bismo mogli da pribegnemo ukoliko uvidimo da je sadašnja Vlada otišla predaleko...⁷⁹

⁷⁶ Winston er il: „Drugi Svetski rat”, tom III

⁷⁷ or. *Lend-Lease* - re je o programu po kome su u Drugom svetskom ratu Sjedinjene Američke Države snabdevale ratnim materijalom savezničke države (*prim. prev.*)

⁷⁸ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država”, (1941.), tom II

⁷⁹ „Dnevnik Ser Aleksandera Kadogana”

DRŽAVNI UDAR I NAPAD SILA OSOVINE

Dvadeset i sedmog marta, srpski oficiri iz jugoslovenskog generalštaba izveli su državni udar protiv princa Pavla i Cvetkoviće Vlade. I dok su pripreme za pobunu trajale nekoliko meseci, pristupanje Trojnom paktu je u ova dva udara dalo konačni podsticaj. Mada, i britanski SOE u Beogradu je dao mali podsticaj kako bi se inicijatori pobune ubedili da deluju brzo. Princ Pavle je razrešen svoje funkcije regenta i poslat u izgnanstvo. Na presto je, nekoliko meseci pre svog osamnaestog rođendana, doveden sin Kralja Aleksandra, kao Kralj Petar II. Za uzvrat, on je imenovao generala Dušana Simovića, komandanta jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva, za premijera.

Odmah posle državnog udara, Vlada Sjedinjenih Država je obavestila jugoslovensku Vladu da je pomoć na osnovu zajma i najma sada dostupna Jugoslaviji a predsednik Ruzvelt je, sa krstarenja po Karibima, poslao telegram Kralju Petru sa najboljim željama. Po svom povratku u Vašington, Predsednik je primio jugoslovenskog predstavnika u SAD-u, Konstantina Fotića, kojom prilikom je, prema Fotićevom svedočenju, Ruzvelt pozvao i upravnika za zajam i najam, Harija Hopkinsa⁸⁰, da prošle kroz spisak jugoslovenskih zahteva koji su u međuvremenu pristigli.

Fotić je zapisao da je Predsednik⁸¹ pitao da li bi možda bolje bilo za Srbiju da postane samostalna država ukoliko se razdvoji od svojih zapadnih provincija, te ga citira: „Ponovo biste postali jaki i ne biste gubili snagu u beskrajnim unutrašnjim razmiricama i problemima.”⁸²

Vest o državnom udaru u Beogradu je sa velikim zadovoljstvom primljena u Engleskoj. Čerčil se upravo obraćao Centralnom vešću u konzervativaca, kada je dobio telegram sa vestima iz Beograda te se u svom govoru osvrnuo na taj događaj rečima: „U ovom trenutku sam dobio sjajne vesti za vas i za celu zemlju. Rano jutros, jugoslovenski narod je pronašao svoju dušu. U Beogradu je došlo do revolucije...”⁸³ Čerčil i Dil su, vraćajući se London, stigli do Malte ali ih je Čerčil vratio u Atinu. General Dil je 1. aprila zaista otišao u Beograd (u civilnom odelu) gde je naišao samo na konfuziju

⁸⁰ Harry Hopkins

⁸¹ i dalje u tekstu: „Predsednik” se odnosi na predsednika SAD, Teodora Ruzvelta (*prim. prev.*)

⁸² Konstantin Fotić : „Rat koji smo izgubili”

⁸³ Winston Čerčil, *op.cit.*, tom III

i jugoslovensku Vladu koja nije bila raspoložena da primi Idna iz straha da e isprovocirati Nema ku. Jugosloveni još uvek nisu bili spremni da potpišu bilo kakav sporazum sa Britancima.

Ali jesu bili zainteresovani da potpišu sa Sovjetskim Savezom, što je odgovorilao sovjetskoj Vladi. Sporazum o prijateljstvu i nenapadanju su 5. aprila u Moskvi potpisali sovjetski komesar-premijer za inostrane poslove, V.M.Molotov i jugoslovenski ministar Gavrilovi . Taj sporazum je obavezivao dve zemlje da u periodu od pet godina slede politiku neutralnosti i „najbližeg prijateljstva“ u slu aju da jedna od njih bude napadnuta. Po objavljivanju potpisivanja sporazuma, 6. aprila u 5 sati ujutru, moskovski radio je tvrdio da je sporazum potpisan prethodne no i „posle pregovora koji su vo eni poslednjih nekoliko dana.“ Fotografije u sovjetskoj štampi su pokazivale I.V.Staljina, generalnog sekretara komunisti ke partije SSSR-a, koji je mesec dana kasnije postao i premijer, kako prisustvuje potpisivanju. Molotov je 4. aprila obavestio ambasadora Nema ke u Moskvi da je jugoslovenska Vlada predložila pakt o nenapadanju i prijateljstvu i da je sovjetska Vlada prihvatila predlog. Kada je nema ki Ambasador zatražio da se taj sporazum preispita, Molotov je odgovorio daje Jugoslavija potpisala sporazum sa Nema kom (Trojni pakt) pa je stoga sovjetska Vlada mislila da može da zaklju i sporazum sa Jugoslavijom koji nije tako dugotrajan kao nema ko-jugoslovenski sporazum⁸⁴.

inije uo za državni udar u Beogradu Hitler je izdao direktivu (br. 25) u kojoj se kaže daje „vojni pu u Jugoslaviji promenio političku situaciju na Balkanu.“ Zatim u nastavku: „Iako je Jugoslavija u početku i pokazivala znakeloyalnosti ona se mora smatrati neprijateljem i stoga mora biti uništena što je pre mogu e.“⁸⁵

Godine 1941, 6. aprila, Nema ka je izvela napad snažnim vazдушnim udarom na nebranjeni Beograd, ubijaju i pri tom preko 5.000 civila a istoga dana je napala i Gr ku iz svojih baza u Bugarskoj. Iako jugoslovenska Vlada nije povukla svoje pristupanje Trojnom paktu, nema ka pešadija i tenkovi su prešli jugoslovensku granicu iz Austrije, Maarske, Rumunije i Bugarske. Napadu su se pridružili i italijanski avioni. Sjedinjene Države su odmah reagovale žustro i odlučno, nazivaju i tu invaziju „varvarskom“. Državni sekretar Cordell Hall⁸⁶ je rekao da američki narod gaji najve e simpatije prema

⁸⁴ „Dokumenta o spoljnoj politici Nema ke, 1918-1945“, serija D, tom XII

⁸⁵ *ibid.*

⁸⁶ Cordell Hall

Jugoslaviji, koja je tako okrutno napadnuta. Halova izjava se završavala rečima: „Naša Vlada koja vodi politiku pomaganja onima koji se brane protiv nabe njih osvaja a trenutno preduzima korake što je brže mogu e kako bi poslala vojnu i drugu pomo Jugoslaviji.“⁸⁷ Predsednik Ruzvelt je potvrdio ove izjave još jednom li nom porukom koju je poslao kralju Petru, 8. aprila 1941.⁸⁸

Britanska Vlada je poslala sli nu poruku jugoslovenskoj Vladi, naziva-ju i nema ku invaziju „divlja kom odmazdom“ i pozdravljaju i Jugoslaviju „kao pouzdanog i snažnog saveznika.“ Izjava je tako e govorila da „emo voditi rat zajedno i sklopiti mir jedino kada pravda pobedi i ponovo se uspostavi zakon i pravo“.

er il je 9. aprila govorio u Donjem domu Parlamenta i osudio pasivnost Jugoslavije kada je Italija napala Gr ku a Jugoslavija odbila da, u januaru i februaru, pristupi konkretnim i vrstim dogovorima sa Gr kom, Turskom i Britanijom. Zatim se osvrnuo na polagano okruživanje Jugosla-vije i na to kako se jugoslovensko vodstvo pozivalo „uz Hitlerov presto.“ Pozdravio je promenu vlasti u Beogradu i rekao slede e o nacisti kim vo ama: „Zmija udav koja je ve prekrila svoj plen svojom odvratnom pljuva kom a onda ga iznenada oslobodi svog stega bila bi blagonaklona u pore enju sa Hitlerom, Geringom, Ribentropom i ostalima iz nacisti ke klike.“ Završio je svoje izlaganje izjavom da e snage Osovine nai i na otpor u Jugoslaviji i Gr koj i da „kraljevske britanske trupe do sada još nisu bile angažovane.“

Sovjetska Vlada je i dalje utala, mada je, prema re ima ministra Gavri-lovi a, neslužbeno pokazivala „krajnje simpatije“, na emu je jugoslovenski izaslanik izražavao duboku zahvalnost Staljinu. Sovjetski mediji su se u po-etku ak ustezali da pomenu izbijanje neprijateljstava. „*Crvena Zvezda*“ je 9. aprila, po prvi put pomenula borbe u Jugoslaviji, dodaju i da se Nema ka suo ava sa ozbiljnim neprijateljem, pre svega zbog visokog morala jugoslo-venske vojske i borbenog duha koji je više puta pokazan na delu. Sovjetska Vlada je 12. aprila zvani no ukorila Ma arsku što je svoje trupe poslala ka Jugoslaviji i izjavila daje to ostavilo „posebno loš utisak na Sovjetski Savez.“ U jednom od poslednjih osvrta na borbe u Jugoslaviji „*Crvena zvezda*“ je 16. aprila istakla da se prva faza operacija u Jugoslaviji može smatrati okon a-nom sa padom Beograda ali „nema ka komanda za Jugoistok se sada suo-ava sa novim zadatkom napredovanja u unutrašnjost zemlje.“

⁸⁷ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1941.), tom II

⁸⁸ „Bilten“, Stejt Department, 12. april 1941.

JUGOSLAVIJA KAPITULIRA

Jugoslavija, koja je suojena sa napadom Sila Osovine objavila rat Nemačkoj i Italiji 7. aprila, odmah se našla u ogromnim poteškoćama, ne samo usled brzine i snage nemačkog napada već i zbog žalosne nepripremljenosti jugoslovenske vojske i očajne nevoljnosti velikog dela ne-srpskih naroda, posebno Hrvata, da organizuju nekakav otpor. Nemačke okupacione vlasti su već 10. aprila stvorile „Nezavisnu Državu Hrvatsku“. Italijanske i mađarske su trupe 11. aprila prešle granice Jugoslavije.

U međuvremenu, kralj Petar i Simovićeva Vlada su prebegli u Crnu Goru sa namerom da napuste teritoriju Jugoslavije. Takva prenapljena odluka da se napusti zemlja, je kod britanske Vlade po prvi put izazvala sumnju u spremnost jugoslovenske kraljevske Vlade da se bori. Čerčil je 13. aprila poslao telegram britanskom ministru u Beogradu:

Mi ne vidimo razlog zbog koga bi kralj ili Vlada trebali da napuste zemlju, koja je velika, planinska i puna naoružanih ljudi. Nemački tenkovi mogu bez sumnje da se kreću po putevima i šinama ali da bi pokorili srpsku vojsku, moraju da dovedu pešadiju. I to će biti prilika da se pobiju. Sasvim je sigurno da bi mladi kralj i ministri morali da u tome igraju značajnu ulogu.⁸⁹

Ali u to vreme Kempbel je već izgubio svaki kontakt sa kraljem i jugoslovenskom Vladom, koji su avionom otišli iz Nikšića za Atinu, negde između 14. i 16. aprila. Dana 17. aprila, dva predstavnika jugoslovenskog generalštaba i kraljevske Vlade u odsustvu su u Beogradu potpisali kapitulaciju Nemačkoj.

Američki ministar Lejn⁹⁰, koji je uzaludno pokušavao da uspostavi komunikaciju sa spoljnim svetom kako bi dobio uputstva, napustio je jugoslovensku prestonicu automobilom i otišao u Budimpeštu 29. aprila odakle se javio u Vašington. Zatim se vratio u Beograd kako bi zatvorio predstavništvo. Zajedno sa drugim službenicima ambasade 16. maja je parobrodom Dunavom otplovio za Budimpeštu. Kostur personala, uključujući i Karla Renkina i Pitera Konstana⁹¹, je zadržao konzularna ovlašćenja. Kada je SAD zatražila da Nemačka zatvori sva svoja konzularna predstavništva u Americi

⁸⁹ Winston Čerčil, *op.cit.*, tom III

⁹⁰ Lane

⁹¹ Peter Constan

do 10. jula, Nemačka je odgovorila tako što je tražila da SAD povuku svoje celokupno konzularno osoblje iz Nemačke i okupiranih zona do 15. jula. Američko osoblje je toga dana napustilo Beograd i vrata američke ambasade se ne mogu ponovo otvoriti skoro pune četiri godine. Američki konzulat u Zagrebu, jedino konzularno odeljenje u Jugoslaviji van Beograda, u isto vreme je takođe prestao sa radom.

Bugarske trupe su ušle u Jugoslaviju 19. aprila, dva dana posle kapitulacije Jugoslavije. U međuvremenu Nemačka ratna mašina, potpomognuta bugarskim i italjanskim trupama, je nastavila da napreduje u Grčkoj, okupiraju i zemlju, uključujući i grčka ostrva. Britanska vojska je 21. aprila odlučila da se evakuiše iz Grčke a Grčka Vlada se prebacila na Krit 23. aprila. (Nemačka je 20. maja počinila napad na Krit, koji se završio brzim zauzimanjem ostrva.)

Nešto malo pre evakuacije Britanaca, kralj Petar i njegova Vlada koji su boravili u Grčkoj nekoliko dana, produžili su ka Aleksandriji a zatim do Jerusalima, gde su stigli 21. aprila i ostali naredna dva meseca. Džejms Ruzvelt, sin predsednika Ruzvelta je putovao na Bliski istok i posetio kralja Petra u Jerusalimu, donoseći mu lične poruke simpatije i prijateljstva predsednika Ruzvelta.

Iz Jerusalima jugoslovenska vlada je objavila da će Jugoslavija nastaviti rat protiv Nemačke i Italije i da je 4. maja objavljen rat i Mađarskoj i Bugarskoj. Prethodno je Ruzvelt, pošto ga je ministar Fotić obavestio da su Mađarska i Bugarska pristupile agresoru protiv Jugoslavije, izdao dva saopštenja, 15. i 24. aprila, opozivajući i Akt o neutralnosti prema ove dve zemlje pošto su one bez razloga napale Jugoslaviju. Državni sekretar Hai je 25. aprila pročitao saopštenje u kome se kaže:

„Vlada SAD i dalje priznaje Vladu kralja Petra II kao jugoslovensku Vladu i pozicija g.Konstantina Fotića kao jugoslovenskog ambasadora nije ugrožena izgnanstvom njegove Vlade." Vlada SAD je takođe oslobodila sva sredstva vladi u izbeglištvu koja su bila zamrznuta kada se Jugoslavija priključila Trojnom paktu.

U kratkom vremenskom roku Jugoslavija je, uz Nemačku inicijativu ali i uz svesrdnu pomoć njenih suseda, bilo potpuno rašerupana. Sve je započelo stvaranjem „Nezavisne Države Hrvatske", pod hrvatskim fašistom Antom Pavelićem, koji je organizovao ubistvo kralja Aleksandra u Marselju 1934. i koji je prethodno, do aprila 1941. živio u Italiji. On je pridružio provinciju Bosnu i Hercegovinu u svoju „državu" i ponudio hrvatsku „krunu" Savojsima. Kralj Viktor Emanuel od Italije je proglasio svog daljeg rođaka,

Vojvodu od Spoleta, krunisanim. Vojvoda je uzeo ime Tomislav II (Tomislav je nekada vladao nezavisnom Hrvatskom pre nego što su je Ma ari osvojili) ali nikada nije posetio svoje „kraljevstvo”.

Italija je uzela zapadnu Sloveniju, veliki deo jadranske obale, jadranska ostrva i Crnu Goru. Nema ka je aneksirala isto ni deo Slovenije. Srbija je raš ere ena - deo je otišao Ma arskoj, Vojvodina na primer, deo Bugarskoj (Makedonija) a deo jugozapadne teritorije je ak pripao i italijanskoj marionetskoj državi Albaniji. Deo Srbije koji nije bio aneksiran i koji je imao državnost u granicama od pre 1912. je ostao pod nema ko-bugarskom okupacijom. Ministar Foti je 12. maja uložio formalan protest za nezakonitu tvorevinu nema kog rajha „Nezavisnu Državu Hrvatsku” i objavio da je njegova Vlada smatra ništavnom i da se svi akti osnivanja te nazovi-države smatraju nevaže im.⁹²

Po uputstvima koje je dobio od svoje Vlade, ovu protestnu notu je sledila još jedna, izdata 24. maja, gde je skrenuo pažnju Vladi SAD na sporazume koji su potpisani u Rimu 18. maja, izme u „Nezavisne Države Hrvatske” i Italije, gde se odre eni delovi Jugoslavije ustupaju Italiji⁹³. Sekretar Hai se 28. maja svojom notom osvrnuo na poruke jugoslovenske Vlade od 12. i 24. maja, ponavljaju i zgražavanje Vlade i naroda SAD prema invaziji i cepanju Jugoslavije koje su obavile razne lanice Trojnog pakta⁹⁴.

Foti je 5. juna obavestio Vladu SAD o daljem komadanju Jugoslavije koje sprovode Sile Osovine - podela Slovenije izme u Italije i Nema ke. Dana 8. juna kralj Petar je iz Jerusalima poslao otvoreni telegram direktno predsedniku Ruzveltu u kome navodi dugi niz masakra Srba koje su sprovele Nemci, Bugari, Ma ari i Hrvati. „U ime svoga ugroženog naroda molim Vas da dignete svoj glas i glas vašega velikog naroda kako bi se ovi zlo ini zaustavili”, pisao je. Ruzvelt je pitao svog državnog sekretara da li bi kraljev telegram trebalo da bude javno objavljen. Stejt Department je smatrao da s obzirom da je kralj Petar upravo prešao u London, publicitet nije bio neophodan. Umesto toga, predložili su da ameri ki ambasador u Britaniji pozove Kralja i da mu kaže kako je telegram primio Predsednik li no, uz najveće simpatije i pažnju; da Vlada i narod SAD izražavaju krajnju zgroženost prema invaziji i komadanju Jugoslavije i da Predsednik ponovo izjavljuje saose anje ameri kog naroda u vezi sa ovim aktom agresije.

⁹² „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država”, (1941.), tom II

⁹³ *ibid.*

⁹⁴ *ibid.*

Kralj Petar i njegova Vlada su 21. juna stigli u London kako bi se privremeno nastanili u britanskoj prestonici a premijera Simovi a i ministra inostranih poslova Momčila Ninčića primio je lično 26. juna. Nekoliko članova jugoslovenske Vlade je zatim došlo u SAD. Fotić je shvatio da su hteli da izbegnu utisak da se deo jugoslovenske Vlade u izgnanstvu uspostavlja na američkom tlu, s obzirom da je Amerika i dalje bila neutralna. Stoga je odlučeno da članovi Vlade treba da se presele u Kanadu, odakle bi mogli da posećuju Sjedinjene Države⁹⁵. Ministar Fotić se susreo sa Ruzveltom 10. jula 1941. i izvestio da je predsednik govorio o kralju Petru izražavajući skoro otkrivenu naklonost. „Predsednik je od mene tražio da ubedim kralja u njegovo iskreno prijateljstvo i izrazio njegovo divljenje za žrtve koje su Srbi podneli kako bi odbranili svoju zemlju.“, dodao je Fotić⁹⁶.

MIHAILOVIĆI DOLAZI DO SRPSKIH PLANINA

Za to vreme u Jugoslaviji, Nemačka i druge vojske sila Osovine su konsolidovale svoje pozicije u zemlji, mada u tome nisu bile u potpunosti uspešne. Odmah po kapitulaciji jugoslovenske vojske, pukovnik generalštaba, Dragoljub (Dražo) Mihailović, koji je u to vreme bio u Bosni, zavetovao se da će nastaviti da se bori „na etničkim linijama“. Naziv „etnički“ vodi poreklo od reči „eta“ tj. vojna jedinica.

Etnička organizacija je nastala kroz srpsku borbu za oslobođenje od Turaka u devetnaestom veku. Igrala je značajnu ulogu tokom Balkanskih ratova 1912. i 1913. ali takođe i tokom Prvog svetskog rata. Imala je centralizovanu organizaciju sa šefom (vojvodom) i lokalne organizacije u mnogobrojnim mestima po celavoj zemlji, uglavnom u Srbiji. Najznačajnije pozicije držali su kraljevi oficiri (uglavnom Srbi), za koje je rad u etničkim bio celodnevna aktivnost, čak i u mirnodopsko vreme. Tako su Nemci, kada su napali Jugoslaviju, naišli na organizaciju koja je bila posebno obučena i prilagođena za gerilski način ratovanja.

Mihailović je odlučio da se probije iz Bosne do planina u zapadnoj Srbiji, gde bi - kao Srbin - trebalo da se oseća više kod kuće i gde bi teren bio mnogo prikladniji za gerilske akcije. Izbegao je zarobljavanje od strane Nemaca, koji su pohvatali 200.000 ratnih zarobljenika - sve Srbe (naime,

⁹⁵ Konstantin Fotić, *op.cit.*

⁹⁶ *ibid.*

hrvatski zarobljenici su oslobođeni ili prebađeni u Hrvatsku domobransku gardu). U noć 11. i 12. maja 1941. stigao je do Ravne gore, južno od Valjeva, sa sedam oficira i dvadeset i četiri neraspoređena oficira i vojnika.

Rođen u Ivanjici, u Srbiji, Mihailovič je imao četrdeset i osam godina. Godine 1910. je upisao Vojnu Akademiju. Učestvovao je u Balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu, bio ranjen i odlikovan nekoliko puta a 1922, kao major, postao je član Generalštaba. Godine 1934. poslat je u Sofiju a 1936. u Prag, kao vojni ataše. Godine 1937. se vratio u Jugoslaviju ali ga je njegova otvorenost dovela u konflikt sa generalom Milanom Nedićem, ministrom vojnim. Čak je i sudski procesuiran i poslat na desetodnevno izvršenje kazne zatvora jer je odbio da poveri izveštaj u kome je optužio političare za preusmeravanje fondova koji su bili namenjeni vojsci. Tokom svog postavljenja u Beogradu neposredno pre napada Nemačke, bio je veoma dobro poznat članovima britanske misije⁹⁷.

Vođa etničke organizacije u vreme kada je izbio rat je bio Košta Pećanac. On nije delio Mihailovičev interes da se odupre okupatorima te je tako došlo do podele etničke organizacije. Šta više, kada je 29. avgusta 1941. nemačka vojna komanda u Beogradu postavila generala Nedića kao marionetskog premijera Srbije, Pećanac je sa Nedićem sklopio privatni sporazum.

Situacija na etničkoj teritoriji je dalje bila komplikovana zbog delovanja različitih nezavisnih grupa u Srbiji. Osim etnika koji su bili uz Pećanca, i onih koji su bili uz Mihailoviča, bilo je i lokalnih komandanata koji su bili protiv obojice kao i jedan protiv drugoga. I naravno, bilo je i onih koji su otvoreno saradivali sa okupacionim snagama. To su bili Nedićevi sledbenici, koji su sebe takođe nazivali etnicima, kao i pristalice srpskog fašiste Dimitrija Ljotića.

Kristi Lorens⁹⁸, britanski oficir koga su Nemci zarobili na Kritu juna 1941. i koji je pobeđao iz voza sa ratnim zarobljenicima dok je ovaj išao kroz Jugoslaviju, je bio u prilici da spozna tu krajnju konfuziju, ogovaranja, antagonizam i krvave sukobe koji su se vodili među suprostavljenim grupama u Srbiji. Tokom tih godinu dana koje je tamo proveo, razgovarao je i sa Pećancem i sa Mihailovićem⁹⁹. Juna meseca 1942, Nemcima ga je predao etnički oficir koji

⁹⁷ Više o Mihailoviču u „Izdani Saveznik“ (*Ally Betrayed*) Dajvida Martina (*David Martin*)

⁹⁸ Christie Lawrence

⁹⁹ Kristi Lorens: „Neplanirana avantura“ (*Irregular Adventure*)

je u po etku pripadao grupi odanoj Pe ancima ali je potom promenio vernost i prešao kod Nedića da bi konačno radio samostalno za Nemce.

U nameri da se odvoji od etnika koji su sarajivali sa Nemcima, Mihailovi je u po etku svoj pokret nazivao „Ravnogorski pokret“. Ipak, s obzirom da su se drugi etnici potpuno pridodali okupacionim snagama, naziv „ etnik“ se ponovo odnosio na Mihailovićeve ljude.

Već avgusta meseca 1941. Mihailović je organizovao civilno savetodavno telo, Centralni nacionalni komitet, koga su činili srpski politički lideri, od kojih su neki, kao na primer Dragiša Vasić i Stevan Moljević, bili poznati po svojim snažnim nacionalističkim stavovima.

Ubrzo pošto je došao na Ravnu Goru, Mihailović je poentovao da obavestava Vladu o svojim aktivnostima. Dana 19. juna, tajni etnički kurir je došao u Istanbul, odakle su jugoslovenski rojalisti preneli informaciju svojim pretpostavljenima da se čini da pukovnik Mihailović organizuje otpor silama Osovine.

Ubrzo je Kairo postao glavna tačka prikupljanja svih informacija koje su se ticale aktivnosti u Jugoslaviji. Predstavnik Vlade u izbegištvu u Kairu bio je Jovan Vukobratović a kancelariju SOE je u to vreme vodio poslednji šef SOE u Beogradu, Tom Masterson.

Mihailović je uspostavio radio vezu sa Britancima po etkom septembra 1941, kada je jedan od njegovih radio vezista uspeo da dopre do britanskog broda u Mediteranu. Koristio je standardnu opremu jugoslovenske vojske - radio-aparat opremljen sa nekih pet storina džepnih baterija koji nije bio predviđen za daleki domet. Prva radio poruka kojom se Mihailović obratio svojoj Vladi primljena je 13. septembra 1941. uhvaćena je na Malti i prosleđena u London¹⁰⁰. U njoj je objavio da je okupio ostatke jugoslovenske vojske oko sebe u planinama Srbije i da će nastaviti sa otporom.

TITO ORGANIZUJE OTPOR

Pošto je Nemačka napala Sovjetski Savez, u zoru 22. juna 1941, još jedan pokret je stupio u akciju - Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Njen Generalni sekretar bio je Josip Broz, čiji je identitet bio poznat samo nekoliko licinista iz samog vrha Partije, s obzirom da je KPJ bila ilegalna u predratnoj Jugoslaviji.

¹⁰⁰ Konstantin Fotić, *op.cit.*

Rođen u Kumrovcu blizu Klanjeca, u Zagorju u Hrvatskoj 1892. - daleko, godinu dana stariji od Mihailovića - Broz je odrastao u delu Jugoslavije koji je tada bio pod Austro-ugarskom carevinom. U toku Prvog svetskog rata služio je austrougarsku vojsku, bio ranjen na Karpatima marta 1915, proveo više od godinu dana kao ratni zarobljenik u bolnici u Rusiji a potom u zarobljeni kom logoru, odakle je pobjegao tek nešto pre boljševičke revolucije, 1917. Ostao je u Rusiji i postao član njihovih komunističke partije 1919, vratio se u Jugoslaviju sa ženom Ruskinjom 1920, i 1924. izabran je kao lokalni vođa ilegalne KPJ. Zatim je u međuratnom periodu bio i u Jugoslaviji i van nje, a isto tako i unutar i van jugoslovenskih zatvora zbog svojih komunističkih aktivnosti. Postao je generalni sekretar 1939.

Tokom svoje karijere kao komunistički aktivista i funkcioner, Josip Broz je dobio mnogo nadimaka. Jedan od onih koji su mu postali stalni bio je Tito. Po prvi put ga je upotrebio 1934. tokom sastanka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije koji se održao u Beogradu. Ima mnogo spekulacija i hipoteza oko porekla tog nadimka, ali samo Titovo objašnjenje je da to potiče iz njegovog rodnog Zagorja¹⁰¹.

Uloga Komunističke partije Jugoslavije izmeću 25. marta, dana kada je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu i nemačkog napada na Sovjetski Savez 22. juna bila je predmet mnogih prepirki, od onih koji su išli od toga da su komunisti sedeli skrštenih ruku, sledeći komunističku teoriju da je to bila borba između britanskih „imperijalista“ i sila Osovine, do onih koji su tvrdili da su se komunisti pobunili protiv okupatora mnogo pre 22. juna 1941. Istina je negde između. KPJ se nije digla protiv okupatora ali saznajući iz mnogih izvora i na osnovu mnogih naznaka da Nemačka ima nameru da napadne Sovjetski Savez, oni su se pripremali da krenu u akciju kada to bude bilo potrebno. Interesantno je da je Tito verovao ovim izveštajima više nego Staljin, koji ih je omalovažavao i smatrao ih britanskim manevrom kako bi se unela nesloga između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Sam Tito je opisao ovaj period u svom izveštaju na petom Kongresu partije jula 1948. kao nešto što je KPJ iskoristila „za konačnu pripremu za ustanak“. O igledno, postoji velika osetljivost u krugovima jugoslovenske partije na optužbu da im je Nemačka napad na Jugoslaviju manje značajna nego Nemačka napad na Sovjetski Savez.

¹⁰¹ O Titovom životu je napisano nekoliko knjiga, među kojima „Josip Broz Tito“ Vladimira Dedijera, „Osporavana barikada“ Ficroja Meklejnca i „Tito“ Filisa Otija

Tito je bio u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske, kada su Nemci napali Jugoslaviju. Sa lažnim papirima, pošao je u Beograd 8. maja 1941, vozom. Tamo, u vili u otmenom delu grada Dedinju, poeo je da organizuje Centralni komitet Partije. Na dan nema kog napada na Sovjetski Savez, Kominternu¹⁰² je poslala instrukcije svim komunisti kim partijama da pruže pomoć Rusiji. Poruka koju je KPJ primila od Kominterne završavala se rečenicom ije se zna enje nadviti nad partizansko-sovjetske odnose u nastupajućim mesecima i godinama: „Uzmite u obzir dajte u ovom trenutku vaš zadatak oslobodite anje od fašisti ke agresije a ne socijalisti ka revolucija.”¹⁰³ Ovo je, o igledno jedino moglo da zna i da, ak i jugoslovenski komunisti, treba da daju prednost o uvanju komunisti ke vlasti u Rusiji, uz priliku da se uspostavi komunisti ka vlasti i u Jugoslaviji - drugim re ima, da je jugoslovenska Revolucija trebalo da se žrtvuje u odbranu sovjetskog režima.

Istog dana, 22. juna, Politbiro Centralnog komiteta KPJ se tajno sastaje u Beogradu, sa Titom kao sa predsedavajućim i preispituje mere koje bi Partija mogla da preduzme u pogledu napada Nema ke na Sovjetski Savez. Izdat je proglas u kome su se jugoslovenski komunisti zavetovali na bezuslovnu podršku Sovjetskom Savezu. Centralni komitet KPJ je 27. juna, postavio Tita za glavnokomandujućeg svih budućih narodnooslobodilačkih vojnih snaga¹⁰⁴. Kominternu je 1. jula poslala precizne instrukcije pozivajući i na hitnu akciju¹⁰⁵.

Politbiro se 4. jula 1941. ponovo sastao u Beogradu i odlučio da pozove svojih približno 10.000 članova KPJ - od kojih je samo nekoliko bilo veterana iz španskog građanskog rata - da se dignu na ustanak protiv okupatora. I tako je Komunisti ka partija poela borbu pod Titovim vodstvom. (Taj dan, 4. jul, se i danas slavi u Jugoslaviji kao Dan borca). Borba je bila koncentrisana na Srbiju, Bosnu i Crnu Goru.

Prvi veliki uspeh partizana, kako su sebe poeli da nazivaju Titovi borci, bio je u Crnoj Gori. Tamo su Italijani bili u dosluhu sa crnogorskim separatistima, poznatim pod imenom „zeleniši”, koji su se protivili pripajanju

¹⁰² Kominternu, skraćeno od „Komunisti ka Internacionala”, često nazivanu i Treća Internacionala, je osnovao Lenjin 1919. sa ciljem organizovanja revolucija preko komunisti ka partija u svim zemljama.

¹⁰³ Vladimir Dedijer: „Josip Broz Tito”

¹⁰⁴ „Hronologija”

¹⁰⁵ Tekst telegrama Kominterne je objavio Milorad M. Drašković : „Komunisti ka partija Jugoslavije”, u „Kominternu: Istorijski najznačajniji momenti”

Crne Gore Jugoslaviji 1918¹⁰⁶. Oni su najavili da će 12. jula biti uspostavljena „Kraljevina Crna Gora”. Opšti ustanak, koga su komunisti snažno potpomagali po čemu je sledećeg jutra. U roku od dva dana, dve italijanske divizije su razoružane a velike količine oružja i opreme je prešlo u ruke Crnogoraca.

Uz izuzetak tri grada, cela Crna Gora je za kratko vreme bila oslobođena od italijanske vojske ali su u nastupajućim sedmicama Italijani uspeli da se povrate većinu izgubljene teritorije. Nameravali su da na tron postave princa Marka, rođaka kraljice Italije i unuka Nikole, poslednjeg crnogorskog kralja ali je on to odbio. Tako je Crna Gora ostala pod italijanskom vojnom upravom.

U Srbiji, komunističke sabotaže su se odmah toliko raširile da su nemogućnost vlasti u Beogradu 22. juna poslale telegram u Berlin, u vezi sa komunističkim aktivnostima u Srbiji, u kome se zahtevalo da se u jugoslovensku prestonicu pošalje naci-specijalac za ova pitanja¹⁰⁷. Posle telegrama od 1. avgusta, koji izveštava o komunističkim terorističkim operacijama i od 8. avgusta, koji predlaže na čime borbe sa komunističkim ustankom u Srbiji, sledio je onaj od 12. avgusta koji je ukazivao na dalje pogoršavanje situacije. Telegram¹⁰⁸ je govorio da „saradnja između etničkog rukovodstva i komunistička još nije uspostavljena ali da komunistički pokušavaju da utiču na etničke oficire i da se koriste lažnim sloganima a u nekim slučajevima i prinudnim merama, kako je to vojni zapovednik¹⁰⁹ saznao.” U telegramu od 27. avgusta, Feliks Bender¹¹⁰, opunomoćeni predstavnik nemačkog ministarstva inostranih poslova pri vojnom zapovedništvu u Srbiji, izveštava da je od njegovog telegrama od 12. avgusta

... situacija postala još akutnija. Komunistički pokret se proširio i delo pod nacionalističkim sloganima koji su pokušali da daju rezultate... napadi na transportne instalacije, kancelarije mesnih uprava i miniranje postrojenja se povećavaju. Nemačke trupe se po zemlji mogu kretati, bilo kolima bilo vozom, praktično jedino u konvojima.¹¹¹

¹⁰⁶ veštinama koji su bili za ujedinjenje su nazivani „bjelaši”

¹⁰⁷ „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945”, serija D, tom XIII

¹⁰⁸ *ibid.*

¹⁰⁹ Nemački vojni zapovednik za Srbiju je prvo bio general Helmut Ferster (*Helmut Förster*) a zatim, od juna do avgusta 1941. general Ludvig Šreder (*Ludwig Schröder*), koga je nasledio general Hajnrih Dankelman (*Heinrich Dankelmann*)

¹¹⁰ Felix Benzler

¹¹¹ „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945”, serija D, tom XIII

Postavljenje Nedića kao marionetskog premijera 29. avgusta bio je pokušaj Nemaca da Srbi sami unište svoj komunistički ustanak, ali je 11. septembra Bender morao da izvesti da Nedićeva Vlada

izgleda nije sposobna da se nosi sa ustaničkim pokretom svojim sopstvenim snagama jer su tek organizovane formacije toliko udaljene da se komandovanje nad njima, evidentno, pokazalo nepouzdanim... Pod uticajem nacionalističkih kamufliranih komunističkih slogana, pojedine etničke grupe sada tako i zauzimaju pozicije protiv nemačkih okupacionih trupa, iako do sada nije bilo borbi u kojima su oni učestvovali... Sada, pak, moramo da se pripremimo za sukob sa samim ustaničkim pokretom.¹¹²

Hitler je feldmaršalu Vilhelmu Listu¹¹³, komandantu Vermahta za jugoistok, 16. septembra dao zadatak da uništi pobunjeničke pokrete u oblasti jugoistoka a general Franc Berne¹¹⁴, zapovednik u Srbiji, je dobio ovlašćenja za pobunjene oblasti¹¹⁵. Do kraja meseca spremala se ofanziva protiv pobunjenika - uglavnom komunistički ali i onih etnika koji se nisu povinivali Nemcima i Nediću. U to vreme, partizani su ustanovili slobodnu teritoriju u okolini Užica, gde je fabrika oružja radila punom parom.

Tek 18. septembra, kod Robaja blizu Valjeva, Tito se lično priključio komunističkom pokretu i snagama koje su se nalazile po brdima Srbije. Pošao je na jug uz pomoć pravoslavnog sveštenika, popa Milutinovića, i lana Komunističke partije Jugoslavije, nemačkog porekla, Jaše Rajtera, s kojim je askao u vozu na perfektnom nemačkom kako ne bi privukao pažnju Nemaca (među žiteljima Jugoslavije nemačkog porekla, jedva je njih nekoliko pripadalo KPJ). Tito je znao nemački iz svojih školskih dana ali isto tako i iz vremena kada je služio u austrijskoj vojsci i vremena kada je boravio u Beču posle Prvog svetskog rata. U njegovom društvu uz put su bile i dve devojke, od kojih je jedna bila Titova lična sekretarica. Pošto su putovali više od četrdeset osam sati vozom, konjskom kočijom i peške, njih petoro je nekoliko puta izbeglo probleme pre nego što su stigli do partizanske teritorije.

¹¹² „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945“, serija D, tom XIII

¹¹³ Wilhelm List

¹¹⁴ Franz Böhme

¹¹⁵ Lista je kao Zapovednika za jugoistok (komandanta 12. armije, sa glavnim štabom u Solunu), novembra 1941. nasledio general Valter Kuncze (*Walter Kuntze*) a ovoga, avgusta 1942, general Aleksandar Ler (*Alexander Lohr*) U novembru, Bemeja je nasledio general Paul Bader (*Paul Bader*), koji je aprila 1942. istovremeno postao i vojni zapovednik za Srbiju.

U roku od nekoliko dana po njihovom dolasku na slobodnu teritoriju, Tito je održao vojno zasedanje u Stolicama, blizu Krupnja, sa partizanskim komandantima sa cele teritorije; sastanku je takođe prisustvovalo i nekoliko članova politbiroa Centralnog komiteta KPJ. Odlučeno je da se uspostavi partizanski generalštab u svakoj provinciji u Jugoslaviji a da se postojeći partizanski štab preobrazu u Vrhovnu komandu partizanskih snaga. Na sastanku je takođe doneta odluka da se na slobodnim teritorijama uspostave „nacionalni oslobodilački komiteti“, koji će biti nosioci narodne vlasti¹¹⁶.

DVA RAZLIČITA KONCEPTA OTPORA

Dva pokreta - Ravnogorski (etnički) i partizanski - su se našli rame uz rame u istom delu Srbije pa su čak u potku i saradivali do određene mere.

Ipak, bilo je jasno da su Mihailovići i Tito imali potpuno drugačije koncepte otpora. Iako je bilo pojedinih sukoba između Nemaca i etnika još u maju 1941, Mihailović je razmatrao otpor kroz uspostavljanje organizacije koja bi, kada dođe vreme, ustala protiv okupacionih snaga. Takvo vreme bi, po njegovom mišljenju došlo kada bi Saveznici obezbedili pobjedu a oslobođenje Jugoslavije postalo neizbežno.

Mihailović je sledio politiku koju je postavila jugoslovenska Vlada u izbegištvu 22. jula 1941, kada je izdato saopštenje koje je objašnjavalo nemogućnost nastavka otpora. Od naroda se tražilo da mirno podnosi tešku okupaciju i da veruje u pobjedu Saveznika, koja će doneti slobodu Jugoslaviji. Izjava, koja je pročitana preko BBC-a upozoravala je jugoslovenski narod da izbegava borbu i daje signal iz Londona. Tito je, pak sa druge strane, u skladu sa direktivama Kominterne, bio odlučan da udari odmah kako bi oslabio pritisak na ruskom frontu.

Kao rezultat, u početnom periodu su partizani vršili sabotaže, prvenstveno na linijama komunikacije. Mihailović je tu i tamo sprovodio akcije protiv svoje volje samo da ne bi potpuno prepustio komunisti koji gerili. Povremeno, poneki od Mihailovićevih komandanata su čak pravili zajedničke akcije sa partizanima na sopstvenu odgovornost a protiv Mihailovićevih naredjenja. Na taj način on je izgubio nekoliko komandanata koji su prešli na stranu partizana - među njima i Pop Vlada Zelević, koji je

¹¹⁶ „Hronologija“

kasnije postao i visoki partizanski zvaničnik - a sa njima i dobar deo svojih sledbenika koji su žarko želeli da se bore protiv Nemaca.

BRITANSKA VLADA POKAZUJE INTERESOVANJE

Jugoslovenski Premijer, koji je indirektno primio izveštaj iz Istanbula i Kaira o Mihailovičevim aktivnostima, pomenuo je taj problem (ali verovatno ne i Mihailovičev ime) - a on je 28. avgusta poslao memorandum Hju Daltonu¹¹⁷, pod kojim je komandi bio SOE:

Od Generala Simovića sam saznao da postoji široko rasprostranjena gerilska aktivnost u Jugoslaviji. Njoj je potrebna kohezija, podrška, i usmeravanje spolja. Molim da me ukrajto izvestite kakve kontakte imate sa ovim grupama i šta možete učiniti kako bi im pomogli.¹¹⁸

Dalton je odmah odgovorio da je poslata misija u Jugoslaviju kako bi se ispitala situacija.

Britanska politika prema evropskim pokretima otpora bila je da ih uzdrže od aktivnosti koje bi mogle da ih odvedu u njihovo prerano uništenje. Kada je u pitanju bila Jugoslavija, Dalton je tu politiku formulisao avgusta 1941:

Jugosloveni (Kraljevska jugoslovenska vlada u izbegištvu), Ratna Kancelarija i mi smo se složili da gerilske i sabotažne grupe koje su sada aktivne u Jugoslaviji treba da pokažu dovoljno aktivnog otpora kako bi izazvale stalno ometanje okupacionih snaga i sprečile bilo kakvo osipanje u broju. Ali bi trebalo da srž njihove organizacije i dalje bude dobro organizovana i da izbegavaju bilo kakve pokušaje podizanja ustanka velikog obima ili ambicioznih vojnih operacija, koje bi sada jedino mogle da završe ozbiljnim porazom i gubitkom ključnog dela ljudstva. Sada bi trebalo da rade sve što je moguće kako bi razvili široku skrivenu organizaciju koja bi bila spremna da kasnije, kada im mi za to damo signal, zada teške udarce.¹¹⁹

Ovakva britanska politika se u početku podudarala sa konceptom na osnovu koga je funkcionisao Mihailovičev pokret.

¹¹⁷ Hugh Dalton

¹¹⁸ F.Đikin: „Bojovna planina“

¹¹⁹ Đžon Erman (John Ehrman): „Velika strategija“ (*Grand Strategy*), tom V

Misija koju je Dalton pomenuo verovatno bila je isto jugoslovenska. Šef jugoslovenskog predstavnika u Kairu, Gordon, je za obavljanje ovog zadatka izabrao dva kraljevska jugoslovenska oficira, majora Zaharija Ostojića, koji je pratio Princa Pavla u Grčku pa odatle otišao u Kairo i majora Mirka Lalatovića, koji je leteo jugoslovenskim avionom iz Crne Gore u Grčku a potom tamo stigao u Kairo. Verovatno je tek u poslednjem trenutku, i najverovatnije kao rezultat Gordonovog raspitivanja kod Daltona, u misiju ubačen i jedan britanski oficir. Bio je to kapetan D.Hudson¹²⁰, koji je radio u SOE u Jugoslaviji pre državnog udara, gde je bio rudarski inženjer u rudnicima Zajača u Srbiji. Britanska podmornica je 20. septembra 1940.¹²¹ dovezla njega, dva jugoslovenska oficira i jugoslovenskog vezistu, Veljka Dragičevića, do obala Crne Gore, blizu Petrovca.

Jugoslovensko-britanska družba je imala dva radio aparata, jedan „Mark III” koji je bio težak dvadeset pet kilograma, kome je trebalo redovno napajanje strujom i koji nije mogao da radi na baterije. Drugi je bio mali „J” koji nije mogao da radi duže od 30 minuta - u protivnom bi izgoreo, što se zaista ubrzo i dogodilo. Njegov dolet je bio svega nešto manje od 500 kilometara, što znači da bi teško iz Crne Gore mogao da se vratiti na Malti. Iz Srbije sasvim sigurno.

Sasvim je sigurno da uputstva koje su Ostojić i Lalatović dobili od Gordonovića nisu bile iste kao ona koje je Hudson dobio od Mastersona. Prvi su trebali da odu do Mihailovićeve evog štaba dok je Britanac trebalo da izvesti o gerilskoj situaciji uopšte. To je dovelo do ozbiljnih razmirica između jugoslovenskih oficira i Hadsona. Pošto su se iskricali u Jugoslaviji, Hudson je javio da je britansko-jugoslovenska misija pod nazivom „pogodak u centar” pronašla gerilske grupe koje su bile pro-komunističke i dobro organizovane i predložio je da pomoć treba da bude poslata njima. Dok su Ostojić i Lalatović težili da dođu do Mihailovića, Hudson nije imao takve instrukcije sve do 9. oktobra kada mu je SOE iz Kaira naredila da ode do etničkog štaba. Ostaće zabeleženo da je prva direktna radio poruka od Mihailovića stigla do Britanaca čim je Hudson krenuo ka Jugoslaviji. Od tada je još nekoliko radio šifrovanih poruka došlo do Kaira i Britanci su hteli da Hudson preda Mihailoviću šifre (on je otkladno sa sobom imao barem dve šifre, te je mogao jednu da zadrži isključivo za svoje potrebe).

¹²⁰ D.T.Hudson

¹²¹ Ovaj datum navodi britanski Forin Ofis. Datumi dolaska i odlaska britanskih i američkih oficira za vezu koji su navedeni u nastavku, se takođe zasnivaju na zvaničnim izvorima.

Šta se dogodilo na putu od Crne Gore do Ravne Gore nije baš jasno, a Hadson je, kao jedini preživeli iz te grupe, nažalost, odbio da govori o toj misiji. Hadson je 19. oktobra poslao svoju poslednju poruku preko svog odašiljača u Kairo u kojoj kao i u prethodnima, govori o gerilskim akcijama koje izvode komunisti i patriote protiv Italijana u Crnoj Gori, suprotno od „nacionalnih“ elemenata koji su to posmatrali sa strane. Posle toga, verovatno da su on i Ostoji nastavili dalje dok su ih Lalatovi i Dragi evi (ovaj potonji nose i radio od dvadeset pet kila) sledili. Hadsona i Ostoji a je pratilo nekoliko crnogorskih partizana (Milovan ilas, Arso Jovanovi i Mitar Baki) do Užica, gde je bio Titov štab.

Zvanični jugoslovenski dnevnik „Hronologija“, ne pominje sastanak između Tita i Hadsona u Užicu ali su se njih dvojica izgleda zaista sreli, verovatno 24. oktobra. Tito se osvrnuo na taj sastanak¹²² a Dikin nam prenosi još detalja o tome¹²³. Tito se se a da je pitao Hadsona zašto je London proglasio Mihailovića za nacionalnog heroja kada se on zapravo uopšte ne bori, na šta je, prema Titu, Hadson odgovorio da britanska Vlada nije uopšte ništa znala o Mihailoviću. Dikin izveštava da je Hadson navodno ponudio Titu tehničke podatke, uključujući i šifru, kako bi uspostavo vezu sa Kairom ali je Tito naglasio da bi on više voleo da dobije pomoć od Saveznika preko Sovjeta.

Ostojić je nastavio ka Ravnoj Gori izvestivši Mihailovića o Hadsonovim poprimljenim pozitivnim stavovima o partizanima, dok je sam Hadson ostao u Užicu. Ipak, Ostojić se vratio u Užice sa zadatkom da dovede Hadsona na Ravnu Goru, pošto je šifra koju je Hadson nosio sa sobom bila ključna za etnike. Lalatovi i Dragi evi još uvek nisu stigli do Užica kada su Hadson i Ostojić otišli za Ravnu Goru, 25. oktobra¹²⁴.

Ubrzo posle toga, Lalatovi i Dragi evi su stigli u Užice i dok je Lalatovi otišao na Ravnu Goru, Dragi evi je odbio da mu se pridruži i umesto toga je ostao sa Hadsonovim radiom u partizanskom štabu.

U skladu sa onim što je Ostojić preneo Mihailoviću o Hadsonovom stavu prema partizanima, etnikovo a nije u početku najsrdnije primio britanskog oficira za vezu, onako kako bi se očekivalo, iako je Hadson predao Mihailoviću šifru za komunikaciju sa Kairom. Ipak, bitno je napomenuti da je to bila britanska šifra te su tako sve Mihailovićeve poruke, pod šifrova-

¹²² Tito: „Vojna djela“, tom I

¹²³ Dikin, *op. cit.*

¹²⁴ Toga dana Mihailović je poslao u Kairo poruku da je Hadson stigao na Ravnu Goru. Vidi Vojmir Kljaković : „Velika Britanija, Sovjetski Savez i ustanak u Jugoslaviji 1941. godine“, u Vojnoistorijski Glasnik, br.2/1970.

nim imenom „Vila Resta“, čak i one koje su išle njegovoj sopstvenoj Vladi, bile poznate Britancima. S druge strane, sve Hadsonove poruke, čak i kada je koristio svoje sopstvene šifre, morale su da idu preko Mihailovi eveg radija, pošto je njegov ostao u Užicu.

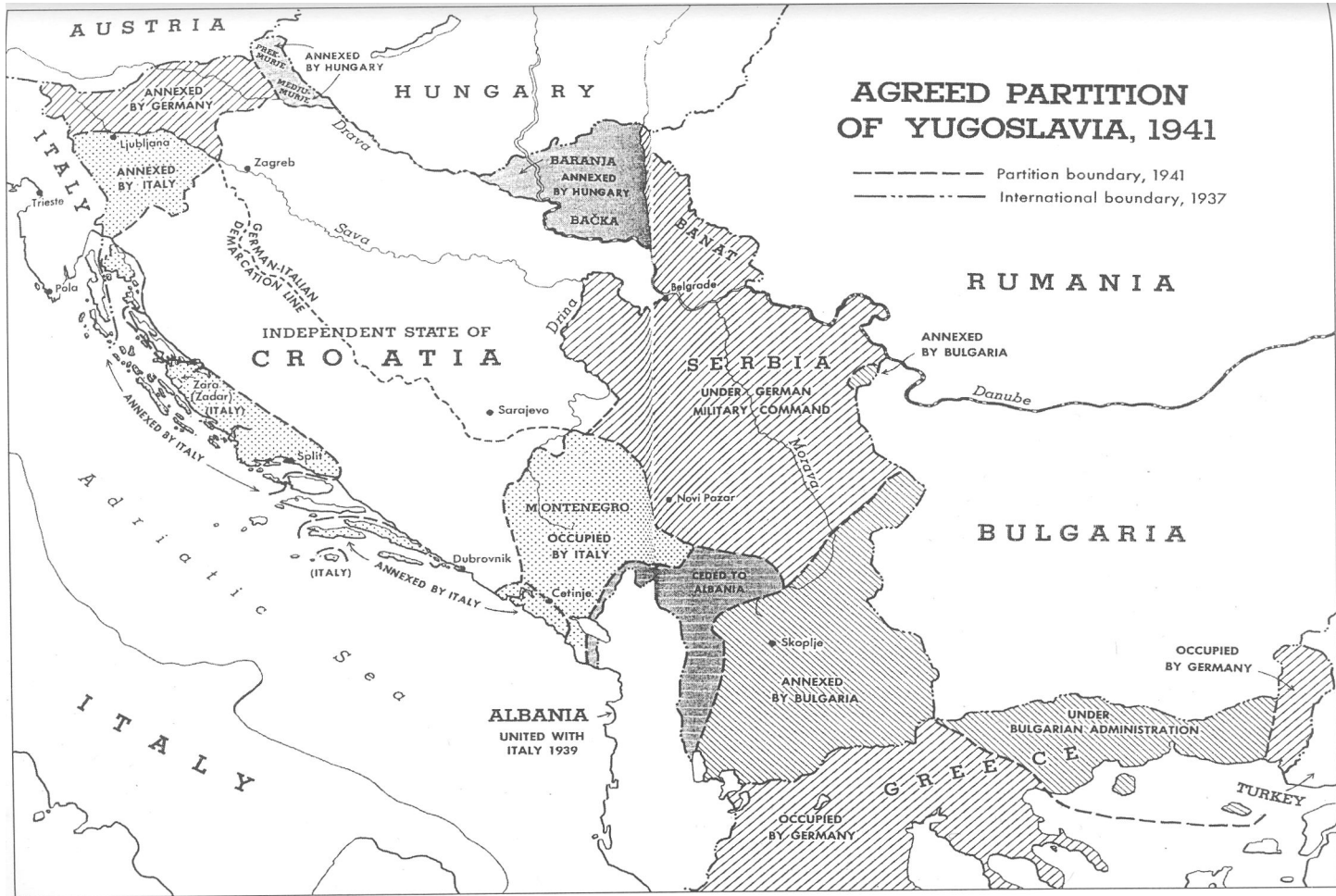
Britanci ne samo da su Mihailovi u poslali oficira za vezu, već su u skladu sa svojom politikom koju su odredili avgusta 1941. u vezi sa gerilskim operacijama u Jugoslaviji takođe i sa Vladom u izbeglištvu razmatrali i pitanja snabdevanja etnika. Marjanovi je¹²⁵, citiraju i dokumenta jugoslovenske kraljevske vlade, pomenuo razgovore od 13. oktobra po ovom pitanju između kralja Petra i generala Kljakovi¹²⁶ je pomenuo tri *aide-memoire* premijera Simovića a britanskoj Vladi, u pismu datiranom 20. oktobra, pozitivan odgovor šest dana kasnije, Simovićeve razgovore sa Idnom od 29. oktobra i konačno pismo koje je Dil uputio Simoviću u 31. oktobra, u kome se kaže da će u „narednih nekoliko dana“ Mihailovi primiti oružje, puške, pištolje, zavoje i zlato, kao i ostale stvari koje će stići kasnije.

Zapravo, Britanski štab je smatrao da je pobuna u Jugoslaviji prerana, „ali su patriote izašle na crtu i moraju primiti svu moguću podršku.“ Komanda na Bliskom istoku je 7. novembra 1941. dobila uputstva iz Londona da pomoć dostavi podmornicama, avionima ili brodovima¹²⁷.

¹²⁵ Jovan Marjanović : „Ustanak“

¹²⁶ Vojmir Kljaković : „Velika Britanija, Sovjetski Savez i ustanak u Jugoslaviji 1941. godine“

¹²⁷ Majki Hauard (*Michael Howard*): „Velika strategija“ (*Grand Strategy*), tom IV

2.

RANI ETNI KO-PARTIZANSKI ODNOSI

U me uvremenu, 19. septembra 1941, dan pošto je Tito stigao do svojih partizanskih jedinica, Mihailovi i Tito su se, na Titovu inicijativu, po prvi put sreli, u Struganiku, između Robaja i Ravne Gore. (Mihailovi se u avgustu sreo sa partizanskim predstavnicima, na njihovu inicijativu). Razgovori su dosta dobro išli, ali se nije došlo ni do kakvog sporazuma o saradnji zbog nepomirljivo različitih koncepcija otpora.

Posle razgovora u Struganiku, došlo je do izvesne korespondencije između Tita i Mihailovića, u vezi sa njihovom vršom saradnjom, te je upriličen i njihov novi sastanak. On se odigrao 27. oktobra 1941, u Braji između Užica i Ravne Gore. Mihailović je poveo Hadsona sa sobom ali mu nije dao da prisustvuje samim razgovorima iako je Tito predložio da Hadson bude prisutan¹²⁸. Mihailović je o to želeo da izbegne da Hadson bude svedok sukobu obostrano neprihvatljivih koncepcija koje su zastupale dve organizacije.

Mihailovićeva politika, koja se u to vreme podudarala sa instrukcijama koje je dobijao od Vlade u izbeglištvu, ali i sa britanskim razmišljanjima, postala je još vršna kada su do njegovog štaba stigle vesti o strašnim represalijama koje su sprovodili Nemci tokom prethodnih nekoliko sedmica.

U skladu sa Hitlerovom naredbom, Nacelnik Vrhovne komande Oružanih snaga, general - feldmaršal Vilhelm Keitel¹²⁹, 16. septembra 1941. je izdao naređenje po kome se sve pobune na okupiranim teritorijama moraju tretirati kao komunističke inspirisane i da se za svakog ubijenog Nemca eliminisati od pedeset do stotinu talaca¹³⁰. Dana 10. oktobra, nemački zapovednik u Srbiji, Franc Berne, doneo je odluku da se naredba nema -

¹²⁸ Meklejn, *op.cit.*

¹²⁹ Wilhelm Keitel

¹³⁰ „Nacistička zavera i agresija" (*Nazi Conspiracy and Aggression*), tom III

kog Na elnika Vrhovne komande sprovede na najdrakonskiji mogu i na in - da se bez izuzetaka eliminiše stotinu talaca za svakog ubijenog Nemca¹³¹. Ova naredba je bila osnova za krvoproliće koje se odigralo u srpskom gradu Kragujevcu, 21. oktobra. Ogroman broj muškaraca, uključujući i dečke iz gimnazije, je bio ubijen, prema nemačkim procenama ukupno njih 2.300¹³². To je ostavilo snažan utisak na Mihailovića i on se zakleo da ne sme biti uvučen u operacije protiv Nemaca ukoliko ne bude siguran da će one dovesti do potpunog oslobođenja zemlje.

Tito se kasnije priseo¹³³ da je tokom sastanka u Braji imao ponuditi Mihailoviću u vrhovnu komandu ali je dodao da ukoliko bi ovaj to prihvatio, Tito ne bi služio pod nemačkom vođstvom. Ovaj drugi sastanak Tita i Mihailovića se završio nekom vrstom dogovora. Mihailović je trebalo da dobije polovinu proizvodnje iz fabrike oružja koju su partizani držali u Užicu. Za uzvrat, Mihailović je Titu obećao da će s njim podeliti šta god padobranom stigne kao pomoć od Britanaca.

Ovaj dogovor je, pak, bio vrlo kratkog veka. Sukobi između partizana i četnika su nastupili gotovo momentalno. Svaka strana je krivila onu drugu za započinjanje incidenta. Četnici su govorili da su 28. oktobra, dan posle sastanka Tito-Mihailović, partizani napali livnicu u Zajači (južno od Loznice) koju su držali četnici. Ali dokazi danas podržavaju široko priznati stav da je građanski rat započeo kada su u noći između 1-2. novembra četnici, kako je to javio kapetan Hadson u Kairo, „u velikoj meri podcenjuju i partizane i njihove sledbenike neuspešno napali Užice.“ Nedavno pre toga, Mihailović je poslao telegram svojoj Vladi u Londonu u kojem kaže da se „pomirio“ sa komunistima ali da mir ne može više da traje jer partizani ne žele da četnicima vrata otvore čak i Užice. Mihailović je preneo svojoj Vladi da se „plaši“ da bi njegovi četnici morali da zauzmu Užice kako bi sprečili dalje jačanje komunističkog pokreta. Kada je postalo jasno da je četnički napad na Užice prošao loše, Mihailović je poslao niz radio poruka svojoj Vladi

¹³¹ Direktiva je kao reprint originala odštampana u Slavko Odi : „Dosije bez imena“

¹³² U „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945“, serija D, tom XIII, citira se telegram opunomoćnog ministra za spoljne poslove Nemačke upućenog zapovedniku za Srbiju: „Streljanja u Kragujevcu su se tamo sprovela iako u tom gradu nije bilo napada na pripadnike Vermahta, stoga što se nigde drugde nije moglo na dovoljno talaca.“ Današnje jugoslovenske procene se kreću oko brojke od oko 5.000 streljanih muškaraca. Vidi Jozo Tomašević : „Jugoslavija tokom Drugog svetskog rata“ (*Yugoslavia During the Second World War*); u „Savremena Jugoslavija“ (*Contemporary Yugoslavia*).

¹³³ F.Oti, *op.cit.*

u kojima traži da kod Britanaca izdejstvuje da povećaju isporuke pomoći. „Britansko obećanje o pomoći“, kako je kasnije navodio Hadson, „dovelo je samo do pogoršanja odnosa između etnika i partizana. Kada sam prvi put došao na Ravnu Goru... preko etničko-partizanskih sukoba, Mihailovići je već preko telegrama saznao da će dobiti pomoć od Britanaca. S pravom je mislio da niko van zemlje ne zna za partizane...“¹³⁴

Jugoslovenska Vlada u izbegištvu prenela je Mihailovićevе molbe Britancima. Ipak, kada je kapetan Hadson postao svestan ozbiljnosti sukoba između etnika i partizana, savetovao je Kairo da prestane da šalje oružje Mihailovićima jer je želeo da spreči da se britansko oružje koristi u građanskom ratu. Zapravo, od tada - od 9. novembra - primljena je samo jedna isporuka. Ali su etnici očekivali još jednu te su sitavu noć probdeli na poprilično hladnoći, čekajući da padobrani stignu. Sledećeg dana Hadson je rekao Mihailovićima za svoju poruku Kairu. Mihailović je pobesneo, i odnosi između Hadsona i etnika, koji su pošli veoma loše zbog Hadsonovog neslaganja sa njegovim saputnicima Ostojićima i Lalatovićima, su tako postali još gori.

U međuvremenu, nemačka ofanziva koja je počela krajem septembra protiv, kako su ih Nemci nazivali, „komunističkih bandi“, koja je pak, obuhvatala i sve one etnike koji nisu saradivali sa Nemcima i Nedićima, bila je u Srbiji u punom zamahu. Kraljevo je palo 16. a Valjevo 25. oktobra i Nemci su napredovali ka partizanskom ali i ka etničkom štabu.

Pretpostavljaju i da više neće primati pomoć od Britanaca i videvši da su njegove trupe bile nemoćne u borbama protiv partizana te duboko uznemiren nemački komandant u Srbiji, sa svim tim masakrima koje su sprovodili, Mihailović sebi dozvolio da ga nemačka obavешtajna služba nagovori da se sastane sa predstavnicima nemačkog glavnog zapovednika. Inicijativa je potekla od nemačkog kapetana Jozefa Matla, a išla je preko etničkog pukovnika Branislava Pantića, kao posrednika. Nemačka obavешtajna služba je postala svesna dubokog rasepa između etnika i komunističkih gerilaca i žarko je želela da to iskoristi. Smatraju i da je neprijatelj podeljen i da se frakcije međusobno bore, kapetan Matić, koji je već ostvario kontakte sa pojedinim Mihailovićevim sledbenicima, je prvi povukao potez. Njegova ideja je bila da uspostavi *modus vivendi* između nemačkih okupacionih vlasti i Mihailovićevih snaga otpora. Na sastanku koji se odigrao 11. novembra u malom selu Divci na reci Kolubari, nemački pregovarači su pak tražili od Mihailovića apsolutnu predaju. On je to odbio. Bio je spreman da

prepusti nemačke komunikacione linije i ekonomski važne gradove koji su pod kontrolom Nemaca pod uslovom da ga oni ostave na miru u planinama ali nije bio spreman na svoju bezuslovnu predaju. Sastanak je propao i ratno stanje se nastavilo¹³⁵. Treba dodati da Mihailovič nije izvestio svoju Vladu da se sastao sa nemačkim zvaničnicima a takva informacija je, naravno, jako dobro skrivana i od Hadsona.

Dana 14. novembra Tito je poslao poruku Mihailoviču u kojoj predlaže i treći sastanak kako bi se resili problemi koji su se pojavili između dve frakcije.

Sastanak se održao 18. i 20. novembra u Beogradu. Ovog puta Tito i Mihailovič nisu lično učestvovali. Titovi delegati su bili Aleksandar Ranković, Ivo Lola Ribar i Petar Stambolić; Mihailovič su predstavljali major Lalatović koji je sa Hadsonom došao u Jugoslaviju i major Radoslav Čurić. Na kraju se došlo do slabog dogovora u osam tačaka, koje su obuhvatale zajedničku komisiju koja bi istražila odgovornost za kršenje poslednjeg dogovora, tako da se vinovnicima sudi pred sudskim veštanima; zajednički operativni štab i koordinirane akcije protiv Nemaca; razmenu svih zarobljenika sa obe strane; sprečavanje da se Nemci propuste preko teritorije bilo koje strane.

Dana 27. novembra, predstavnici partizana i četnika su se ponovo sastali u Beogradu a sledećeg dana, usled nemačke ofanzive, prešli su u Pranjane, kako bi raspravili pitanja koja su se pojavila kao rezultat sporazuma od 20. novembra. Hadson je učestvovao na tim sastancima i kasnije (maja 1943.) o njima izvestio: „U mirovnim pregovorima koji su sledili i kojima sam ja prisustvovao, partizani su odbili da prihvate primirje osim ako Mihailovič pristane na najtesniju moguću saradnju, uključujući i tu zajedničku štab, ali da partizani pri tom zadrže svoj identitet, političke komesare, propagandu i si.“¹³⁶

Sporazum od 20. novembra nikada nije primenjen. On je postignut dok je nemačka ofanziva, koju su partizani kasnije nazvali Prva ofanziva, bila na vrhuncu. Molbe koje je Tito Mihailoviču uputio telefonom 27. i 28. novembra nisu pokrenule četničko vođstvo na zajedničku akciju. Do kraja novembra partizani su bili primorani da se povuku na jug, na teritoriju koju su kontrolisali Italijani¹³⁷. Četnici su otišli na brda oko Ravne Gore ali su tokom decembra ostaci njihovih snaga bili pod nemačkim napadima.

¹³⁵ Gert Buchheit: „Der Deutsche Geheimdienst“

¹³⁶ „četnici“

¹³⁷ Granica između teritorija koje su okupirali Italijani i onih koje su držali Nemci bila je otprilike ona koja je nekada razdvajala staru Srbiju (pre 1912.) i Sandžak. Ova oblast je dobila ime po turskoj reči „*sarjak*“, što znači administrativna oblast. Kraj koji se danas naziva

Posle poslednjeg etni ko-partizanskog sastanka u Pranjanima 28. novembra, kapetana Hadsona su partizanski predstavnici otpratili do Užica, kako bi došao do svog radija¹³⁸. U Jugoslaviju je, kako se kasnije prisećao, stigao sa dva radio aparata. Jedan je bio suviše slab da bi iz Srbije imao doći do Malte a i potpuno je izgoreo. Drugi, teži aparat je ostao u Užicu kada je njegov vezista odlučio da se priključi partizanima. Tako je, od dolaska na Ravnu Goru, Hadson zavisio od etničkog ometača a sa obzirom na loše odnose koje je imao sa Mihailovićem i etnicima, jedva je čekao da dođe do svog aparata.

Bilo kako bilo, čim je Hadson stigao do Užica, Nemci su zauzeli grad i Hadson nije imao drugog izbora do da se povuče na jug, zajedno sa partizanima. Tokom povlačenja, pronašao je Dragičevića sa svojim radijom i prema *Dnevniku* Dedijera, 1. decembra, pošto su stigli do reke Uvac kod Radonjine, odlučio je da se vrati Mihailoviću. Bio je britanski oficir čiji je zadatak bio vezan za Mihailovićev štab te je bio odlučan da sprovede narednju koja je imao iako je njegov odlazak na Ravnu Goru sasvim sigurno samo uvećao ionako snažne sumnje koje su partizani imali prema britanskim motivima.

Preko stotinu partizana, iz različitih razloga, je takođe krenulo ka severu i on je krenuo sa njima. Ipak, samo nekoliko njih je bilo uz njega kada ih je nezavisna etnička jedinica, koju je predvodio Boža Javorski, napala, zarobila Hadsona i partizane i konfiskovala radio koji je opravio dok se povlačio ka Sandžaku. Tokom noći, Hadson je pobjegao i sam se probio do Ravne Gore, naravno, bez svog radio aparata.¹³⁹

Sandžak je prvobitno imao naziv „Sandžak Novog Pazara” i bio je u sklopu Otomanske carevine, ali su u njemu bili austrijski garnizoni, postoje Srbija stekla apsolutnu nezavisnost 1878. Tokom 1913, posle Balkanskih ratova, Sandžak je podeljen između Crne Gore i Srbije. U međuratnom periodu, Jugoslavija je bila prvo podeljena na oblasti (provincije) a posle 1929. na banovine (distrikte), u pokušaju da se prevaziđu stare nacionalne linije razdvajanja ali kada su zemlju pregazile jedinice Sila Osovine 1941. Nemci i Italijani su se složili da linija razdvajanja između njih ide nešto južnije od nekadašnje granice stare Srbije i Sandžaka, tj. Priboj i Novu Varoš su držali Italijani a Novi Pazar Nemci.

¹³⁸ V. Dedijer: „S Titom kroz rat” (*With Tito Through the War*)

¹³⁹ izveštaj Jakše Delevića, jednog od najbližih Mihailovićevih saradnika, u „Knjiga o Draži, tom I

MIHAILOVI EVA PASIVNOST

Kada je Mihailovi uvideo snagu nema ke ofanzive odlučio je da privremeno raspusti veći deo svojih trupa i da zadrži samo mali deo osoblja. Svoj radio odašiljač je ugasio 5. decembra, kako Nemcima ne bi otkrio svoje položaje. (Nije slao radio poruke sve do januara 1942.) Ali Nemci su mu ipak bili veoma blizu. Ujutro 6. decembra skoro da su ga zarobili i u trenutku je, iskočivši kroz prozor, uspeo da se spase. Tokom celog dana je ležao u malom jarku prekrivenom lišćem i žbunjem dok su ga Nemci svuda okolo tražili, povremeno čak i bukvalno prelaze i preko njega¹⁴⁰.

Pošto se konačno oslobodio svojih progonitelja i ponovo uspostavio komunikaciju sa svojim osobljem, Mihailovi je pokušao da se krije. Samo tri čuvara (Blagoje Kovačević, Nikola Mandić i Franja Seničar), jedan vezista (Slobodan Likić) i ličnik (Zvonimir Vučković) bili su uz njega dok su se premeštali po planini Rudnik u naredna tri meseca, sve dok Mihailovi nije otišao na jug, najverovatnije u Crnu Goru¹⁴¹. U isto vreme, četnički štab se поделиo na dva dela. Veći deo, pod vodstvom potpukovnika Dragoslava Pavlovića, je ostao blizu Ravne Gore, dok je manji deo (uglavnom G-2¹⁴²) pod majorom Ostojićem, ostao blizu Mihailovića.

Pošto se Hadson vratio na Ravnu Goru 7. decembra, ostao je uz Pavlovića i s obzirom da niko nije mogao do Mihailovića bez Ostojićevog odobrenja, Hadson nije bio u prilici da vidi četnike u tokom ovog perioda. Mihailovi je 1. decembra poslao radio poruku da se Hadson nije vratio iz Užica i to je bilo poslednje što su Britanci čuli o svom oficiru za vezu u naredna četiri meseca.

Jugoslovenska Komanda za Bliski istok, u Kairu, je 3. decembra objavila prvi kominike o borbama u Jugoslaviji, objavljujući i da su tri nemačke divizije pokrenule veliku ofanzivu protiv jugoslovenskih položaja u dolini reke Zapadne Morave. Izveštaj „Junajted Presa" o kominikeu je govorio da su vojni stručnjaci u Kairu smatrali ovu kampanju otvaranjem „trećeg fronta" koji je primorao Nemce da se ponovo bore na Balkanu u vreme kada su bili pod jakim pritiskom u Rusiji i Severnoj Africi. U Kominikeu se tvrdilo da se srpske trupe pod vodstvom pukovnika Draže Mihailovića „uspešno odupiru snažnim naletima neprijatelja" dok je u okolini Užica „neprijatelj

¹⁴⁰ *ibid.*

¹⁴¹ Pismo Vučkoviću autoru

¹⁴² G-2 se ovde odnosi na obaveštajce višeg ranga (*prim. prev.*)

tenkovskim napadima naterao jednu našu jedinicu da se povuče". Nesvesno koriste i reči „partizan" u komunikacijama se dodaje da su „partizani izveli nekoliko uspešnih operacija u neprijateljskoj pozadini."

Nešto ranije, Vlada u izbeglištvu, koju je podržavala zapadna štampa, je uspešno vodila propagandnu kampanju uzdizanja Mihailovića i etnika te njihovu ulogu u korist u borbi protiv Nemaca. Ti podvizi su o kojima gledno bili preuveličavani. Britanska i američka Vlada su, pak, verovali i podržavali ovakvu propagandu. Masovni mediji, uglavnom nenamerno, su tako podržavali tu priču. U jesen 1941, *Njujork tajms* je, na primer, donosio iste izveštaje od svog bivšeg dopisnika iz Beograda, Reja Broka¹⁴³, koji je tada bio u Istanbulu, u vezi sa borbama koje su Mihailovići i etnici navodno vodili protiv Nemaca. Dana 1. februara 1942. *Njujork Tajms Magazin* je tako preneo Brokov članak koji je govorio o „jednom ogromnom bojnopolju." To je bilo vreme kada je Mihailovići bio potpuno pasivan.

To je bila razumljiva greška. Herojski otpor je bio deo legende srpske istorije. Sa moralne tačke gledišta, posle mnogo neuspeha koje su do tada u ratu doživeli, ta fikcija o junaku i aktivnom centru otpora u srcu Evrope predstavljala je pravo ohrabrenje.

Skoro niko nije znao istine, a oni malobrojni koji su se pitali zapravo nisu želeli da ih znaju. Čitaju i izveštaje koje je Bencler, Opunomoćeni predstavnik Ministarstva spoljnih poslova Nemačke pri vojnom zapovedniku u Srbiji slao u Berlin tokom jeseni 1941, budete zatečeni istinom da on pominje isključivo aktivnost komunista. U telegramu od 3. decembra 1941, izveštava o uspešno završenim operacijama protiv komunističkih bandi.

... Osim toga, u ličnosti puk. Draže Mihailovića postoji takva okupljanja svih pobunjenika sa nacionalističkim sklonostima. Ova osoba koja tvrdi da ima svoj vojni štab u planinama između Čačka i Valjeva, u selu Ravna Gora, nema više tako mnogo sledbenika ali ga ipak ne treba podcenjivati... u ovom trenutku on ne predstavlja nikakvu akutnu opasnost, posebno stoga što je postao neprijatelj i komunistima, sa kojima je u početku saradivao a sada se zapravo bori protiv njih.¹⁴⁴

Bilo je optužbi da je krvavi sukob između etnika i partizana zapravo nastao usled saradnje između Nemaca i etnika. Ovu tvrdnju ne podržavaju nikakvi dokazi. S druge strane, nesumnjivo je istina da Mihailovići nije bio

¹⁴³ Ray Brock

¹⁴⁴ „Dokumenta o spoljnoj politici Nemačke, 1918-1945", serija D, tom XIII

nimalo nesre an zbog proterivanja partizana iz Srbije. etnici su ak, tu i tamo, „malo pomogli" u tome. Ali u to vreme nije bilo nikakve saradnje izme u njega ili bilo kojeg zapovednika pod njegovom komandom i Nema-

PO ETNE MISTERIJE OKO TITOVOG IDENTITETA

Dugo vremena niko na Zapadu nije znao ima oveka koji je predvodio partizane. Nema podataka da je Hadson u svojim prvim telegramima ikada pomenuo Titovo ime, a Mihailovi se o igledno samo jednom osvrnuo na Tita, 5. novembra 1941. kada gaje nazvao „komunisti ki vo a u Srbiji, pod lažnim imenom Tito". Britanci koji su dešifrovali Mihailovi ev telegram od 5. novembra, o igledno nisu uspeli da primete Titovo ime a ni jugoslovenska Vlada tako e izgleda da nije dobro procenila vesti koje je Mihailovi saopštio.

Postoje izveštaji¹⁴⁶ da se tokom prvog sastanka Tito-Mihailovi septembra 1941, partizanski vo a kratko predstavio: „Ja sam Tito." Kada su ga upitali zašto se nije predstavio svojim punim imenom, Tito je navodno odgovorio: „Sazna ete ga jednog dana." Kasnije, tokom istog razgovora, navodno je rekao: „Dolazim odozgo." U Mihailovi evom taboru su razumeli da je on Rus koji se padobranom spustio u Jugoslaviju. Bili su još više sigurni u svoje mišljenje jer su rekli da Tito u svom izgovoru ima nekakav udan akcenat i intonaciju srpskohrvatskog. Tito se kasnije prise ao¹⁴⁷ da je znao da je Mihailovi mislio da je on Rus i da njegovo objašnjenje da je hrvatski komunista o igledno nije bio ubedljivo. Sovjetska Vlada je, naravno, znala ko je bio Tito ali dugo vremena ga nisu oslovljavali imenom.

Sam Tito, koji je prvih šest kominikea iz partizanskog štaba potpisao inicijalima T.T, je od sedmog kominikea, od 1. oktobra 1941. po eo da koristi potpis Tito. Prvih šest kominikea su se štampali u Beogradu u ilegalnoj štampariji KPJ ali od sedmog kominikea situacija se promenila: Tito je stigao na slobodnu teritoriju, u Užicu je radila štamparija a partizanski štab postao je Vrhovna komanda.

¹⁴⁵ Major Jezdimir Dangi , nezavisni vo a etnika u Bosni, kogaje nema ka obaveštajna služba služba (konkretno, kapetan Mati) naterala da bude pod Nedi em, nikada nije slušao nare enja Mihailovi a.

¹⁴⁶ K.Šulcberger, u *Njujork Tajms Magazin*, od 5. decembra 1943.

¹⁴⁷ Oti, *op.cit.*

Nemci su saznali za Titovo postojanje već u avgustu 1941. U oktobru je nemačka tajna služba ispravno povezivala Tita ne samo sa pokretom otpora nego i sa Komunisti kom partijom ali pri tom, pak, nisu znali da je njegovo ime Josip Broz.

ODNOSI ETNIKA I ITALIJANA U CRNOJ GORI

Posle uspešnog ustanka crnogorskih „bjelaša“ i komunista protiv italijanskih okupatora u julu 1941, komunisti su preuzeli kontrolu nad situacijom. Nema sumnje da je njihova vladavina bila krvava i da su mnogi bili protiv nje. Kada su Italijani u leto izveli kontra-napad, ustanovili su da je odluka o otporu usledila jedino od komunista dok su ostali delovi stanovništva jednostavno stajali po strani.

Italijanski vojni upravnik, general Pircio Biroli¹⁴⁸, uskoro je postao svestan ovog rascepa između crnogorskih komunista i ne-komunista te je već u jesen 1941. tajno dao probne signale lokalnim nacionalistima i etničkim vođama, da ih italijanske okupacione snage ostaviti na miru ako zauzvratiti oni ne diraju italijanske garnizone i komunikacione veze. Vođe crnogorskih etnika su to prihvatili i to je bio početak italijansko-etničke saradnje. Ipak, treba istaći i da je do ove saradnje došlo kada je Mihailović još uvek bio u Srbiji te nije imao kontrolu nad onim što se događalo u Crnoj Gori, gde su lokalni etnički vođe - Bajo Stanišić i Pavle urišić, odlučili da donose odluke bez konsultovanja sa Mihailovićem, mada je bilo nekih kurirskih kontakata a sam urišić je došao na Ravnu Goru u decembru 1941.

Do kasne jeseni, partizani, koje su napali Italijani uz podršku etnika, su praktično izgubili svaki pedelj teritorije u Crnoj Gori. Sam Tito, koji je došao iz Užica, smatrao je da je situacija u Crnoj Gori suviše neprijateljska te je kroz Sandžak, koji su Italijani držali pod okupacijom, produžio za Bosnu. Na tom putu skoro da je poginuo kada su 14. decembra kući u kojoj je prespavao u Novoj Varoši otkrili Italijani. Ali kao i Mihailović tako nedelju dana ranije, uspeo je da pobegne u poslednjem trenutku. Do 2. decembra je bio u Rogatici, u istočnoj Bosni. Tu se povezao sa Svetozarom Vukmanovićem-Tempom, koga je poslao u Bosnu jula 1941. da tamo organizuje partizane. Tempo je u svojoj misiji bio prilično uspešan, tako da kada je Tito došao, poprilično velika oblast Bosne je bila u rukama partizana.

¹⁴⁸ Pirzio Biroli

Dana 21. decembra, na vojnom planu je uinjen veliki korak, kada su partizani proglasili stvaranje Prve proleterske brigade pod vodstvom Koste Popovića, što je bio model za još dvadeset devet takvih brigada koje su, godinu dana kasnije, stopljene u Jugoslovensku narodno-oslobodilačku vojsku, koja je bila organizovana u vojne korpuse i divizije. Nemci, koji su shvatili da su oba pokreta otpora, i komunisti i četnici, nekako uspjeli da izbegnu uništenje početkom decembra, su saznali da je jedna grupa nekako stigla u istočnu Bosnu ali su mislili da ih predvodi Mihailović¹⁴⁹.

OBRAČUN ANJE SOVJETSKOM SAVEZU

Uprkos problemima koje je Mihailović imao sa partizanima stigli do Vlade u izbeglištvu, ona je odlučila da se obrati sovjetskoj Vladi kako indirektno, preko Britanaca, tako i direktno, kako bi ubedili Ruse da izvrše pritisak na partizane da se podvrgnu Mihailovićevoj komandi. Sovjetsko-jugoslovenski odnosi su pretrpeli niz promena od 5. aprila 1941, kada su, samo nekoliko sati pre nego što je *Luftwaffe* počela da bombarduje Beograd, dve zemlje u Moskvi potpisale sporazum o prijateljstvu i nenapadanju.

Kada je došlo do napada, Sovjeti su ustupili. Posle kapitulacije Jugoslavije, nacisti ka Nemačka je pritislula sovjetsku Vladu da zaoštiri stav prema Jugoslaviji i drugim okupiranim zemljama. Sovjeti su se tome povinovali i pošto su prethodno povukli svog Otrpavnika poslova V.Z. Lebedeva iz Beograda, 9. maja su tražili od jugoslovenskog ambasadora Gavrilovića da napusti Moskvu, što je ovaj 19. maja i uradio i prešao u Ankaru.

Posle nemačkog napada na Sovjetski Savez, Sovjeti su preispitali svoje akcije, a 8. jula je ruski ambasador u Londonu, Ivan Majski, po uputstvima svoje Vlade, preneo jugoslovenskom ambasadoru u Londonu, Dr Ivanu Subotiću, da je SSSR spreman da sklopi sporazum u pogledu obnavljanja diplomatskih odnosa¹⁵⁰. Jugoslovenska Vlada u izbeglištvu je potom dala uputstva Subotiću da kaže Majskom da oni žele ne samo obnavljanje diplomatskih odnosa već obnavljanje sporazuma o prijateljstvu koji je potpisan na dan nemačkog napada na Jugoslaviju. Sovjeti su, pak, očigledno bili zainteresovani jedino za restauraciju diplomatskih odnosa i 11. jula Majski je obavestio Simović i Ninčića: „Naši diplomatski odnosi su privremeno

¹⁴⁹ „*Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, 1940-45*“, tom I

¹⁵⁰ U pismu autoru Vojmir Kljaković citira navode iz arhiva Vojnoistorijskog Instituta.

bili ukinuti ali sada su u potpunosti obnovljeni." Dana 19. jula jugoslovenska misija u Moskvi se ponovo otvorila a Gavrilovi se vratio iz Ankare na svoje mesto. Sovjetska Vlada je 3. septembra 1941. postavila Aleksandra E. Bogomolova kao sovjetskog ambasadora pri jugoslovenskoj Vladi u izbeglištvo u Londonu.

Sovjetska Vlada je bila svesna situacije unutar Jugoslavije preko informacija koje je KPJ konstantno slala u Kominternu. Tajna radio stanica u kući u Zagrebu kog advokata Dr Vladimira Velebita bila je glavno mesto odakle su se slale radio-poruke. Sovjetska ambasada u Sofiji je tako i služila kao posrednik. Jugoslovenska arhiva čuva radiogram od 17. avgusta 1941. u kome se Kominternu obaveštava o partizanskim vojnim aktivnostima¹⁵¹. Ali Sovjeti koji su se u leto i jesen 1941. povlačili iz Moskvi, kao rezultat furioznog nemogućeg juriša, nisu imali vremena koje bi posvetili detaljima u vezi sa događajima u Jugoslaviji. Jedino što ih je zanimalo bio je otpor prema Nalcima i u tom cilju je sovjetski ambasador u Britaniji, Majski, oktobra 1941. predložio zapravo, da se „koordinira" britanska i sovjetska politika u Jugoslaviji¹⁵².

Jugoslovenska vlada u izbeglištvo obratila se sovjetskoj vladi 17. novembra kako bi tražila da partizani prihvate Mihailovića a kao komandanta snaga otpora. (Ranije istog meseca, Vlada u izbeglištvo je unapredila Mihailovića evo zvanje iz „komandanta etničkih jedinica" u „komandanta jugoslovenske vojske u otadžbini"). Do demarša je došlo u Kubiševu (privremenom sedištu sovjetske vlade) a predao ga je jugoslovenski otpravnik poslova, Dragomir Bogićević, koji je pozvao Andreja Vjašinskog, pomoćnika Ministra spoljnih poslova.

Istovremeno, jugoslovenska Vlada u izbeglištvo je zatražila od britanske vlade da interveniše kod Sovjeta. Ministar spoljnih poslova, Eden, čija je jedina direktna informacija o tome šta se zbiva u Jugoslaviji dolazila od izveštaja kapetana Hadsona, je posetio premijera Simovića, po etkom novembra. Simović je zatražio da britanska Vlada zatraži od Sovjeta da nateraju partizane da se stave pod komandu Mihailovića. Dana 15. novembra, Ser Aleksander Kadogan¹⁵³, Stalni Podsekretar pri Forin Ofisu, je razgovarao sa ambasadorom Majskim o situaciji u Jugoslaviji i Majski je obećao da će tražiti od Moskve da zaustave komuniste u njihovoj borbi protiv Mihailovića.

¹⁵¹ „Hronologija"

¹⁵² L.Vudvard: „Britanska spoljna politika u Drugom svetskom ratu" (*British Foreign Policy in the Second world War*)

¹⁵³ Sir Alexander Cadogan

Britanska vlada je 16. novembra informisala svog ambasadora u Moskvi, Ser Staforda Kripsa¹⁵⁴, da je britanska politika prema otporu u Jugoslaviji imala za glavni cilj da snage pod komandom Mihailovi a snabde neophodnim zalihama kako bi pokret mogao da opstane. Kripsu je naredeno da razmotri to pitanje sa sovjetskom vladom i da izvrši pritisak da se komunisti i elementi stave na raspolaganje Mihailovi u kao narodnom vođi. Krips je 18. novembra pozvao Višinjskog, koji je rekao da sovjetska vlada nema komunikaciju sa Jugoslovenima i da nema kontrolu nad komunističkim elementima u toj zemlji.

Nekoliko dana kasnije, 24. novembra, britanska vojna misija u Moskvi je zatražila od sovjetskog Ministra odbrane „da hitno interveniše protiv pobunjenika u Jugoslaviji.“ Britanski memorandum je glasio:

Na izričit zahtev sovjetske vlade britanska vlada je podržala ustanak u Jugoslaviji, i stoga je u interesu sovjetske vlade da pomogne pri obezbeđivanju jedinstva svih pobunjenika u Jugoslaviji... pri tome britanska vlada smatra puk.Mihailovi a jedinim mogućim vođom... te bi sve strane trebalo da se povinuju njegovim naredjenjima i da u najmanju ruku sarađuju s njim.¹⁵⁵

Ovi zahtevi jugoslovenske vlade u izbeglištvu i britanske vlade da podrže Mihailovi a i etnike je Sovjete stavila u tešku situaciju. Jer, u isto vreme ne samo da su preko Kominterne dobijali molbe partizana da ih naoružaju, da im obezbede medicinski materijal, obuću, kapute i druge potrepštine, nego čak, kada je pošlo o etnički napad na Užice, partizani su se žalili Kominterni da Mihailovi i etnici sarađuju sa nemačkim snagama.

I dok su ovi demarši od strane britanske i jugoslovenske vlade ostali bez odgovora, sovjetska vlada je preduzela značajni koraci, sa tačke gledišta jugoslovenske vlade, pozitivan korak, tako što je sve zasluge za otpor u Jugoslaviji poela da pripisuje Mihailovi u. Partizani, koji su slušali moskovski radio, bili su veoma uznemireni. Dedijer je rekao kako je Tito odmah uvideo veliki značaj te promene koja se odvijala sa moskovskog radija, pretpostavljaju i da su Rusi bili primorani da to urade. Odmah je zaustavio sve akcije protiv etnika, reče im: „Moramo da pazimo da ne izazovemo teškoće u međunarodnim odnosima koje ima Sovjetski Savez.“¹⁵⁶ Dana 25. novembra, pak,

¹⁵⁴ Sir Stafford Cripps

¹⁵⁵ K.Foti , *op.cit.*

¹⁵⁶ V.Dedijer: „Tito“

Tito je poslao telegram Kominterni u kome je ponovio svoje stavove o Mihailovi i etnicima: „... jer moskovski radio saopštava ogromne gluposti o Mihailovi u... Recite vašim nadređenima da prestanu sa saopštavanjem gluposti koje dalje prenosi Radio London.“¹⁵⁷ Ali moskovski radio je dobro i tokom 1942. nastavio da hvali Mihailovi a kao lidera jugoslovenskih snaga otpora.

U meuvremenu, britanska vlada, pošto je izvršila pritisak na sovjetsku, odlučuje da pritisne i jugoslovensku vladu u izbeglištvu da nagovori Mihailovi a da se dogovori oko uslova saradnje sa partizanima. Kadogan je 18. novembra pisao Simovi u da njegova Vlada čini sve kako bi se pomirile etničke i partizanske snage. Podsetio je na britansku inicijativu u Moskvi i zahtevao da Mihailovi izbegava represivne mere prema komunistima. Sugerisao je da se jugoslovenska vlada obrati direktno Mihailovi u u vezi sa tim, postupaju i tako na isti način kao i Rusi kad su u pitanju bili partizani. Kadogan je čak mislio da bi kralju Petru možda moglo da se savetuje da šalje poruke i Mihailovi u i partizanima¹⁵⁸.

I dok su se Sovjeti uzdržavali od instruisanja partizana da prestanu sa sukobima prema etnicima, Simovi je sledećeg dana poslao Mihailovi u radiogram u kome ga obaveštava o inicijativi Moskve „tako da i partizani prestati sa akcijama kako bi se stavili pod tvoju komandu.“ A zatim je dodao: „Nastavi sa pokušajima da se prevaziđu razlike i da se spreči bilo kakav dalji represije.“ Telegram je stigao u isto vreme kada je bio i sastanak u kome je poklopio se sa veličanjem Mihailovi a preko Radio Moskve. Nema sumnje da su ova dva događaja stimulisala etnički ko-partizanski sporazum od 20. novembra, čak i ako se pokazalo da se on kasnije nije poštovao.

Mihailovi je Simovi u 22. novembra odgovorio dajući on u ime svoje što je bilo u njegovoj moći i da se prekine bratoubilački rat, za koji je rekao da ga je započela druga strana. Dodao je da je napravio veliki napor kako bi ujedinio sve snage i zaokružio organizaciju za odlučnu bitku protiv Nemaca¹⁵⁹.

U pismu koje je Idn poslao Simovi u 28. novembra, Sekretar za spoljne poslove je izrazio svoje zadovoljstvo na vest da je Mihailovi uspeo da reši razlike sa partizanima. Idn je obavestio Simovi a da i britanska vlada sada razmotriti pitanje slanja materijala i novca Mihailovi u ali da i te isporuke zavisiti od održavanja ujedinjenog fronta pod njegovom komandom. (Sle-

¹⁵⁷ V.Dedijer: „Josip Broz Tito“

¹⁵⁸ V.Kljaković, *op.cit.*

¹⁵⁹ *ibid.*

de a britanska isporuka nije stigla sve do kraja marta 1942.) Požurivao je Simovi a da u tom smislu pošalje poruku Mihailovi u i dodao da je tražio od britanskog ambasadora u Moskvi da pritisne Sovjete da pošalju sli an zahtev i partizanima, kako bi se održao jedinstveni front pod vodstvom Mihailovi a.

Istog tog dana, 28. novembra, er il je poslao memorandum generalu Ser Hastingsu Ismaju¹⁶⁰, koji se odnosio na Generalštab i Glavnog zapovednika vazduhoplovnih snaga: „Treba uraditi sve što je u ljudskoj mo i (kako bi se pomogla gerilska borba u Jugoslaviji). Molim Vas izvestite šta je mogu e napraviti.”¹⁶¹

U me uvremenu Mihailovi je obavestio Simovi a da su partizani napustili Srbiju i nestali kao organizovana snaga. U vreme kada je raspuštao sopstvene snage rekao je Simovi u da je radio na ujedinjenju svih nacionalnih snaga na Balkanu.

O igledno ne sumnjaju i u radiograme iz Jugoslavije, Simovi je odgovorio 3. decembra, estitaju i Mihailovi u na ujedinjenju svih snaga otpora. Tako e se istog dana, 3.decembra, zahvalio Idnu na razumevanju koje je pokazala britanska Vlada, uveravaju i ga o uspehu akcija koje sprovodi Mihailovi ¹⁶².

Dana 7. decembra, dok se Mihailovi krio i bio bez radio-kontakta, jugoslovenska vlada u izbeglištvu ga je promovisala u rang brigadnog generala.

Kada je Idn otišao u Moskvu, decembra 1941, da sa sovjetskim liderima razgovara o toku rata i mogu em budu em miru, pitanje Jugoslavije je postavio Staljin, koji je predložio, izme u ostalog, da se država obnovi i da joj se daju italijanska ostrva i odre eni gradovi na jadranskoj obali. Idn je odgovorio da je Britanija uveravala Amerikance da ne e biti nikakvih obe anja u pogledu posleratnih granica. Ipak, dodao je, da je pre nego što je Jugoslavija bila napadnuta aprila 1941, Britanija prenela jugoslovenskoj vladi da je spremna da razmotri italijansku granicu prema Jugoslaviji na štetu Italije.

¹⁶⁰ Sir Hastings Ismay

¹⁶¹ V. er il, *op.cit.*, tom III

¹⁶² Kljakovi , *op.cit.*

NEOBAVEŠTENA AMERIKA

Sve do jeseni 1941, jedina veza koja je postojala između vlade SAD i jugoslovenske vlade u izbeglištvu bila je u Vašingtonu, gde je jugoslovenski ambasador Foti nastavio da obavlja svoje funkcije. Ipak, 5. septembra, predsednik Ruzvelt je obavestio kralja Petra da je imenovao Antonija Bidla mladeg¹⁶³, kao američkog ambasadora pri jugoslovenskoj vladi. Bidl je već bio u Londonu kao ambasador SAD pri poljskoj i belgijskoj vladi u izbeglištvu kao i pri norveškoj i holandskoj vladi u izbeglištvu.

Nema dokaza da se jugoslovenska vlada u izbeglištvu, bilo preko Fotia u Vašingtonu ili preko Bidla u Londonu, obratila američkoj vladi u vezi sa problemom etnika i partizana. O igledno nesvesni tog problema, vlada SAD ga u vezi sa Jugoslavijom nije ni razmatrala.

Bilo je drugih stvari koje su dve Vlade razmatrale. Ranije te godine Foti je skrenuo pažnju Stejt Departmentu na brojne korake koje su preduzimale sile osovine a kojima se komadala Jugoslavija. Ponovo je uložio protest 4. novembra, ovog puta protiv pripajanja jugoslovenske teritorije Bugarskoj. Sekretar Hai je 3. decembra uveravao Fotia da vlada SAD sa podjednakom indignacijom gleda na čin bugarske vlade u vezi sa proširivanjem kontrole nad onim delovima Jugoslavije koje su okupirale bugarske snage, kao što je i prethodno bilo rečeno u vezi sa invazijom i prisvajanjem delova Jugoslavije koje su obavljale druge susedne zemlje¹⁶⁴.

Kada se Foti susreo sa Ruzveltom 20. decembra, SAD su već bile u ratu sa svim silama osovine, posle japanskog napada na Perl Harbur 7. decembra. Foti je obavestio Predsednika o masakrima koji se izvršavaju u Jugoslaviji. Poslao je memoradnum Predsedniku 5. decembra tražeći priliku da li ne podnese više informacija o zverstvima koje je Paveličev režim vršio protiv Srba u Hrvatskoj. Foti je rekao da mu je još 19. avgusta Šef Odseka za Balkan u Stejt Departmentu predao izveštaj da su Paveliči i njegove „ustaše“ (što znači i „pobunjenici“) bili umešani u „sveobuhvatnu politiku istrebljenja srpskog naroda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.“ Ustaše su bukvalno poubijale hiljade Srba koji žive u Hrvatskoj. Foti je pisao da je Predsednik bio duboko zgrožen zverstvima koja su počinjena protiv Srba i uveravao je Fotia u svoje velike simpatije koje je gajio prema njima. Dodao je da je Predsednik „sa divljenjem govorio o otporu, o kome su svakomdevno pristi-

¹⁶³ Anthony J. Drexel Biddle Jr.

¹⁶⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1941.), tom II

zali izveštaji" a zatim je citirao Predsednika koji ga je uveravao da je ubeđen da će posle rata „Srbi ponovo ustati kao veliki narod.”¹⁶⁵ Ne navode i da je te razgovore sa Predsednikom možda iznosio sa svoje tačke gledišta, treba naglasiti da je Foti bio Srbin. A kao što će se kasnije videti, predsednik Ruzvelt je na slišan način razgovarao i sa Idnom prilikom kasnije posete Vašingtonu, marta 1943.

SITUACIJA KRAJEM 1941.

Vojna i politička situacija se dramatično promenila tokom 1941. Sovjetski Savez i Sjedinjene Države, obe neutralne početkom ove priče, ušle su u rat, jer su i same postale žrtve unapred planirane agresije. Krajem godine, nemačka armija je bila duboko u Rusiji iako je već bilo prvih većih kontraofanziva Crvene armije. SAD, pošto su u poslednjim mesecima godine izgubile veliki deo svoje borbene flote u vazdušnom napadu na Pearl Harbor, nisu bile u poziciji da zadrže nezadrživ prodor Japanaca na Dalekom istoku. U Africi, Britanci su trebali da zaustave italijanske okupatore i da vrata Cara Hajla Selasija, prvu žrtvu agresije Sila osovine, na tron u Adis Abebi. Na severu, nemački afrički korpus je od Italijana preuzeo najveći teret; ipak, britanske snage su i dalje grabile ka zapadu, pošto su na Božić oslobodile Bengazi u Libiji.

Imaju i u vidu ovu opštu vojnu sliku, događaji u Jugoslaviji su bili neizbežno udaljeni od glavnih dešavanja, posebno kada su u pitanju Sjedinjene Države. Britanija i Sovjetski Savez još su imali određeni strateški interes, jer bilo kakav problem da su Nemci imali na Balkanu, to bi moglo da odloži slanje njihovih trupa u severnu Afriku i da direktno smanji pritisak na Istočnom frontu. Iz tog razloga su Britanci uspostavili vezu sa Mihailovićem a Kominternu je intenzivirala svoj radio kontakt sa partizanima. Ali informacije koje su stizale do britanske i sovjetske vlade, kao i do jugoslovenske vlade u izbeglištvu, su često bivale samo delimične i gotovo uvek jednostrane, bilo da su dolazile od Nemca, bilo od partizana.

Sada znamo da razvoj pokreta otpora u Jugoslaviji tokom 1941. može da se objasni jedino političkom situacijom u zemlji u vreme napada sila Osovine. Jugoslavija je bila iznutra podeljena i većina naroda od kojih se zemlja sastojala se opirala srpskoj hegemoniji. Nije bilo „sve-jugoslovenskih”

¹⁶⁵ K.Foti, *op.cit.*

političkih partija, osim jedne: ilegalne Komunističke partije. Vojni kolaps Jugoslavije bi se dogodio i da je Jugoslavija bila vršena i povezana zemlja jer su Nemci i ostale vojske sila Osovine gurnule u borbu ogromne snage a Jugoslaveni su bili očajno pripremljeni. Ali kraj ne bi došao tako brzo, i ne bi bilo tako lako silama Osovine da raskomadaju zemlju da je tamo bile veće stepene jedinstva.

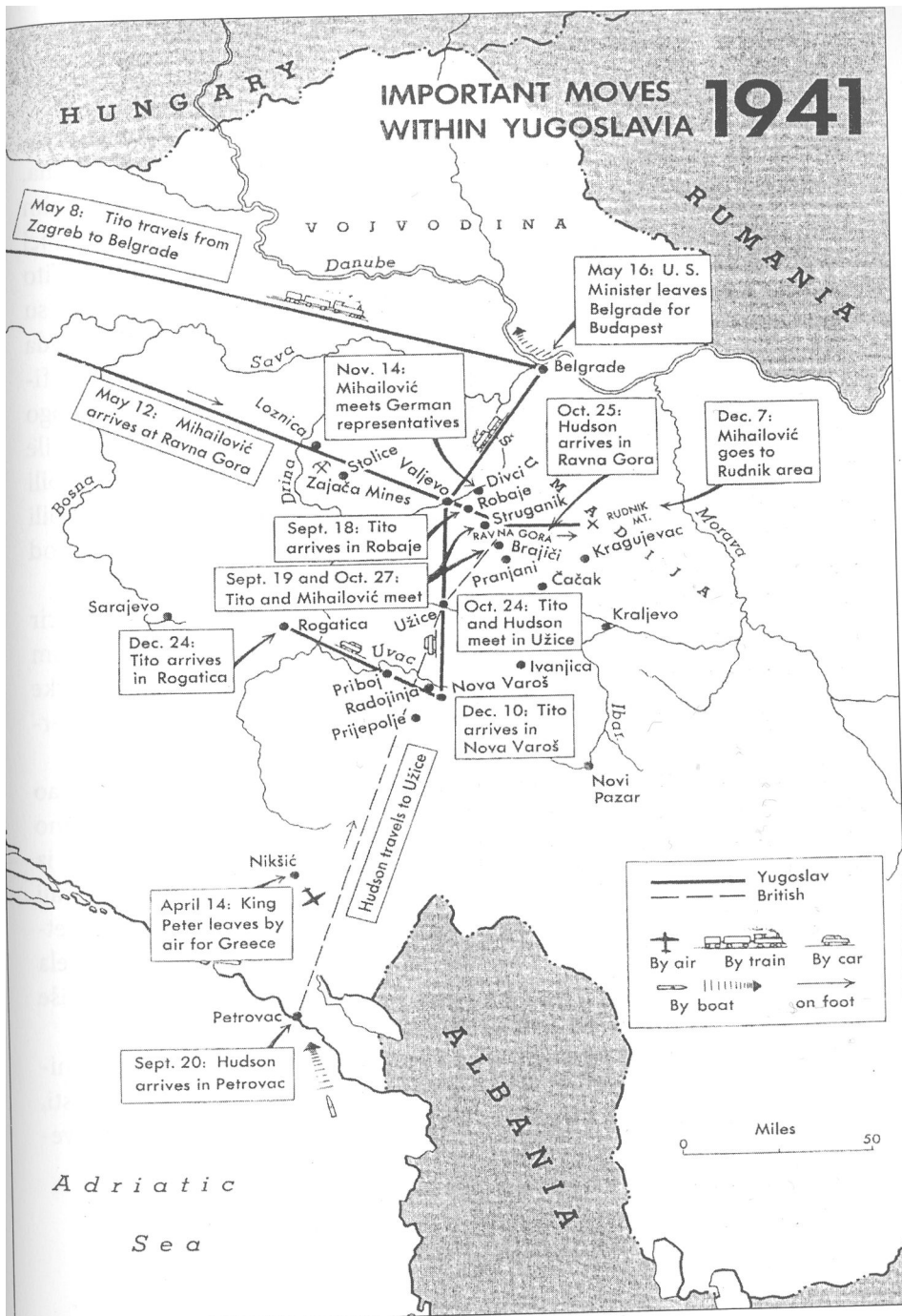
U takvoj situaciji, postojale su samo dve grupe koje su se usudile da organizuju otpor: Srbi i komunisti. Ali problem se pojavio kasnije. Sta više, u vreme kada je došlo do napada Osovine, Sovjetski Savez i Nemačka su bile vezane sporazumom o nenapadanju a komunisti u Jugoslaviji, kao lojalni članovi Kominterne, nisu započeli svoje akcije sve dok Nemci nisu napali Sovjetski Savez. Kada su se pak podigli na ustanak, slušali su upozorenja Kominterne da ne slede, što bi se moglo odraziti od Komunističke partije, ciljeve koje je imala socijalistička revolucija, već jedino da oslobode zemlju od okupatora.

Ubrzo je postalo jasno da etnici pozivaju jedino Srbe (i one Crnogorce i ostale koji su sebe smatrali Srbima), dok je KPJ okupljala Jugoslavena svih nacionalnih grupa, uključujući i Srbe. Naravno, KPJ je iskoristila unutarnje nezadovoljstvo u zemlji, ne naglašavajući karakter partizanskog pokreta i obračun sa svima, bez obzira na njihovo političko, nacionalno ili versko opredeljenje, da ustanu protiv okupatora. Do kraja 1941, postalo je očigledno, iako se to nije primetilo van Jugoslavije, da je ovakav „narodni front“ bio uspešan pristup, i to svakako u ne-srpskim delovima zemlje. Brutalna okupacija i okrutnost represije hrvatskog fašističkog režima pomogla je partizanima u privlačenju ne-komunista u njihove redove. Gde bi to ne-Srbi koji bi hteli da se bore mogli to da rade nego među partizanima?

Iako su partizani stalno naglašavali ideju o narodnom ustanku, u njihovoj organizaciji je bila primenjivana stroga komunistička disciplina i sva rukovodna mesta u partizanskom pokretu bila su u rukama partije.

Bukvalno u svakom pogledu, etnici su bili direktno suprotni partizanima. Dok su partizani, sledeći direktive Kominterne, gledali na oslobodilački pokret kao na organizaciju koja se aktivno suprotstavlja okupatorima, etnici su, u skladu sa politikom jugoslovenske i britanske vlade, uglavnom bili pasivni kada je neprijatelj u pitanju.

Komunisti su bili spremni da mnogo rizikuju, etnici malo. Dvesta hiljada srpskih oficira i vojnika su bili ratni zarobljenici u Nemačkoj, stotine hiljada Srba je pobio hrvatski fašistički režim a Nemačka represija u Srbiji je

koštala još hiljade srpskih života. Postojala je opasnost da Srbi, najbrojnija nacija, postanu manjina u budućoj Jugoslaviji.

Partizani su bili revolucionari, etnici su bili za obnavljanje prethodnog statusa. Partizani su se obračunavali širokim narodnim masama u celoj Jugoslaviji, etnici su svoj poziv, uz manja odstupanja, upućivali jedino Srbima. Partizanski pokret je bio organizacija mladih ljudi - Tito je u svojim kasnim tridesetim godinama bio „starac“ i tada su ga njegovi najbliži saradnici zvali (kao što to i danas čine) „Stari“. Partizani su bili sveže obrijani - Tito nikada nije propuštao da se obrije, čak i tokom najljućih bitaka. etnici su činili stariju grupaciju ili su barem tako izgledali jer su svi - pa i njihov vođa Mihailovič - nosili brade, u skladu sa starom srpskom tradicijom. I Mihailovič a su njegovi potčinjeni zvali starcem ali su pritom koristili mnogo prisniju, tipično srpsku reč - „ i a“. Žene su u partizanskom pokretu imale veoma važnu ulogu, dok ih kod etnika uopšte nije bilo. Partizani su svi bili visoko disciplinovani, sa centralizovanom organizacijom, dok su etnici bili slabije povezani i Mihailovičev uticaj na etničke jedinice koje nisu bile pod njegovom direktnom kontrolom, bio je slabiji.

I dok su partizane vodili politički lideri a etnike iskusan i obučen oficir Generalštaba, značajno je pomenuti da su mnoge partizanske vođe osim Tita imale borbeno iskustvo u španskom Građanskom ratu, dok etničke vođe, kao oficiri jugoslovenske armije, praktično nisu imale nikakvog borbenog iskustva.

Stoga, nije iznenađenje da su krajem 1941, partizani, koji su počinili kao jedna ipak manja grupa članova KPI, postali značajan pokret koji je stalno rastao i koji je obuhvatao i značajan broj ne-komunista. Iako su isterani iz Srbije tokom nemačke Prve ofanzive i utaborili se u istočnoj Bosni, postali su aktivna snaga otpora koja je imala nekakav značaj. Do kraja godine, etnici su bili stigmatizirani i u Srbiji napušteni (mada ne i u Crnoj Gori, gde je postojela neka vrsta saradnje sa Italijanima). Dva pokreta otpora koja su manje ili više sarađivala do oktobra 1941. postali su ljuti neprijatelji.

A do zapadnih novinara je dolazilo tako malo vesti, koje su samo pominjale podvige Mihailoviča. Partizani su bili nepoznati široj svetskoj javnosti, a među Saveznicima, samo su vlade Jugoslavije, Britanije i Sovjetskog Saveza bile svesne njihovog postojanja.

DRUGI DEO: 1942.

MIHAILOVI - HEROJ SAVEZNIKA

HILJADU DEVETSTO ETRDESET I DRUGA je bila godina u kojoj je nemačka ratna mašinerija doživela prve neuspehe, i to usled naleta Crvene armije kod Staljingrada i Britanaca u severnoj Africi. U Jugoslaviji, otpor silama Osovine je rastao a svet je saznao da postoje dve sile otpora unutar zemlje, koje su pak, ljuto suprotstavljene jedna drugoj. To je dovelo glavne evropske saveznike - Britaniju i Sovjetski Savez, mnogo više nego SAD - u dilemu; ali su jedino Britanci nastavili da se mešaju u stvari u Jugoslaviji. Isporuke Mihailovi evim trupama su nastavljene a viši oficir za vezu je pojačao britansko prisustvo u etni kom štabu. Kod nekih britanskih oficira su poele da se javljaju sumnje oko Mihailovi evih aktivnosti te su poele da se pitaju da li je možda „ona druga“ sila otpora vojno zapravo bila mnogo značajnija.

MIHAILOVI PASIVAN - PARTIZANI POD NAPADOM

Po etkom 1942, jugoslovenska Vlada u izbeglištvu, koja je bila oštro podeljena između Srba, Hrvata i Slovenaca, trebalo je da se ponovo oformi pod kraljem Petrom. Kriza je zapravo bila neizbežna. Premijer Simović jedva da je razgovarao sa svojim kolegama, profesorom Slobodanom Jovanovićem (Srbin), doktorom Jurajem Krnjevićem (Hrvat) i doktorom Mihom Krekom (Slovenac). Kralj Petar je imao sopstvenu grupu savetnika koju je predvodio profesor Radoje Knežević, koj je zajedno sa svojim bratom Živanom, igrao najvažniju ulogu u državnom udaru 27. marta 1941.

Britanski ministar, Dž. Rendel¹⁶⁶, prišao je kako su Jovanović, Krnjević i Krek tražili od kralja Petra da razreši Simovića¹⁶⁷, na šta je Kralj pristao, postavljajući Jovanovića za Premijera 11. januara 1942. U isto vreme, Mihailović, koji je od 7. decembra imao čin brigadnog generala, bio je imenovan za ministra vojnog (novo ministarstvo), nasledivši tako generala Bogoljuba Ilića, koji je pre toga bio ministar vojske i Simovića koji je zadržao položaj ministra mornarice i vazduhoplovstva.

Ovo imenovanje je došlo u vreme kada se Mihailović krio u oblasti planine Rudnik. Obnovio je svoje radio-izveštaje 6. januara ali ih je ubrzo posle toga ponovo ukinuo jer su Nemci intenzivirali potragu za njim. Mihailović se nije vratio u etar sve do 22. marta. Hadson je bio uz, ili preciznije rečeno, blizu njega ali je Mihailović bio veoma uznemiren ne samo zato što je Hadson, novembra meseca, preporučio da Britanci obustave pomoć koju su slali avionom već i zato što je „dezertirao“ u partizane, doduše samo na kratko. Sve do aprila 1942. kontakt između njih nije postojao. Hadsonu je bio onemogućen pristup Mihailovićevom štabu a on se je opstajao na jedva

¹⁶⁶ G.W. Rendel

¹⁶⁷ Dž.Rendel: „Ma i maslina“ (*The Sword and the Olive*). Rendel je nasledio Kempbela 29. jula 1941, na mestu britanskog ministra pri Jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu.

dovoljnim porcijama hrane. Nije posedovao radio-odašilja te stoga, po etkom 1942, od Hadsona nije bilo nikakvih izveštaja prema Kairu. Pošto nije dobijala ni glasa od Hadsona britanska vlada je, nevoljna da se osloni samo na informacije koje je dobijala od jugoslovenske vlade u izbeglištvu, nekoliko puta pokušavala da pošalje misije u Jugoslaviju.

Dve misije su zaista i došle do svoje destinacije, po etkom 1942. Jedna pod šifrom „Poricanje“¹⁶⁸ je spuštена padobranima 5. februara iznad planine Romanija (isto no od Sarajeva) a druga, pod šifrom „Hidra“ je došla 4. februara podmornicom do Petrovca - skoro ta no tamo gde se iskrcao i Hadson¹⁶⁹. Obe grupe su imale nare enja da do u do Mihailovi a i kapetana Hadsona. Prvu grupu su, pak, zarobile hrvatske trupe¹⁷⁰. Drugu je predvodio major Terens Aterton¹⁷¹ koji je pre rata bio novinar u Beogradu i lan SOE. Sa njim je bio i irski radio operater i jugoslovenski oficir.

Postojala je i tre a misija, pod šifrom „Hena“ koju su inila dva jugoslovenska oficira. Ista podmornica koja je prevozila Atertona je ovu misiju iskrcala na ostrvo Mljet, 27. januara. Posle dugog putovanja kroz Jugoslaviju, vo a ove misije, poru nik Rapotec, stigao je u Istanbul jula 1942. sa izveštajima koji su uneli još ve u zabunu me u Britance oko situacije u Jugoslaviji¹⁷².

Atertonova misija je stigla na partizansku teritoriju i odmah je me u partizanima, koji su se se ali Hadsona, Ostoji a i Lalatovi a, izazvala sumnju. Titov štab je tada bio u Fo i, u jugoisto noj Bosni, a pismo od crnogorskih partizana, od 13. februara 1942, ga je obavestilo o dolasku Atertona u Crnu Goru¹⁷³. Tito je odgovorio da misiju treba poslati u Fo u, gde su Aterton i njegova dva pratioca stigli 19. marta¹⁷⁴.

Tito, koji je bio na redovnoj vezi sa Kominternom i koji se nadao da e primiti sovjetsku misiju, bio je prili no sumnji av prema namerama svojih britanskih gostiju. U pismu upu enom Moši Pijadi, Tito je 6. aprila napisao

¹⁶⁸ „Disclaim“

¹⁶⁹ Dikin, *op.cit.*

¹⁷⁰ Regularna vojska Nezavisne Države Hrvatske su bili domobrani (nacionalna garda) i oni su se razlikovali od paravojnih i krajnje politizovanih ustaša. Ovih prvih je bilo oko 34.000 a drugih oko 10.000. Vidi „*Kriegstagebuch*“, tom II.

¹⁷¹ Terence Atherton

¹⁷² Dikin, *op.cit.*

¹⁷³ „Zbornik“, tom III

¹⁷⁴ V.Dedijer: „S Titom kroz rat“ (*With Tito Through the War*)

da tu „nešto nije u redu" kada je u pitanju misija iz Engleske¹⁷⁵. Dva dana kasnije navodno je napisao pismo KP Hrvatske u kojem je optužio Britance da samo pospešuju građanski rat u Jugoslaviji i upozorio hrvatsku partiju da ne dozvoli da ih iskoriste britanski misionari¹⁷⁶. Njegove sumnje su se još više uvećale kada su u noć 15. aprila sva tri člana Atertonove grupe otišla a da se prethodno nisu ni pozdravili, ostavljajući za sobom čak i radio, koji nisu nikad ni upotrebili zbog tehničkih problema. Niko nije znao kuda su otišli. U Titovom štabu se prvo mislilo da su otišli u Sandžak ili Crnu Goru¹⁷⁷. Čini se da je mnogo verovatnije da su tražili Mihailovića i Hadsona, koji su u to vreme bili u Srbiji, iako je Mihailovićev odlučio da se pridruži crnogorskim etnicima.

Prve vesti o Atertonu London je primio 15. maja, kada je Mihailović, na putu ka Crnoj Gori, obavestio svoju Vladu o postojanju britanske misije - jugoslovenski član te misije je otkriven ali su Aterton i radio operater nestali - i pitao je zašto ga niko ni sa britanske ni sa jugoslovenske strane nije obavestio o postojanju te misije. Nekoliko dana kasnije Mihailović je primio pismo od Atertona, na osnovu koga je 24. maja poslao radioporuku u London, u kojoj kaže da mu je Aterton napisao pismo „pošto je pobjegao iz pritvora komunista", te da on, Mihailović, pokušava da ga pronađe. Dana 30. maja London je preneo Mihailoviću da je „Aterton naš čovek. Poslat je u januaru. Pomozite mu i poslušajte njegove savete."¹⁷⁸

O Atertonu i Patriku O'Donovanu¹⁷⁹, irskom radio-operateru, se više nikad ništa nije znalo. Pretpostavke onih koji su se bavili ovim slučajem, posebno Dikina¹⁸⁰, je da su obojica ubijeni i da su velike sume zlatnika koje je Aterton nosio sa sobom ukradene. Još je 17. aprila, dva dana pošto je Aterton napustio štab partizana, Dedijer predvideo da će ga etnici ubiti¹⁸¹ a 27. maja Mihailović je optužio partizane za njegovo ubistvo. Čak i danas oni koji brane etnike i partizane žustro optužuju jedni druge za odgovornost prema Atertonovoj smrti.

¹⁷⁵ „Zbornik", tom II

¹⁷⁶ Klislo objavljuje reprint Titovog pisma u „Vihoru" (*Whirlwind*), nenavodeći i izvor.

¹⁷⁷ „Zbornik", tom II

¹⁷⁸ „Sućenice Dragoljubu-Draži Mihailoviću"

¹⁷⁹ Patrick O'Donovan

¹⁸⁰ *op.cit.*

¹⁸¹ V. Dedijer: „S Titom kroz rat" (*With Tito Through the War*)

Ranije iste godine, dok se Mihailovi krio u Srbiji a Titov štab bio u istojnoj Bosni, Nemci su izveli opšti napad na partizane, koji je kasnije označen kao Druga ofanziva. Ona je počela sredinom januara 1942. i trajala je nekoliko nedelja ali je bila neuspešna sa namerom da se osvoje gledišta jer su partizani zadržali kontrolu nad relativno velikom teritorijom u istojnoj Bosni. Pošto su se konačno utaborili u novom štabu u Foči, partizani su napustili stari metod kontaktiranja sa Kominternom preko svog tajnog odašiljača u Zagrebu i uspostavili su direktnu radio-vezu. Takođe su preduzeli i krupne korake kada je politika u pitanju, tako što su u februaru izdali direktive o organizovanju lokalnih „narodnooslobodilačkih odbora“, koji su funkcionisali kao organi vlasti na partizanskoj teritoriji.

U Crnoj Gori, pošto su im Italijani i Srbi oduzeli teritoriju, partizani su, u jesen 1941, takođe preuzeli određenu inicijativu. Dana 8. februara su čak proglasili teritoriju Crne Gore koju su držali pod svojom kontrolom, sastavnim delom SSSR-a¹⁸². Njihov odnos prema Srbima, sa kojima su sarajivali do jula 1941. ali koji su im kasnije tokom godine okrenuli leđa, bio je primenjen uz tipičnu crnogorsku strast. Crnogorski Srbi, ili „nacionalisti“ kako su sami sebe nazivali, su na sve ovo reagovali tako što su ozvaničili ili prekinu saradnju sa Italijanima pa je 6. marta pukovnik Stanišić, jedan od njihovih vođa, i bukvalno potpisao sporazum sa Italijanima¹⁸³. U direktivi koju je 10. marta Tito izdao crnogorskim partizanima, naloženo im je da se započne građanski rat protiv okupatora - uz likvidiranje Srba i pokušaj da to znači izbegavanje sukoba sa Italijanima¹⁸⁴. Do kraja marta, pak, Italijani su sproveli ofanzivu protiv partizana u kojoj su im se priključili i crnogorski Srbi i koja je uspešno završena ušerenjem crnogorske teritorije od gotovo svih partizanskih jedinica. Nemačke trupe i hrvatske ustaše su se pridružile ovoj Trećoj ofanzivi, koja je trajala sve do juna, napadaju i partizanske snage u istojnoj Bosni.

BRITANCI OBNAVLJAJU POMOĆ MIHAILOVIĆU

Premijer Jovanović je 9. maja 1942, poslao pismo Idnu u kome traži isporuku velike količine oružja i municije Srbima. Nekoliko dana kasnije,

¹⁸² „Hronologija“ pominje 8. februara sastanak crnogorskih partizana, kao i odluke koje su donete ali izostavlja deo o pridruživanju Sovjetskom Savezu.

¹⁸³ „Suđenije Dragoljubu-Draži Mihailoviću“

¹⁸⁴ „Zbornik“, tom II

kralj Petar je poslao pismo sli ne sadržine kralju Džordžu VI. Idu je odgovorio Jovanovi u 15. maja, navode i da je izme u 30. marta i 24. aprila 1942, sprovedeno šest operacija sa ukupno trinaest letova, kojom prilikom su padobranima isporučeni zlatni oružje, municija, radio-odašilja pa i ljudstvo. Kralj Džordž je 22. maja pismom u sli nom tonu odgovorio kralju Petru.

U to vreme Mihailovi je bio na putu iz nema ki okupirane Srbije ka italijanski okupiranoj Crnoj Gori. U februaru je doneo odluku da krene na jug ne samo kako bi pobjegao od stalnih nema kih uznemiravanja ve i da bi bio bliže etni kim snagama koje su bile ja e i koje o igledno neprijatelj nije uznemiravao. Crnogorske etni ke vo e, posebno uriši , su pozdravile ovakvu njegovu odluku.

Mihailovi je napustio oblast planine Rudnik po etkom marta i u Preljini kod a ka susreo se sa majorom Lalatovi em, kapetanom M.Uzelcem i kapetanom Nikolom Kalabi em. Njegova pratnja od pedesetak-šezdeset ljudi, pod vodstvom poru nika Perovi a, mu se tamo pridružila. Mihailovi je sa svojom grupom prešao Zapadnu Moravu blizu sela Zabla e a zatim je preko planine Jelice nastavio do planine emerno. U to vreme (22. marta) su se i obnovile njegove radio-komunikacije i jedno od prvih pitanja koje je primio iz Kaira bilo je vezano za kapetana Hadsona. Dana 29. marta je odgovorio da je Hadson sa njim, što nije bilo baš potpuno ta no, s obzirom da je Hadson bio držan podalje od samog generala. Britanci su 30. marta pokušali sa vazдушnim nadletanjem po prvi put od 9. novembra 1941. Ipak nekoliko isporuka padobranom je otišlo van domašaja etnika i verovatno palo u ruke Nemcima. Ostali paketi su došli ošte eni jer su se u vazduhu pošiljke raspale¹⁸⁵.

Uz Nemce koji su mu bili za petama, Mihailovi je poslao radio- poruku 5. aprila (br.133) upozoravaju i da oblast planine emerno nije bila više sigurna, te je produžio na jug, ka Goliji, gde je i stigao 9. aprila. I dok je bio na Goliji, Kristi Lorens, britanski zarobljenik koji je uspeo da pobjegne, je razgovarao sa Mihailovi em ali nije uspeo da vidi i Hadsona, za koga mu je drugi britanski zarobljenik koji je tako e uspeo da pobjegne, rekao da „živi u obližnjem selu i ne radi ništa. Nikad nisam video da je neko tako pobledeo. On je bukvalno zarobljenik.”¹⁸⁶ Bez obzira da li je ovo bilo preterivanje, i njenica je daje Mihailovi u to vreme, bez sumnje u svetlu brige koje je iska-

¹⁸⁵ „Su enje Dragoljubu-Draži Mihailovi u”

¹⁸⁶ Lorens, *op.cit.*

zao Kairo, obnovio kontakt sa Hadsonom tako što je poslao poruku da dođe i poseti ga u etni kom štabu. Do tog sastanka je došlo na planini Zlatar, gde su se Mihailovi i njegovi premestili pošto su otišli sa Golije, po etkom maja. Na Zlataru su im se pridružili i ostali članovi Mihailovi evog štaba (uključujući i Hadsona) koji su tu stigli odvojeno. Kompletan štab, koji se razdvojio u decembru mesecu u Srbiji, sada se ponovo okupio¹⁸⁷. Tako je u to vreme, Hadson je konačno obnovio svoj radio-kontakt sa Kairom, mada ne preko sopstvenog već je koristio Mihailovi ev radio-odašilja .

U drugoj polovini maja, Mihailovi je otišao za Crnu Goru gde je stigao 1. juna, tik na sam kraj Treće ofanzive. I Tito je takođe prešao u Crnu Goru iz svog štaba u Foči, nekoliko nedelja ranije, kako bi komandovao svojim razbijenim jedinicama ali nije mogao da spreči njihov i sopstveni izgon iz Crne Gore od strane italijanskih i etničkih trupa.

I dok su Mihailovi i njegovi ljudi išli peške do novog generalovog štaba na planini Durmitor, Ostoji, Lalatovi i Hadson su kamionom, kao nedivci, prošli kroz gradove koje su držale italijanske snage - Nova Varoš, Prijepolje, Bijelo Polje¹⁸⁸. U Šahovi ima, u severnoj Crnoj Gori, Ostoji je napustio grupu i pošao peške do Mihailovi evog štaba, gde je i stigao 16. juna; Lalatovi i Hadson su stigli 23. juna. Na svom putu do štaba kapetan Hadson je napisao pismo Mihailovi u, koje je datirano 11. juna 1942. i u kome traži dozvolu od generala da razgovara sa vođama crnogorskih etnika, kako bi ih ubedio da „Velika Britanija jeste rešena da 100% podrži njihov napor da se ujedine sve nacionalne snage u zemlji kao i da se izvrše pripreme za akciju protiv okupatora u odgovarajućem trenutku, kada šanse za uspeh budu velike.”¹⁸⁹

SOVJETI OSTAJU PO STRANI

Po etkom februara, Kominternu je konačno odgovorila na stalne zahteve partizana da im se pošalju oružje i namirnice. Telegram iz Moskve je glasio: „Postoji mogućnost da u bliskoj budućnosti pošaljemo ljude... javite nam precizno gde bi naš avion mogao da sleti...”¹⁹⁰ Tito je odgovorio 17.

¹⁸⁷ Vučković u pismu autoru citira sećanja Nikole Kordića.

¹⁸⁸ „Sućenje Dragoljubu-Dražiću Mihailoviću”

¹⁸⁹ *ibid.*

februara da mu nedostaju lekovi, municija, automatsko oružje, izme i materijal za uniforme¹⁹¹.

Partizani su od snega istili polje na koje je trebalo da sleti avion svake noći, nedeljama, i čekali na poprilično zimi da sovjetski avion stigne. Ali on nikada nije došao. Prethodnu ideju da se pomogne partizanima verovatno su zabranile najviše sovjetske vlasti i 29. marta Kominternu je poslala da nagoveštava u svojim radiogramima da pomoć možda neće biti poslata: „Tehničke poteškoće su ogromne.“ Ova razmena radio-poruka između Tita i Kominterne u vezi sa mogućim dolaskom sovjetske misije dogodila se u vreme kada je Aterton bio na teritoriji koju drže partizani. Istina, Tito je obavestio Kominternu o Atertonovom dolasku i ne može se isključiti mogućnost da su Sovjeti, pošto su primili informaciju o dolasku britanske misije, odlučili da se ne mešaju u situaciju i da prepuste sve to Britancima, barem u početku.

Kominternu je tako odgovorila na poruke u kojima su partizani optuživali Mihailoviča i četnike. Od Kominterne je 5. marta stigao radiogram koji je ukorio partizane zbog „dobijanja komunističkog karaktera“. Postavljalo se pitanje: „Zašto... je bilo potrebno da oformite posebne proleterске brigade?“, i u nastavku: „Teško je složiti se da se London i jugoslovenska Vlada stavljaju na stranu okupatora. Mora da tu postoji neki veći i nespornost.“

Kasnije tokom marta, Kominternu je poslala telegram: „... ne može se opovrgnuti i... naglasak da se borba vodi uglavnom protiv četnika. Svetsko mnjenje se mora najpre i pre svega mobilisati protiv okupatora; pominjanje ili demaskiranje četnika je od sekundarnog značaja.“¹⁹²

Partizani su, pak, i dalje insistirali. Tražili su od Kominterne da sovjetska vlada javno osudi Mihailoviča i njegove četnike za saradnju sa okupatorom. Pre nego što je ministar spoljnih poslova Molotov posetio London maja 1942, partizani su u Moskvu poslali detaljan izveštaj o situaciji u Jugoslaviji a posebno o „izdaji“ četnika. Molotov, pak, nije potezao ovo pitanje kada je razgovarao sa ministrom spoljnih poslova Nintinom.

Marta 1942, jugoslovenska vlada u izbeglištvu je sugerisala sovjetskoj vladi ratifikaciju sporazuma o prijateljstvu koji je potpisan 5. aprila 1941, nekoliko sati pre nego što su Nemci napali Jugoslaviju. Sovjeti su uzvratili

¹⁹¹ Ovaj radiogram, kao i sledeće poruke između partizana i Kominterne, je kao reprint objavio M. Pijade u „O legendi da je jugoslovenski ustanak svoje postojanje duguovao sovjetskoj pomoći“ (*About the Legend that the Yugoslav Uprising Owed Its Existence to Soviet Assistance*)

¹⁹² *ibid.*

tako što su predložili novi sporazum o obostranoj pomoći. Pregovori su se nastavili, ali je Fotić rekao¹⁹³ da je britanska vlada bila protiv potpisivanja takvog sporazuma. Ninčić je rekao Molotovu dok je ovaj bio u Londonu, da imaju i u vidu britanske sumnje, jugoslovenska Vlada želi da odloži to potpisivanje.

U aprilu i maju 1942, jugoslovenska vlada u izbeglištvu je ponovila svoje zahteve sovjetskoj vladi da ubedi partizane da se stave pod komandu Mihailovića. Dana 20. aprila Stanoje Simić, koji je nasledio Gavrilovića januara 1942. kao jugoslovenski ambasador u SSSR, dobio je instrukcije da sovjetskom ministarstvu spoljnih poslova predstavi situaciju. On je potom odgovorio Londonu dajući sovjetski stav da su aktivnosti svih komunističkih partija u inostranstvu bile van njihove kompetencije. Dana 29. aprila jugoslovenski premijer je ponovo zatražio od britanskog Forin Ofisa da ubedi sovjetsku vladu da preduzme mere koje bi kao posledicu imale da se partizani stave pod komandu Mihailovića.

Dana 16. maja 1942, premijer Jovanović je pozvao sovjetskog ambasadora Bogomolova u posetu. Rekao mu je da jugoslovenska vlada u izbeglištvu insistira da Sovjeti nagovore partizane da se pridruže snagama koje predvodi Mihailović. Bogomolov je odgovorio da su odnosi između partizana i Mihailovića isto unutrašnja stvar u koju sovjetska vlada ne želi da se meša. Zatim je kratko dodao da sovjetska vlada smatra partizanom svakog ko se bori protiv Nemaca pa je tako slušao i sa generalom Mihailovićem¹⁹⁴.

Tokom pregovora u Londonu između britanske vlade i Molotova, koji su doveli do anglo-sovjetskog sporazuma od 26. maja 1942, pitanje buduće Jugoslavije, koje se postavilo tokom idnove posete Moskvi pet meseci ranije, nije se potezalo.

KRALJ PETAR U POSETI SJEDINJENIM DRŽAVAMA

Početkom 1942, pošto su SAD ušle u rat, ministar Fotić i američke vlasti su razmatrali pitanje pomoći i snagama otpora u Jugoslaviji. Fotić je rekao da je pukovnik Donovan, koji je tada bio direktor Kancelarije za Koordinaciju i informisanje, poslao Frenka Morena¹⁹⁵ (Fotić ga je nazivao „Moran“) u Kairo da bi odlučio kako bi pomoć mogla da se šalje u Jugoslaviju. Nije bilo

¹⁹³ K.Fotić, *op.cit.*

¹⁹⁴ *ibid.*

¹⁹⁵ Frank Mauran

sumnje kome bi se ta pomoć slala. U to vreme u špekulacijama američke vlade je figurirao samo Mihailovič. Fotić je izvestio da je Moren postigao dogovor sa generalom Borivojem Mirkovićem, komandantom jugoslovenskog vazduhoplovstva, koji je bio glavni organizator državnog udara od 27. marta 1941. i čiji je štab bio u Kairu.

Prema Fotiću, sporazum je obezbeđivao američku materijalnu pomoć i namirnice koje će četiri bombardera prebaciti na Bliski istok, bombardera koji su bili namenjeni tada nepostojećem jugoslovenskom ratnom vazduhoplovstvu. Takođe se pozivalo i na tešnju saradnju sa Mihailovičevom gerilom koja bi se ostvarila tako što bi se padobranima spuštali jugoslovenski oficiri i ljudstvo kao i pojedini američki posmatraci i u Jugoslaviju i koji bi se pridodali Mihailovičevom štabu.

Kod Amerikanaca ne postoje nikakve beleške koje bi potvrdile ovaj sporazum koji je postigao Moren i o kome je on izvestio Fotića 11. marta 1942¹⁹⁶. Ipak, postoje zapisi koji pokazuju da je maja 1942. Moren napisao memorandum Donovanu¹⁹⁷ u vezi sa mogućnošću slanja hrane Mihailovičevim jedinicama a juna 1942. Moren je izvestio da je imao rasprave sa glavnokomandujućim i izvršnim oficirima jugoslovenskih snaga na Bliskom Istoku.

Fotić je 16. maja 1942 rekao da ga je Donovan izvestio o Ruzveltovoj odluci da pošalje 400 tona koncentrovane hrane kao poklon Mihailoviču u ime priznanja njegovim uslugama koje je obavljao za Saveznike. Prema Fotiću, hrana je bila spakovana u posebne sanduke od kojih je svaki sadržao deset paketa od po pet funti i bio obavijen trobojkom jugoslovenske zastave. Na belom polju ove trobojke bila je ispisana - Fotić kaže „na srpskom” - poruka kojom je Ruzvelt pozdravljao Mihailoviča i njegove hrabre borce želeći im puno sreće u njihovoj teškoj borbi. Svako pakovanje je takođe sadržavalo detaljno uputstvo za pripremu hrane kao i faksimil Predsednikovog potpisa. Fotić je rekao da je bio obavešten da je Predsednik izdao lična uputstva za isporuku ove hrane na Bliski istok i to odmah, kako bi se odande što je brže moguće prebacili u „Srbiju” i izbacili iznad planina. Fotić je pisao da je hrana stigla u Egipat krajem leta 1942, ali je skoro godinu dana kasnije otkriveno da „uprkos ličnim i direktnim naređenjima samog Predsednika SAD”, nikada nije došla do svog odredišta. „Maja 1943. je utvrđeno da je deo hrane

¹⁹⁶ *ibid.*

¹⁹⁷ dokumentacija autora

iskoriš en tokom zime 1942-43. kako bi se nahranilo civilno stanovništvo na ostrvu Malta", dodaje Foti ¹⁹⁸.

Marta 1942, Stejt Department je predložio Predsedniku da bi možda mogao da pošalje kralju Petru telegram u vezi sa godišnjicom državnog udara u Beogradu, godinu dana ranije. Ruzvelt se složio i 27. marta 1942, poslao je telegram kralju Petru u London:

Na godišnjicu nezaboravnog dana kada je jugoslovenski narod jasno odlučio da se suprostavi opasnosti koje je se nadvila nad njihovu slobodu i dostojanstvo, i poverio svoju sudbinu Vašem vodstvu, šaljem Vam ovu poruku prijateljstva. Narod Sjedinjenih Država mi se pridružuje u ovom pozdravu narodu Jugoslavije. Sigurni smo u vašu pobedu u hrabroj borbi za ponovno uspostavljanje svoje slobode.

Ovaj telegram je poslat u vreme kada je jugoslovenska vlada tražila neki odgovor u vezi sa programom posete kralja Petra SAD, koju je jugoslovenska strana predlagala skoro godinu dana. Stejt Department je 8. aprila 1942. predložio Predsedniku da tu posetu ne treba dalje odlagati i predložio da se ona odigra u junu. Predsednik se složio i 22. juna 1942. kralj Petar je, u pratnji ministra inostranih poslova Niniana, stigao iz Engleske na tlo SAD.

Upravo se da je to bila veoma uspešna poseta. Predsednik je 24. juna priredio veče ruče za kralja kojoj su prisustvovali najviši zvaničnici SAD, uključujući i podpredsednika, portparola, državnog sekretara i nekoliko članova kabineta, senatora i predstavnika, Načelnik Glavnog štaba i Načelnik za pomorske operacije, a sa jugoslovenske strane tu su bili ministar spoljnih poslova i drugi članovi vlade, jugoslovenski predstavnik u Vašingtonu i Dr Ivan Šubašić (Ban Hrvatske), koji je u to vreme živio u SAD. U zdravici, Ruzvelt je odao priznanje Mihailoviću i obećao da će mu Saveznici poslati pomoć. Predsednik je predložio kralju Petru da sa pukovnikom Donovanom razmotri problem slanja pomoći i uspostavljanja vršne veze između Mihailovića i Sjedinjenih Država. Predsednik je takođe sugerisao i sporazum o zajmu i najmu sa Jugoslavijom, koji je potom i potpisan 24. jula 1942, i to od strane sekretara Hala i jugoslovenskog ministra spoljnih poslova¹⁹⁹. Još jedno pitanje o kome se tom prilikom raspravljalo ticalo se obuke pilota koji su pobjegli iz Jugoslavije u SAD.

¹⁹⁸ K.Foti , *op.cit.*

¹⁹⁹ Edicija Odeljenja za sprovođenje državnih sporazuma

Dok je bio u Vašingtonu, kralj Petar se obratio zajedničkoj sednici Kongresa SAD a u pogledu budućih dogovora od velikog je značaja daje tokom posete SAD, bio srdačno primljen od strane brojnih Jugoslovena ili bivših Jugoslovena za koje se znalo da imaju levičarske ideje.

Bela kuća je izdala saopštenje 24. jula, posle odlaska kralja Petra, u vezi sa Predsednikovim razgovorima sa kraljem Petrom u kojima je „veliki doprinos generala Mihailovića i njegovih hrabrih vojnika“ opisan kao „primer spontane i neselbične volje za pobedom.“ Koliko se malo u Vašingtonu znalo o dogovorima u Jugoslaviji može se videti i po tome što je ova izjava izdata u vreme kada su Mihailovićeve snage bile neaktivne protiv Nemaca i sarajevske Italijanima. U odgovoru na telegram kralja Petra, Ruzvelt je 3. avgusta kralju poslao telegram u kojem izražava svoje lično zadovoljstvo kraljevom posetom Vašingtonu: „To je takode američkom narodu dalo priliku da ukaže ast hrabrom jugoslovenskom narodu u njihovoj plemenitoj i sve većoj borbi za oslobođenje svoje zemlje“, pisao je Predsednik²⁰⁰. Nema dokaza da je problem partizani-Mihailovića bio razmatran na bilateralnim osnovama između Amerikanaca i jugoslovenskih partizana, iako je Fotić izvestio da je imao razgovore o tome sa ministrom spoljnih poslova Ninčićem.

Poseta kralja Petra Vašingtonu se podudarila sa Cerićlovom posetom 24. juna Ruzvelt imao sastanak sa kraljem Petrom i Ninčićem kome se pridružio i Cerić. I dok nema zapisa sa tog sastanka, Ninčić je rekao pomoćniku državnog Sekretara Adolfu Berliju mladšem²⁰¹, 30. juna da je Cerić tom prilikom napravio opasku koja je oneraspoložila i njega i kralja Petra: „Počinjete da zamarate svoje prijatelje“, naveo je Ninčić Cerićlove reči, koje su se odnosile na jasno nestrpljenje Cerića prema jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu²⁰².

PARTIZANI NAZIVAJU MIHAILOVIĆA IZDAJNIKOM

Nekoliko dana posle odlaska kralja Petra iz SAD, 28. jula 1942, komunističke dnevne novine u Njujorku, *Dejli Vorker*, objavile su izveštaj da je Radio Slobodna Jugoslavija označila Mihailovića kao fašistu i izdajnika. Ambasador Fotić je posetio zamenika državnog sekretara Samnera Wellea²⁰³

²⁰⁰ original u Biblioteci Frenklina Ruzvelta

²⁰¹ Adolf A. Berle Jr.

²⁰² „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, Konferencija u Vašingtonu, 1941-42. i Kazablanki (1943.)

²⁰³ Sumner Welles

5. avgusta 1942, i skrenuo pažnju na taj članak. Dodao je da je pre samo desetak dana *Dejli Vorher* skoro svakodnevno objavljivao Mihailovičeve fotografije nazivaju ih ga velikim vodom južnoslovenskih snaga otpora protiv Hitlera. Fotič je negirao da uopšte postoji radio stanica koja se zove Slobodna Jugoslavija²⁰⁴. Ali, kako se pokazati, Fotič nije bio u pravu. Takva stanica jeste postojala. I bila je u etru od 2. novembra 1941, sa prvim sedištem u Ufi na Uralu, ali je aprila 1942. preseljena u zgradu Kominterne u Moskvi. Njen direktor je bio Veljko Vlahovič, jedan od lidera KPJ.

Naime, 6. jula 1942 radio Slobodna Jugoslavija je preneo rezoluciju „patriota“ iz Crne Gore, Sandžaka i Bosne koja je optuživala etnike i Mihailoviča da su kolaboracionisti i da isto tako napuštaju stavove Vlade u izbeglištvu. Radio Slobodna Jugoslavija nije mogla da, bez saglasnosti sovjetskih vlasti, prenese rezoluciju partizana, koju je Tito prosledio Kominterni 21. juna. Tako je ispalo da su uporni radiogrami koje je slao Tito konačno postigli svrhu: sovjetska vlada se udaljavala od sveopšte podrške jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, etnicima i Mihailoviču. Bilo da se radi o slujanosti bilo da je saznao za emitovanje emisije od 6. jula koju je pustila radio Slobodna Jugoslavija, Mihailovič je 15. jula poslao telegram (br.310) svojoj Vladi u kome traži da se Pećanac, Ljotić i Nedić javno označe kao izdajnici. Jugoslovenska vlada je, preko tehnike BBC-ja to i učinila.

Zabrinuti zbog emitovanja saopštenja Radija Slobodne Jugoslavije (kao i zbog sadržine pregleda koji je štampala sovjetska ambasada u Londonu) jugoslovenska vlada je žestoko protestvovala kod Sovjeta. Taj demarš je upućen 3. avgusta 1942. u Kjubiševu a uložio ga je jugoslovenski ambasador Simitič sovjetskom pomoćniku spoljnih poslova S.A.Lošovskom. Dva dana kasnije, sovjetsko ministarstvo spoljnih poslova je prezentovalo jugoslovenskoj misiji u Kjubiševu detaljan memorandum kojim optužuju Mihailoviča i etnike da sarađuju sa Italijanima protiv partizana. Sovjetski ambasador Majski je 7. avgusta uručio kopiju tog memoranduma britanskom Forin Ofisu. Jugoslovenska misija je 19. avgusta prosledila memorandum sovjetskom ministarstvu spoljnih poslova odbacujući i te optužbe. Sledećeg dana je Iđin pisao Majskom da Britanci ne mogu uzeti u obzir te optužbe dok one ne budu zasnovane na preciznoj i objektivnoj informaciji te je predložio Sovjetima da razmotre taj slučaj. Sovjeti nisu nikada odgovorili²⁰⁵.

²⁰⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1942.), tom III. Tokom ovog razgovora Fotič je Velsu ostavio tekstove Mihailovičevih telegrama jugoslovenskoj Vladi u Londonu.

²⁰⁵ Pismo L. Vudvarda autoru.

Premijer Jovanovi je 2. septembra Bogomolovu poslao još jednu notu u vezi sa optužbama na ra un Mihailovi a. Ministar Bidl je izvestio Stejt Department 11. septembra daje razgovarao sa Bogomolovim, koji je želeo da razjasni stavove svoje Vlade u pogledu aktivnosti oko pružanja otpora u Jugoslaviji: pod uslovima koji su tada postojali u Jugoslaviji, bilo je beskorisno da se pokuša da se bilo ko ozna i herojem. Heroji su se sami izdvajali; oni su isplivali na površinu na osnovu svojih sopstvenih kvaliteta i sposobnosti rukovo enja. Stoga, ukoliko Mihailovi nije uspeo da objedini snage otpora pod svoju zastavu, pokušaji spolja da se on ozna i kao voda teško da mogu biti efikasni. Sama injenica da nije u stanju da pomiri različite frakcije u okviru sopstvenog pokreta se ine kao dovoljan dokaz da nije uživao podršku itavog jugoslovenskog naroda. Kao posledica, druge vo e su došle u prvi plan kao oni koji usmeravaju one koji su odbijali da ga slede. Bogomolov je rekao Bidlu da je želeo da mu prenese te stavove, s obzirom da jugoslovenska vlada zauzima poziciju da bi Moskva trebalo da preduzme određene korake i prisili sve snage otpora u zemlji da stanu iza Mihailovi a. I dok je bilo malo sumnje oko mudrosti i prednosti konsolidovane akcije u vezi sa snagama otpora, pokušaji spolja da se uti e na narod po pitanju ko e ili ko bi trebalo da ih vodi teško da mogu da donesu o ekivani rezultat²⁰⁶.

S druge strane, u isto vreme (14. septembra 1942.) Sovjeti i jugoslovenska vlada u izbeglištvu su podigle nivo svojih odnosa na nivo ambasada, uz veliko protivljenje partizana, kada su za to uli. Tito je ak poslao i oštar protest Moskvi, protive i se takvom koraku²⁰⁷. Kasnije tokom jeseni, Sovjeti su predložili da pošalju rusku vojnu misiju u pomo Mihailovi u, kao i da ustanove zajedni ka obaveštenja. Jovanovi je poslao Mihailovi u telegram 30. novembra 1942, obaveštavaju i ga o ovoj poslednjoj ponudi Sovjeta i objašnjavaju i zbog ega je jugoslovenska vlada taj predlog morala da odbije:

Mi instistiramo najpre na momentalnom prestanku radio i novinske kampanje protiv Jugoslovenske vojske pod vašom komandom; drugo, da se partizanima kaže da ne napadaju naše oružane snage; tre e, da se partizani stave pod Vašu komandu. Tek kada se ovo uradi može biti razgovora o daljoj saradnji.²⁰⁸

²¹⁰ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1942.), tom III

²⁰⁷ M. Pijade, *op.cit.*

²⁰⁸ V. Dedijer: „Tito“

Ovaj nesklad koji je pokazivala sovjetska vlada koja je s jedne strane davala propagandnu podršku partizanima a sa druge pokušavala da izgradi korektne odnose sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu uz iskrene namere da se uspostavi veza sa Mihailovi em - nastavili su se sve do po etka 1944.

4.

STEJT DEPARTMENT POSTAJE ZABRINUT

Oktobra 1942, Stejt Department je izgleda po prvi put postao zabrinut oko mogu ih me unarodnih posledica etni ko-partizanskog problema.

VD Sekretara Vels je 5. i 6. oktobra razgovarao o situaciji u Jugoslaviji sa sovjetskim ambasadorom u Vašingtonu, Maksimom Litvinovim, koji je ponovio Velsu neke od sovjetskih tvrdnji o saradnji etnika sa Italijanima, koje su prethodno ve bile prezentovane jugoslovenskoj vladi. Vels je rekao Litvinovu da se njemu ini da je „u najvišem interesu naše dve vlade da se jugoslovenske snage ne bore jedna protiv druge niti da jedna pomaže neprijatelju koji se bori protiv druge, ve treba da budu jedinstveni u borbi protiv neprijatelja i da se treba nadati da se tu može prona i neki na in da se do do e do željenog rezultata.”²⁰⁹

U isto vreme, Stejt Department je poslao poruku Bidlu, koji je sada bio u rang u ambasadora, pošto su Jugoslavija i SAD podigle svoje misije na nivo ambasada 29. septembra 1942. U telegramu se od njega tražilo da ispita „ono što im je u poverenju izveštavano, a to je da su odre eni krugovi u Britaniji postali nepoverljivi prema Mihailovi u i tolerantni prema partizanima.”²¹⁰ Bidl je odgovorio da on o tome nema nikava saznanja. Istakao je da je prilikom otvaranja jugoslovenskog doma u Londonu, 24. septembra 1942, Idn pohvalio Mihailovi a za borbu protiv okupacionih snaga. Bidl je tako e pomenuo daje septembra 1942. Idn izrazio sovjetskom ambasadoru u Londonu Majskom, svoja nadanja da e Sovjeti i jugoslovenka vlada uskoro do i do sporazuma u vezi sa konfliktom izme u etnika i partizana.

Prethodno su, 16. avgusta, zapovednici britanske vojske, mornarice i vazduhoplovstva na Bliskom istoku - general Ser Klod Okinlek²¹¹, admi-

²⁰⁹ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država”, (1942.), tom III

²¹⁰ *ibid.*

²¹¹ Sir Claude Auchinleck

ral Ser Henri Harvud²¹² i maršal vazduhoplovnih snaga Ser Artur Teder²¹³ - poslali telegram Mihailovi u: „Sa divljenjem pratimo Vaše operacije koje su od neprocenjive važnosti za našu saveznu stvar.“

Ali bilo je drugih znakova koji su upućivali u drugom pravcu. Bidli - no je izvestio da je Foti obavestio jugoslovensku Vladu u Londonu da je britanski cenzor u Vašingtonu primio instrukcije iz Londona da ne dopusti esto pominjanje Mihailovi evog imena. Takode, do oktobra 1942, razvio se novi stav na BBC-ju. Ne samo da je Mihailovi evo ime sve manje pominjano, ve , što je mnogo zna ajnije, BBC na srpskom je po eo da pominje partizanske vojne operacije. To se dogodilo u vreme kada su jedino Radio Slobodna Jugoslavija (iako nije sovjetski medij) i *Dejli Vorker* u Londonu i Njujorku pominjali partizanske operacije, dok je Zapadna štampa i dalje govorila isključivo o Mihailovi u i njegovim etnicima. Mihailovi je 19. oktobra 1942. poslao radiogram (br.828) svojoj Vladi, žalio se na BBC na srpskom i njegovog urednika H.Harisona²¹⁴.

SUMNJE U VEZI SA MIHAILOVI EM

U kasnu jesen 1942, jugoslovenska vlada u izbegištvu postala je veoma zabrinuta zbog pove anog broja glasina u Londonu da Mihailovi ne samo da nije bio aktivan protiv neprijatelja, nego da je čak i sarabivao sa Italijanima. Stoga su odlučili da pitaju generala li no, da li on ili možda neki njegovi potinjani zaista sarabuju sa neprijateljem. Mihailovi je 22. decembra 1942. (br. 1181) odgovorio:

„Nikakvu saradnju sa Italijanima ne dozvoljavam... Imajte poverenja u nas, mi nikad ne možemo raditi ništa što je protivno opštoj saveznoj stvari. Ali me u mnogobrojnim neprijateljima težimo da tu možemo jednog po jednog. Naša borba protiv svih odjednom bila bi uzaludna i bez ikakvih izgleda na uspeh. Nadam se da u toku ove zime sa svojim odredima stignem pred Karlovac i Zagreb. Rušenjem Paveli eve Hrvatske udarimo na životne arterije naših najve ih neprijatelja, Nemaca.“²¹⁵

²¹² Sir Henry Harwood

²¹³ Sir Arthur Tedder

²¹⁴ H.D.Harrison; tekst ovoga i potonjih telegrama se može prona i kod Živana Kneževi a: „Zašto su Saveznici napustili Jugoslovensku vojsku generala Mihailovi a“ (*Why the Allies Abandoned the Yugoslav Army of General Mihailovi*), deo I

²¹⁵ cit. Nikola Milovanovi : „Draža Mihailovi “ (*prim.prev.*)

Analiziraju i ovu poruku, prvo što treba odbaciti je Mihailovičeva izjava da će tokom zime doći i do Karlovca i Zagreba. On nije imao ništa što bi jednu takvu operaciju činilo moguće i najverovatnije je da čak nije imao ni namjeru da je preduzme. S druge strane, jasno je naglasio da je bitka protiv njegovih unutrašnjih neprijatelja prioritet nad borbom protiv okupacionih snaga.

Sada znamo da je Mihailovič, pošto je organizovao štab u Crnoj Gori juna meseca i pošto je njegova komanda preimenovana kraljevskim dekretom u Vrhovnu Komandu Jugoslovenske vojske u otadžbini, pri čemu je on, 10. juna, imenovan za glavnokomandujućeg, postao toliko zaokupljen svojim domaćim protivnikom, da se tome gotovo potpuno posvetio. Mihailovič je izgleda bio uveren da su Nemci i Italijani samo prolazni fenomen i da će se pobrinuti Saveznici a on je želeo da njegove snage gospodare Jugoslavijom kada dode dan oslobođenja. Njegova glavna pažnja je, naravno, bila okrenuta partizanima ali se takođe borio i protiv hrvatskih ustaša i sledbenika srpskog fašiste Ljotića, koji su bili saveznici Nemcima i Italijanima. Po etkom septembra 1942, takođe se okrenuo i protiv Nedićeva.

Mihailovič je 9. septembra, preko letaka i tajnim radio-odašiljima, pozvao na građansku neposlušnost prema Nedićevom režimu. Došlo je do krvavog obračuna između etnika i nedićevaca a kao rezultat Nedićeva Vrhovna komanda se aktivno uključila u progon etnika, pri čemu su mnogi zarobljeni i pogubljeni²¹⁶. Postoje dokazi da su se, naročito tokom novembra i decembra 1942, nemačke trupe borile protiv etnika samo i jedino da bi poduprli Nedićev režim.

Nedić je 3. januara 1943. izdao naredbe u kojima se pominje nekakva

„... komanda Vojske u otadžbini (koja) je 9. septembra 1942. počinila da izdaje naredbe protiv Srbije zapovednicima velikih gradova da napuste svoje položaje, da odu u planine, a svima drugima da odbiju da prihvate napuštene položaje, preporuku i neposlušnost kako našim srpskim tako i okupacionim vlastima... Komanda jugoslovenske vojske u otadžbini je zapravo mala grupa odmetnika i prestupnika koji, kao i krvožedni komunisti, a pošto i zajedno sa njima, nastoje da potpuno oklevetaju srpski narod i to pljačkama i običnim sabotazama koji nisu vredni oficira i vojskih ljudi.”²¹⁷

²¹⁶ Vidi „*Kriegstagebuch*“, tom II. Tako, npr. za 16. decembar piše: „U Beogradu 8 uhapšenih, ubijeno 60 Mihailovičevih pristalica“; ili, za 27. decembar: „U Beogradu 11 uhapšenih, kao odmazda streljano 250 Mihailovičevih pristalica...”

²¹⁷ Ž. Knežević, *op.cit.*

Nema ki zapovednik u Srbiji, Paul Bader²¹⁸, je 19. januara 1943, izdao slede u naredbu:

„Mala grupa pobunjenika pod vodstvom bivšeg pukovnika Draže Mihailovi a se bori protiv legalne srpske Vlade i premijera generala Nedi a. Ovi pobunjenici sebe smatraju pripadnicima jugoslovenske vojske i vo eni su kriminalnim interesima i slavom... Ove zanesene i zaslepljene fanatike ne treba uzimati ozbiljno... Pozivam sve Srbe da pomognu pri uništavanju gnezda ovih problemati nih ljudi.”

Tako vidimo da su neprijateljstva izme u etnika i Nemaca postojala iako je u tom periodu njihov me usobni odnos bio manje zna ajan od injenice da Nemci podržavaju Nedi a.

Odnos izme u etnika i italijanskih okupacionih snaga bio je, pak, potpuno druga iji. Bilo je, kao što smo videli, ubedljivih dokaza da je „saradnja” Italijana i crnogorskih etnika nastala još po etkom jeseni 1941. kada je Mihailovi još uvek bio u Srbiji. Godine 1942, ova „saradnja” je porasla do takvih razmera da su italijanske i etni ke trupe nastupale kao združene snage tokom Tre e ofanzive protiv partizana u Crnoj Gori.

Isto tako, u drugim delovima zemlje koju su okupirali Italijani, posebno u Dalmaciji i Hercegovini, koje su inile sastavni deo Nezavisne Države Hrvatske, dolazilo je do sklapanja dogovora izme u lokalnih etni kih komandanata i italijanske vojske. (Hrvatska je bila podeljena na severnu - nema ku, i južnu - italijansku okupacionu zonu iako je imala i spostvene trupe). Dva etnika koja su imala posebnu ulogu bili su Dobrosav Jev evi u Hercegovini i Pop Mom ilo uji , severnije. Koliko je Mihailovi zaista imao kontrole nad njima nije dovoljno jasno. To da su oni postigli sporazume sa italijanskim zapovednicima tokom 1942. sami, bez prethodnog zna nja Mihailovi a, je veoma izvesno.

Zapravo, postojanje ovih sporazuma²¹⁹ koji su omogu avali lokalnim etni kim jedinicama italijansko oružje, ode u i hranu, pod uslovima da ih etnici ne napadaju, Mihailovi je kasnije negirao. Posebno se razbesneo kada je saznao da je Jev ovi po etkom januara 1943. u estvovao na vojnoj konferenciji Osovine pre po etka etvrte ofanzive protiv partizana. Zapravo, kada je jugoslovenska vlada po etkom 1943. odlikovala Jev ovi a Kara dor evom zvezdom za njegove zasluge tokom ustaškog masakra 1941, Mi-

²¹⁸ Paul Bader

²¹⁹ Dušan Plen a: „*Le Mouvement*” nabraja neke od 58 sklopljnih sporazuma.

hailovi je spreio dodelu tog odlikovanja jer je Jevdovi otišao predaleko u dogovoru sa Italijanima²²⁰.

Drugi razlog zbog koga se Mihailovi možda protivio toj nagradi je bilo njegovo saznanje da je Jevdovi, na teritoriji Hercegovine, sa etnicima preduzeo užasnu osvetu protiv naroda za ustaške zločine koji su oni počinili u Hrvatskoj. Muslimani i Hrvati su ubijani u velikim grupama. Dr. Živko Topalovi, jedan od Mihailovi evih savetnika pisao je o „katastrofalnim posledicama politike srpskih etnika" u zapadnim delovima Jugoslavije. Za njih nije bilo razlike između ustaša i Hrvata. Komandanti, posebno Jevdovi i uci su uništavali hrvatsku i muslimansku populaciju u svakoj prilici..."²²¹

Nastavljaju i borbu sa svojim unutrašnjim neprijateljima, Mihailovi je ubrzo bio spreman da od Italijana primi oružje u tu svrhu; ali nije se nikada dogovorio s njima kako ne bi kompromitovao svoju poziciju borca koji je na strani Saveznika.

Demonstriraju i da je u Savezni kom taboru, poslao je radiogram 11. novembra 1942. britanskim komandantima na Bliskom Istoku, admiralu Harvudu, generalu Ser Haroldu Aleksanderu²²² i maršalu vazduhoplovnih snaga Tederu, estitaju i im pobjedu nad Feld-maršalom Ervinom Romeom kod El Alamejna:

„Potpuna pobjeda koja zna i uništenje združenih nemačkih i italijanskih snaga zna i po etakjednog od najslavnijih perioda u istoriji. Jugoslovenska vojska kralja Petra Drugog se raduje ovoj pobjedi i sa velikim interesovanjem prati svaki Vaš pokret i trenutak za potpunu i kona nu pobjedu."²²³

Mihailovi je 25. januara 1943. poslao još jedan telegram Harvudu, Aleksanderu i Tederu estitaju i im na pobjedi nad Italijanima, nadaju i se skorij pobjedi u severnoj Africi i „pobjedni kom maršu ka Evropi". Zatim je dodao: „Jugoslovenska vojska u otadžbini e još jednom pokazati elom svetu ko su Jugosloveni i da znaju da se bore za slobodu."²²⁴

Do decembra 1942, brojne vesti i izveštaji koji su ukazivali da general Mihailovi ne samo da se nije borio protiv okupacionih snaga nego daje ak i sara ivaio s njima su dostigli tolike razmere da je jugoslovenska Vlada u iz-

²²⁰ D. Martin, *op.cit.*

²²¹ Vidi Karlo Zalar: „Jugoslovenski komunizam" (*Yugoslav Communism*)

²²² Sir Harold Alexander

²²³ Ž. Knežević, *op.cit.*

²²⁴ *ibid.*

beglištvu smatrala da je neizbežno da 16. decembra izda saopštenje, u kome sumira akcije za koje je prenela da ih je Mihailovi nedavno izvršio²²⁵. Nije bilo nikakvih posebnih zahteva za odre enim operacijama ili sabotazama, ali je izjava bila puna preterivanja. Na primer, deo koji navodi da „aktivnosti generala Mihailovi a same vezuju nekih 30 do 40 divizija Osovine u Jugoslaviji“, je u velikoj meri preuveličan, što ne bi bio slučaj ni da su ak sve trupe u Jugoslaviji bile pod njegovom komandom.

BRITANCI ŠALJU VIŠEG OFICIRA MIHAILOVI U

Britanska vlada nije bila zadovoljna kontradiktornim vestima koje su dolazile iz Jugoslavije. S jedne strane, jugoslovenska vlada u izbeglištvu je pominjala brojne akcije koje su protiv snaga Osovine sprovodio Mihailovi i njegovi etnici; s druge strane, sovjetska Vlada je imala informacije koje su izgleda protivrečne ovim tvrdnjama. Poruke kapetana Hadsona, koji je obnovio svoju komunikaciju sa Kairom juna meseca 1942, izgleda da nisu bile konzistentne. Dok je on izveštavao da su crnogorski etnici saradivali sa Italijanima i da Mihailovi nije preduzimao nikakve vojne akcije niti sabotaze, predlagao je, istovremeno, i velike isporuke oružja.

Kao prvi korak, Britanci su odlučili da pojačaju komunikacioni kanal i sa Mihailovi em i sa Hadsonom, te su u tom cilju, 26. septembra 1942²²⁶, u Mihailovi ev štab poslali britanski oficir, poručnik Loftsa²²⁷, i dva britanska radio-operatera. I dok je to radio-vezu uzdiglo na mnogo sigurniji nivo i zaista dozvolilo Hadsonu da na odgovarajućim nivoima izveštava o situaciji na teritoriji koju drži Mihailovi , SOE je ipak odlučio da je došlo vreme da se u Jugoslaviju pošalje novi čovek, i to viši oficir. Naravno, Britanci su pomalo sumnjali u Hadsonove analize iako je pogled na njegove poruke ukazivao na to da je on izgleda dobro shvatao situaciju. Tako je u septembru 1942. preneo SOE da je partizanska organizacija bila kilometrima ispred Mihailovi eve i da „dok jure jedni druge po Jugoslaviji, poslednja scena će se najverovatnije odigrati u Beogradu.“ Hadson je 15. novembra Kairu poslao poduži telegram u kome izveštava da se Mihailovi saglasio da „prihvati politiku saradnje sa Italijanima pod pritiskom crnogorskih etnika.“ Što se

²²⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1942.), tom III

²²⁶ datum koji navodi britansko Ministarstvo odbrane

²²⁷ P.H.A. Loftsa

ti e Srbije, Hadson je javio da mogu nosti za sabotazu nisu koris ene zbog toga što Mihailovi nije bio voljan da se uradi tako nešto:

„Kada bih pomenuo kontinuirane raznovrsne sabotaze, General i njegova pratnja bi odgovorili da je pola miliona Srba ve poginulo u borbi protiv Osovine i da oni ne smeju da preuzmu još ve i rizik; naglašavali bi da ne e odstupiti od ovakvog stava po cenu bilo ijeg interesa spolja. Smatram da je on u potpunosti sposoban da zdravorazumski zaklju i dogovor, bilo sa Italijanima bilo sa Nemcima, za koji veruje da bi išao njemu u korist a da ga pritom ne kompromituje. Bilo kakvo takvo zaklju ivanje bilo bi zasnovano na njegovom ube enju u pobedu Saveznika i bilo bi usmereno ka uništenju komunista u narodu.”

Na Boži 1942, pukovnik S.Bejli²²⁸ je padobranom spušten do Mihailovi evog štaba, koji se, još od početka oktobra, nalazio u blizini Kolašina, u Crnoj Gori. Bio je u pratnji britanskog radio-operatera. Kao i Hadson, bio je pre rata građevinski inženjer i deo ekipe rudnika Trepča kod Kosovoske Mitrovice, u Srbiji, koji je bio u vlasništvu Britanaca. Bejli je dobro poznao teren i jezik. Kao i Hadson, i on je pripadao SOE, za koju je radio u Beogradu pre 1941. Tako e je, tokom 1942, proveo nekoliko meseci u SAD.

Želja za boljom komunikacijom, pak, nije bila jedini razlog slanja Bejlja u Mihailovi ev štab. Rat u Severnoj Africi je ulazio u odlučuju u fazu. Septembra 1942. general Aleksander, novi zapovednik britanskih snaga na Bliskom istoku, je pozvao na opsežne akcije protiv glavnih nema kih komunikacionih pruga po Jugoslaviji i Grčkoj i jugoslovenska vlada je o tome bila obaveštena. Zbog toga je 20.septembra i poslala Mihailovi u narednje u kome se, u vezi sa zahtevom generala Aleksandera, kaže: „Komunikacione linije neprijatelja su krajnje optere ene i kontinuiranim napadima na njih mogli biste našim Saveznicima umnogome da pomognete.”²²⁹ Jedan od Bejljevih zadataka je bio da otkrije šta je Mihailovi uradio u vezi sabotaze pruga koje se pružaju dolinama Save i Morave. (Otkri e, zapravo, daje Mihailovi po tom pitanju uradio jako malo, ako je uopšte nešto i uradio.)

Šef britanskog kraljevskog generalštaba je 1. decembra 1942, poslao poruku Mihailovi u povodom dana Ujedinjenja Jugoslavije:

„Ne mogu da propustim da u danu 24. godišnjice ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jedno Kraljevstvo, ne izrazim svoje estitke za izvr-

²²⁸ S.W.Bailey

²²⁹ Ž. Knežević, *op.cit.*

sno ponašanje jugoslovenske Armije. I tom prilikom ne mislim samo na snage koje su se pridružile našim trupama u trijumfalnom pohodu na Bliskom Istoku, već i na nepobedive etničke snage koje se pod Vašim vodstvom danonoćno bore u najtežim uslovima. Uveren sam, Vaša Ekselencijo, da će uskoro doći dan kada će sve Vaše snage moći da se ujedine u slobodnoj i pobjednoj vojsci Jugoslaviji; dan kada će neprijatelj protiv koga se borimo zajedno, rame uz rame, biti srušen zauvek."²³⁰

Ova poruka je poslata jer se smatralo bi njen izostanak 1942, s obzirom da je slična poruka poslata godinu dana ranije tadašnjem jugoslovenskom Ministru vojnom, možda mogao pogrešno da se protumači. Stvar je, pak, zaista bila komplikovana i usled činjenice da je novi ministar bio Mihailović. U skladu s tim, odlučeno je da se poruka prenese vojnom atašeu jugoslovenske ambasade u Londonu, sa zahtevom da se ona prosledi Mihailoviću. Britanci nisu imali nameru da ovu poruku javno pošalju ali je Vlada u izbeglištvu videla mogućnost da se sadržina teksta iskoristi. Sve se to događalo u situaciji kada je Jugoslavija postala predmet intenzivnog preispitivanja u okviru britanskog Forin Ofisa, pri čemu je pasivnost Mihailovića prema Osovini upoređivana sa otprorom partizana prema Nemcima i Italijanima. Dana 17. decembra 1942. Idrin je poslao američku memorandum u kome kaže da se, u skladu sa britanskim kratkoročnim interesima, može razmatrati opcija prekidanja veze sa Mihailovićem „koji u ovom trenutku malo doprinosi ukupnim ratnim naporima, te da se naša pomoć i podrška usmeri ka partizanima, koji pružaju aktivan otpor okupacionim snagama." Ali Idrin odbacuje ovu alternativu i preporučuje nastavak podrške Mihailoviću „kako bi se sprečila anarhija i komunistički kaos posle rata."²³¹

U roku od nekoliko dana, 22. decembra, Ser Orm Sardžent, zamenik državnog sekretara, je preneo jugoslovenskom pomoćniku ministra spoljnih poslova Vladimiru Milanoviću, da su komunisti mnogo aktivniji od Mihailovića, koji se, kako je dodao Sardžent, nije borio protiv Nemaca i Italijana još od oktobra 1941²³². Ova izjava je izazvala potpunu zaprepaštenost kod kompletne jugoslovenske vlade u izbeglištvu, ali najgore je tek dolazilo.

²³⁰ Poruku je, zapravo, poslao brigadni general Vejl (*Vale*) u ime Generalštaba, tekst se može pronaći kod Ž. Kneževića, *op.cit.*

²³¹ arhiva Forin Ofisa

²³² Memorandum o ovom razgovoru je kao reprint objavljen u „Suđenju Dragoljubu Draži Mihailoviću". Ser Orm je naveo sličnu stvar američkom otpravniku poslova, tri meseca kasnije.

Nedelju dana kasnije, 29. decembra, major Živan Knežević, sekretar jugoslovenskog ratnog kabineta, razgovarao je sa majorom Piterom Bouhijem, koga je opisao kao „stručnjaka za jugoslovenska vojna pitanja”²³³ ali koji je zapravo bio član SOE u Londonu. Prema Kneževićevom izveštaju, Bouhi je izjavio da Mihailovič otvoreno sarađuje sa Italijanima - da je bio kvisling, kao i Nedić; jedan je saradivao sa Italijanima, drugi sa Nemcima. Stoga, nema više pošiljke oružja za Mihailoviča.

Jugoslovenski premijer je 31. decembra izvestio britanskog ambasadora pri Vladi u izbeglištvu²³⁴, Rendela, o razgovorima između u Sardženta i Milanovića i Kneževića i Bouhija. „Šta se dogodilo?”, pitao je. S obzirom da je Mihailovičevom postavljenjem za ministra još uvek bilo u fazi razmatranja, želeo je da zna da li je bilo kakve promene u britanskom stavu. Rendel je zabeležio: „S obzirom da sam bio svestan da je pitanje prebacivanja pomoći Mihailoviču bilo pod ozbiljnim preispitivanjem, bio sam pomalo rezervisan u svom odgovoru... Rekao sam da Major Bouhi nije bio ovlašćen da razgovara o političkim pitanjima ali da ću odmah stupiti u kontakt sa Forin Ofisom...”²³⁵

Forin Ofis je upotrebio Bouhijevu „trapavost”, iako su njegovi pretpostavljeni u SOE poricali dajući bilo kakvu službenu izjavu. Sledećeg dana, 1. januara 1943, britanski Ambasador je pozvao jugoslovenskog Premijera i uveravao ga da britanska Vlada nije promenila poziciju u vezi sa Mihailovičevim te da je zapravo samo nekoliko dana ranije poslala pukovnika Bejlja kao oficira za vezu, kako bi se sa Mihailovičevim još više pojačale veze koje već postoje.

Postavlja se pitanje da li su Britanci imali jednu politiku borbe za Zapadnu Evropu a drugu za Jugoslaviju, tražeći i od Norvežana, Danaca i Francuza da se primire a od Jugoslovena da pojačaju otpor. To je optužba koja se ne može tako lako odbaciti. Ipak, temeljna studija o evoluciji otpora u Jugoslaviji pokazuje da su sami Jugosloveni uključili poteze koji su doveli do potpuno drugačije situacije. Početkom 1941, kada svet nije znao ništa o partizanima, jugoslovenska vlada u izbeglištvu je odlučila da proglasi etnike za one koji su se suprostavili okupatoru. Tražila je od Britanaca isporuke oružja i namirnica za Mihailoviča. Kada su Britanci otkrili da se to oružje ne koristi za sabotaze nego u svrhu građanskog rata, nepoverenje je pošlo od raste, što je mučilo britansko-etničke odnose do kraja rata.

²³³ D. Plenar: „Međunarodni odnosi”

²³⁴ Britanija i Jugoslavija su podigle svoje misije na nivo ambasada 22. maja 1942.

²³⁵ arhiva Forin Ofisa

JUGOSLOVENSKI PROBLEM U SAD - LANAK LUJA ADAMI A

U Sjedinjenim Državama, trvenja izme u Amerikanaca srpskog i hrvatskog porekla dostigla su novi stepen žestine po objavljivanju lanka u *Dejli Vorkeru* u kome se Mihailovi optužuje za saradnju sa okupatorom.

Srpsko-hrvatski problem, naravno, nije bio nov a dodatno je pogoršan otporom koji je okupatorima pružao Mihailovi , Srbin, i nedostatkom otpora u Hrvatskoj a još je uve an ogromnim zlo inima koje su po inile hrvatske ustaše protiv srpskog stanovništva u Hrvatskoj. Generalizacija je bila jednostavna: Amerikanci srpskog porekla su sebe smatrali „dobrim momcima" i optuživali su one hrvatskog porekla da su zli. Kakva je samo blagodat za Hrvate bila kada je Mihailovi optužen za saradnju sa neprijateljem.

Situacija se pogoršala do takvih razmera da je direktor Kancelarije za ratno informisanje, Elmer Dejvis²³⁶, morao 18. septembra 1942. da sazove sastanak svih urednika srpskih, hrvatskih i ostalih jugoslovenskih novina u Sjedinjenim Državama, kako bi im rekao da zaborave na razlike i da se ujedine kao pravi Amerikanci ili kao Amerikanci kakvi bi zaista trebalo da budu, kako bi se dobio rat i ostavile po strani evropske nesloge.

Li nost jugoslovenskog izaslanika u Vašingtonu tako e je bila zna ajna. S obzirom da je otvoreno bio na strani Srba, hrvatska manjina u Americi je oštro protestovala protiv njega, te je ve po etkom januara, ta nije 2. januara 1942, Stejt Department zatražio od Bidla u Londonu da prenese jugoslovenskoj vladi intrige koje se vrte oko Foti a, kao i u vezi sa poverenjem koje ameri ka vlada ima prema njemu. Kada su poslanstva podignuta na nivo ambasada, hrvatski elementi u jugoslovenskoj vladi su pokušali da spre e Foti evo promovisanje u ambasadora.

Dr Šubaši , bivši premijer Hrvatske, poslao je 16. oktobra 1942. pismo Ruzveltu u kome ga obaveštava da je mesec dana ranije protestovao protiv imenovanja ambasadora koje je u inio kralj Petar i hrvatski podpredsednik u jugoslovenskoj vladi zbog „Foti evog anti-jugoslovenskog, anti-hrvatskog i veliko-srpskog" stava. Šubaši je stoga zaoštrio svaki kontakt sa jugoslovenskom vladom.

Tokom leta 1942. jugoslovenski informativni centar u Njujorku, koji je naravno bio pod kontrolom ambasade u Vašingtonu, ali koga su inili

²³⁶ Elmer Davis

uglavnom Hrvati, promenio je svoj kurs i po eo da izdaje materijal koji se razlikovao od politike Ambasade.

Ruzvelt se 3. septembra 1942. obratio Me unarodnom udruženju studenata u Vašingtonu²³⁷ i izme u ostalog, govorio o borbenom duhu u Norveškoj, Holandiji, Belgiji, Francuskoj, ehoslova koj, Poljskoj, Srbiji i Gr - koj. Injenica da je Predsednik pominjao Srbiju pre nego Jugoslaviju a da pri tom nije pomenuo Hrvatsku, uznemirila je hrvatskog podpredsednika pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu do te mere daje izrazio svoje negodovanje ameri kom ambasadoru²³⁸.

Po etkom avgusta 1942. jugoslovenska vlada je sprovela „poverljivu i neslužbenu“ istragu o tome da li bi ameri ka vlada bila raspoložena da nivo misije podigne na nivo ambasade. S obzorm da je britanska vlada ve preduzela taj korak u maju, a SAD podigla niveoe svojih odnosa na nivo ambasada za Norvešku i Holandiju, Predsednik se složio i 5. oktobra Foti je predao akreditive kao ambasador Jugoslavije. Foti je podneo izveštaj o svojim razgovorima sa Predsednikom tom prilikom i citirao da je Cer il, prilikom posete Vašingtonu prethodnog juna, predložio anglo-ameri ku deklaraciju o obnovi Jugoslavije. „Možda e vas to iznenaditi“ citirao je Foti Ruzvelta „ali ja se nisam složio sa Premijerom ve smatram da o pitanju obnove Jugoslavije treba da odlu i pre svega srpski narod“ - što još jedom govori o pro-srpskim stavovima Predsednika Ruzvelta²³⁹.

Foti je tako e zapisao da je u istom tom razgovoru sa Ruzveltom zatražio pomo „u vezi sa planom koji je predo io kralj tokom svoje posete, i oko koga se Predsednik složio, da se osigura pomo generalu Mihailovi u.“ Predsednik je, kaže Foti , izrazio iznena enje da se tu zapravo još ništa nije dogodilo i zamolio je Foti a da se ponovo sastane sa pukovnikom Donovanom „kako bi se postarao da ne bude više kašnjenja po tom pitanju.“²⁴⁰ Foti je zatim izvestio da je, slede i predsednikova uputstva, imao nekoliko sastanaka sa Donovanom „koji je izgleda jedva e kao da se krene sa sprovoenjem plana oko koga su se složili i predsednik i kralj.“ Ali Foti je dodao da su svi naponi „urodili sa vrlo malo ploda.“ i da „uprkos dobroj volji generala Donovanana (u to vreme je još uvek bio pukovnik) i njegovih pomo nika, plan u celosti nikada nije izvršen.“ Realizovan je samo jedan deo, odnosno,

²³⁷ „Bilten Stej Departmenta“, 5. septembar 1942.

²³⁸ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1942.), tom III

²³⁹ K.Foti , *op.cit.*

²⁴⁰ *ibid.*

pedesetak jugoslovenskih pilota je prebaeno sa Bliskog istoka na obuku koja bi im omoguila da upravljaju modernim avionima. Ali, prema Foti u, deo plana koji nije realizovan se odnosio na isporuku radio stanica, naoružanja, hrane i opreme.

Problem isporuke američkih namirnica Mihailovi u bio je, naravno, u to vreme skoro neizvodljiv. Američke trupe se još uvek nisu iskrcale na afrički kontinent - prvi Amerikanci trebalo je da stignu u severnu Afriku 8. novembra. U Kairu još uvek nije bilo organizovane OSS misije. Sve zalihe koje su bile namenjene Mihailovi u trebalo je preneti Britancima ili Jugoslovenima u Kairu. Ovi poslednji nisu imali avione kojima bi mogli da te zalihe dostave Mihailovi u a Britanci su ih imali svega nekoliko. Nije ni udo što uprkos Donovanovoj „dobroj volji“ plan za snabdevanje Mihailovi a nije mogao da se ispuni.

Setrdej Iving Post je 19. decembra 1942. objavio članak Luja Adami a koji po svim svojim karakteristikama i namerama predstavlja po etak propagandnog rata u američkoj štampi izme u onih koji su podržavali Mihailovi a i onih koji su bili bliski partizanima.

Adami , američki pisac slovena kog porekla koji nije bio umešan u srpsko-hrvatski antagonizam, objasnio je pozadinu svog članka²⁴¹. Opisao je kako su mu, u leto 1942. pažnju privukle poruke u *Dejli Vorkeru* o „partizanskim oslobodilačkim akcijama“ u Jugoslaviji. Kaže da je poznao Luja Budenca²⁴², urednika *Dejli Vorkera* još od početka tridesetih - dok Budenc još nije ni bio član komunističke partije. Adami ga je pronašao a Budenc mu je pokazao dugačke telegrafe koji su stizali u njegovu redakciju iz Moskve u kojima se izveštavalo o partizanskim akcijama. Saopštenja koja je u Londonu izdavala jugoslovenska vlada u izbeglištvu govorila su o istim bitkama, isto i sa istim datumima, ali je te operacije pripisivala Mihailovi u, dodao je Adami , te su se kao takve pojavljivale u *Njujork Tajmsu* i drugim novinama. I onda je on poeo da se pita. Pre nego što je napisao svoj članak, Adami kaže da je razgovarao sa mnogim ljudima koji su bili upoznati sa jugoslovenskim pitanjem.

Članak u *Setrdej Iving Post* bio je trezveno delo novinara, lišeno emotivnih optužbi a s obzirom na nedostatak informacija u to vreme, udesno precizna i objektivna analiza, uračena na osnovu veoma dobro prikupljenih informacija. U članku su se analizirali Mihailovi i etnici s jedne strane i partizani s druge. Titovo ime nigde nije pomenuto.

²⁴¹ „Orao i koreni“ (*The Eagle and the Roots*)

²⁴² Louis Budenz

Pet dana pre toga *Time* je doneo članak pod naslovom „Pomračenje Mihailovića” koji je takođe govorio o pojavi partizana kao glavnih protivnika Nemaca u Jugoslaviji i u kome se opisuju akcije „Narodno oslobodilačke vojske”, bez pominjanja Titovog imena. Članak je optuživao Mihailovića ne samo za pasivnost već i za saradnju sa Italijanima.

Američka vlada pak, koja u to vreme na terenu nije imala svoje posmatrače i o čije je gledno da se u potpunosti oslanjala na informacije koje je dobijala od jugoslovenske vlade u izbeglištvu, odbacila je sve ove optužbe i nastavila da ukazuje poverenje Mihailoviću i njegovom pokretu otpora u Jugoslaviji. Stoga je tražila načine da mu izrazi punu američku podršku. Štaviše, usled činjenice da SAD nisu bile direktno u vezi sa Mihailovićem a imaju i u vidu dve poruke, jednu - britanskog zapovednika i drugu - generala Aleksandera, koje su poslate Mihailoviću, Stejt Department je sugerisao ratnom sekretaru, Henriju Stimsonu²⁴³, da general Dvajt Ajzenhauer, kao komandant američkih trupa u Evropi, pošalje lično pozdravni telegram jugoslovenskom generalu. U pismu koje je datirano 30. decembra 1942, državni sekretar Hal je predložio Stimsonu sledeći tekst kao odgovorajuć:

„Generalu Draži Mihailoviću, zapovedniku jugoslovenskih snaga u Jugoslaviji. Američke trupe u Evropi i Africi šalju pozdrave svojim drugovima po oružju, snalažljivim i smelim jugoslovenskim vojnim snagama koje su pod vašom sjajnom komandom. Ovi hrabri ljudi su se okupili zajedno na rodnoj grudi kako bi oterali okupatora sa svoje zemlje i kao takvi u potpunosti su u službi Ujedinjenih nacija. Neka im Nova godina donese potpuni uspeh.”²⁴⁴

Ratno odeljenje je 1. januara 1943. poslalo poruku Ajzenhaueru sugerišući i da on pošalje sličan telegram-estitku Mihailoviću, što je Ajzenhauer i uradio.

Podsekretar Vels je 31. decembra 1942. napisao pismo Fotiću u kome ga uverava da

„... Vlada Sjedinjenih Država ima puno poverenje u patriotizam generala Mihailovića i izražava krajnje divljenje njegovoj veštini, istrajnosti i hrabrosti kojom se on i njegovi jugoslovenski saborci i dalje snažno bore za oslobodjenje svoje zemlje. Smatramo da vojne operacije u Jugo-

²⁴³ Henry L. Stimson

²⁴⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država”, (1942.), tom III

slaviji koje ste pomenuli²⁴⁵ ine važan segment u opštem vo enju rata Ujedinjenih Naroda protiv Sila Osovine."²⁴⁶

PARTIZANSKA SKUPŠTINA U BIHA U

Iako su partizani još od po etka 1942. planirali svoj povratak u Srbiju, morali su da se odreknu te ideje jer su shvatali koliko su tamo slabi. Partizanska komanda u Srbiji je izvestila Tita juna meseca 1942. da je ukupno u celoj Srbiji bilo svega nekih 852 partizana²⁴⁷. S druge strane došli su i izveštaji o snazi pokreta u Hrvatskoj i zapadnoj i centralnoj Bosni. S tim u vezi 24. juna 1942, partizani su, pošto su se odbranili od poslednjeg napada neprijatelja - Tre e ofanzive, zapo eli dugo peša enje koje je po elo u okolini Fo e a završilo se u bosanskom gradu Biha u, blizu granice sa Hrvatskom.

Tokom marša kroz Bosnu, u leto i jesen 1942, partizani su o istili ve u teritoriju od neprijateljskih trupa. Novi regruti iz novooslobo enih teritorija su zapravo i pove ali partizansku borbenu snagu te se pet proleterskih brigada, koje su obuhvatale oko 1.000 boraca svaka, uve alo, prema tvrdnjama partizana, u vojsku od oko 150.000 ljudi²⁴⁸, što je nesumnjivo u zna ajnoj meri preterana brojka.

Sada je jasno da je tokom 1942. KPJ, uprkos poznatog stava Moskve, promenila svoje prioritete. Prvobitno, u skladu sa instrukcijama Kominterne, stupali su u akcije kako bi pomogli Sovjetskom Savezu u njegovoj borbi protiv Nacista. ak i pored toga što su komunisti žarko želeli da KPJ preuzme vlast u zemlji po završetku rata, ovi revolucionarni zahtevi su povu eni u drugi plan u skladu sa mandatom Kominterne. Ali im je Sovjetski Savez zaustavio napredovanje Nemaca a partizanski pokret u Jugoslaviji oja ao, komunisti ke vo e su po ele sve više da vode ra una o svojim bitkama, postepeno se približavaju i mogu em preuzimanju politi ke vlasti.

Odmah pošto je partizanska komanda stigla u Biha , Politbiro Centralnog komiteta KPJ je odlu io da napravi krupan korak na politi kom planu, sazavši skup lokalnih oslobodila kih komiteta. Tito je 12. novembra

²⁴⁵ u memorandumu koji je datiran na 19. decembar 1942.

²⁴⁶ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država", (1942.), tom III

²⁴⁷ „Neretva-Sutjeska" (1943.)

²⁴⁸ F. Meklejn: „Osporavana barikada'.Posle formiranja Prve proleterske brigade decembra 1941, stvorene su još etiri brigade, tokom marta i juna 1942.

obavestio Komiternu da su se partizani nadali „da će uspjeti da uspostave nešto kao vladu, a što bi se zvalo Nacionalni komitet oslobođena Jugoslavije.“ Moskva je pak, dok je tvrdila da je stvaranje takvog komiteta neophodan i veoma važan korak, istovremeno pozivala i na oprez: „Nemojte gledati za Komitet kao za neku vrstu Vlade... nemojte se suprostavljati jugoslovenskoj vladi u Londonu. U ovom trenutku nemojte postavljati pitanje abolicije monarhije.“²⁴⁹

Tito, koji je lično pozvao, kroz potpis „komandant Tito“²⁵⁰, sedamdeset i jednog „eminentnog borca i patriotu“ na sastanak u Bihaću, održao je 26. novembra uvodni govor, u kome je naglasio da njegova vera u Sovjetski Savez nije bila uzdrmana uprkos razojaranjima koja je od SSSR-a doživio tokom 1942. Iako je želio da uspostavi „nešto kao Vladu“, imajući u vidu savete koje je primio iz Moskve, delegatima je rekao: „Drugovi, nemamo mogućnost za uspostavljanje legitimne vlasti, jer nam međunarodni odnosi i uslovi to još uvek ne dozvoljavaju.“²⁵¹ Nije naveo te razloge. I uprkos činjenici da partizani nisu dobili pomoć od SSSR-a, završio je govor rečima „sve što smo do sada postigli u našoj borbi u određenoj meri dugujemo našoj velikoj slovenskoj braćini i svim narodima Sovjetskog Saveza... Živeo naš veliki saveznik Sovjetski Savez! Živela herojska Crvena Armija!“ A zatim je dodao: „Živeli naši Saveznici - Britanija i Amerika! Smrt fašizmu - sloboda narodu!“

Pedeset i četiri delegata koji su uspeli da stignu u Bihać izabralo je Antifašističko veće narodnog oslobođena Jugoslavije (AVNOJ), koji je potom doneo program u šest tačaka²⁵². Ali sledeći savete Kominterne, koji su se mogli nazreti u Titovom pozdravnom govoru, Skupština u Bihaću nije stvorila Vladu. Umesto toga izabrala je Tita da rukovodi AVNOJ-em veće je na to mesto postavljen Dr. Ivan Ribar, stari ne-komunistički političar, a pored njega su dva sina, Ivo Lola i Jurica, bila u partiji i koji su se tek nedavno priključili partizanima.

²⁴⁹ M. Pijade, *op. cit.*

²⁵⁰ Sa istim potpisom, Tito je poslao poruku-estitku Sovjetskom Savezu povodom dvadesetpetogodišnjice Oktobarske revolucije a radio Slobodna Jugoslavija je o ovome izvestila 7. novembra 1942. Tako je po prvi put pomenuto i ime Tito. Sovjetski mediji, pak, nisu pominjali Tita sve do pred kraj godine.

²⁵¹ „Titova suština“ (*The Essential Tito*)

²⁵² Za više detalja o skupštini u Bihaću, vidi F. Meklejn, *op.cit.*; takođe i M. Drašković, *op. cit.*

Program iz Biha a je pozivao na oslobo enje od neprijatelja, nezavisnost i istinska demokratska prava; na nepovredivost privatne imovine i individualnu inicijativu u industriji, trgovini i poljoprivredi; protiv radikalnih promena u društvenom životu i slobodne izbore posle rata; na odbacivanje iznuda i bezakonja; i za jednaka nacionalna prava svih naroda Jugoslavije, posebno pominju i pri tom Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce i Crnogorce.

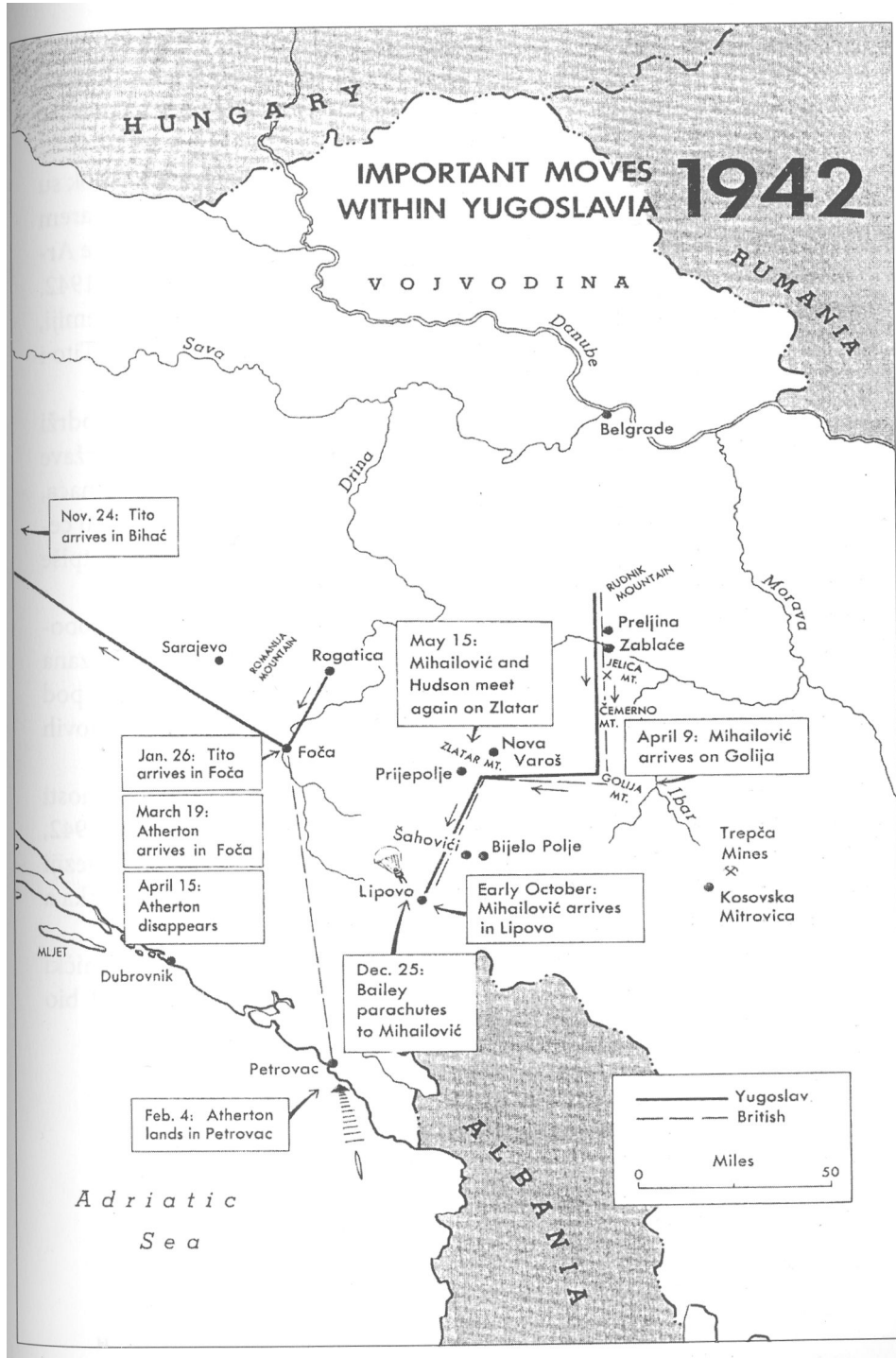
I dok AVNOJ nije bio Vlada, postavio je temelje za režim koji je radikalno druga iji od onoga koji je vladao zemljom samo godinu ipo dana ranije, iji je jedan od ministara bio i general Mihailovi .

SITUACIJA KRAJEM 1942.

Kako se godina 1942. bližila kraju Nemci nisu više bili nepobedivi ratnici. Na isto nom frontu su pretrpeli težak poraz pred vratima Staljingrada. U severnoj Africi Romelov afri ki korpus bio je u begu ka zapadu dok ih je jurila vojska generala Aleksandera. Ameri ke trupe pod komandom generala Ajzenhauera su stigle u severnu Afriku.

U tom kontekstu otpor u Jugoslaviji je i dalje zanimao Ruse i Britance (mnogo više nego Amerikance) jer što je više nema kih trupa bilo vezano za Jugoslaviju to je zna ilo manje nema kih trupa na isto nom frontu i što je više sabotaža bilo na pravcu komunikacija sever-jug na Balkanu to je Nemcima u Africi zna ilo više problema u snabdevanju. Ipak, samo su Britanci zaista poslali oficire za vezu i nešto oružja, materijala i novca u Jugoslaviju - etnicima, jedinom pokretu otpora sa kojim su imali kontakt. Za udo, Rusi nisu poslali niti jednog oficira za vezu niti naouržanje ni materijal partizanima sa kojima su, preko Kominterne, bili u stalnoj radio komunikaciji.

Bilo je o igledno da ni Britanci ni Rusi u toj fazi rata nisu bili previše zainteresovani za političke probleme u Jugoslaviji. etni ko-partizanska bitka bila je smetnja i britanskoj i sovjetskoj Vladi zbog slabljenja potencijala jugoslovenskog otpora. Jedino zbog toga što je britanska vlada razmatrala situaciju isključivo sa vojnog aspekta, na nižim nivoima su po ele da se bude sumnje oko Mihailovi eve aktivnosti i po eo je da se pojavljuje interes za operacije komunista. Sovjetima je bilo politički jednostavnije da pokrenu pitanje o Mihailovi u i pokažu simpatije prema komunistima. Ipak, bili su krajnje oprezni u svojim odnosima sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu. Za Sjedinjene Države, Jugoslavija je bila u to vreme udaljena zemlja,

koja je geografski imala tek ograničeni značaj za tok rata. Amerika je žalila zbog postojanja građanskog rata, i pošto je priznala jugoslovensku vladu u izbeglištvu kao jedinu legalnu vladu, obavezno se obaveznom da pomogne njenog komandanta u Jugoslaviji, generala Mihailovića.

U Jugoslaviji, pokret otpora je dobijao sve veći i politički značaj. Dok su godinu dana ranije etnici započeli akciju osvajanja Jugoslavije (ili barem Srbije), kao Saveznički vojni ustroj, a partizani ustali u podršku Crvene Armije, Mihailovića je mnogo više Titova taktika se promenila tokom 1942. Sada je Titov primarni cilj bio da predstavi novi politički poredak u zemlji, dok je Mihailovića bio da osuje ti taj pokušaj. Kako bi došli do cilja i Tito i Mihailovića su preduzimali ekstremne mere.

Najvažniji korak kada su partizani u pitanju bila je odluka da se održi kongres u Bihaću. Tamo su udareni temelji federalno orijentisane države u kojoj će sve jugoslovenske nacije imati jednaka prava. Odluke iz Bihaća, pak, nisu ustanovile komunistički režim. Kako bi zadobili širu pomoć u celoj zemlji, dokument je napravljen tako da bi praktično mogao da ga potpiše svaki Jugosloven.

Na vojnom polju, proleterске brigade su pretvorene u narodnooslobodilačku vojsku. Tri neprijateljske ofanzive su prošle i dok su gubici partizana bili veoma teški, snaga pokreta, efikasnost vojske i veličina teritorije pod njihovom komandom su se zapravo uvećale. Ali isto tako i mržnja njihovih unutrašnjih neprijatelja.

S druge strane, etnici su postali potpuno svesni ogromne opasnosti koju je partizanski pokret za njih predstavljao. Tokom druge polovine 1942, Mihailovića je okupio svoje snage i dostigao izvesno poboljšanje u koheziji svog pokreta, ali je kontrola nad njegovim potčinjenima i dalje bila tanka a saradnja nekih od njih sa Italijanima se nastavila.

I partizani i etnici su uprkos različitim ciljevima i težnjama, obojini ki želeli pobeđu Saveznika, ali je prvobitni cilj njihove borbe, krajem 1942, bio da se odredi budući politički struktura Jugoslavije.

TRE I DEO: 1943.

GRADANSKI RAT

HILJADU DEVETSTO ETRDESET I TRE A je bila godina u kojoj je pritisak Saveznika protiv Sila Osovine u Evropi po eo da pokazuje zna ajne rezultate. Crvena Armija je napredovala ka zapadu a britanske i ameri ke trupe su se u septembru mesecu, pošto su dobile bitku u severnoj Africi, iskrcale na Siciliji i ubrzo izbacile Italiju iz rata. To je imalo i zna ajne posledice po Jugoslaviju, s obzirom da je veliki deo teritorije bio pod italijanskom okupacijom. Dva pokreta otpora su se borila jedan protiv drugoga i iz isto vojnih razloga Britanci su po eli da podržavaju partizane, šalju i im namirnice i vojne misije, jer su se oni borili protiv neprijatelja. SAD su po prvi put poslale oficire za vezu u oba pokreta otpora, dok je Sovjetski Savez i dalje bio po strani.

5.

BRITANSKA VLADA PONOVO POKUŠAVA DA USPOSTAVI KOORDINACIJU OTPORA U JUGOSLAVIJI

Po etkom 1943, ameri ki otpravnik poslova u Londonu, Frimen Metjuz²⁵³, izvestio je Stejt Department da je britanski Forin Ofis postajao sve zabrinutiji oko problema izme u Mihailovi a i partizana. Šta više, Metjuzov telegram od 5. januara je pokazao da Britanci nisu imali jasnu predstavu ko su bili partizani i ko je bio njihov voda.

Ti partizani su uglavnom locirani duž dalmatinske obale i u Hrvatskoj [izvestio je Metjuz]... li e na male grupe sa lokalnim vo ama koji su se u po etku ograni ili na napade na generala Mihailovi a. Kasnije, pak, i oni su po eli sa sabotazama i napadima na Naciste i Italijane... Izgleda da ne postoji pravi lider tih grupa ali su dovoljno brojni da privuku pažnju i zabrinutost jugoslovenske, britanske i sovjetske vlade.²⁵⁴

U istom telegramu, Metjuz tako e govori da je britanska vlada bila u dogovoru sa sovjetskom vladom u vezi sa koordinacijom ova dva pokreta otpora u Jugoslaviji. Ambasador Bidl je istovremeno poslao izveštaj da ga je jugoslovenski Premijer informisao o ovim naporima Britanaca, nadaju i se da e do i do konstruktivnih rezultata.

Sovjetska vlada je, pak, prenela Britancima da „nije imala direktan uticaj niti komunikaciju sa partizanima“, u šta Britanci nisu poverovali. Bukvalno re eno, Sovjeti su bili u pravu, jer je sva komunikacija išla izme u Kominterne i partizana. Istovremeno, sovjetski ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, Bogomolov, uveravao je premijera Jovanovi a da su odnosi njegove i jugoslovenske vlade i dalje bili normalni. Rekao je da rusku notu iz avgusta 1942, koja je optuživala etnike za saradnju s Italijani-

²⁵³ H. Freeman Matthews

²⁵⁴ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

ma, treba posmatrati više kao primedbu nego kao nešto što bi optereivalo odnose između dveju vlada²⁵⁵.

Jugoslovenski Premijer - koji je tada istovremeno bio i ministar spoljnih poslova - Ninić, a koji je 30. decembra izbačen iz kabineta - napomenuo je Bidlu da je sovjetski ambasador uvek bivao prisniji onda kada je znao da su britansko-jugoslovenski odnosi bili zategnutiji.

Idnić i Jovanović su se sastali 11. januara, kojom prilikom je jugoslovenski Premijer predao *aide-memoire* Idniću. U njemu su se razmatrala tri pitanja: pomoć Mihailoviću; publicitet koji su na BBC-ju dobile partizanske operacije; i britanski neuspeh u prebacivanju Mihailovićevih telegrama jugoslovenskoj vladi.

Dana 8. februara Idnić je napisao Jovanoviću da je u vezi sa isporukom pomoći i „pukovnik Bešlić bio ovlašćen da razmotri ovo pitanje lično sa generalom Mihailovićem i kao rezultat tih dogovora, nadamo se da ćemo primiti kompletan spisak njegovih zahteva." Idnić dodaje: „Uveravam Vas da kada taj spisak stigne do nas u Beogradu ćemo sve što je u našoj moći i da se oružje isporuči u što kraćem roku."²⁵⁶

Što se tiče druga dva pitanja koje je Jovanović pomenuo u svom *aide-memoire* - ton izveštaja BBC-ja i neisporuivanje Mihailovićevih poruka njegovoj Vladi - oni su nastavili da mu šalju Forin Ofis i u narednim mesecima. U više navrata su morali da intervenišu kod BBC-ja. U jednom od svojih telegrama iz februara 1943. Bešlić je rekao daje njegova pozicija kod Mihailovića bila unapred određena o iglednom podrškom koju je BBC davao partizanima. BBC je 21. februara 1943. objavio: „Jugoslovenski partizani predstavljaju jedinu organizovanu vojnu snagu koja se danas bori u okupiranoj Evropi." Forin Ofis je protestovao i BBC se izvinio, rekavši da je došlo do greške. Ali, sam ton kasnijih izveštaja se nije mnogo promenio.

Kada su u pitanju Mihailovićevi telegrami, treba naglasiti da su oni prvo stizali u SOE u Kairu, gde su prevođeni na engleski pa su tek posle toga prosleđivani u SOE u Londonu. Zatim ih je SOE-London, uglavnom po više njih zajedno, prebacivao u Forin Ofis, koji ih je slao britanskom ambasadoru pri jugoslovenskoj vladi a on ih je potom slao jugoslovenskom Premijeru. To je bio dug proces a utvrđeno je da pojedine telegrame SOE-Kairo nije ni prosleđivao iz „vojnih razloga". Ostali su stizali mimo svakog reda, bilo da

²⁵⁵ *ibid.*

²⁵⁶ arhiva Forin Ofisa

su ih pomešali u Kairu ili Londonu. Nije ni čudo da je takav haos stvorio određenu sumnju kod jugoslovenske strane.

Smislili su nekolliko na ina da zaobiđu Britance, na primer, komunikacija preko jugoslovenskog poslanstva u Ankari. U jednom trenutku, juna 1943, britanska Vlada je, na svoje veliko nezadovoljstvo, otkrila da je jugoslovenska Vlada za telegrame koje je slao Mihailović znala pre nego što su ih Britanci u Londonu videli. Pokazalo se da je jugoslovenski pukovnik u Kairu koji je nekako saznao za to, pošlo direktno da ih šalje jugoslovenskoj Vladi.

Treba dodati da su poruke jugoslovenske vlade Mihailović u toku bile prenošene preko Britanaca. Jugoslovenski Premijer bi telegram na francuskom predao britanskom ambasadoru, koji bi ga potom poslao u Forin Ofis, koji bi ga tek onda preneo u SOE-London uz referencu za SOE-Kairo. Tek tada bi se telegram poslao Mihailović u, tako da je britanska misija bila potpuno obavještena. Sve do leta 1943. Mihailović nije uspevao da uspostavi direktnu radio vezu sa svojom vladom ali su Britanci, naravno, bili u mogućnosti da dešifruju njegove poruke; šifre su bile njihove.

Izmeću jugoslovenske vlade u izbegištvu u Britanaca se pojavio još jedan problem, vezan za jugoslovenski zahtev od 20. feburara 1943, da Britanci spuste nekih dvadeset i pet jugoslovenskih oficira do Mihailovića, s obzirom da mu je nedostajao obuena kadar. Britanski ambasador je odgovorio da su njihove vazdušne snage suviše malobrojne kako bi mogle da sprovedu takvu misiju.

Tokom konferencije u Kazablanki, između Ruzvelta i Čerčila, januara 1943. - kada je prvi put i upotrebljen termin „bezuslovna predaja“ - o Jugoslaviji se otvoreno nije razgovaralo, iako je Čerčil izjavio²⁵⁷ da se posle konferencije sreo sa predsednikom Turske i predao mu dokument u vezi sa konferencijom u kome se nalazila sledeća rečenica: „Slom Italije će dovesti do kontakta sa Zapadnim Balkanom i sa izuzetno ohrabrujućim otporom koji pružaju kako general Mihailović u Srbiji, tako i partizani u Hrvatskoj i Sloveniji.“

²⁵⁷ Čerčil, *op.cit.*

BRITANCI U KAIRU PREUZIMAJU INICIJATIVU

Forin Ofis je 8. januara 1943. primio kratak rezime prvih izveštaja pukovnika Bejlja. Mihailovi ev štab, kako se navodilo u radio-poruci, bio je u selu Gornje Lipovo, dvanaest kilometara severozapadno od Kolašina. Britanski štab je bio kilometar južno, u istom mestu. Britanska misija je bila smeštena u selja kim ku ama ali se Bejli nadao da e uskoro mo i da obezbede odgovaraju i smeštaj. „Za radoznalce, u Kairu su hrana i pi e jaki ali ženskog društva nema uopšte." Bejli je izvestio da je Mihailovi eva reakcija prema njemu bila dobra a s obzirom da je bio gost generala nikada ne bi poslao „procenu političke situacije i druge golicave teme" sve dok se ne vrati u svoj štab kroz desetak dana. „Naše sumnje u vezi sa autentičnošću u Hadsonovih telegrama bile su neosnovane", poslao je radiom Bejli poruku i dodao da je Hadsonova „pozicija kod generala Mihailovi a, mnogo bolja nego što sam pretpostavljao". Bejli je završio svoju prvu poruku istu u i da je održavanje Hadsonovog štaba pre Bejljevog dolaska, uključujući i stražu od deset ljudi koju je obezbedio Mihailovi , koštala nekih 50.000 lira mesečno. „Molim Vas da pošaljete četvrt miliona lira... zlato gubi svoju vrednost."

Tokom februara, Bejljevi radiogrami su postajali sve obimniji. Tako je 19. februara poslao sledeće: „Mihailovi eva organizacija, njen izgled i namere su isključivo vojni. Propaganda i politički aspekti njegovih aktivnosti se neadekvatno prenose, površno i u skraćenom obliku... Mihailovi odbija da prenese bilo kome svoja ovlašćenja, a okružen je neveštima i lenjim oficirima... Mihailovi je tvrdoglav i tašt kada su u pitanju njegove diplomatske mogućnosti i kojima bi nas prevario."

Britanski oficiri iz SOE u Kairu, koji su bili nadležni za situaciju u Jugoslaviji su pažljivo čitali ovaj i ostale telegrame koje je slao Bejli. Bili su iznenađeni činjenicom da je Bejli izgleda dobro procenio Mihailovi evu snagu barem kada je u pitanju Srbija. Sugerisao je da bi Britancima možda vredelo da otkriju kakva je zaista bila situacija u ostalim delovima Jugoslavije. Bio je prvi, bar koliko je poznato, koji je predložio da se Jugoslavija podeli na partizanske i etničke regione tako da između njih bude linija primirja.

Istovremeno, od Hadsona je stiglo 240 zaostalih poruka (on je u međuvremenu postao major) u kojima analizira etnički pokret od njegovog dolaska na Ravnu Goru, oktobra 1941²⁵⁸. Ovi telegrami su razjasnili osnovno poreklo građanskog rata. Hadson je kritikovao britansku odluku da obnovi

²⁵⁸ Dikin, *op.cit.*

isporuke namirnica Mihailovi u (pošto su iste obustavljene na Hadsonovo traženje u novembru 1941.), ne ekaju i Hadsonov izveštaj o pregovorima između etnika i partizana u drugoj polovini novembra 1941. Hadsonova preporuka bila je da se Mihailovi natera da jasno odredi svoju politiku i da se distancira od onih etnika koji su nominalno pod njegovom komandom ali su zapravo pomoćne trupe u službi Italijana.

Istovremeno, informacija u vezi sa vojnim uspjesima partizana je stigla do Britanaca u Kairu da bi kasnije bila dostupna samo najvišoj komandi SOE u Kairu i Londonu²⁵⁹. Ova krajnje poverljiva informacija je pratila kretanja nemačkih i italijanskih trupa i jasno pokazivala da su partizani bili neprijatelji Osovine. U predelima koji su bili pod kontrolom Mihailovića, aktivnosti trupa Osovine bile su veoma slabe ili ih nije ni bilo. Jedan od oficira SOE koji je veoma detaljno proučavao situaciju bio je bivši stipendista Vadhama koledža u Oksfordu, F. Dikin, koji je ranije pomogao pet godina pre rata u njegovom književnom radu²⁶⁰. On je nekome vremenom bio pri SOE, kao takav je služio i u SAD i stigao je u Kairo u decembru 1942. Trebalo je da se priključi i Bejliju u Mihailovićevom štabu početkom 1943.

Pojavila se optužnica da se u SOE u Kairu infiltrirao poznati komunist. S tim u vezi se pominjalo ime Džejmisa Klagmana²⁶¹. Ta optužnica je da je Klagman bio član personala SOE u Kairu ali nikada nije učestvovao u kreiranju politike već je tokom rata bio šef obavешtajne službe za Balkan.²⁶² S druge strane, bilo je značajnih ličnosti i u SOE Kairo i u SOE London koji su gajili snažna pro-Mihailovićaeva osećanja.

Radio Slobodna Jugoslavija je 17. januara 1943. prenela tekst protestne note koju su Vrhovna komanda Narodnooslobodilačke Vojske i Izvršni komitet AVNOJA poslali vladama SAD, Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. U njoj se optuživao etnički pokret za saradnju sa okupatorima a jugoslovenska vlada u izbegištvu za izdaju i vođenje rata protiv oslobodilačkog pokreta preko svog ministra, Draže Mihailovića. U noti se od tri vlade zahtevalo da se pošalje saveznička komisija u Jugoslaviju kako bi se „utvrdilo... stvarno stanje stvari i jednom za svagda stalo na kraj zastrašujućim opaskama i pogrešnom javnom mnjenju.”²⁶³

²⁵⁹ B. Svit-Eskot (*B. Sweet-Escott*): „*Baker Street Irregular*”

²⁶⁰ Ranije, *op.cit.*

²⁶¹ James Klugman

²⁶² Zalar, *op.cit.*

²⁶³ Dedijer: „S Titom kroz rat”

er il, koji je na kratko svratio u Kairo, februara 1943. posle konferencije u Adani sa predsednikom Turske, razgovarao je o situaciji u Jugoslaviji sa britanskim zvaničnicima u Kairu. Po njegovm zahtevu, pokazan mu je dokument SOE koji će biti predat zapovednicima na Bliskom Istoku na razmatranje. Bio je datiran na dan 30. januar 1943. i sadržao je sledeće tačke:

1. samo četiri aviona (tipa „Liberator“) bila su na raspolaganju SOE za Jugoslaviju, Grčku i Krit. Od marta 1942. do januara 1943. bilo je svega 25 letova;
2. Mihailović nesumnjivo predstavlja grupe pokreta otpora u Srbiji. One vezuju 3 nemačke i 6 bugarskih divizija. Kada su u pitanju ozbiljnije akcije, sabotaze protiv sredstava komunikacije Osovine i njihovih ekonomskih postrojenja se uspešno sprovode. Osim 9 gorepomenutih divizija, postoje još 3 nemačke, 19 italijanskih, 6 hrvatskih i 3 mađarske divizije, tj. preko pola miliona vojnika Osovine u Jugoslaviji. Mihailovićevi komandanti u Crnoj Gori napravili su lokalne sporazume sa italijanskim vlastima koji podrazumevaju obostrano nenapadanje, uključujući i saradnju u borbama protiv partizana. Nema dokaza da je Mihailović napravio bilo kakav sličan kompromis sa Nemcima. Pomoć Mihailoviću je potrebija nego ikad ali razvoj situacije van Srbije uslovljava neophodnost razmatranja vrednosti ostalih pokreta otpora u drugim delovima;
3. postoje brojni dokazi, prikupljeni od neprijatelja, ruskih i lokalnih izvora o organizovanoj borbi protiv okupacionih snaga u Sloveniji i Hrvatskoj. Ne bi bilo precizno prihvatiti nemačku način avanjanje protiv ovog pokreta kao komunističkog. Britanci moraju organizovati pomoć i ovim grupama jer će u suprotnom to uraditi ili Amerikanci ili Rusi, svako iz svojih razloga, kako bi ostvarili sopstveni uticaj koji bi polako doveo do slabljenja britanske pozicije. Budućnost dve poluanice Ujedinjenih Naroda koje istovremeno podržavaju antagonističke grupe u Jugoslaviji, može imati samo porazne posledice. Ista organizacija koja podržava Mihailovića bi trebalo da proširi svoju pomoć i na druge elemente otpora i da pokuša da ujedini Mihailovića i partizane. SOE je spreman na akciju ali nema dovoljno aviona."²⁶⁴

Ovaj dobro izbalansirani i objektivni dokument ostavio je snažan utisak na Čerčila i na svom povratku kući, razgovarao je sa generalom Ajze-

²⁶⁴ arhiva Forin Ofisa

nhauerom u Alžiru, u svetlu pokazivanja odre enog interesa i mogu eg obezbe ivanja ameri ke pomo i u snabdevanju novim avionima tipa „Liberator“. Dokument je potom prostudiran u Londonu i odmah se postavilo pitanje da li bi njegova primena zna ila i promenu politike Britanije. SOE je verovao da je njihova politika oduvek bila:

1. da se podrži Mihailovi ;
2. da se infiltriraju britanski oficiri i u druge elemente koji pružaju otpor neprijatelju;
3. ukoliko informacije od tih oficira to potvrde, poslati i njima svu mogu u pomo .

Forin Ofis je, pak, verovao da e ovo zna iti promenu politike pa se odlu ilo da se kao prvi korak pri e sovjetskoj vladi. Tako je poslata poruka u Moskvu u kojoj se sugeriše da bi bilo u interesu da i Rusi pošalju sovjetske agente partizanima istovremeno kad i britanski oficiri i u istom cilju. Forin Ofis je mislio da e se tako izbe i bilo kakva dodatna sumnja da Britanci rade nešto Sovjetima iza le a. Kada Sovjeti nisu pokazali nikakav interes za to, britanska vlada je 3. marta odlu ila da prihvati predlog SOE. Telegram ovlaš enja koji je upu en Kairu nije zaobilazio utvr enu britansku politiku prema podršci Mihailovi u ali je dozvoljavao infiltraciju i u druge pokrete otpora. Ukoliko izveštaji tih oficira pokažu da je to svrsishodno, piše u telegramu, treba dati svu mogu u podršku i drugim pokretima otpora, iako su britanski zapovednici mislili da raspoloživi broj aviona nije dovoljan da se podrže i etnici i partizani. Na sastanku 4. marta, zapovednici su izjavili da „se na osnovu vojne logike ini da je bolje podržati Mihailovi a jer on poseduje nekakvu organizaciju i kontrolu, dok kod partizana vlada haos koji ne omogu ava da snage Osovine budu poražene.“²⁶⁵ Dikin je izvestio da je 23. marta u Kairu doneta formalna odluka „da se ovlasti SOE da nastavi sa svojim planom ostvarivanja kontakata na partizanskoj teritoriji.“

Ameri ki otpravnik poslova u Londonu, Metjuz, je 24. feburara 1943. izvestio o razgovoru u Forin Ofisu, koji je po prvi put navodio „da je došlo vreme da se uspostave kontakti sa partizanima.“²⁶⁶ Forin Ofis je naglasio da e nastaviti da podržava Mihailovi a, ali je istakao da, nažalost, prakti na pomo kojom je snabdeven nije velika usled ogromnih poteško a da se namirnice dostave vazдушnim putem, kao i nesigurnosti oko identiteta

²⁶⁵ Hauard, *op.cit.*

²⁶⁶ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

onih koji će tu pomoć preuzeti. Forin Ofis je preneo Metjuzu da su Britanci isporu ili Mihailovi u i novac „a u poverenju mi je rečeno da su kod njega u ovom trenutku dva britanska oficira." Drugim rečima, američka vlada je u februaru 1943. prva, verovatno po prvi put, za majora Hadsona i pukovnika Bejlja, iako ne po imenu, i o igledno je da američki zvaničnici nikada nisu bili u posedu telegrama koje su ovi oficiri slali.

Istovremeno Forin Ofis je rekao Metjuzu da su britanski oficiri za vezu otkrili da Mihailovi „uopšte nije u kontaktu sa Nemcima, iako je o igledno da su u nekom trenutku njegove snage zajedno sa Italijanima istovremeno napale partizane." (O igledno se ovde radilo o Trećoj ofanzivi).

Metjuzov telegram Stejt Departmentu stavljao je poseban naglasak na dve tačke: Forin Ofis je tražio od svog ambasadora u Moskvi, ser Arčibalda Kera²⁶⁷, da obavesti sovjetsku Vladu da bi Britanci, u skladu sa svojom politikom „podržavanja bilo koje grupe koja je voljna da se bori protiv Osovine" voleli da uspostave kontakt sa partizanima. On je trebalo jasno da stavi do znanja da Britanci nemaju nikakve ideološke motive. (Metjuzu nije rečeno da je od Rusa traženo da se priključe misiji.). Od Metjuza je traženo da sve ovo drži veoma poverljivo, posebno kada je u pitanju jugoslovenska vlada u Londonu, kojoj nisu još uvek prenete britanske namere. Druga stvar koja je Metjuzu naglašena je da Britanci ne odustaju od podrške koju pružaju Mihailovi u i njegovoj „hrabroj" vojsci. Šta više, nekoliko britanskih oficira je padobranom spušteno na Mihailovičevu teritoriju tokom 1943, uključujući i samog brigadnog generala.

Upravo u to vreme (26. februara) Bejli je obavestio SOE u Kairu da ukoliko Mihailovi ne dobije više namirnica od Britanaca, on neće moći da ga natera da preduzima sabotaže protiv neprijatelja. Bejli je naglasio da je Mihailovi primio samo dve isporuke namirnica u poslednjih pet meseci. „Ne mogu i dalje da ga ubeđujem da su naše namere ozbiljne", poslao je poruku Bejli. Na to je 28. februara SOE odgovorio da jednostavno nije imao dovoljno aviona za operacije i u Jugoslaviji i u Grčkoj.

Američki otpravnik poslova u Londonu je 23. marta, u skladu sa razgovorom koji je imao 24. februara u Forin Ofisu, otkrio da se situacija razvija u više pravaca²⁶⁸: prvo, Sovjeti su odgovorili na britansku inicijativu u vezi sa slanjem pomoći partizanima tako što su rekli da oni ne žele ni na koji način da sarađuju. Drugim rečima, Sovjeti su nastavili svoju politiku

²⁶⁷ Sir Archibald Clark Kerr

²⁶⁸ *ibid.*

rezervisanosti prema partizanima i sa korektnim odnosima prema vladi u izbeglištvu; drugo, Forin Ofis je odlučio da nastavi sa uspostavljanjem odnosa sa partizanima; treće, Forin Ofis je sada bio ubeđen da „su skore borbe protiv Osovine koje su se odigravale u Jugoslaviji bile u potpunosti delo partizana, kako komunističkih tako i hrvatskih grupa. (Britanci su o igledno imali sliku da postoji razlika između „komunista“ i „Hrvata“ - razlika koja zapravo nikad nije ni postojala); i konačno, Forin Ofis je bio uveren u Mihailovičevu saradnju u najmanju ruku sa Italijanima. Mihailovič je, rekao je Sardžent Metjuzu, „iskreno priznao da je održavao kontakte sa Italijanima... i da je od njih dobijao namirnice.“ Ono na šta se verovatno Sardžent pozivao bio je govor koji je Mihailovič održao u prisustvu pukovnika Bejlja.

MIHAILOVIČEV GOVOR

U selu Donje Lipovo u Crnoj Gori, 28. februara 1943, general Mihailovič se obratio svojim trupama, i taj njegov govor je predstavljao, po svom sadržaju i nameri, po etak kraja saradnje između Mihailoviča i Britanaca, mada se to nije dogodilo sve negde do godinu dana kasnije.

Bejli je izvesito da je Mihailovič rekao:

a) da su Srbi sada potpuno bez prijatelja; da su Britanci, što odgovara njihovim strateškim namerama, vršili pritisak da se nastavi sa operacijama bez ikakve namere da bilo kako pomognu, bilo sada bilo u budućnosti; da su Britanci pokušavali da menjaju srpsku krv u zamenu za trivijalne isporuke municije, da mu nije više potreban dalji kontakt sa zapadnim demokratijama čiji je jedini cilj bio da dobiju rat na rahu i na drugi način; b) da kralj Petar i njegova Vlada nisu gosti, već bukvalno zarobljenici u Britaniji, gde je sramotno napadnut jugoslovenski suverenitet tako što su Britanci otpočeli pregovore o unutrašnjim problemima u Jugoslaviji direktno sa Moskvom; c) da su hipokratske i anti-jugoslovenske aktivnosti partizana obavljane na zadovoljstvo Saveznika i njihove želje i za izdajom; ipak, šta god da Saveznici urade ili čime god da zaprete, to neće odagnati Srbe od njihovog zaveta i svete dužnosti da unište partizane; d) da koliko god Italijani uslišavali njegov poziv za pomoć generalno, ne postoji ništa što bi Saveznici mogli da urade da ga nateraju da prema njima promeni stav...; e) da su njegovi neprijatelji

ustaše, partizani, Hrvati i muslimani; i da kad su oni u pitanju, on bi se radije okrenuo Nemcima i Italijanima²⁶⁹.

Bešlijev izveštaj je kao bomba pogodio britansku Vladu. Ambasador Rendel je 30. marta 1943. Premijeru Jovanovi u predao notu koju je potpisao Rendel, kao sekretar za inostrane poslove (u Idnovom odsustvu) u kojoj je stajalo:

Vlada njegovog Velikog anštva ne može da ignoriše ovaj izvor besa niti da prihvati bez objašnjenja i bez protesta politiku koja se sada toliko razlikuje od njene. Sada više ne mogu da objasne ni britanskom narodu niti svojim Saveznicima kontinuiranu podršku pokretu, koji lider se ne libi da javno iznese da su naši neprijatelji njegovi saveznici - potpuno je nebitno da li je to privremeno ili stalno - i da njegovi neprijatelji nisu Nemci i Italijani, okupatori njegove zamlje, već njegovi jugoslovenski sunarodnici i glavni među njima čovek koji se ovog trenutka bori i daje život kako bi oslobodio svoju zemlju od stranog jarma...

... ukoliko general Mihailovič nije spreman da promeni svoju politiku, kako prema italijanskom neprijatelju tako i prema svojim jugoslovenskim sunarodnicima koji neprijatelju pružaju otpor, pokazalo se kao neophodno da Vlada njegovog Velikog anštva preispita svoju dosadašnju politiku koja je išla u korist generala Mihailoviča a na štetu ostalih pokreta otpora u Jugoslaviji.²⁷⁰

Fotič se usprotivio²⁷¹ govore i da Bešli nije tačno preneo Mihailovičev govor i da je pojedinim delovima „dao potpuno drugačiji smisao“, ali je morao da prizna daje taj govor ipak bio nesrećan, dodaju i daje do njega došlo upravo posle ponovljenih pritisaka Britanaca da potpomognu njegov ratni napor a da pritom od njih nisu primili bilo kakvu sredstva potrebna za taj napor. Bilo kako bilo, britanska vlada je bila duboko uznemirena. I mada nije imala nameru da napusti Mihailoviča, jednostavno je bilo jasno da on mora da se urazumi²⁷².

Jugoslovenska vlada, koja nije znala za Mihailovičev govor sve dok nije primila britansku notu, je isto tako bila u šoku. Forin Ofisu je 6. aprila poslala pismo u kome ih uverava da deli njihovu zabrinutost. Takođe je Miha-

²⁶⁹ *ibid.*

²⁷⁰ Fotič, *op.cit.* Za kompletan tekst vidi takođe Knežević, *op.cit.*

²⁷¹ Fotič, *op.cit.*

²⁷² „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

ilovi u odmah poslala direktivu, iji je tekst usaglašen sa britanskim Forin Ofisom. U njoj se Mihailovi u objašnjava reakcija Britanaca na njegov govor, na mogu nost da Britanci preispitaju svoju politiku „davanja prednosti generalu nauštrp ostalih pokreta otpora u Jugoslaviji" i izražava se nada da e poboljšanje vojne situacije na Bliskom Istoku možda dovesti do pove anja pomo i Mihailovi u. Generalu je nare eno da svoju politku prema Italijanima i drugim jugoslovenskim pokretima otpora vodi tako da ne ugrozi svoj položaj ni kod britanske ni kod jugoslovenske vlade²⁷³. Britanci su bili zadovoljni tonom i suštinom pisma jugoslovenske vlade i direktivama koje su date Mihailovi u.

Kako je stvar po ela da se zakuvava, ameri ki ambasador pri jugoslovenskoj vladi saznao je da je nekoliko nedelja ranije jugoslovenska vlada na svoju ruku ispitala generala, da li je zaista posetio italijanskog generala Negrija i da li je etni ki vo a, Jev evi , sklopio neku vrstu sporazuma sa Italijanima.

Zapravo, postojale su tri istrage - jedna u decembru 1942. a druge dve u februaru 1943.

Premijer Jovanovi je 4. feburara poslao Mihailovi u slede u poruku:

Ameri koj štampi je neophodno da od tebe uzme izjavu (1) da nikada nisi prestao sa otporom (2) da si u inio sve da se završi bratoubila ki rat i da je ta idološka bitka bila nametnuta sa druge strane i (3) da ne sara uješ sa bilo kojim agresorom ili doma im izdajnikom.

Jugoslovenski Premijer je 26. feburara Mihailovi u poslao još jednu poruku:

uli smo da je prošlog septembra Jev evi zaklju io sporazum sa Italijanima i da si ti posle toga posetio generala Negrija u Mostaru. Zbog toga nam je sovjetska Vlada rekla da te ona smatra saradnikom Italijana. Britanska i ameri ka štampa je u tom smislu zapo ela kampanju. Mi smo do sada pobijali ove pretpostavke ali s obzirom da se kampanja nastavlja i da po inje da biva štetna za našu stvar i tebe, molim te da nam pošalješ ta nu informaciju.

U svom odgovoru na ovo poslednje pismo, Mihailovi je izjavio da Jev evi nema nikakvu komandu a što se ti e njegove posete generalu Negriju kaže:

²⁷³ *ibid.*

Nisam bio u Mostaru u vreme koje ste pomenuli niti bilo kada tokom rata. Nisam imao nikakve sastanke sa Italijanima, niti sa njihovim generalima. Italijani su, kao i Nemci, pokušali u nekoliko navrata da organizuju takve sastanke ali do njih nikada nije došlo jer sam ih ja s najvećim prezirom uvek odbijao. Nemci su upravo pre nekoliko dana ponovo pokušali...²⁷⁴

Analiziraju i Mihailovi ev odgovor, ambasador Bidl se pitao da li je general, negiraju i u prvom licu da je bilo pregovora „možda naivno poverovao da je na taj način ostavio po strani pitanje saradnje njegovih „poružnika“ sa Italijanima.“

Foti je izjavio²⁷⁵ da je Mihailovi ev odgovor na direktive koje mu je uputila Vlada po etkom aprila „izgleda potpuno zadovoljio vladu njenog veli anstva“. Ipak, to nije bio slu aj. Forin Ofis je smatrao Mihailovi ev odgovor „neodre enim“ i smatrao da „nije dao nikakve dokaze bilo o bliskoj saradnji sa Saveznicima, bilo o zaošttravanju odnosa sa Italijanima bilo o svojoj spremnosti da sa partizanima i drugim grupama u Jugoslaviji pokuša da sklopi zajedni ki dogovor o borbi protiv Osovine.“²⁷⁶ Osim toga, Forin Ofis je bio uznemiren injenicom da je Bejlju postajalo sve komplikovanije da se sretne sa generalom.

Britanci su 7. maja 1943. uputili još jednu notu jugoslovenskoj vladi, traže i da prenesu Mihailovi u detaljnu komunikaciju koja je izražavala britansku nadu da e mu poslati „materijalnu pomo na mnogo zna ajnijem nivou nego što je to bilo do tada“, traže i od njega potpuno razjašnjenje u vezi sa slede im ta kama: primarni cilj njegovog pokreta mora biti otpor silama Osovine; preko pukovnika Bejlja mora postojati najtešnja moguća i stalna saradnja izme u Mihailovi a i britanskog zapovednika za Bliski Istok; mora prestati svaka saradnja sa Italijanima; niti sme biti bilo kakvog kontakta sa Nedi em, srpskim marionetskim premijerom (na iznena enje, u britanskoj direktivi je još stajalo: „Bilo kakvo narušavanje ovih principa se može prihvatiti jedino uz konsultacije sa britanskim zapovednikom preko pukovnika Belija i uz odobrenje britanske i jugoslovenske vlade“).

U direktivi se ponovo pravi razlika izme u gerilskih trupa u Hrvatskoj i Sloveniji i partizana. Od Mihailovi a se tražilo da sa prvima sara uje a da sa drugima uspostavi sporazum o nenapadanju. Zatim se od generala

²⁷⁴ *ibid.*

²⁷⁵ Foti , *op.cit.*

²⁷⁶ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

tražilo da sa Bejljem razradi program otpora i planiranje broja i lokacija za još neke britanske misije pod Bejljevom komandom. Jugoslovenska vlada je prosiedila ove britanske direktive Mihailovi u 12. maja.

Ameri ki ambasador u Britaniji, Džon Vinant, je 14. maja o svemu tome izvestio i Stejt Department²⁷⁷. U istom telegramu Vinant kaže da „Britanci smatraju da je došlo vreme da neki britanski ali i ameri ki oficiri, ukoliko mi to želimo, treba da se pošalju u Jugoslaviju kako bi potpomogli organizvanje pokreta otpora na jedan mnogo efikasniji na in.”

Ono što su Britanci imali na umu, a što Vinant nije izgovorio, bilo je naravno slanje britanskih ali tako e i ameri kih oficira partizanima. Zapravo, kako emo to i videti, pripreme za desant na partizansku teritoriju dve grupe Kana ana jugoslovenskog porekla su ve bile završene.

Mihailovi je odgovorio 1. juna 1943. (br.1597), prihvataju i u osnovi britanske predloge od 7. maja ali je i insistirao:

Nije ni potrebno stalno naglašavati daje moj jedini neprijatelj Osovina. Izbegavam sukobe sa komunistima i protiv njih se borim samo kada me oni napadnu. Spreman sam da uspostavim najtešnju i najiskreniju saradnju sa britanskim zapovednikom za Bliski istok i zaista nije moja greška što ta saradnja ve do sada nije uspostavljena. Pukovnik Bejli je u mom štabu ve više meseci ali britanska komanda nije preduzela nikakve posebne korake u vezi sa tim, iako je pukovnik Bejli više puta naglašavao da eka instrukcije po tom pitanju... Smatram da je svaki zaklju ak da saradnja sa Italijanima mora da prestane i da ne sme biti kontakta niti saradnje sa bivšim generalom Nedi em potpuno izlišan, s obzirom da sam s prezirom odbio sve pokušaje takve saradnje.²⁷⁸

Do novog razmimoilaženja je pak došlo im je Bejli predao Mihailovi- u instrukcije britanskog zapovednika za Bliski Istok da se pomeri isto no od reke Ibar gde su etni ki komandanti sara ivali sa britanskom misijom, ostavljaju i partizanima ostatak zemlje, gde je bio „slab” ili su njegovi komandaniti „sara ivali sa Osovinom.” U britanskom telegramu je stajalo da su partizani „ inili dobru i efikasnu borbenu snagu u svim delovima dok je jedini kvisting bio samo general Mihailovi .”²⁷⁹

²⁷⁷ *ibid.*

²⁷⁸ Martin, *op.cit.* koji citira Kneževi a, *op.cit.* ali ga malo doteruje u engleskom prevodu.

²⁷⁹ Tekst britanskih naredbi Mihailovi u se nalazi u Mihailovi evom telegramu br. 1598. Odatle je navode preuzimao Kneževe , *op.cit.*

Ovu instrukciju poslao je šef SOE u Kairu po nalogu zapovednika za Bliski istok ali ne obrađuju i se SOE-London niti Forin Ofisu. Mihailovi je snažno odreađovao 1. juna (br. 1598) a jugoslovenska vlada u izbeglištvo je podržala svog generala u njegovom odbijanju da se povinuje. Usled toga je britanska vlada, uznemirena ovom „zbrkom“, obavestila jugoslovensku vladu da je narednje koje je uputio njihov zapovednik za Bliski istok bilo greška. Šefu SOE u Kairu je rečeno da ubuduće ne upućuje Bejliju značajne poruke koje prethodno nisu bile odobrene u Londonu.

NA SCENU STUPA OSS - IDN U POSETI VAŠINGTONU

Kancelariju za strateške usluge (OSS) je osnovao Predsednik Ruzvelt, juna 1942, kada je Kancelariju za koordinaciju informacija (COI) podelio na dve agencije: OSS i Kancelariju za ratno informisanje (OWI).

Pukovnik Vilijam Donovan²⁸⁰, koji je bio šef COI, postao je direktor OSS (direktor OWI je postao novinar Elmer Dejvis). Do ove reorganizacije je došlo kako bi se odvojio obaveštajni rad od funkcije informisanja i „crne“ (tajne) od „belih“ (javnih) operacija. U okviru OSS jedan deo je bio posvećen specijalnim operacijama (SO) i u velikoj meri je bila ekvivalent britanskom SOE²⁸¹. Nadležni oficir OSS za SO bio je pukovnik Preston Gudfelou²⁸².

Britanski SOE i američki OSS (SO) su ubrzo uspostavili vezu i jedan od prvih oficira SOE koji je posetio Vašington bio je Tom Masterson, koji je bio zapovednik SOE u Beogradu u vreme nemogućeg napada a koji je kasnije postavljen za šefa SOE za operacije na Balkanu, u Kairu. Njegova je funkcija bila da savetuje OSS u vezi sa Balkanom i Bliskim istokom.

SOE-OSS (SO) odnosi koji su pošli sa najboljim namerama, nisu se zapravo nikad preterano razvili. Kao starija organizacija, SOE je pokušavala da OSS (SO) bude van nekih tokova a ako to nije bilo izvodljivo, onda da američku organizaciju stavi pod svoj preveliki uticaj. OSS je na to reagovala tako što su određene ideje i projekte uvalili za sebe. Takođe, bilo je i brojnih drugih nesporazuma²⁸³.

²⁸⁰ William Donovan

²⁸¹ Među drugim značajnijim granama bile su sledeće: tajna obaveštajna služba (SI), istraživanje i analiza (R&A), kontršpijunaža (X-2), moralno delovanje (MO).

²⁸² Preston Goodfellow

²⁸³ Vidi Svit-Eskot, *op.cit.*

Po etkom marta 1943. vlada SAD je nastavila sa svojim planovima da uspostavi OSS misiju u Kairu sa namerom da, izme u ostalog, uspostavi vezu sa pokretima otpora unutar Jugoslavije. Pukovnik Ilari Hantington ml., visoki OSS zvani nik u Vašingtonu, zajedno sa pukovnikom Gustavom Ginterom²⁸⁴ i majorom Luijem Ijoom, doleteo je iz Londona u Alžir a zatim u Kairo, kako bi osnovao misiju. Njome je trebalo da rukovodi pukovnik Ginter, sa majorom Ijoom, koji su trebali da budu odgovorni za specijalne operacije misije i poru nikom Tarnerom MekBejnom, koji je trebalo da vodi obaveštajnu službu.

Stoga je Hantigton odleteo nazad u Vašington, kako bi preuzeo sve specijalne operacije OSS (nasledivši pukovnika Gudfeloua) a pukovnik Ginter i major Ijo su se vratili u London. Obojica su se vratila u Kairo aprila 1943. Tamo je Ijo, kao oficir iji je sektor odgovarao britanskom SOE, uspostavio vezu sa svojim britanskim kolegama. Zapovednik SOE-Kairo bio je Lord Glenkoner²⁸⁵, bivši pomorski oficir koji je sada radio u civilnoj službi. Brigadni general Kibl²⁸⁶ je bio glavnokomanduju i a Bejzil Dejvidson²⁸⁷ je predvodio sekciju za Jugoslaviju.

U vreme kada je OSS pokazao interesovanje za operacije na Balkanu, u prole e 1943, SOE-Kairo je bio umešan u situaciju u Jugoslaviji ve dve godine. Zapravo, marta 1943. SOE je od britanskog Štaba primio novi redosled prioriteta za svoje operacije. Posle pobeda u severnoj Africi i u sveđu mogu eg iskrcavanja u Italiju, operacije na Balkanu su postale druge po važnosti, odmah iza operacija na italijanskim ostrvima, Korzici i Kritu²⁸⁸. U skadu s tim, napravljen je aerodrom u Derni, u Libiji, za avione koji su bili na raspolaganju SOE. To je u to vreme podrazumevalo ne samo prethodno pomenuta etiri aviona tipa „Liberator" ve i šest „Halifaksa" koji su bili dodeljeni na poseban er lilov zahtev, posle njegove posete Kairu, februara 1943.²⁸⁹ kao i još etiri „Halifaksa" koje je dodelio Britanski štab 4. marta 1943.

²⁸⁴ Gustav Guenther

²⁸⁵ Lord Glenconner

²⁸⁶ Keeble

²⁸⁷ Basil Davidson

²⁸⁸ Erman, *op.cit.*

²⁸⁹ Dikin, *op.cit.*

U Vašingtonu, predsednik Ruzvelt je izneo neka razmišljanja o Jugoslaviji na ve eri sa britanskim sekretarom inostranih poslova Idnom i pomo - nikom predsednika Harijem Hopkinsom, 14. marta. Prema Hopkinsu,

...Predsednik je izneo svoje esto pominjano mišljenje da Hrvati i Srbi nemaju ništa zajedni ko i da je smešno pokušavati da se tako antagonisti ki narodi nagovaraju da žive zajedno pod jednom vladom. On, Predsednik, smatra da Srbija... treba da bude nezavisna, a da Hrvate treba treba staviti pod starateljstvo. U tom trenutku Idn je izneo svoje prvo o igledno neslaganje prema metodu starateljstva koji je Predsednik imao nameru da predloži i za mnoge druge zemlje. Idn nije insistirao ali je meni (Hopkinsu) bilo potpuno jasno da je britanska vlada odlu ila da se tome usprotivi. Idn je smatrao da je mišljenje Predsednika o nesposobnosti Hrvata i Srba da žive zajedno pomalo pesimisti ko i da on, Idn, misli da je to ipak mogu e.²⁹⁰

jugoslovenski otpravnik poslova u Vašingtonu, Dr Vladimir Ribar, u odsustvu ambasadora Foti a, koji je bio na konsultacijama u Londonu, pozvao je 24. marta pomo nika sekretara Berlija i raspitivao se o Idnovoј poseti u delu koji se odnosio na Jugoslaviju. Berli je rekao Ribaru da se, prema onome što on zna, o Jugoslaviji nije razgovaralo. Tom prilikom je Ribar izrazio zabrinutost da „kod ove Vlade izgleda postoji rastu a želja da se pomogne partizanima.“²⁹¹ Berli je, uveravaju i Ribara, odgovorio da SAD nisu promenile svoju politiku. I zaista, 26. marta predsednik Ruzvelt je kralju Petru poslao „poruku prijateljstva“ povodom druge godišnjice državnog udara u Beogradu: „Sa neskrivenom hrabroš u jugoslovenski narod odbacio je predlog snažnijeg agresora i, pod Vašim inspirativnim vodstvom, hrabro izabrao da zadrži svoje pravo da živi kao slobodan narod. Taj in i dalje stoji kao plemeniti primer principa koje naša ujedinjena borba sada brani.“

Tokom razgovora sa Ribarom, Berli je izgleda izrazio želju da ima više podataka o aktivnosti Mihailovi a i njegove vojske kao i o poziciji partizana. Stoga je Ribar, pod datumom 14. april, poslao Stejt Departmentu duga ku listu sa opisom prirode i obima gerilskih aktivnosti u Jugoslaviji koja je, naravno bila krajnje pro- etni ka i štetna po partizane²⁹².

²⁹⁰ Robert Šervud (*Robert E. Sherwood*): „*Roosevelt and Hopkins*“

²⁹¹ Memorandum o ovom razgovoru je skicirao pomo nik sekretara Berli, a kao reprint je objavljen u „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

²⁹² „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

S tim u vezi, značajno je napomenuti da je 30. marta 1943, SOE-London poslao izveštaj Forin Ofisu komentarišu i sabotaže koje su pripisivane Mihailovi u: „Naše je mišljenje u celini da nema razloga smatrati da on mnogo preteruje.“ Na šta je Ser Orm Sardžent odgovorio: „Sigurno je da to ohrabruje više nego što sam verovao.“²⁹³

Heril je Ruzveltu poslao telegram 5. aprila u kome je komentarisao Idnovu raspravu u Vašingtonu i opštu ratnu situaciju. U vezi sa Jugoslavijom, Heril je smatrao da je značajan cilj da se dođe do dalmatinske obale tako da se „ustanici mogu snabdeti oružjem, namirnicama i eventualno komandosima.“ U Herilovim mislima su u to vreme bili samo Mihailovi etnici, uprkos generalovom govoru od 26. februara i činjenici da je već dato ovlašćenje za uspostavljenje veze sa ostalim pokretima otpora u Jugoslaviji. „Verujem“, dodaje, „da će se Mihailovi, uprkos svom trenutnom prirodnom lukavom stavu, svom snagom baciti na Italijane u trenutku kada budemo bili u stanju da mu damo konkretnu pomoć.“²⁹⁴

ETVRTA OFANZIVA

Imaju i u vidu da se vojna situacija sila Osovine u severnoj Africi vidno pogoršava, Nemci su postajali sve zabrinutiji oko mogućnosti da bi Saveznici mogli da se iskrcaju na Balkan. U takvim okolnostima, snažan pokret otpora bi mogao Nemcima da zakomplikuje mogućnosti odbrane na Balkanskom poluostrvu. Mogući gubitak snabdevanja u sirovinama iz Jugoslavije, kao što su drvo, ugljen i posebno boksit, bio je dodatni razlog za brigu Nemaca. Stoga je Hitler doneo odluku da slomi otpor u Jugoslaviji i direktiva u tom smislu je izdata 16. decembra nemačkom zapovedniku za Jugoistok. Shodno tome, 20. januara 1943. Nemci i Italijani su pokrenuli svoju četvrtu ofanzivu protiv partizana, pod imenom „Operacija Vajs“ (Operacija „Belo“).

Nemački cilj (ali ne i italijanski, što će se pokazati kasnije) bio je uništenje oba pokreta otpora, prvo partizanskog a potom i četničkog. Operacija „Belo“ je bila podeljena u tri faze: „Belo 1“, „Belo 2“ i „Belo 3“ - poslednja je trebalo da bude italijanska operacija u potpunosti usmerena protiv približno 20.000 etnika u oblasti Crne Gore i Hercegovine.

²⁹³ arhiva Forin Ofisa

²⁹⁴ Biblioteka Frenklina Ruzvelta, br.279

Ali i pre nego što su Nemci i Italijani započeli svoju ofanzivu, partizani su razmatrali mogućnost premeštanja na jug, u Crnu Goru i Hercegovinu, kako bi bili bliže Srbiji. Znali su da moraju da se vrate u Srbiju, jer bi jedino kontrolom nad Srbijom bili u mogućnosti da kontrolišu celu Jugoslaviju. Novembra 1942. u Bihaću partizani su zvanično i javno objavili ono što im je već neko vreme bilo na umu - da ova bitka nije bila samo bitka protiv sila Osovine; ulog je bio buduća politička vlast u celoj zemlji. Stoga su bili veoma uznemireni činjenicom da njihovi unutrašnji neprijatelji, Srbi, manje-više kontrolišu južni deo Jugoslavije. Zapravo, Titov plan je bio da se napadne preko reke Neretve u Hercegovini, južni deo koji su držali Italijani i Srbi. Računao je da će zadobiti vojnu (Italijani su lakši protivnik od Nemaca) i političku pobjedu otimajući i teritoriju koju su kontrolisali Srbi.

Kada su Nemci i Italijani napali, partizani su bili spremni. Ali bili su spremni i Srbi, koji su bili rešeni da spreče partizane da uđu na njihovu teritoriju. Mihailovič je 17. februara 1943. poslao naredenje Stanišiću, jednom od etničkih komandanata na terenu: „Isterani iz svoje sovjetske republike u zapadnoj Bosni oni... će morati da okupe proletarijat Hercegovine, Crne Gore i Srbije kako bi napravili novu republiku... Došlo je vreme da se komunisti do nogu potuku, ako budemo postupali mudro...”²⁹⁵

„Belo 1” su sile Osovine završile 8. februara i tačno nedelju dana kasnije otpočeli su „Belo 2”, koja je završena 20. marta. Do tog vremena su partizani, posle ljutih i krvavih bitaka, bili razbijeni po džepovima, spašavaju i hiljade ranjenika i bolesnika.

Partizani tvrde da je bilo saradnje između Srba i sila Osovine tokom četvrte ofanzive. To da je bilo obostrano dobrih etničko-italijanskih odnosa to je van svake sumnje. Ali to nije bila saradnja kakva je bila između Nemaca i hrvatskih ustaša. Nikad nije dolazilo u pitanje ko je bio gospodar u nemački okupiranoj Hrvatskoj ali na italijansko okupiranoj etničkoj teritoriji, odnos između okupatora i okupiranog isto je bio veoma konfuzan. Pukovnik Bejli je rekao autoru da su Srbi isto štitili Italijane od partizana pre nego što je to bio obrnut slučaj.

Etničkom saradnjom sa Nemcima, pak, je bila nešto drugo. Ono što su Srbi radili bilo je da pokušaju da spreče partizane od ulaska na „njihovu” teritoriju i u tom smislu prihvatili su pomoć Nemaca. Ali bilo kakva direktna saradnja između Srba i Nemaca se mora isključiti, jednostavno zato što je cilj nemačke Vrhovne komande bio uništenje Srba.

²⁹⁵ „Srbi”

Zapravo, tokom četvrte ofanzive, došlo je do najudnije situacije: Nemci i Italijani su napali partizane i tom prilikom su Italijani iskoristili etničke trupe kao savezne. Ipak, Nemci, saveznici Italijana, su kasnije esto govorili da ukoliko bi videli da se etničke trupe bore s njima, nisu izbegavali da ih napadnu jer su ih smatrali neprijateljima."²⁹⁶

Italijani su, s druge strane, odbili da se povinuju nemačkim željama i kasnije nisu izvršili svoj deo zadatka tokom treće faze Operacije „Vajs” - da razoružaju i unište etnički pokret. Nemci su bili ubeđeni da etnicima ne treba dozvoliti da ostanu kao snaga otpora jer bi u slučaju Saveznika invazije etnici odmah pristupili njima.

Mihailović je poslao radio-poruke svojim komandantima, za koje su Nemci tvrdili da su ih dešifrovali, ubeđujući ih da je Mihailović protiv Italijana kao što je i protiv Nemaca. U vezi s tim, Nemci su tokom četvrte ofanzive naredili Italijanima da ih etnici samo koriste kao dobavljače oružja ali da je njihov krajnji cilj bio da bace Italijane u more kada za to dođe pravi trenutak.

Neposredno pred kraj četvrte ofanzive, Mihailović je pomalo misteriozno napustio svoj štab u 2 sata posle ponoći, 16. marta, i Bešlić je poslao telegram u Kairo: „Destinacija mi nije poznata”. Bešlić je razmatrao nekoliko mogućnosti ali se opredelio za sledeću: „Možda preuzima li nu komandu nad operacijama protiv partizana.”

Pošto su se nekako izvukli iz ofanzive Osovine, partizani nisu, kako je Tito lično to objasnio²⁹⁷, krenuli za Nemcima već su kao svoj cilj odredili proterivanje etnika iz Crne Gore, koje je, u naredjenju koje je poslao svojim borcima 30. marta 1943²⁹⁸, Tito nazvao „najvećom pretnjom”. Prethodnog dana, Tito je napisao pismo svom komandantu u Bosni u kome mu je dao određene vojne instrukcije, uključujući i upozorenje: „Dok napreduješ... nemoj se boriti sa Nemcima...”²⁹⁹ Do ovog mirovanja je došlo u vreme kada su u Zagrebu bili u toku veoma osetljivi nemačko-partizanski pregovori. U istom pismu se nastavljalo: „Tvoj najvažniji zadatak u ovom trenutku je da se unište etnici Draže Mihailovića a i uništavanje njihovog komandnog aparata koji predstavlja najveću u opasnost u razvoju narodnooslobodilačke borbe...”

²⁹⁶ Vidi „*Kriegstagesbuch*”, tom III

²⁹⁷ „Neretva-Sutjeska, 1943.”

²⁹⁸ „Zbornik”, tom II

²⁹⁹ *ibid.*

Ubrzo se ispostavilo da etnici ne mogu da se suprostave partizanima, iako su ovi bili snažno pogođeni četvrtom ofanzivom Osovine. Bešli je 23. marta izvestio Kairo da se odigrava borba protiv etnika i dodao: „Nije nemoguće da Mihailovi i njegova družina pobegnu ne vode i uopšte rauna o sudbini ove misije i ostave nas kao što su to uradili majoru Hadsonu prošle godine.“ Kako se ispostavilo, ovo se nije dogodilo. Mihailovi je 12. aprila primio naređenje svoje Vlade da se ponovo priključi Bešliju u Lipovu, što je on i uradio.

Mihailovi sa su partizani primorali da premesti svoj štab te su on i Bešli 19. aprila napustili Lipovo i prešli u privremeni logor visoko u brdima nekih dvadesetak kilometara od Berana. Partizani su zauzeli velike delove Crne Gore i donekle uradili posao za koji su Nemci zadužili Italijane tokom četvrte ofanzive ali koji su Italijani odbili da urade. Poraz koji su partizani naneli etnicima bio je zapravo vojni udarac od kojih se ovi nikada nisu oporavili.

U međuvremenu, Nemci su pripremali novu ofanzivu, Petu, koja će biti usmerena uglavnom direktno protiv partizana u Crnoj Gori ali i protiv etnika koji su izbegli partizanske napade koji su nastali kao posledica četvrte ofanzive. I dok su nemačke trupe zauzimale nove položaje, došlo je do nekoliko nemačko-etničkih sukoba, kao što je bio napad etnika na nemačke položaje blizu Berana³⁰⁰. Ujutro 13. maja, Nemci su praktično stigli do Mihailovičevog štaba koji je general, na vreme obavešten, napustio samo dva sata ranije, nastavljajući i na sever, ka Srbiji.

NEMCI SE SUPROSTAVLJAJU SARADNJI ITALIJANAI ETNIKA

Od 18. do 20. decembra 1942, došlo je do nemačko-italijanskog sastanka u Hitlerovom štabu u šumama Gerlic u istočnoj Pruskoj. Sa nemačke strane bili su prisutni Hitler, ministar spoljnih poslova fon Ribentrop i feldmaršal Kajtel a sa italijanske ministar spoljnih poslova Galeaco Ciano i zapovednik generalštaba, general Ugo Kavalero³⁰¹. Tokom tog sastanka Hitler je izneo situaciju na Balkanu i rekao Italijanima da se neprijatelj mora spremiti da stalno vrši gerilske napade na komunikaciona sredstva Osovine.

³⁰⁰ „*Kriegstagesbuch*“, tom III, gde se takođe može pominje i napad etnika na depo za snabdevanje SS-a u Mostaru: „Jasno je utvrđeno da su etnici ovde bili napadači.“

³⁰¹ Ugo Cavaliere

U odvojenom sastanku između Ribentropa, Kajtela, Špana i Kavalera, Kajtel je rekao Italijanima da je Hitler odlučio da ostatak otpora u Jugoslaviji mora biti slomljen pre nego što se zima završi (Hitlerova direktiva od 16. decembra, na osnovu koje je započeta četvrta ofanziva). Kajtel se osvrnuo na činjenicu da je general Mario Roatta³⁰², koji je komandovao italijanskom 2. armijom u Jugoslaviji, pre odobrio političke akcije, ali je Hitler to sada apsolutno zabranio. Kavalero je pokušao da interveniše u korist etnika ali je Ribentrop rekao da su oni zaverenici i da moraju biti likvidirani.³⁰³

Tik pred početak četvrte ofanzive 3. januara 1943, došlo je do još jednog sastanka u Rimu između nemačkih i italijanskih vojnih zapovednika. Bili su prisutni nemački zapovednik za Balkan, general Aleksandar Ler³⁰⁴, general Kavalero, general Roatta, jedan od Pavlevićevih generala, ali takođe i Jevčević, jedan od etničkih vođa (koji je, pak, prisustvovao tom sastanku bez znanja Mihailovića). Hitlerov zahtev očigledno još nije stupio na snagu. Italijani su nastavili da vrše pritisak na etnike da učestvuju u anti-partizanskim operacijama a Jevčeviću je bilo veoma stalo da u tome pomogne.

Ribentrop je posetio Rim između 24. i 28. februara - dok je četvrta ofanziva bila u toku - i doneo podužno pismo Hitlera Musoliniju, sa datumom od 16. februara. U tom pismu, u delu koji se odnosio i na Jugoslaviju je pisalo:

Situacija na Balkanu, Dušić, me veoma brine. Koliko god bilo korisno okrenuti suprostavljene snage jedne protiv drugih, mislim da je veoma opasno sve dok su obe strane... bezuslovno složne oko jedne stvari...: svoje bezgranične mržnje prema Italiji i Nemačkoj... Osećam posebnu opasnost, Dušić... u naletu na koji se razvija Mihailovićev pokret. Velika količina poverljivih i dobro obrađenih podataka koje posedujem jasno otkriva da taj pokret, koji je valjano organizovan i energično vođen sa političke tačke gledišta, samo čeka trenutak u kome će se okrenuti protiv nas... Mihailovićeka da dobije oružje i namirnice radi realizacije ovih planova prave i se da pomaže našim trupama... Razum me poziva, Dušić, da i tebe upozorim na dalji razvoj takve politike...

³⁰² Mario Roatta

³⁰³ E. Wiskeman (*E. Wiskemann*): „*The Rome-Berlin Axis*“

³⁰⁴ Ler je 28. decembra 1942. (Hitlerovom direktivom br.47) promovisan iz Komandanta za jugoistok (12. armija) u Zapovednika Armijske grupe E, preuzimajući odgovornost za ovaj prostor Balkana.

U interesu našeg zajedničkog cilja smatram da bi bilo poželjno da tvoja Druga armija Mihailoviča i njegov pokret smatra beskompromisnim neprijateljem sila Osovine i tražim od tebe, Duče, da izdaš narednje s tim u vezi svojoj najvišoj komandi... od velikog je značaja da snabdevanje oružjem i namirnicama ovim snagama prestane odmah... biće neophodno da se razoružaju te jedinice... da se eliminiše otpor... kroz odlučne koncentrične napade... Ako se to ne uradi, Duče, ako se komunisti i etnici ne razoružaju... odmah će u slučaju (anglo-saksonske) invazije doći do revolta... Verujem, Duče, da postoje situacije kada neko ne može da se osloni samo na političku prepredenost već jedino mora potpuno da se uzda u sopstvene snage... Korektnost mojih stavova je duboko potvrđena kroz neporecive dokaze koji su nastali kao rezultat našeg presretanja telegrafskih i radio poruka.³⁰⁵

Ribentrop je video Musolinija 25. februara (kao što više nije bio ministar spoljnih poslova) i tokom njihovog razgovora (kao i onih koji su usledili tri dana kasnije) situacija na Balkanu je bila veoma prisutna. Jasno, u osnovi je postojalo razmimoilaženje u stavovima između njima i italijanske strane, ne samo u vezi sa tamošnjim pokretima otpora već i oko toga kako se ophoditi prema njima.³⁰⁶

Musolini je 9. marta odgovorio na Hitlerovo pismo od 16. februara, koje mu je predao Ribentrop i ponovo se u ovom delu govorilo o situaciji na Balkanu³⁰⁷. Osvrnuvši se na skorašnje razgovore u Rimu sa Ribentropom, po čemu je svoje izlaganje o Balkanu žalio i se da je Operacija „Vajs“ (četrta ofanziva) bila neuspešna. Za to je okrivio Nemce, dok su Italijani, dodao je, postigli ono što im je bilo namenjeno. Zatim se vratio na svoj razgovor sa Ribentropom u Rimu, u februaru, i rekao:

Potpuno se slažemo da su i etnici i partizani neprijatelji Osovine i da će sutra, u slučaju iskrcavanja (Saveznika) napraviti s njima zajednički front protiv nas... Što se tiče jedinice da su usled gerilske taktike ratovanja nekoliko hiljada etnika prethodno naoružali lokalni italijanski komandanti - kao i svi narodi na Balkanu i etnici su veoma

³⁰⁵ Beleške nemačkog forin ofisa preuzete iz Nacionalnog Arhiva u Vašingtonu, mikrofilm T 120, traka 615. Jedan deo teksta je preuzet iz italijanskog prevoda u „*Hitler e Mussolini*“ gde je ovo dugačko pismo Hitlera greškom navedeno kao tri različita pisma.

³⁰⁶ Vidi Dikin: „*The Brutal Friendship*“

³⁰⁷ „*Hitler e Mussolini*“, gde je pismo datirano na 8. mart; gorepomenuti mikrofilm ukazuje da se radi o 9. martu.

vešti u gerilskom ratovanju i veoma su se dobro borili protiv partizana, barem do sada - pozvao sam generala (Marija) Robotija³⁰⁸ (koji je u januaru 1943. nasledio generala Roatu³⁰⁹ kao komandant 2. armije u Hrvatskoj) i Pircija Birolija³¹⁰ (Guvernera Crne Gore i komandanta 9. armije) u Rim i dao im sledeće naredbe: a) da prestanu isporuke oružja etnicima; b) da etnike treba razoružati i partizani prestanu da predstavljaju stalnu pretnju i opasan oružani pokret...; c) general armije Pircio Birolia je ovlašćen da razradi sa nemačkom vrhovnom komandom koordinirani dogovor oko buduće operacije koje će se sprovesti u vezi sa pokretom generala Mihailovića, koji, bez obzira da li se tretira kao izdajnik u radio porukama koje emituje partizanski radio, jeste u svakom slučaju neprijatelj, s obzirom da je ministar rata jugoslovenske vlade u Londonu...

Hitler je Musoliniju 19. maja poslao teleprintersku poruku u kojoj kaže da je odlučan da uništi borbene grupe u Jugoslaviji „dok tvoj general Pricio Birolia radi na njihovom opstanku - zapravo su sami Italijani stvorili neke od tih formacija.“ I dalje: „Pokušao sam zaista sa božanskim strpljenjem da na području Balkana postignemo saradnju ali moji naponi su bili bezuspešni zahvaljujući i ponovljenim - prinudnim sam da upotrebim tu tešku reč - sabotazama i nedostatku volje da se uspostavi red.“³¹¹

Musolini je reagovao odmah. Odgovorio je 22. maja³¹², osvrnuvši se najpre na suštinu razgovora u Rimu, sa Ribentropom, a zatim je izjavio:

Shodno tim tonovima, italijanska strana je odmah obustavila isporuke oružja; isporuke municije su svedene na minimum a delove njihovih formacija gonimo kako bi postepeno smanjili njihovu koheziju. Tako su, bez oklevanja, odmah preduzete mere kako bi se oslabile i smanjile njihove formacije... Dokaz za ovo se može videti u činjenici da, za razliku od prošlosti, etničke formacije progone i partizanski napadi. Kroz odlučne borbe, oni nisu u stanju da pruže efikasan otpor i u procesu su brzog raspadanja.

³⁰⁸ Mario Robotti

³⁰⁹ Roata je postao glavnokomandujućim i italijanske vojske pošto je nasledio generala Vitorija Ambrozija, koji je prethodno nasledio Kavaljera, kao glavnog zapovednika italijanskog generalštaba.

³¹⁰ Pirzio Birolia

³¹¹ Viskeman, *op.cit.*

³¹² „Hitler e Mussolini“

Musolini je zatim istakao da su, u svetlu neuspeha Operacije „Vajs“, partizani uspeali da prebegnu u Crnu Goru i tako „neophodan preduslov da se razoružaju etničke formacije kako je dogovoreno u Rimu, nije nastao.“ Musolini se žalio da su se nemački zapovednik Ler i general Roboti susreli 5. maja u Zagrebu, ali da Ler nije pomenuo ništa o novoj nemačkoj ofanzivi (Petoj ofanzivi, pod šifrom „Crno“), koja je započela 15. maja i koja je bila usmerena i protiv partizana i protiv etnika). „Iako naprotiv“, pisao je Musolini, „nemačka akcija protiv etnika i crnogorskih nacionalista³¹³ je započela bez bilo kakve prethodne najave italijanskoj strani. Očigledno, nemačka Vrhovna komanda je prihvatila novi zadatak, prema kome je postalo veoma bitno da se ubrza raspored po kome treba eliminisati etničku opasnost. Ali o svemu tome italijanska Vrhovna komanda nije obavestena...“ (To je bilo potpuno tačno. Nemci, u skladu sa iskustvima iz četvrte ofanzive nisu verovali u motive Italijana, posebno kada je bila u pitanju saradnja sa etnicima).

Musolini je zatim stavio akcenat na modalitete radnje. „Do sada Mihailovićeve grupe vrlo dobro znaju naše ciljeve“, napisao je, završavajući i poruku citirajući telegram koji je poslao generalu Biroliju, zahtevajući od njega da postigne sporazum sa Nemcima „kako bi obezbedio radikalno rešenje situacije u vezi sa svima koji jesu ili bi mogli biti naši neprijatelji.“ Tako je Musolini podlegao Hitlerovom pritisku ali su do maja 1943. njegova snaga i autoritet bili poprilično umanjeni a njegovi zapovednici na terenu nisu više izvršavali njegove naredbe. Dva meseca kasnije, 25. jula bio je uhapšen.

NEMCI I PARTIZANI ODRŽAVAJU PREGOVORE

Bilo je naravno i onih u nemačkoj hijerarhiji koji su bili zainteresovani za saradnju sa etnicima. Pokušaj kapetana Matla da ubedi nemačke zvaničnike da postigne sporazum sa Mihailovićem u jesen 1941. je već pomenut. Drugi pokušaj se odigrao maja 1943. Bilo je čak i pokušaja da se postigne dogovor i sa partizanima.

Po etkom avgusta 1942, partizani su zarobili nemačkog inženjera po imenu Hans Ott³¹⁴ i još sedam Nemaca u oblasti oko Livna u Bosni. Nemci su imali zadatak da tobože traže nove izvore metala i drveta za nemačku rat-

³¹³ Musolini je više puta naglasio razliku između etnika i crnogorskih nacionalista, uz opasku da su prvi bili loši a drugi dobri.

³¹⁴ Hans Ott

nu mašineriju ali je Ot istovremeno radio i za nema ku obaveštajnu službu sa ciljem da uspostavi kontakte sa partizanima.

Ot je tražio da ga odvedu u partizanski štab kako bi preneo važnu poruku. To je srećeno i kada je stigao tamo Ot je predložio da on i njegova grupa budu zamenjeni za partizane koji su bili u zatvorima u Zagrebu. Njegov predlog je prihvaćen. Ot je oslobođen na osnovu svoje lažne reči i obavestio je generala Edmunda Glajsa von Horstenaua³¹⁵, nemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu³¹⁶, da je Tito spreman za razmenu osam Nemaca za deset partizana koji su bili u nemačkim, italijanskim ili hrvatskim rukama. S obzirom da je većina od tih deset partizana bila u italijanskim rukama Glajson Horstenau se obratio generalu Roati. Nemački ambasador u Zagrebu, Zigfrid Kaš³¹⁷ poslao je nemačkom ministarstvu spoljnih poslova telegram, sa datumom od 14. avgusta 1942. u kome obaveštava Ribentropa o ovom slučaju i predlaže da Ministarstvo intereveniše kod Italijana da oslobode te partizane.

To nije bilo ništa novo u razmeni zatvorenika između partizana i Osovine. Partizani i Italijani su razmenjivali zarobljenike u Crnoj Gori još u zimu 1941-42³¹⁸. Što se Nemaca tiče, nemačka Vrhovna komanda je u vezi partizanskih pobunjenika a ne boraca, odbijala razmenu zarobljenika ali su lokalni nemački komandanti ponekad iskakali od tog principa i povremene razmene zarobljenika su se dešavale. (Prva razmena zarobljenih nemačkih vojnika i uhapšenih partizana i njihovih sledbenika se odigrala u jesen 1941. u oblasti Bačka)³¹⁹.

Postoji razlog da verujemo daje nemačka obaveštajna služba, određivši Ota da stupi u kontakt s partizanima, imala u vidu nešto mnogo značajnije od same razmene zarobljenika. U svakom slučaju njegovo hvatanje i ubijanje inženjera da je sve više Nemaca padalo partizanima u ruke tokom leta i jeseni 1942. podstiče nas na zaključak o nemačko-partizanskom sporazumu o razmeni zarobljenika. U ovim sporazumima, sa partizanske strane je učestvovao predstavnik Vrhovne komande Marijan Stilinović. Jedan od ovih sporazuma se realizovao 5. septembra 1942, u oblasti između Duvna

³¹⁵ Edmund Glaise von Horstenau

³¹⁶ Komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj je bio general Rudolf Liters, koji je kao i komandant nemačkih trupa u Srbiji, general Bader, bio potčinjen komandantu za jugoistok, generalu Leru.

³¹⁷ Siegfried Kasche

³¹⁸ Dedijer: „O vojnim sporazumima“

³¹⁹ *ibid.*

i Livna, u Bosni. Trideset i osam zarobljenih partizana i članova njihovih porodica, uključujući i Dedijerovu suprugu, su Nemci predali u zamenu za jednog višeg oficira koga su partizani zarobili u bitci kod Livna³²⁰.

U jesen 1942, partizani su odlučili da utvrde svoje pozicije. Jasno, Sovjeti im nisu slali nikakvu pomoć. U isto vreme, partizani su imali dokaze da su Britanci pomagali Mihailoviću. Italijani nisu bili naročito agresivni, a bilo je naznaka iz nemačkih izvora da je neki oblik dogovora moguć. Ako bi to pokušali, bilo bi im omogućeno da slobodno nastavljaju građanski rat i završe sa etnicima?

U okviru pregovora o budućoj razmeni zarobljenika, ugovoren je sastanak dok je četvrta ofanziva bila još uvek u toku, između generala 717. nemačke pešadijske divizije, general-potpukovnika Benignusa Dippolda³²¹ i tri visoka oficira predstavnika jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske: Miloša Markovića, Vladimira Petrovića i Koste Popovića. Samo je Popović, vojni zapovednik, koristio svoje pravo ime. Marković je zapravo bio Milovan Đilas, član Politbiroa Centralnog komiteta KPJ a Petrović je *alias* Vladimir Velebit, u čijoj kući u Zagrebu je bio sakriven radio odašiljač preko koga su KPJ i Kominternu razmenjivali poruke tokom 1941.

U nemačkom memorandumu³²² stoji da su se nemačko-partizanski razgovori održali u Gornjem Vakufu (zapadno od Sarajeva), 11. marta 1943, od 9:30 do 11:00 pre podne. Zabeleženo je da je što se tiče prethodnih razmena zarobljenika bilo nemačko-partizanskih razgovora koji su se održali u Livnu 17. novembra 1942, na nižem nivou, gde je sa nemačke strane bio prisutan Otter i da je toga dana poslato pismo generalu Glajsu fon Horstenauu koji se bavio političkim pitanjima. Tokom martovskih razgovora, partizanska delegacija je naglasila da partizani nemaju razloga da se bore protiv nemačke armije - dodali su da su se borili protiv nemačkih trupa jedino u samoodbrani - i da im je želja bila da se bore jedino protiv etnika; da su orijentisani prema propagandi iz Sovjetskog Saveza samo zato što odbijaju svaku vezu sa Britancima; da bi se borili protiv Britanaca ukoliko se oni budu kasnije iskrcali u Jugoslaviju; da nisu imali nameru da kapituliraju ali dokle god se budu borili protiv etnika želeli bi da predlože određene teritorije koje bi ih zanimale.

³²⁰ *ibid.*

³²¹ Benignus Dippold

³²² NOKW 1088, grupa beleški 238, Ratni zločini u Drugom svetskom ratu

Sadržina ovog nema kog memoranduma o razgovorima je potvrđena dokumentom koji je partizanska delegacija ostavila i koji nosi potpise trojice partizanskih emisara. U njemu Tilas, Velebit i Popović predlažu ne samo budu u razmenu zarobljenika i nema ko priznanje na prava partizanskih zarobljenika kao na ratne zarobljenike, već, što je mnogo značajnije, prestanak neprijateljstva između njemačkih snaga i partizana. Trojica delegata potvrđuju u pisanoj formi da su, što se partizana tiče, „etnički glavni neprijatelj”. Jedanaest dana ranije, 28. februara, Mihailović je izrekao potpuno istu stvar, odnosno da su partizani, njegov unutrašnji protivnik, bili njegov glavni neprijatelj, ali je to rekao u prisustvu pukovnika Bejlja, koji je o tome izvestio London. Potpisani partizanski predlozi su, pak, uglavnom ostali nepoznati.

Nekoliko dana kasnije, 17. marta, nemački ministar u Zagrebu, Kaš, poslao je telegram u Berlin u kome je, jasno se osvrnuvši na nemačko-partizanske razgovore, izvestio o mogućnosti „da Titove pristalice prekinu borbu protiv Nemačke, Italije i Hrvatske i da se povuku na Sandžak kako bi se tamo okrenule protiv Mihailovićevih etnika”:

U sklopu određenih okolnosti postoji mogućnost da Tito demonstrativno okrene leđa Moskvi i Londonu koji su ga ostavili na cedilu. Zelje partizana su sledeće: boriti se protiv etnika u Sandžaku, a potom povratak u svoja sela i miran život u Hrvatskoj i Srbiji; povratak boraca u sela pošto budu razoružani; bez egzekucija vode ih partizana od naše strane... Moje je mišljenje da ovu mogućnost treba slediti s obzirom da bi rešavanje neprijatelja ovakve borbene sile za koju se zna u svetu bilo

- veoma značajno. U stvari, Titovi partizani su, u većini, ne-komunisti i uglavnom nisu pravili izuzetne ekscese u svojim bitkama i pri tretmanu zarobljenika i naroda. Pozivam se pri tom na prethodne izveštaje kao i na razgovor sa državnim sekretarom Vajszakerom³²³. Tražim dalja uputstva. U razgovoru sa Kasertanom³²⁴ (italijanskim ambasadorom u Zagrebu) i Lorkovićem (hrvatskim ministrom spoljnih poslova) saznao sam da bi gorepomenuta situacija bila tretirana kao pozitivna.³²⁵

³²³ Weizsäcker

³²⁴ Casertano

³²⁵ Razmena telegrama između Ribentropa i Kašea, iz arhive autora, ljubaznošću nemačkog forin ofisa.

U međuvremenu, neposredno pred razgovore tri partizanska predstavnika i general-potpukovnika Dipolda, ugovoren je nastavak razgovora u Zagrebu. Jasno, razgovori u Zagrebu bi trebalo da se vode o temama koje prevazilaze samu razmenu zarobljenika. U protivnom, Stilinovi, partizanski pregovarač za razmenu ratnih zarobljenika, bi bio prisutan. Umesto njega, Velebit i Čilas su ponovo prošli kroz nemačke linije i dovedeni su nemačkim vojnim avionom iz Sarajeva do Zagreba 25. marta 1943. Tamo su imali sastanak sa Glajsonom fon Horstenauom i njegovim štabom.

Pošto nije primio odgovor od Ribentropa na svoje pismo od 17. marta, Kaše je 26. marta 1943. poslao još jedan telegram svom Ministarstvu spoljnih poslova, u kome izveštava da su dvojica predstavnika sa punim ovlašćenjima Tita stigla u Zagreb, u svrhu razgovora sa nemačkim, italijanskim i hrvatskim vojnim predstavnicima. Jedan od njih, navodi Kaše, bio je Dr Petrović, Hrvat, a drugi Crnogorac po imenu Marković. Ovi ljudi, dodao je, su ponovo ponudili prestanak borbi ukoliko ih ostavimo na miru u Sandžaku. Kaš je naglasio da su ti najnoviji razgovori otkrili povećanu dozu želje kod partizana da se prestane sa neprijateljstvima. Svoju procenu situacije je završio sledećim rečima: „Vidim mogućnost spašavanja našeg ljudstva i krvi te ne taj način i bržeg napredovanja ka cilju. Ovo bi moglo imati mnogo veština nego što je to samo za ovu oblast.”

Ribentrop je 29. marta poslao Kašu telegram u kome zabranjuje svaki kontakt sa partizanima i pita na osnovu čega Kaš zasniva svoj optimizam.

Kaš je odgovorio 31. marta da niti on niti nemačka misija nemaju nikakav kontakt sa Titom. Kontakte koji su se održavali sa partizanima vodili su nemački vojni zvaničnici i isključivo u vezi sa razmenom zarobljenika. (Kaš je brzo zaboravio da je samo pet dana ranije izvestio o mnogo sadržajnijim razgovorima sa Titovim emisarima). Potvrdio je da je „Nemač, Ot”, koji je bio u Livnu kao šef nemačkih operacija oko iskopavanja uglja i boksita, radio s njim pre nego što su ga partizani zarobili u leto 1942. Otovo „li no poznavanje partizana” je uinilo mogućim pregovore u vezi sa razmenom važnih zarobljenika i dozvolilo „uvid u domaće i vojnu situaciju partizana da mere koja je do tada bila nemoguća.” Kaš je dodao da je tokom svih pregovora do sada „pouzdanost Titovih obećanja bila dokazana.” A zatim je nastavio:

Mislim da se pogrešno procenjuje pitanje partizana. Zbog toga je i naša borba protiv njih praktično bila bez uspeha. Treba se više oslanjati na politička a manje na vojna sredstva. Potpuna pobeda nad partizani-

ma je nije nedostižna, bilo vojno bilo kroz političke mere. Vojne mere mogu jasno uništiti pobunjene oblasti, mere bezbednosti mogu otkriti komunikacije i poslužiti da se dokrajče partizani i njihovi pomagači. Uspeh zavisi od trupa i raspoloživog vremena. Ako ni jednog ni drugog nema u dovoljnoj meri ne treba tek tako propustiti mogućnost za političkim rešenjima.

Vojno, kaže Kaš, bilo bi veoma korisno ako se partizanima daju određene ruke u njihovim borbama protiv četnika. S druge strane, istovremeno nema ni napadi i protiv Tita i protiv četnika bi jedino mogli da udruže dva neprijatelja u zajedničkoj borbi protiv nemačkog okupatora.

Razgovori između partizanskih predstavnika i Nemaca u Zagrebu u vezi sa mogućom obustavom neprijateljstva nisu nikud dospeli, ne samo zato što su partizanski predlozi bili neprihvatljivi za Nemce³²⁶, nego, pre svega, što se Berlin ultimativno protivio bilo kakvim dogovorima sa partizanima. Kada je obavešten o kontaktima u Zagrebu, Hitler je kratko odgovorio: „Sa pobunjenicima se ne pregovara - pobunjenici moraju biti ubijeni.“³²⁷

I dok su suštinski pregovori završili neuspehom, odigravale su se nove razmene zarobljenika. Kaš se vratio u partizanski štab 30. marta, sa dvanaest partizana koji su bili zatočeni u zloglasnom koncentracionom logoru Jasenovac.

Dedijer, koji je razgovarao sa Kašom po njegovom povratku, nije izveštio da li mu je Kaš rekao bilo šta o pregovorima sa Nemcima ali citira da mu je Kaš dao nekoliko različitih impresija o životu u Zagrebu, kao na primer da žene nose krpe i suknje nego u vreme kada je izbio rat i da je išao u bioskop³²⁸.

Velebit je ostao nešto duže. Njegov cilj je bio da obezbedi oslobađanje i da sa okupirane teritorije dovede slovenačku komunistkinju pod imenom Herta Has. Ona je bila majka Titovog, tada dvogodišnjeg sina, Aleksandra. Još 1929, dok je Tito bio u zatvoru, Polka, njegova žena Ruskinja, se vratila u Sovjetski Savez sa njihovim sinom Žarkom. Pošto je pušten iz zatvora, Tito je otišao u Moskvu ali je shvatio da njegova žena više nije zainteresovana za brak s njim. Dobio je razvod i posle povratka u Jugoslaviju 1939. upoznao je Hertu, sa kojom je živio u Zagrebu sve dok nije prešao u Beograd,

³²⁶ Paul Leverkuen (*Paul Leverkuehn*): „*German Military Intelligence*“

³²⁷ Valter Hagen (*Walter Hagen*): „*Die Geheime Front*“

^m „*Dnevnik*“, tom II

po etkom maja 1941³²⁹. Kada je Velebit napustio Zagreb i pošao ka teritoriji partizana u društvu Herte Has, ni Hrvati ni Nemci nisu imali pojma da su oslobodili majku Titovog drugog sina³³⁰.

Sredinom aprila, kada su u Zagreb stigle vesti o sukobima izme u partizana i etnika u Crnoj Gori (tokom etvrte ofanzive), ambasador Kaš je poslao novi telegram Ribentropu u kome predlaže da Nemci ne napadaju partizane nego da sa ekaju da se Tito i Mihailovi me usobno iscrpu. Ribentropov odgovor, od 21. aprila, bio je jasan:

Vaš telegram 1607 od 17. aprila zahteva da izjavim da nije naša svrha da takti ki pustimo etnike i partizane da se bore jedni protiv drugih, ve da uništimo i jedne i druge. Pošto smo uspeli da ubedimo Du ea u naše poglede, odnosno da i etnici i partizani moraju biti eliminisani, ne možemo sami da predložimo taktiku koja se ne razlikuje mnogo od italijanskog metoda koriš enja etnika protiv partizana.

Ovaj telegram je zvu ao kao pogrebna zvona za bilo kakvu mogu u saradnju izme u Nemaca i partizana (Glajs fon Horstenau je posle rata izvršio samoubistvo a Kaša je obesio Titov režim).

Ipak, ostala je injenica da su partizani, koji su okarakterisali Mihailovi a i etnike kao izdajnike u njihovoj saradnji sa neprijateljem, poslali dva oficira visokog ranga nema kom generalu u Zagreb u cilju ugovaranja obustave vatre, pošto su u pisanoj formi izjavili da su njihovi glavni neprijatelji etnici a ne okupatorske sile Osovine. Nije ni udo što su jugoslovenski komunisti ki krugovi veoma osetljivi na ovo poglavlje u istoriji. Niti jedan zvani an dokument ne pominje putovanje Velebita i ilasa u Zagreb dok je svaki mogu i etni ko-osovinski sastanak pažljivo zabeležen. ilas li no se osvrnuo na partizansko-nema ke pregovore ali se ograni avao na partizanski cilj dobijaja priznanja od Nemaca da su partizani punopravni vojnici i ne pominje svoje li no u estvovanje u tim razgovorima³³¹. Tako e, mora se napomenuti da je sporazum do koga je došlo izme u etnika i Italijana (ali ne i Nemaca) išao dalje od prestanka neprijateljstava; upravo ta epizoda govori da u gra anskom ratu ništa nije crno-belo - ve samo postoji bezbroj nijansi sive. Ako se tome doda i gerilski na in ratovaja - „udari-i-beži" na-

³²⁹ Tito se 1952. oženio Jovankom Budisavljevi , Srpkinjom iz Hrvatske.

³³⁰ Meklejn, op.cit., pominje poruku koju su partizani primili od Kominterne, u kojoj se ona žali što su partizani pristali na razmenu zarobljenika. Tito je kasnije rekao Meklejnu da im je odgovorio: „Ako ne možete da nam pomognete... onda nam barem ne odmažite."

³³¹ „Razgovori sa Staljinom"

padi jednog dana, izbegavanje borbe slede eg dana, privremeni sporazumi sa neprijateljem slede eg dana - jedino se tako može opisati situacija u kojoj je bila Jugoslavija u to vreme. Takva situacija nije jedinstvena, kao što su događaji poslednjih godina ponovo pokazali.

6.

KO JE TITO?

U telegramu Stejt Departmentu od 9. septembra 1942, ameri ki ambasador pri jugoslovenskoj Vladi u izbeglištvi je prvi put identifikovao partizanskog lidera po njegovom imenu³³². Ali ime nije bilo Tito. Izvestio je da ga je jugoslovenski ministar spoljnih poslova, Nin i , nazvao Lebedev. Izgleda da je ova informaija došla do Jugoslovena u Londonu iz same Jugoslavije - mada ne od Mihailovi a - a s obzirom da je Vlada u izbeglištvi bila ubedena da su partizani bili sovjetski agenti, prihvatila je identifikaciju Lebedeva kao partizanskog vode, posebno pošto je Lebedev bio sovjetski otpravnik poslova u Beogradu u vreme nema kog napada.

Britanci u po etku nisu imali pojma ko je vo a partizana. Kasnije su uli da radio „Slobodna Jugoslavija" pominje ime Tito u novembru 1942. a Hadsonov dugi niz telegrama po etkom 1943. po prvi put se tako e poziva na Tita kao partizanskog vo u, bez, pak, daljih identifikacija tog imena. Kasnije tokom 1942. ime Tito je po elo da se pojavljuje i u zapadnoj štampi. Hanson Boldvin³³³, vojni urednik *Njujork Tajmsa*, je 20. novembra 1942. govorio o „Na u i Titu, ma arskim komunistima". Kada su vesti o konferenciji u Biha u stigle do zapadne štampe, pojavili su se lanci koji su ozna avali Tita kao vojnog i Ribara kao civilnog komandanta partizana. „Njujork Tajms" je 30. januara 1943. identifikovao Tita kao Lebedeva, iako su citirali sovjetskog ambasadora Bogomolova, da je Lebedev bio u Moskvi i da e uskoro do i u London.

Uo i Skupštine u Biha u, organ Jugoslovenske komunisti ke partije „Borba"³³⁴ je objavila fotografiju Tita u svom izdanju br.29, od 6. decembra

³³² „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država", (1942.), tom II

³³³ Hanson W. Baldwin

³³⁴ Borba je bila zabranjena 1929. ali je ponovo po ela da izlazi u Užicu, 1941, kao zvani no glasilo KPJ. Kada su Nemci zauzeli Užice, morala je da prestane da izlazi ali se ponovo pojavila 1942, kada su veliki delovi Bosne dospeli pod kontrolu partizana.

1942, a njegova fotografija je nemačke i hrvatske zvaničnici u Zagrebu odvela do fajla Josipa Broza.

Hrvatski režim je 13. februara 1943, poslao memorandum nemačkoj misiji u Zagrebu potvrđujući i da je Tito bio Josip Broz, hrvatski komunist, okrivljen za ilegalnu političku aktivnost u Zagrebu 1928. i osuđen na 5 godina zatvora³³⁵. I dok je u dosijeu stajalo da je Broz bio visoki funkcioner u KPJ pre rata, nije se pominjalo da je bio generalni sekretar. Mihailovič, koji je bio veoma zainteresovan za Titovu prošlost od kada ga je susreo 1941, je poslao telegram (br. 1397) svojoj Vladi 8. marta 1943, u kome je pisalo: „Posle godinu ipo dana razaranja u našoj zemlji još niko ne zna pravo ime partizanskog zapovednika.“³³⁶

Manje od tri nedelje kasnije, 27. marta (br. 1446) Mihailovič je pitao:

Da li robijaš kakav je Josip Broz koji je u Zagrebu koj policiji podveden pod br. 10434, alias lider komunista pod imenom Tito, može da se poveže sa Jugoslovenskom vojskom kao nacionalni borac... pljačkaš crkava i osuđenik, Josip Broz, pomoćnik bravara iz sela Klanjec u Hrvatskoj... koji se krije po svetu pod lažnim i misterioznim imenom Tito...³³⁷

Tako, između 8. i 27. marta, Mihailovič postaje svestan otkrića koje je ranije tokom godine otkrio hrvatski režim. Izvor te informacije ne sumnjivo je bio članak u beogradskim novinama, „Novo vreme“, od 5. marta, pod naslovom „Ko je Tito, vođa komunista u Bosni?“, koji je zasnovan na slici noj pri i koja se pojavila u novinama na nemačkom jeziku u Zagrebu „*Neue Ordnung*“, 28. februara 1943. Novine nacističke partije, „*Völkischer Beobachter*“ su 20. marta, donele članak sa Titovom slikom iz dosijea zagrebačke policije i brojem 10434. Zapadna štampa, pak, nikada nije prihvatila ova otkrića. Tek pošto su saveznički oficiri za vezu došli do partizana nekoliko meseci kasnije po prvi put je ime Tito povezano sa Josipom Brozom.

U memorandum koji je jugoslovenska ambasada u Vašingtonu poslala Stejt Departmentu 14. aprila 1943. je pisalo³³⁸: „Imena glavnih partizanskih vođa su nepoznata u predratnoj Jugoslaviji. Tito i Nač (verovatno Košta Nač, jedan od partizanskih komandanata na terenu), dva imena koja se često pominju, su po svim izvorima, delimično ili potpuno strana.“ Drugim

³³⁵ privatna arhiva autora, ljubaznošću F. Dikina

³³⁶ Knežević, *op.cit.*

³³⁷ *ibid.*

³³⁸ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

recima, jugoslovenska ambasada u Vašingtonu još uvek nije bila obavještena da je Mihailoiv izvestio o identitetu Tita svoju Vladu mesec dana ranije.

Po etkom maja, Tito je primio telegram iz Moskve koji ga obaveštava da se Kominternu raspušta kao vode i centar meunarodnog radničkog pokreta zato što „...centralizovani na in organizacije više ne odgovara potrebama budućeg razvoja komunističkih partija u različitim zemljama... (te) da je čak postala i smetnja njihovom daljem razvoju.“

Tito nije odmah odgovorio. Tri nedelje kasnije kada se od njega tražilo da odgovori i kada je Kominternu prestala da postoji, odgovorio je: „Pod zastavom Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, naša partija će nastaviti da ispunjava svoje obaveze prema svom narodu.“ Ova izjavu su potpisali Tito, generalni sekretar i Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Edvard Kardelj, Ivan Milutinović i Franc Leskošek, kao članovi Politbiroa³³⁹.

Iako je Kominternu zvanično raspuštena, nastavila je narednih nekoliko meseci - sve do dolaska sovjetske vojne misije na partizansku teritoriju, februara 1944. - da funkcioniše kao centar za razmenu partizansko-sovjetskih poruka. To je poprilično odgovaralo sovjetskoj vladi. Tokom 1943. na taj način su održavali redovan odnos sa jugoslovenskom Vladom u izbeglištvu. Jedina veza, pak, bio je sovjetski ambasador pri jugoslovenskoj Vladi. Jugoslovenski ambasador u Moskvi, Stanoje Simić, po sebi je da održava kontakte sa partizanima, pre nego sa svojim nadređenima u Londonu, i tako je izgubio svaki kontakt sa svojom Vladom, iako je izjavljivao da nema kontakte sa partizanima³⁴⁰.

BRITANCI USPOSTAVLJAJU VEZU SA PARTIZANIMA I JAVLJAJU SVOJU MISIJU PRI ETNICIMA

Pošto je SOE u Kairu donela odluku da se pošalje probna misija na partizansku teritoriju, izvestan broj kanadskih dobrovoljaca jugoslovenskog porekla pošao je sa aerodroma u Derni, u Libiji, prema Jugoslaviji. Prva grupa bila je pod šifrovanim imenom „Hoatli I“³⁴¹, i činili su je Stiven Serdar, Džordž Diklić i Milan Družić, koji su se padobranom spustili 21. aprila blizu Zvornika u Bosni. Druga grupa, pod šifrom „Fungus“ a koju su činili

³³⁹ Dedijer: „Tito“

³⁴⁰ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

³⁴¹ „Hoathley I“

Pavle Pavlovi, Petar Erdeljac i Aleksandar Simi, spustila se istog dana u oblast Like, u Hrvatskoj³⁴². Obe grupe su se spustile na slepo jer nije bilo poznato gde se nalazio glavni štab partizanskog pokreta. Kao što se ispostavilo, druga grupa se spustila u blizini partizanskog štaba u Hrvatskoj, koji se tada nalazio u Brinju, blizu Ogulina. Odmah su odvedeni u štab, koji je obavestio Titovu Vrhovnu komandu o dolasku misije. Tito je potom, 23. aprila, poslao u hrvatski štab direktivu da se padobranci zadrže, dok se ne utvrdi ko su oni i da im se ne dozvoli da dođe do provokacija, kao što je to bilo u „službu Aterton“, godinu dana ranije³⁴³. Hrvatski štab stoga nije dopuštao misiji „Fungus“ da uspostavi kontakt sa Kairom, već je pet dana kasnije Tito naredio hrvatskom štabu da dozvoli misiji da ponašanje da koristi radio³⁴⁴. Tek tada je radio poruka stigla od misije u SOE-Kairo. SOE-Kairo je 7. maja pitao „Fungus“ da li je hrvatski štab prihvatio britansku misiju a 17. maja u Kairo je stigao pozitivan odgovor.

Tako je Kairo poslao prvu britansku misiju partizanima. Major Vilijam Džouns³⁴⁵, kapetan Hunter³⁴⁶ i radio operater Ronald Džefson³⁴⁷ su 18. maja „lagano i udobno jedrili mesečinom obasjanim poljima Hrvatske.“³⁴⁸

Britanci u Kairu u to vreme nisu imali pojma da li je hrvatski partizanski štab bio Vrhovni ili ne, ali su znali da je bilo još partizanskih snaga dalje prema jugu, u Crnoj Gori. Stoga je Kairo savetovao misiji „Fungus“ da predloži prebacivanje još jedne britanske misije u štab na jugu. Ovaj predlog je hrvatski štab revnosno preneo Titu 12. maja. On je 17. maja odgovorio da britanskog oficira za vezu treba poslati u partizanski štab u Crnoj Gori³⁴⁹.

³⁴² Bejzil Dejvidson (*Basil Davidson*): „*Partisan Picture*“; Plenar: „Meunarodni odnosi“, kažu da su Pavlovi i Erdeljac izjavili da su ih regrutovali članovi Komunističke partije Kanade, Filipa (Phillips), i britanski oficir po imenu Lesbadž (Lesbudge), koji je pre rata radio u Jugoslaviji, u rudnicima Trepča. Njegovo pravo ime je zapravo Letbridž (Lethbridge).

³⁴³ „Zbornik“, tom II

³⁴⁴ *ibid.*

³⁴⁵ William D. Jones

³⁴⁶ A.D.N. Hunter

³⁴⁷ Ronald Jephson

³⁴⁸ Vilijam Džouns: „*Twelve Months With Tito's Partisans*“. Do tada još datuma Džounsovog dolaska došao sam uz ljubaznost britanskog Forin Ofisa. On se podudara sa porukom koju je glavni štab hrvatskih partizana poslao Titu 20. maja: „Majo Džouns je stigao u noć i izmeću 18. i 19. maja. Kaže da je poslat kao oficir za vezu... (pismo iz Vojnoistorijskog Instituta).

³⁴⁹ „Zbornik“, tom II

Misija „Fungus“ je prenela ovaj poziv u Kairo³⁵⁰. Zapovednik za Bliski Istok, general Ser Henri Vilson³⁵¹, je brzo prihvatio poziv³⁵² i misija je bila spremna. I pre nego što je misija krenula, Kairo je saznao od britanske misije u Hrvatskoj da je štab u Crnoj Gori zaista bio najviša komanda partizana i da se tamo nalazio ovek po imenu Tito koji je bio komandant.

Partizani, koji su samo par nedelja ranije rekli Nemcima da ne bi želeli da imaju nikakve veze sa Londonom, sada su bili spremni da prihvate britansku misiju. Nema ka Peta ofanziva je upravo po ela, 15. maja, što je ubedilo partizane da nema ko rukovodstvo ne samo da je odbilo bilo kakav oblik saradnje, ve je naprotiv, bilo spremno da ih uništi.

Kapetan F.Dikin³⁵³, tada tridesetjednogodišnjak, i kapetan V.Stjuart³⁵⁴, stameni etrdesetdvogodišnji Kana anin, koji je veliki deo života proveo na Balkanu i poznao jezik i ljude skoro isto kao da su njegovi, spustili su se padobranom 28. maja 1943. na ugovorenu zonu spuštanja blizu planine Durmitor, u Crnoj Gori. Bila je to združena SOE vojna obaveštajna misija, pod šifrom „Tipi no“, sa Dikinom na elu SOE i Stjuartom kao obaveštajcem. U Dikinovim osoblju bio je i radio-operater, kaplar Valter Vrouton³⁵⁵, i Ivan Star evi , Kana anin hrvatskog porekla. Sa Stjuartom je došao narednik Džon Kempbel i radio-operater koji je sebe nazivao „Ruža“, a koga je Dikin kasnije identifikovao³⁵⁶ kao palestinskog Jevrejina po imenu Perc Rozenberg³⁵⁷. Tu združenu šesto lanu misiju je primio partizanski oficir koji ih je sproveo da Titovog štaba.

Dikin je izabran kao vo a ove misije, posle prethodnog neuspelog predloga da prati pukovnika Bejlja kao drugokomanduju i u britanskoj misiji koja je bila kod etnika. Premijer er il, koji je dobro poznao Dikina, nije imao ništa sa njegovim zadatkom u Jugoslaviji. Zapravo, saznao je za Dikinovo u eš e u misiji tek kada su se oni ve bezbedno spustili.

³⁵⁰ Grupa „Hoatli I“ je izvestila da je po etkom maja imala kontakt sa glavnim štabom bosanskih partizana. To se slujajno poklopilo sa prvom britanskom misijom Titu.

³⁵¹ Sir Henry Maitland Wilson

³⁵² Vilson je nasledio Aleksandera 17. februara 1943, kada je ovaj imenovan za Ajzenhauerovog zamenika u generalštabu saveznih snaga u severnoj Africi.

³⁵³ F.W.Dikin

³⁵⁴ W.F. Stuart

³⁵⁵ Waiter Wroughton

³⁵⁶ Dikin: „Bojovna planina“

³⁵⁷ Peretz Rosenberg

Dikin je izvestio³⁵⁸ da je njegov zadatak bio da prenese dobre želje britanskog štaba iz Kaira; da pokuša da sinhronizuje partizanske napore sa ofanzivom Saveznika u Mediteranu, posebno kada su u pitanju napadi na glavne linije komunikacija koje su išle kroz Jugoslaviju; da se ne upliće u građanski rat; da istakne partizanima britanski stav prema Mihailoviću; i da iskoristi svaki uticaj kako bi se izbegli lokalni sukobi.

Britanci su stigli tokom Pete ofanzive i već za nekoliko dana su se našli usred bitke. Stjuart je 9. juna poginuo od nemčke bombe koja je tako ranila Dikina i Tita. To je otklonilo sve sumnje: Dikin je mogao da izvesti SOE-Kairu da su Nemci i partizani bili u borbi na život i smrt. Više od 100.000 Nemaca i drugih pripadnika trupa sila Osovine je krenulo na nekih 20.000 partizana, koji su, trpeći ogromne gubitke, uzvraćali ali jednakom merom ako ne čak i nanoseći teže gubitke Nemcima i njihovim saveznicima.

Nemački komandant te operacije, general Rudolf Lüters³⁵⁹, je 10. juna objavio da je „kucnuo“ sa poslednje faze bitke, konačne likvidacije Tita."

Na veliku žalost nemčke Vrhovne komande, glavne partizanske snage su uspele u drugoj polovini juna da se probiju kroz okruženje sila Osovine, u bitci koja je u partizanskim analizama poznata kao „Bitka na Sutjesci“ i da stignu do relativno bezbedne zone u planinama istočne Bosne³⁶⁰. Čak i pre nego što se sve ovo dogodilo, oni etnici koji su preživeli borbe u četvrtoj ofanzivi i za koje su se Nemci nadali da će ih potpuno uništiti u Petoj, su pobjegli u Srbiju. Nemci su optužili Italijane da su pomogli etnicima u njihovom povlačenju.

Ubrzo posle dolaska u Titov štab, Dikin je predložio Kairu isporuku medicinskih potrepština, oružja, hrane i eksploziva partizanima i 8. juna, dana koji je bio najteži po partizane tokom Pete ofanzive, Komitet za odbranu Bliskog Istoka u Kairu (združena vojna i politička komanda) izvestila je London o svom planu da pošalje materijalnu pomoć partizanima zapadno od reke Ibar i etnicima, sa istočne strane iste reke. Ova podela teritorije je 1. juna predložena Mihailoviću, koji je reagovao negativno. U ovome ga je podržala i njegova Vlada a britanska vlada je 16. juna naredila Kairu da odbaci tu ideju kao operaciono nemoguće i politički nedovoljno mudro, ali tek pošto je poruka komiteta za odbranu Bliskog Istoka poslata u London.

³⁵⁸ „Oxford Lecture“

³⁵⁹ Rudolf Lüters

³⁶⁰ Vidi izvanredne opise o evidenciji, u Dikin, *op.cit.*

Jasna implikacija predloga Komiteta za odbranu za Bliski Istok, po kojoj su „partizani sada naj vrš i anti-osovinski element u Jugoslaviji i da im je naša podrška stoga logična i neophodna“, bila je da partizani treba da prime ve u pomoć od etnika. Ovo se prilično razlikovalo od istog uspostavljanja kontakta sa partizanima i, prirodno, prouzrokovalo je mnogo konverzi u Londonu. Britanski generalštab, suprotno svojim sklonostima ka pomoći isključivo Mihailovi u samo tri meseca ranije, sada je uglavnom podržavao ovakav predlog. Iako je i pre dolaska telegrama iz Kaira, 6. juna, članovi Generalštaba su kroz memorandum izjavili:

Informacije koje dobijamo iz Ratne kancelarije jasno govore da su etnici beznadežno kompromitovani kroz svoje odnose sa Osovinom u Hercegovini i Crnoj Gori. Tokom nedavnih bitaka u pomenutim oblastima sada su dobro organizovani partizani, pre nego etnici, ti koji zadržavaju sile Osovine.³⁶¹

Isti generalštab je 17. juna predložio Forin Ofisu „da bi trebalo da hrvatskim gerilcima i komunistima partizanima pošaljemo pomoć u ratnom materijalu s obzirom da te grupe predstavljaju najvršne anti-osovinske elemente van Srbije.“³⁶² Ipak, Forin Ofis i Lord Šelborn³⁶³, novi ministar za ratnu ekonomiju, koji je bio nadležan za pitanja SOE, imali su određene sumnje - Lord je govorio kako „moje simpatije definitivno pripadaju Mihailovi u koji se nije predavao još od 1941.“ a Forin Ofis je smatrao da bi otpisivanje Mihailovi a kao neefikasnog bilo politički nepoželjno i vojno preuranjeno.

U međuvremenu, jer ih su ponele da se javljaju nedoumice. Napisao je daje „posle odlaska Dikina i ostalih na partizansku teritoriju, mnogo dokaza prikupljeno“. Zatim nastavlja:

Kako se bližio kraj meseca moja pažnja se usmeravala ka pitanju dobijanja najboljih rezultata od lokalnog otpora silama Osovine u Jugoslaviji. Pošto sam tražio potpunu informaciju, predsedavao sam sastanku Generalštaba, u Dauning stritu, 23. juna. Tokom ovih razgovora, naglasio sam veliku važnost pružanju svake moguće podrške jugoslovenskom anti-osovinskom pokretu koji zadržava oko 33 divizije Osovine na tom području. Ovo pitanje je od velikog značaja da sam naredio da

³⁶¹ jer ih, *op.cit.*, tom V

³⁶² Hauard, *op.cit.*

³⁶³ Lord Selborne

se angažuje određeni broj dodatnih letova, kako bi se povećala pomoć koju treba obezbediti, ukoliko je to neophodno, makar po cenu slabijeg bombardovanja Nemačke i njenih ratnih brodova.

Do tog vremena, samo je nekoliko britanskih isporuka stiglo u Jugoslaviju. Dvadeset i tri tone materijala je bilo izbačeno avionima³⁶⁴ a prva vazдушna isporuka partizanima je trebala da se odigra 25. juna. Smanjena količina namirnica avionima je bila rezultat ne samo malog broja aviona koje je SOE imao na raspolaganju već i straha kod pojedinih britanskih zvaničnika da bi oružje bilo korišćeno uglavnom protiv partizana. To što partizanima nije poslata nikakva isporuka je bilo, naravno, usled činjenice da je veza sa njima uspostavljena tek nedavno.

Kao rezultat sastanka Generalštaba od 23. juna 1943, SOE u Mediteranu je dobio na raspolaganje trideset i dva bombardera³⁶⁵.

Generalštab je 27. juna odgovorio na predlog Kaira od 8. juna. Prihvatili su ideju o slanju pomoći partizanima u ratnom materijalu, ali su insistirali da partizani koji su u neposrednoj blizini etnika budu ti koji će dati uverenja britanskim oficerima za vezu „da se protiv Mihailovića ne vršiti nikakve operacije, osim u samoodbrani.“ Generalštab je ponovio protivljenje Londona prema demarkacionoj liniji dve teritorije, za partizane i etnike. U telegramu se dodaje da podrška Mihailoviću treba da se nastavi onoliko dugo koliko on prihvata britansku direktivu od 7. maja u kojoj, kako se podsećamo, postoje četiri zahteva oko kojih se Mihailović 1. juna generalno složio.

Čak i pre nego što je odgovor Generalštaba stigao u Kairo, počela je isporuka namirnica partizanima padobranima, 25. juna, uglavnom u svrhu uništenja pruge sever-jug kroz Bosnu.

Do kraja juna Britanci su imali tri misije kod partizana: Dikin pri Vrhovnoj komandi, Hanter u Hrvatskoj i Džouns u Sloveniji, gde je ovaj kanadski veteran iz Prvog svetskog rata postao legendarna figura.

Dikinove poruke Kairu su pominjale Titovo poreklo, ali ne pre septembra kada je Tito u zapadnoj štampi identifikovan kao Josip Broz. K.L.Šulcberger je u *Njujork Tajmsu* od 14. septembra izvestio daje partizane predvodio Josip Broz, ali ga nije povezivao sa Titom. *Njujork Tajms* od 1. oktobra konačno prenosi da dopisništvo UP u Londonu pominje „generalala

³⁶⁴ Erman, *op.cit.*

³⁶⁵ Do septembra 1943, u Jugoslaviju je vazдушnim putem izbačeno 144 tone potrepština, od čega je veliki deo bio namenjen partizanima.

Josipa (Tita) Broza." Titova kompletna prošlost postala je poznata tek pošto je Vladimir Dedijer stigao kasnije tokom godine u Kairo.

Nedugo po dolasku u partizanski štab, Dikin je postao ubeđen da su partizani imali pravo kada su etnike osuđivali za saradnju, ne samo sa Italijanima, već takođe i sa Nemcima. O tome je obavestio Kairo nizom telegrama. Ovo je bilo po prvi put da je Kairo iz britanskih izvora saznao za saradnju etnika i Nemaca. I dok su Hadson i Bejli rekli mnogo negativnih stvari o Mihailoviću, pitanje saradnje sa Nemcima nikad nisu postavljali, te su Dikinovi radiogrami u tom smislu izazvali snažne reakcije i u Kairu i u Londonu kod onih koji su vodili brigu o britanskoj politici prema jugoslovenskom pitanju. Dikin nije slao izveštaj, jer naravno nije znao a partizani mu nisu rekli, da su i oni sami pregovarali sa Nemcima i to na veoma visokom nivou, samo dva meseca pre njegovog dolaska u Jugoslaviju. Verovao je da je ono što je video³⁶⁶ dokazivalo etni ko-nema ku saradnju, iako bosanski etnici koje su partizani zarobili, verovatno nisu bili etnici u punom smislu te reči, tj. nisu bili pod kontrolom Mihailovića. Osim toga, cilj Nemaca, u vreme Dikinovih radio izveštaja Kairu, bio je uništenje i partizana i etnika; samo nekoliko meseci kasnije, u novembru, Nemci su dozvolili sporazume o nenapadanju sa lokalnim etničkim komandantima.

Na početku Pete ofanzive, Mihailović je, jedva uspevši da izbegne nemačku zarobljavanje 13. maja, bio na putu ka severnoj Srbiji u pratnji britanskih misionara. Njegov put nazad bio je skoro istom rutom koju je prošao godinu dana ranije kada je putovao ka jugu, ka Crnoj Gori. Krajem maja ponovo je prešao reku Zapadnu Moravu, oko deset kilometara zapadno od Rača. Tokom narednih petnaest meseci, sve dok nije otišao u Bosnu septembra 1944, većinu vremena proveo je blizu planina Maljen i Povlen, južno od Valjeva. Njegov štab nikada nije bio na jednom mestu, i kretao se po tom kraju onako kako mu je to bezbednost nalagala, ostajući i po nekoliko dana u jednom mestu a zatim krećući se trideset do četrdeset kilometara u drugom pravcu. U avgustu je bio blizu Ivanjice, u septembru na planini Tornik, blizu Zlatibora. U oktobru se vratio nazad na sever, u oblast između Valjeva i Drine a tokom zime 1943-44. proveo je barem tri meseca blizu sela Makovište na zaravnima Paština Ravna, na planini Povlen.

U vreme kada se Mihailović vratio u Srbiju u maju 1943, britanska misija je bila pojačana oficirima za vezu, koji su bili spuštani kod nekoliko et-

³⁶⁶ Dikin, *op.cit.*

ni njihovih komandanata sa instrukcijama da ih podstaknu na akcije usmerene ka prugama i rudnicima. Ali umesto uspeha koji bi bili sli ni onima koje su izveli partizani koji su prekinuli železni ki pravac sever-jug u Bosni, mogli su da izveste samo o velikom oklevanju Mihailovi a i njegovih komandanata da preduzmu operacije sabotaze.

Jedan od britanskih oficira za vezu pri etnicima bio je major Džasper Rutam³⁶⁷, koji se padobranom spustio u Jugoslaviju, u oblast planine Homolje, blizu Dunava, 21. maja 1943. i tu je ostao sve dok britanska misija nije otišla krajem maja 1944. Pisao je da je razlog zbog koga su etnici imali takav stav bio nedostatak namirnica i dodao je da su etiri aviona tipa „Liberator” koja su bila na raspolaganju SOE u Dorni napravili svega nekoliko letova iznad etni ke teritorije. etnici su odbili da veruju da je za to kriv nedostatak aviona. „Majore, ho ete da mi kažete da itava Britanska Imperija može da odvoji samo etiri aviona za akciju isporu ivanja pomo i jugoslovenskoj vojsci u otadžbini?”, pitao je jedan od etni kih komandanata Rutama³⁶⁸. Ipak, Rutama su stalno uveravali da se sabotaze sprovede. „Problem je bio... što to nikad nije bilo nešto o emu bismo iz prve ruke mogli da obavestimo naš štab”, pisao je³⁶⁹.

Što se ti e nema ko- etni kih oružanih sukoba, Rutam je rekao da je toga definitivno bilo ali je inicijativa za sukobe dolazila isklju ivo od Nemaca. etnici su kao razlog da ne nepadaju Nemce naveli kontinuirane represalije koje su oni sprovodili protiv jugoslovenskog naroda. Ove akcije su posebno teško poga ale Srbe, koji su ve bili žrtve ustaša. etnici su se bojali da bi, u nekoj budu oj jugoslovenskoj državi, srpka ve ina mogla, masovnim pokoljima, da bude pretvorena u manjinu. Rutam je pisao da je Mihailovi eva politika bila da izbegne sukobe sa Nemcima, da sa eka pobedu Saveznika a zatim da se podignu protiv okupatorskih snaga ali njegova pasivnost je opravdavala sumnje Rutama. Da je Mihailovi jasno izneo svoje namere, možda bi zadobio britansko razumevanje. Pokušao je, pak, da natera Saveznike da poveruju da se bori protiv Nemaca dok je zapravo njegova politika bila da izbegne te borbe. Kada je dolazilo do nema kih napada na etnike, britanski oficiri za vezu su esto bivali zavaravani u vezi sa intenzitetom tih sukoba. Rutam je pisao da gaje jednom prilikom etni ki vo a

³⁶⁷ Jasper Rootham

³⁶⁸ „*Miss Fire*”

³⁶⁹ *ibid.*

zamolio da prenese za BBC da su Nemci poubijali 153 civila u nekom selu; kasnije je ustanovljeno da je ta cifra iznosila petoro ljudi³⁷⁰.

U vreme Rutamovog dolaska pa sve do kraja 1943. Nemci su smatrali etnike i partizane jednakim protivnicima. Prema podacima iz nema kog ratnog dnevnika, „Komunisti“ i „Mihailovi eve pristalice“ su kontinuirano hapšeni i ubijani.

Nagrada od 100.000 maraka u zlatu je bila jednaka i za glavu Tita i za glavu Mihailovi a. Ovu ponudu, koju su Nemci i njihovi saveznici objavili i preneli širom Jugoslavije 21. jula 1943, je kasnije bila predmet protivoptužbe, posebno kod sledbenika Mihailovi a. Oni su optuživali da su Titove pristalice pre utkivale injenicu da je ista nagrada ponu ena i za Mihailovi a i za Tita³⁷¹. injenica je da su i u Britaniji i u Sjedionjenim Državama, novinski mediji izveštavali isklju ivo da su Nemci ponudili 100.000 maraka u zlatu za hvatanje Tita. Na primer, 21. septembra 1943, uz lanak Luja Adami a njujorškom listu „PM“ pojavila se reprodukcija posterà koji je nudio nagradu za Tita, ali izostavljaju i Mihailovi a.

Dok je bio oficir za vezu u Srbiji, Rutam je video jasne dokaze gra anskog rata i rekao da bi bilo pogrešno generalizovati ko je tu bio agresor. Odvojeno od svega ostalog, veoma je teško re i ko je agresor a ko nije u ratu. Osim toga, piše Rutam, zemlja je velika a snage su male i pokretne. Ono što jedna strana drži danas, sutra bi mogla da bude teritorija druge strane. Jednom prilikom Rutam je morao da podseti jednog od etni kih komandanta da su on i ostali britanski oficiri bili poslani kako bi organizovali borbu protiv Nemaca a ne da budu deo nekog privatnog rata.

Prema nema kom izveštaju od 7. jula 1943. Mihailovi je svojim komandantima poslao nare enje, u svetlu savezni kog iskrcavanja na Siciliji, da pripreme ustanak ali da ne dižu pobunu dok im on ne pošalje signal³⁷². Mihailovi je 16. jula 1943. pozvao svoje etnike - Nemci kažu da su uspeli da dešifruju tu poruku - da otepe partizane od jadranske obale tako da bi u slu aju savezni kog iskrcavanja Saveznici prvo naišli na njegove trupe a ne na komuniste³⁷³. I dok se Mihailovi nadao takvom iskrcavanju, komunisti su mu se suprostavili, odlu ni u tome da ne dopuste da niti jedna etni ka jedinica ne bude duž obale Jadranskog mora kako bi utrla put Saveznicima.

³⁷⁰ *ibid.*

³⁷¹ Vidi Martin, *op.cit.* gde je objavljena fotokopija ove ponude.

³⁷² „*Kriegstagebuch*“, tom III

³⁷³ *ibid.*

Nije prošlo ni godinu dana od tada a britanski i američki oficiri su kod partizana postali svesni da je i partizansko delovanje, takođe, sve više dobijalo karakteristike građanskog rata. Ali pošto su partizani bili stalni predmet nemickih napada, nisu mogli da se koncentrišu onoliko koliko su hteli na borbu protiv svog unutrašnjeg neprijatelja. Glavni cilj od 1942, pak, im je bio proterivanje etnika iz Crne Gore a posebno iz Srbije.

Rutam je pisao da su u istočnoj Srbiji, gde je bio operativac, partizani imali malo sledbenika zbog dogovora iz 1941. U to vreme su huškali ljude na pobunu, pri čemu i im kako kaže Rusi uskoro doći. Pobunu su Nemci surovo ugušili, Rusi nisu došli a partizani su pobjegli. S druge strane, prema Rutamu, činjenica daje jugoslovenska Vlada u izbeglištvu veoma preuveličavala Mihailovičeve akcije, samom Mihailoviču nije pomogla da bude popularniji u narodu.

NEMAČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA POKUŠAVA DA USPOSTAVI KONTAK SA MIHAILOVIČEM

U maju 1943, nemačka obavestajna služba je još jednom pokušala da stupi u kontakt sa Mihailovičem. Bila je to vojna afera³⁷⁴ u kojoj je učestvovao komandant 4. Regimente Brandenburške divizije, potpukovnik Fridrih Hajnc³⁷⁵. Ta divizija je trebalo da igra ulogu u zavjeri da se ubije Hitler takođe se podmetnuti bomba u njegov avion 13. marta 1943. Bomba nije eksplodirala te su regimente Brandenburške divizije odmah raspršene na različita bojišta, od kojih je 4. regimenta poslata u Jugoslaviju. Potpukovnik Hajnc je dobio naređenje da uhvati Mihailoviča živog.

Pošto je od italijanskih oficira čuo da je saradnja sa Mihailovičem moguća, Hajnc je otišao direktno u nemačku komandu za Balkan u Solunu i predložio da se Mihailovič, ako ne uhvati, već da se pokuša da se s njim dogovori. Za svoj plan je dobio odobrenje od glavnokomandujućeg, general-majora Hermana Förtlja³⁷⁶. Od italijanskih oficira Hajnc je saznao daje Mihailovičev štab, tada još uvek u Crnoj Gori, bio negde između Kolašina i Berana te je rešio da ovu informaciju proveriti.

³⁷⁴ pismo Hajnca autoru

³⁷⁵ Friedrich W. Heinz

³⁷⁶ Hermann Förtsch

U pratnji poru nika Eukera³⁷⁷ i njegovog voza a, narednika Karbeu-
ca³⁷⁸ (obojica su govorili srpskohrvatski), Hajnc je 7. maja 1943. nenaoružan
krenuo za Kolašin. Pošto je prošao etni ku stražu, Hajnc i njegova prat-
nja su dovedeni u ku u u kojoj su zapo eli pregovore sa Mihailovi evim
emisarima, uriši em (nesumnjivo Pavle uriši) i Popovi em, njegovim
na elnikom štaba.

Posle nekoliko asova u sobu je ušao ovek za koga je Hajnc mislio da
je Mihailovi , ali koji se nije predstavio kao general. (Verovatno to i nije bio
Mihailovi , koga je Bejli u to vreme locirao severno od Berana, u oblasti
koju nije napuštao sve dok nije otišao u Srbiju, nedelju dana kasnije). Taj
oficir se složio oko predloga koji je sadržao tri ta ke:

1. Vo a etnika ozna ava Tita i komunisti ki partizanski pokret kao
glavnog neprijatelja Srbije i spreman je da sara uje aktivno i bezuslov-
no sa Nema kom u borbi za poraz neprijatelja.
2. Kao dokaz da su general Mihailovi i etni ke vo e spremne da vode
ovu bitku iskreno i bez skrivenih motiva, spremni su da stave na ras-
polaganje jugoslovensku legiju koja bi se, pod komandom Mihailovi a,
borila na strani Nemaca.
3. Ovaj sporazum koji za cilj ima da dovede do momentalne saradnje
izme u nema ke armije i etnika, e postati pravosnažan jedino do
vremena kada se ameri ke ili britanske trupe ne iskrcaju na Jadransku
obalu. Posle toga, etni ke vo e ne e biti u mogu nosti da garantuju
pouzdanost svojih trupa.

Hajnc je ovaj nacrt odmah poslao u Berlin admiralu Vilhelmu Kana-
risu³⁷⁹, vodi nema ke obaveštajne službe kao i glavnokomanduju em za ju-
goistok u Solunu. Takav fundamentalan korak zahtevao je da o njemu od-
luku donese Hitler. Odgovor je stigao brzo. Hitlerov štab je razrešio Hajnca
njegovih dužnosti i osudio ga za „pregovore sa neprijateljem“, ali je admiral
Kanmaris sudio da optužba ipak padne.

Prva nema ka planinska divizija je zatim primila nare enje da se uhva-
te Mihailovi , uriši i Popovi , u emu su i uspeli kada su poslednja dvoji-
ca u pitanju, 14. maja u Kolašinu, tako što su prevarili italijanske trupe koje
su uvale njihov štab. Mihailovi je ve otišao za Srbiju. uriši i Popovi

³⁷⁷ Eucker

³⁷⁸ Karbeutz

³⁷⁹ Wilhelm Canaris

su odveženi automobilom koji je imao oznake Crvenog krsta i poslani u Nemačku. U leto 1944. Čerčić je pobjegao iz nemačkog logora za ratne zarobljenike, probio se nazad do Jugoslavije, ponovo se pridružio Mihailoviću i izgubio život u proleće 1945. kada je pokušao da povede nekoliko etničkih jedinica ka Italiji.

Ali zacrtana matrica je ostala: prvo, lokalna inicijativa Osovine za uspostavljanje i iskorišćenje etničke mržnje prema partizanima ili partizanske prema etnicima; zatim spremnost bilo etnika bilo partizana da stupe u pregovore; i konačno, bilo kakav sporazum, kao što je u slučaju Italijana i etnika ili odbijanje nacističkog rukovodstva bilo kakvog predloga sporazuma između lokalnih nemačkih zvaničnika i etnika ili partizana.

Šest meseci kasnije, pak, nacističko rukovodstvo je bilo primorano da promeni svoj stav, i lokalni dogovori o nenapadanju su zaključeni sa nekoliko regionalnih etničkih komandanata.

FOTI I RAZGOVARA SA RUZVELTOM

Po povratku sa konsultacija u Londonu, ambasador Fotić je 29. aprila 1943. pozvao Zamenika državnog sekretara Velsa. Tokom razgovora Fotić je pomenuo da se jugoslovenski Premijer Jovanović i Čerčić nisu nikada sreli i da Jugoslavija nije imala predstavnika u britanskom dvoru zbog nesposobnosti srpskih i hrvatskih elemenata u jugoslovenskoj Vladi da se dogovore oko toga ko će biti ambasador. (Kada je misija podignuta na nivo Ambasade u maju 1942, jugoslovenski ministar Ivan Subotić nije podignut na nivo ambasadora, te je to mesto ostalo upražnjeno sve do 17. septembra 1943, kada je, posle odlaska Vlade u izbeglištvu u Kairo, Kralj Petar imenovao Bogoljuba Jeftića kao ambasadora u Britaniji).

Fotić je zatražio prijem kod Ruzvelta i rekao Velsu da bi sa predsednikom želeo da razmotri pitanje isporuka hrane koje je predsednik slao Mihailoviću. One su stigle u Kairo ali ih britanski zvaničnici nisu prosiedili". Takođe je želeo da prosiedi i zahtev da se američki oficiri pošalju Mihailoviću, kako bi se znalo pravo stanje stvari u Srbiji kao i da se uspostavi kontakt Mihailović sa spoljnim svetom a da to ne bude samo preko grupe britanskih oficira koji su pri njegovom štabu³⁸⁰.

³⁸⁰ Memorandum o razgovoru je sačinio državni podsekretar SAD, „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država", (1943.), tom II

Ugovoren je sastanak i predsednik se susreo sa Foti em 5. maja 1943³⁸¹. Foti je izvestio da je predsednik „pokazao zna ajan interes za situaciju u Jugoslaviji.“ Imaju i u vidu sve što se dešavalo u severnoj Africi a što je vodilo ka uništenju nema kih i italijanskih snaga tamo, kao i u vezi sa invazijom na Italiju koja je postajala izvesna, Ruzvelt je rekao Foti u daje „ube en da e pozicija Jugoslavije postati veoma zna ajna.“ Predsednik je predvideo predaju Italije i rekao da „gerila u Jugoslaviji može postati od mnogo ve eg zna aja nego što su to generalno imali u planu za vojne operacije.“ Bio je „ganut usled jugoslovenskih unutrašnjih razmirica ali je izrazio nadu da se mogu posti i odre eni sporazumi pod kojima bi svaka grupa operisala u posebnom delu zemlje, izbegavaju i tako budu e bratoubila ke borbe.“

Foti je rekao da je ispri ao predsedniku o naporima koje ulaže Mihailovi kako bi se došlo do ujedinjenja otpora kao i o kampanji protiv Mihailovi a u Britaniji i Sjedinjenim Državama, što je „komuniste u inilo još više nepokolebljivim u njihovom stavu.“

Prema Foti u, predsednik je primetio da „... politika ameri ke Vlade nije bila pod uticajem anti-Mihailovi eve propagande, da je on li no imao poverenje u generala Mihailovi a i da je odlu io da nastavi sa isporukama oružja i namirnica.“ Foti je izvestio da je Predsednik bio „šokiran“ kada mu je re eno da 400 tona hrane koja je poslata u jesen 1942. kao ameri - ki poklon nikada nije stigla do Mihailovi a a da je 112 tona te isporuke bilo „prilago eno upotrebi koja je potpuno razli ita od one za koju je namenjena.“ Predsednik je obe ao Foti u „da e izdati li na nare enja da se preostalih 288 tona pošalje generalu bez ikakvog odugovla enja.“ Foti je dodao: „Nažalost, ni li ne Predsednikove instrukcije nisu osiguravale isporuku preostale hrane Mihailovi u.“

Foti je zatim izvestio da ga je Predsednik pitao šta može da se u ini kako bi se „od partizana i etnika stvorili saveznici“ na šta je Foti odgovorio da „bi ameri ki oficiri koji bi bili poslani na obe strane i, eventualno, dodeljivanje svakoj grupi posebnog reona za operacije, verovatno dovelo da odre enog sužavanja procepa me u njima.“ Ameri ki oficiri za vezu „u svakoj od grupa bi omogu ili Predsedniku da procenjuje itavu jugosovensku vojnu i politi ku situaciju na osnovu pouzdanih i direktnih ameri kih izveštaja.“

To je bilo u koliziji sa prethodnim Foti evim razgovorom sa Velsom, u kome je pominjao slanje oficira za vezu samo Mihailovi u. Zaista, na slede-

³⁸¹ Foti , *op.cit.*

em sastanku sa Velsom 11. maja, Foti je ponovo govorio samo o vezi sa Mihailovi em.

Ovo pitanje slanja ameri kih oficira za vezu u Jugoslaviju Stejt Department je razmatrao pošto je Foti predložio tu ideju zameniku Državnog sekretara 29. aprila 1943. Veruju i da se Foti ev predlog odnosi samo na slanje oficira Mihailovi u, Stejt Department je imao negativnu reakciju. Obrazloženje je bilo da ne bi bilo mudro uvla iti ameri ke oficire u raspravu izme u Mihailovi a i Britanaca i izlaganje SAD „optužbama da se upli u u navodnu saradnju Mihailovi a sa Osovinom i u njegov gra anski rat sa drugim frakcijama u Jugoslaviji.”³⁸²

Foti je 11. maja rekao Velsu da kada je zatražio sastanak sa Ruzveltom 5. maja, da je u ime kralja hitno uložio zahtev „da se ameri ki vojni oficiri dodele kao atašei generalu Mihailovi u.”³⁸³ Prema Velsu, Foti nije pome- nuo, kao što je to uradio u svojoj knjizi, da je tako e govorio i o oficirima za vezu sa partizanima, te se stoga mora sumnjati da je takav predlog uopšte i dao Predsedniku. Rekao je Zameniku Državnog sekretara da ga je Predsed- nik pitao da li je taj problem ve razmatrao sa britanskim ambasadorom, Lordom Halifaksom; Foti je odgovorio da nije, na šta je Predsednik odgo- vorio da e on sam to u initi sa Lordom Halifaksom.

OSS NEZAVISNO DONOSI ODLUKU O USPOSTAVLJANJU VEZE

U me uvremenu, OSS je odlu io da pošalje ameri ke oficire za vezu u Jugoslaviju. Donovan (sada general) je 11. maja obavestio Predsednika da su „dva OSS predstavnika otišla ju e za Kairo, jedan da bi uspostavio vezu sa Mihailovi em u Srbiji a drugi da bi se povezao sa partizanima.”³⁸⁴ Donovan je napisao memorandum na dan kada je Foti pozvao Velsa, koji o igledno još uvek nije znao za odluku OSS. Štaviše, izgleda da je za nju uo tek posle razgovora sa Foti em i o tome je slede eg dana obavestio jugoslovenskog ambasadora. Foti je rekao da mu je Vels preneo da e dva ameri ka oficira oti i kod etnika a dva kod partizana³⁸⁵. S obzirom da je plan OSS obuhva-

³⁸² „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država”, (1943.), tom II

³⁸³ *ibid.*

³⁸⁴ memorandum iz arhive autora

³⁸⁵ Foti , *op.cit.*

tao samo po jednog, može se pretpostaviti da ili je Vels pogrešno obavestio Foti a ili Foti nije dobro razumeo Velsovu poruku.

Kancelarija Stejt Departmenta koja je zadužena za pitanja Jugoslavije nije ništa znala o odluci da se pošalju oficiri za vezu u Jugoslaviju. Zapravo je interni memorandum u okviru Stejt Diartmenta, od 17. maja, zahtevao stalan oprez u vezi sa slanjem oficira za vezu. Tu je još pisalo, pak, da pošto su Britanci to upravo predložili, protivljenje Stejt Departmenta da se ameri ki oficiri za vezu pošalju Mihailovi u nema potrebe da bude tako jako. Jasno, ko god da je pisao ovaj memorandum nije dobro razumeo britanski predlog, u kome se govorilo o slanju oficira za vezu kod partizana a ne Mihailovi u. Opiranje slanju ameri kih oficira Mihailovi u poticalo je ne samo od britansko-Mihailovi evog konflikta ve i iz straha od uplitanja u tu komplikovanu situaciju; tako e se imalo na umu da Rusi ne e pozdraviti slanje ameri kih oficira Mihailovi u. Ovo je sasvim izvesno bilo nepoznavanje sovjetske politike. Iz tih razloga, memorandum je predlagao da se odluka odgodi. Autor memoranduma o igledno nije znao da su dvojica oficira ve bili na putu ka uspostavljanju veze sa obe jugoslovenske frakcije. Amerikanci su svoju odluku doneli pre britanskog predloga da se pošalju ameri ki oficiri za vezu i samo se može pretpostaviti da je to bilo direktno povezano sa uspostavljanjem misije OSS u Kairu.

Dvojica predstavnika OSS koji su napustili Vašington i pošli ka Kairu bili su Džordž Musulin i Džordž Vu ini ³⁸⁶. Prema Donovanovom memorandumu Predsedniku, oni su pošli 10. maja ali druga dokumenta i izjave Musulina i Vu ini a pokazuju da su oni izgleda pošli još mesec dana ranije. Musulin je određen da ide kod etnika, Vu ini kod partizana. Dok su obojica stigla do Jugoslavije, nisu bili prvi koji su uspostavili vezu sa etni kim i partizanskim štabovima, avgusta 1943.

Između 12. i 25. maja, u Vašingtonu je održan sastanak pod šifrom „Trozubac“ između Ruzvelta, erila i njihovih štabova. Organizovani otpor u severnoj Africi je prestao drugog dana sastanka i invazija na Italiju je bila pred vratima. Sastanak se bavio velikom strategijom; o situaciji na Balkanu jedva da se i raspravljalo. O igledno da tamo nije bilo govora o politici i vojnim problemima u Jugoslaviji.

³⁸⁶ George Wuchinich

7.

PROMENE U BRITANSKOJ POLITICI

Jovanović se povukao sa mesta premijera jugoslovenske Vlade u izbegištvu 17. juna. Bio je na tom mestu skoro godinu ipo dana. Tokom itavog tog perioda njegovu Vladu je mu io konstantan srpsko-hrvatski problem. Bilo je, na primer, nemogu e dogovoriti se o jednostavnoj deklaraciji o ratnim ciljevima a kada je kralj Petar objavio svoju nameru da se ženi, kriza u Kabinetu je buknila, pri emu su se hrvatski lanovi Vlade pobunili kako bi Jovanović bio smenjen.

Jovanović je 17. juna preneo britanskom sekretaru za spoljne poslove svoju odluku da se povu e. Idu je tom prilikom sugerisao da bi budu a vlada trebalo da uzme u obzir politiku situaciju u zemlji gde su, kako je Idu smatrao, partizani uspeali da privuku mnogo ljudi u svoj pokret³⁸⁷.

Pre nego što je došlo do pada Vlade kona no je dogovorena deklaracija o ciljevima rata, koju je jugoslovenska ambasada u Vašingtonu prenela Stejt Departmentu, 21. juna³⁸⁸. Ova deklaracija je bila pokušaj ne samo da se prevaži u razlike u mišljenju između srpskih i hrvatskih elemenata u Vladi, ve je imala za cilj i da bude popustljiva prema Britancima, tako što su „aktivnosti naše gerile“ navedene bez pominjanja imena Mihailovića. Privatno, Jovanović je 20. juna poslao poruku Mihailoviću u kojoj je izrazio nadu da e, posle italijanske kapitulacije, etnici dobiti vojnu prevlast nad partizanima tako što e prisvojiti italijansko ljudstvo i njihovo oružje³⁸⁹.

Kriza u Kabinetu je rešena 26. juna, kada je drugi srpski političar, Miša Trifunović, preuzeo mesto Premijera. Dva dana kasnije kralj Petar je objavio proglas narodima Jugoslavije, da imaju vere u Saveznike i da izdrže još malo. Kralj je izrazio svoje divljenje za sve nacionalne borce, bez obzira „za

³⁸⁷ Plenić: „Le Mouvement“, gde se navode beleške premijera Jovanovića

³⁸⁸ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

³⁸⁹ Plenić, *op.cit.*

koga se trenutno bore" koji su nedavno „tako uspešno" odbili najnoviju nemačku ofanzivu. Jasno je da se ovde govori o partizanima i nemačkoj Petoj ofanzivi.

Ambasador Bidl je izvestio o razgovoru koji je imao sa sovjetskim ambasadorom pri jugoslovenskoj vladi, rekavši da je ovaj „veoma impresioniran" tim govorom. Bidl je dodao da je londonski *Dejli Vorker* smatrao to „dobrodošlom promenom."³⁹⁰

Američki ambasador u Britaniji, Vinant, je 30. juna 1943. izvestio Stejt Department da je ambasada dobila „usmenu ali zvaničnu" informaciju od britanskog Forin Ofisa da je „posle pažljivog i temeljnog razmatranja koje su sproveli Premijer i ratni kabinet, došlo do promene britanske politike u vezi sa Jugoslavijom."³⁹¹ Vinant je izjavio da su Britanci smatrali Mihailovi ev odgovor na poslednju komunikaciju u vezi sa njegovim političkim aktivnostima „generalno" zadovoljavajućim. U Vinantovom telegramu se nastavlja:

S druge strane, izveštaji koje šalju britanski oficiri koji su u kontaktu sa različitim partizanskim grupama, su ubedili Britance da su partizani dovoljno značajni i dobro organizovani da mogu da iznesu otpor Osovini i da se oni zapravo protiv nje i bore. Britanci su stoga odlučili ili da im od sada šalju materijalnu pomoć u poprilično imponantnoj meri. Tako će nastaviti da pomažu i Mihailovića pod istim uslovima da oružje ili bilo koja druga pomoć koju mu šalju ne sme da se upotrebi u bilo koje druge svrhe osim za borbu protiv Osovine. Preko svojih predstavnika na licu mesta Britanci misle da će moći da saznaju da li se ti uslovi krše i da li Mihailovića nastavlja da se igra sa Italijanima a da se zapravo bori protiv partizana.

U telegramu se zatim naglašava da je u to vreme britanskih oficira za vezu koji su bili na obe strane bio svega jedanaest, te da su čak i oni koji su poslani „na slepo" kod partizana bili primljeni sa velikim odobravanjem. Telegram se završavao time da o novoj politici kojom se pruža pomoć partizanima i o povećanju ukupne mesečne pomoći koja se šalje svim grupama u Jugoslaviji treba obavestiti i sovjetsku Vladu, preko Britanske Ambasade u Moskvi. Tako će treba javiti i jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, „da će biti nekih elemenata... koji neće biti baš oduševljeni odlukom da se pomogne partizanima."

³⁹⁰ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država", (1943.), tom II

³⁹¹ *ibid.*

Britanska ambasada u Vašingtonu poslala je *aide-memoire* Stejt Department 6. jula u kome se pominju ti isti stavovi: da će Britanci podržavati i Mihailovića i partizane; da će nastaviti sa naporima da se ujedine svi elementi pokreta otpora i da su u tom cilju britanski oficiri za vezu dobili instrukcije da, ukoliko je to moguće, dogovore sporazum o nenapadanju izmeđ u Mihailovića i partizana; da su Britanci predložili da svoju „radio propagandu usklade sa ovom novom politikom i da javno daju publicitet svim grupama koje se bore protiv Osovine, im general Mihailović i partizani pokažu na delu ono što se od njih traži." (*aide-memoire* je i dalje pravilo lažnu razliku izmeđ u hrvatske gerile i partizanskih komunista).

Šer il je 7. i 22. jula 1943, poslao telegrame generalu Aleksanderu (tada komandantu 15. armije, koja se sastojala od američke 7. armije i britanske 8, koja se iskrcala na Siciliju 10. jula) u vezi sa situacijom na Balkanu i prilikama koje bi mogle nastati u vezi sa kampanjom Saveznika u Italiji³⁹².

U drugom telegramu se o seća da Premijer ima na umu skori sastanak sa Ruzveltom u Kvebeku, avgusta meseca. Sicilija samo što nije „otvorena" a „mnogo je prednosti u korist Balkana", rekao je Šer il. Aleksanderu je rekao da je u Jugoslaviji sada bilo trideset i devet divizija Osovine - sedamnaest italijanskih, devet nemačkih, pet bugarskih i osam hrvatskih divizija. Svaka od ovih brojki je bila preuveličana; u to vreme je u Jugoslaviji zapravo bilo trinaest italijanskih, pet nemačkih, tri bugarske i tri hrvatske divizije, a sve su one praktično bile oslabljene³⁹³. Šer il pre nego što je Šer il poslao Aleksanderu svoj prvi telegram, ovaj drugi je, 3. jula, poslao poruku Titu u kojoj mu želi uspeh u njegovoj borbi protiv Osovine, čestitaju i mu na pobedi tokom nedavne nemačke ofanzive, rekavši mu da se bliži invazija na Evropu, tj. na Siciliju³⁹⁴. Zanimljivo je primetiti da iako je Jugoslavija bila nadležnost generala Vilsona, kao glavnokomandujućeg za Bliski Istok, general Aleksander je bio taj koji je vodio komunikaciju sa Titom i Šer il se obraćao Aleksanderu, a ne Vilsonu. Može se samo pretpostaviti da su u to vreme Šer il i Aleksander gledali na Jugoslaviju sa tačke gledišta italijanske kampanje pre nego kao na poseban problem.

Pre nego što je napustio Kvebek, Šer il je „odlučio da trasira put za buduće akcije na Balkanu, postavljaju i višeg oficira da rukovodi ve im

³⁹² Šer il, *op.cit.*, tom V; Haurard, *op.cit.*

³⁹³ Vidi Narečnje za bitku od 7. jula 1943., „*Kriegstagebuch*“, tom III

³⁹⁴ „*Hronologija*“; Plenar: „*Meunarodni odnosi*“

misijama ka partizanima na terenu, uz ovlašćenja da „direktno daje svoje mišljenje“ oko budućih poteza³⁹⁵.

Idnu je 28. jula 1943. pisao:

G. Ficorj Meklejn, je čovek izuzetnih osobina, sa parlamentarnim statusom i iskustvom u Forin Ofisu. On je i u Jugoslaviju i uveliko raditi sa Titom i SOE. Ideja je da pošaljemo brigadnog generala kako bi kasnije on preuzeo komandu. Po mom mišljenju treba da podržimo Meklejna i da ga promoviramo u Šefa bilo koje buduće misije i da mu obezbedimo dobro vojno osoblje koje će mu stajati na raspolaganju. Ono što želimo je jedan odlučan ambasador-vođa tim hrabrim i progonjenim gerilcima. Ukoliko se slažete, molim Vas da u tom smislu nastupite kod ratne kancelarije SOE i da iskoristite moj uticaj tamo gde je to potrebno.

Kralj Petar je izvestio³⁹⁶ da je, pre nego što je Ferić krenuo za Kvebek, on razgovarao sa njim, kada je Ferić preneo kralju da je u Titov štab poslao svog ličnog prijatelja, kapetana Dikina, rekavši da je Dikin bio u kontaktu sa Premijerom nekoliko nedelja preko radio veze. Ferić je rekao da je Dikin izvestio da su partizani bili veoma efikasni i hrabri borci, iako su u to vreme bili pod veoma snažnom nemačkom ofanzivom. Preko Dikina je Ferić saznao da su Mihailovičeve trupe napale partizane u pozadini dok su se oni borili protiv Nemaca. Kralj Petar je rekao Feriću da je on od Mihailoviča dobio upravo suprotne vesti.

I dok je Premijer bio na svom putu ka Kanadi, Trifunovićeva Vlada je pala zbog srpsko-hrvatskog antagonizma i zamenila ju je Vlada koju je 10. avgusta imenovao kralj Petar a koja se sastojala od nepolitičkih ličnosti kojima je kao Premijer postavljen diplomata od karijere, dr. Božidar Purić. Fotić je rekao³⁹⁷ da kada je Purić zatražio mišljenje Idna o predlogu da se ponovo kao ministar imenuje Mihailovič, „Idn ga je ubeđivao da ne bude bitni nikakvih prigovora.“

Kralj Italije je 25. jula razrešio Musolinija i imenovao maršala Pjetra Badolija³⁹⁸ kao Predsednika italijanske vlade. I Nemci i Saveznici su odmah razmotrili moguće posledice ovog koraka - negativne po Nemačku i pozitivne po Saveznike. Istina, u narednih nekoliko meseci Italija je bila na

³⁹⁵ Ferić, *op.cit.* tom V. Kompletan tekst u arhivi Forin Ofisa.

³⁹⁶ Ferić, *op.cit.*

³⁹⁷ Fotić, *op.cit.*

³⁹⁸ Pietro Badoglio

izmaku svojih vojnih snaga, što je dovodilo u pitanje njenu korist za Nemačku a s druge strane bila je manje opasan protivnik Saveznicima. Ipak, njeno istupanje iz rata bi drastično promenilo vojnu situaciju i kod Nemaca i kod Saveznika.

Stoga, ni jedna od strana nije gubila vreme u vezi ovog pitanja. Nemačka je preduzela detaljne mere u vezi sa svim teritorijama koje su držali Italijani kako bi bili spremni da ih preuzmu u slučaju da Italijani istupe iz rata. Tako je 8. avgusta 1943, nova i proširena Viša komanda za jugoistok preseljena u Beograd, sa zadatkom da pokriva celu oblast Balkana; Feldmaršal Maksimilijan fon Vajhs³⁹⁹ je imenovan za šefa te komande (General Ler, koji je do tada bio glavnokomandujući za Balkan iz Soluna, nastavio je da pod komandom Vajhsa bude odgovoran za Grčku sve do marta 1945, kada je zamenio Vajhsa). Italijanske okupacione snage na Balkanu, neaktivne od kraja četvrte ofanzive, marta 1943, dobile su još pasivniju ulogu posle pada Musolinija. General Glajs fon Horstenau je 2. avgusta izvestio da su oficiri italijanske 2. armije izgleda započeli pregovore i sa etnicima i sa partizanima u nameri da ovima drugima predaju kontrolu nad značajnim gradovima kao što je Split, pomažu i tako obnavljanje revolucionarne vojske koja će kasnije doći do Britanaca. U jednom ranijem izveštaju komentarišu se glasine da su italijanske trupe prodale svoje oružje narodu u oblasti Karlovca i Ogulina⁴⁰⁰.

Šerim je čim je čeril saznao za pad Musolinija, uvideo je nove mogućnosti za pojačanu kampanju protiv Nemaca, uz predviđenu predaju italijanske vojske na Balkanu, što bi omogućilo da komandosi i namirnice budu posiate u Jugoslaviju, Albaniju i Grčku. Nemci su omogućeno prisluškivali telefonski razgovor od 29. jula između Šerila i Ruzvelta, koji je potvrdio njihova strahovanja o skoroj italijanskoj predaji. Ali dugi pregovori oko predaje su im dali vremena da se sprema za italijansku „izdaju“.

Tokom tih pregovora, Badoljo je ponudio informacije o saradnji koju su Italijani imali sa Mihailovičem. Ipak, u pogledu kvaliteta i morala italijanskih trupa i lošeg utiska koji je to moglo imati na snage pokreta otpora, ovu ponudu Ruzvelt i Šeril, koji su se tada sastali u Kvebeku, nisu prihvatili⁴⁰¹.

³⁹⁹ Maximilian von Weichs

⁴⁰⁰ „Kriegstagebuch“, tom III

⁴⁰¹ Hauard, *op.cit.*

Italija se bezuslovno predala 8. septembra a 13. oktobra je čak i objavila rat Nemačkoj. Musolinija, koga su nove italijanske vlasti uhapsile, Nemci su oslobodili odlukom akcijom 12. septembra, te je doveden u Beč da bi potom osnovao republikansko-fašističku Vladu na teritoriji Italije koju su okupirali Nemci.

SASTANAK U KVEBEKU

Pre nego što je došlo do konferencije u Kvebeku, pod šifrom „Kvadrant“, američki združeni štab se sastao 10. avgusta 1943, kako bi raspravili o strategiji pre nego što izveste Ruzvelta. Tokom tog sastanka bilo je govora i o operacijama na Balkanu⁴⁰². General Džordž Maršal⁴⁰³, član Štaba, je mislio da je Predsednik bio protiv operacija na Balkanu a posebno protiv ulaska američkih trupa, pod obrazloženjem da to predstavlja ne samo neekonomsko korišćenje sredstava već i zbog političkih implikacija. Ruzveltova odluka da upotrebi američke snage na Balkanu je verovatno bila povezana - barem nesvesno - sa porazom koji su pretrpele Savezne snage na Galipolju u Turskoj 1915, za šta je bio okrivljen Čerčil, tada glavni zapovednik Admiraliteta.

Isto tako, 10. avgusta, Sekretar ratnog štaba, Henri Stimson, koji se nedavno vratio iz Engleske, sastao se sa Predsednikom u Beloj kući i, predajući mu pismo u kome je stajalo:

„... britanska teorija, je da Nemci mogu da se poraze serijom napada u severnoj Italiji i istočnom Mediteranu, u Grčkoj, na Balkanu, u Rumuniji i drugim satelitskim državama... Po meni... takav stav... mi se čini krajnje opasnim... Nikakvim bockanjem tu i tamo po ratištima ne možemo da prevarimo Staljina i ubedimo ga da smo održali reč (o otvaranju drugog fronta).⁴⁰⁴

Združeni štab se sastao sa Predsednikom i Stimsonom kasnije istoga dana. Ruzvelt je rekao da je od Stimsona saznao da je Čerčil u tom trenutku preferirao operacije na Balkanu. Stimson je potvrdio ovu izjavu, naglašavajući i da je Čerčil odbacio bilo kakvu ideju da iskrca trupe na Balkan ali

⁴⁰² Moris Matlof (*Maurice Matloff*): „*Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-44*“

⁴⁰³ George C. Marshall

⁴⁰⁴ Henri Stimson (*Henry L. Stimson*) i MekDžordž Bendi (*McGeorge Bundy*): „*On Active Service*“

je istakao da bi Saveznici mogli da steknu značajnu prednost ukoliko bi se narodu na Balkanu pružila veća pomoć. Sekretar ratnog štaba je, pak, rekao, da je Idn želeo da se Saveznici iskrcaju baš na Balkan. Na to je Predsednik dodao da britanski Forin Ofis nije želeo da Balkan padne pod sovjetski uticaj i stoga su Britanci želeli „da prvi stignu na Balkan“. On sam nije delio tu logiku Britanaca o Balkanu. Nije verovao, kako je naveo, da je SSSR imao nameru da preuzme balkanske zemlje već pre „da je želja bila da se uspostavi savezništvo po srodstvu sa drugim slovenskim narodima.“ Ubeđivao je američke vojne lidere da je on sam bio protiv operacija, verujući i da je nepoželjno zasnivati nade o pobedi na politički neizvesnim ratnim operacijama. Izjavio je da „nije bilo pametno planirati vojnu strategiju na političkim rezultatima koji se zasnivaju na nagađanjima.“⁴⁰⁵

Čerčilova pozicija je izneta u dokumentu od 17. avgusta gde je govorio o „manjim desantima na Jadranu“, predlažući i da „bismo mogli da delujemo preko Jadrana kako bismo stimulisali patriotske aktivnosti na balkanskom poluostrvu.“⁴⁰⁶

Na Konferenciji u Kvebeku, koja se održala od 17. do 24. avgusta Ruzvelt je naveo svoju želju da ima balkanske divizije koje bi Saveznici obuhvatali, sastavljene posebno od Grka i Jugoslovena, a koje bi operisale u svojim državama. Izneo je svoje uverenje da bi prednost balkanskih divizija bila da prate i napadaju Nemce sve dok oni ne odluče da se povuku sa Balkana na liniju Dunava⁴⁰⁷. Čerčil je sugerisao da bi komandosi takođe mogli da rade kao podrška gerilici na dalmatinskoj obali.

S obzirom da ni britanski a ni američki šefovi vlada nisu pokazali bilo kakav interes prema ofanzivnim operacijama na kopnu koje bi izveli Amerikanci i Britanci na Balkanu, takva mogućnost nije dalje razmatrana. konačna odluka je bila da operacije u toj oblasti moraju da se ograniče na snabdevanje balkanskih gerilaca iz vazduha i sa mora, manjim upadima komandos a i bombardovanjem strateških ciljeva⁴⁰⁸. Nije bilo zabeleški da je na ovoj Konferenciji razgovarano o partizansko-etničkom problemu.

U svetlu odluka iz Kvebeka, Vilson je pred Odborneni štab za Bliski istok stavio predlog da se pokret otpora održi živim i tokom zime i da se na-

⁴⁰⁵ Metlof, *op.cit.*

⁴⁰⁶ Čerčil, *op.cit.*, tom V

⁴⁰⁷ Metlof, *op.cit.*

⁴⁰⁸ Vojne zaključke su telegramom Ruzvelt i Čerčil preneli Staljinu. Telegram u Biblioteci Frenklina Ruzvelta.

stavi sa pritiskom na Nemce „sa ciljem da do kulminacije otpora svih grupa dode u prole e 1944, što bi se podudarilo sa glavnim operacijama koje bi se odigrale u Evropi.“⁴⁰⁹ Da bi se došlo do tog cilja, napisao je, bi e neophodno da se ohrabre i snabdeju one vo e koje su spremne da ostvare neki rezultat u borbi, bez obzira na njihova politika opredeljenja i „ukratko, da se unapred ne dovodi u vezu neposredni vojni cilj sa dugoro nim politickim koncepcijama.“ Ali Vilson je tako e naglasio da se sa ovim nije složio britanski ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu koji je smatrao da pomo t treba dati samo onima koji bi pozdravili povratak kralja Petra posle oslobo enja zemlje, tj. samo Mihailovi u.

Stalni uticaj onih britanskih oficira koji su mislili isto što i ambasador se može ilustrovati doga ajem koji se ubrzo posle toga odigrao. Kada je er il predložio da se podigne nivo šefa misije pri partizanskim brigadama, oni koji su zagovarali podršku Mihailovi u su uspeli da i šefa misije pri etnicima uzdignu na isti rang, uz veliko negodovanje Tita kada je kasnije uo za to.

Britanska Komanda za Bliski istok, u saradnji sa SOE, je u po etku najavila imenovanje dva brigadna generala na elo odgovaraju ih misija i kod partizana i kod etnika, i jednog oficira SOE koji je imao uglavnom politicku odgovornost, kao drugi po komandnoj odgovornosti. Meklejnovo postavljenje kao zamenika misije kod partizana nije u SOE primljeno sa oduševljenjem. Te primedbe su se samo uve ale kada je er il predložio da potpukovnik Meklejn bude zapovednik misije umesto brigadnog generala koji je ve prethodno odre en. Tako je Bejli, kao pukovnik, bio drugi po komandnoj odgovornosti u misiji koja je bila kod etnika, dok je potpukovnik vodio misiju kod partizana. Ali er il je bio odlučan i 3. avgusta 1943. poslao je Vilsonu slede i telegram: „Naglašavam važnost da on (Meklejn) ima punu komandu, kako vojnu tako i civilnu, te da se upotpuni odgovaraju im štabnim vojnim oficirima.“ Tako se i odlučilo i Meklejn je uzdignut na nivo brigadnog generala.

Stoga nije bilo iznena enje što se Meklejn nije radovao saradnji sa SOE. Kada je krajem avgusta stigao u Kairo, pre odlaska u Jugoslaviju, rekao je Vilsonu da „ne ose a... da može da ide na Balkan a da zavisi od organizacije u koju nema poverenje.“⁴¹⁰ Vilson je delio neka od ovih mišljenja u vezi sa SOE, a ista je situacija bila i sa britanskim diplomatama u Kairu. Svi su imali

⁴⁰⁹ Henri Vilson, „*Eight Years Overseas*“

⁴¹⁰ *ibid.*

stav da je bila činjenica da SOE nije bio odgovoran ni Ratnom štabu niti Forin Ofisu već posebnoj organizaciji u Londonu. Wilsonov odgovor na ovaj problem je bio da predloži da se SOE stavi pod vojnu kontrolu. U ovom je u velikoj meri uspeo u mesecima koji su sledili.

JUGOSLOVENSKI PILOTI SE OBUČAVAJU U SAD

U to vreme je u SAD, u jugoslovensko-američkim odnosima dominiralo jedno beznačajno pitanje u poređenju sa teško rešivim problemima koji su okupirali britansku i jugoslovensku vladu. To je bio sporazum o pomaganju grupe jugoslovenskih pilota, kao jedinice američkog vojnog vazduhoplovstva. Kako je ranije pomenuto, tokom posete kralja Petra Vašingtonu, jula 1942, započeli su razgovori u vezi sa mogućom obukom jugoslovenskih pilota u SAD. Nekoliko razgovora koji su usledili je dovelo do obuke četrdeset i dva Jugoslovena koji su dovedeni sa Bliskog istoka u Salinas, u Kaliforniju. Jugoslovenska vlada u izbeglištvu je pretpostavljala da će ovi piloti služiti kao jugoslovenska jedinica integrisana u američke vazduhoplovne snage na Bliskom istoku. Jugoslovenski ambasador Foti je 28. juna 1943, pozvao zamenika državnog sekretara i izrazio svoje nezadovoljstvo prema planu da se ovim ljudima daju zaduženja u okviru američke vojske. Rekao je da bi sa tačke gledišta morala u Jugoslaviji bilo od izuzetne važnosti da oni služe kao jugoslovenska jedinica⁴¹¹.

Foti je nastavio sa iznošenjem svojih stavova i 28. jula 1943, kada je pozvao pomoćnika sekretara Berlija. Zatim je sledio i zvanični memorandum od 3. avgusta, posle čega je usledio još jedan poziv Velsu, 11. avgusta, a potom još jedan memorandum upućen na adresu Stejt Departmента, 14. avgusta. Tu su pomenuta i pitanja koja se nisu ticala samo Stejt Departmента već i OSS, u okviru kojih je prvobitno bilo određeno da se jugoslovenska vazduhoplovna jedinica formira, kako je Predsednik odredio. Ovde se takođe pominjao i general Henri Arnold⁴¹², glavni zapovednik američkog ratnog vazduhoplovstva; general Maršal, zapovednik Štaba Američke vojske, admiral Vilijam Lihi⁴¹³, zapovednik Ruzveltovog štaba i konačno sam Predsednik. Na kraju, OSS (general Donovan i pukovnik Gudfelou) su nadgledali generala Arnolda i četrdeset i dva pilota (dvadeset i osam oficira i osam

⁴¹¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II

⁴¹² Henry H. Arnold

⁴¹³ William D. Leahy

mnaest neraspore enih oficira) ne samo da su aktivirani kao jugoslovenski odsek ve su im bila dodeljena i etiri bombardera „B-24 Liberator“.⁴¹⁴

Jugoslovenski ambasador je 7. septembra pozvao Ruzvelta i upitao ga da li bi predao ta etiri „Liberatora“, „li no, uz odgovaraju u ceremoniju, umesto da jugoslovenske pilote rutinski pošalje na njihov novi zadatak.“⁴¹⁵ Foti je izvestio da je Predsednik bio „veoma zainteresovan“. Dalje, Ambasador je posetio Harija Hopkinsa u pomorskoj bolnici u Betezdi. Rekao je da je video da je „Hopkins krajnje oduševljen mojim predlogom. (On) je podvukao zna aj javnog izražavanja ameri kog interesa prema Jugoslaviji i Centralnoj Evropi, jer je britanska tendencija bila da razmatra probleme u tom delu Evrope samo kao interes Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. Ruzvelt je 29. septembra skicirao Foti u sporazum po kome su etiri „B-24“ bila preba ena u Severnu Afriku i obavestio ga o odgovaraju oj ceremoniji koja e se obaviti na Boling Fildu 6. oktobra, u kojoj e, kako se o ekivalo li no u estvovati i Predsednik⁴¹⁶.

Foti je tom prilikom održao govor, u kome je jugoslovenskim pilotima rekao da e, osim njihove redovne misije pri ameri kom vojnom vazduhoplovstvu, „imati privilegiju da prenesu namirnice Mihailovi u i njegovi hrabrim borcima“. Foti je rekao daje mislio daje „u okviru lojalnosti Predsedniku“ trebalo da Stejt Department razjasni svoj stav prema anti-Mihailovi evoj kampanji koju je sprovodio. Dodao je da je to ura eno i da je bio obavešten da Bela ku a nema pri tom nikakvih prigovora⁴¹⁷.

Predsednik je bio prisutan i u svom govoru je rekao:

Neka ovi avioni pod vašim vodstvom ispune svoju misiju. Oni su napravljene sa dva velika cilja. Prvi je da istovare bombe na našeg zajedni kog neprijatelja, sa uspehom i na prava mesta. Drugi je da isporu e vašim sunarodnicima u Jugoslaviji preko potrebne namirnice na koje su ekali toliko dugo - hranu i lekove - i naravno, oružje i municiju... Siguran sam da ete u ovoj misiji imati potpuni uspeh. Nikada nemojte zaboraviti da smo bra a po oružju.⁴¹⁸

⁴¹⁴ itava korespondencija je objavljena u „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II.

⁴¹⁵ Foti , *op.cit.*

⁴¹⁶ kopija pisma u Biblioteci Frenklina Ruzvelta

⁴¹⁷ Foti , *op.cit.*

⁴¹⁸ „*The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt*“, tom XII

Foti je dodao da je ovo bilo poslednji put kako je video Predsednika Ruzvelta.

Avioni su poleteli sa svojom jugoslovenskom posadom ka Kairu, gde ih je zvali no primio kralj Petar, koji se u me uvremenu sa svojom vladom preselio iz Londona.

Kralj je 2. novembra poslao telegram Ruzveltu u kome kaže da su „Liberatori“ „zaista zadivljuju e mašine“, i dodaje: „Koristim ovu priliku da ponovim svoju li nu kao i zahvalnost moga naroda vama, g.Predsedni e i ameri kom narodu, na ovom velikodušnom poklonu.“⁴¹⁹

Odsek je bio pod komandom Vazduhoplovnih snaga SAD. Bio je deo eskadrile „B-24“ pri 15. ameri koj vazduhoplovnoj jedinici, gde je delovala kao sastavni deo eskadrile, tako što je živela i letela zajedno sa ameri kim posadama. Eskadrila je u estvovala u vazдушnim udarima na Gr ku, Nema ku, Austriju, Italiju i Bugarsku⁴²⁰. Do januara 1944. tri bombardera su oborena a posada preostalog aviona je izvela više od pedeset dalekometnih misija do kraja rata. Avgusta 1945. jedanaest od etrnaest preostalih lano va posade bilo je ili raspore eno ili prisajedinjeno vojsci SAD, po direktivi Predsednika Harija Trumana.

VLADA U IZBEGLIŠTVU SE SELI U KAIRO

Kralj Petar i Vlada u izbeglištvu koju je sada predvodio Puri , stigli su u Kairo 28. septembra 1943. Glasine o mogu em premeštanju su po ele da kruže Londonom po etkom godine. Ameri ki otpravnik poslova, Metjuz, je 23. marta upitao Ser Orma Sardženta da li ima ikakvih nagoveštaja da e se jugoslovenska vlada „prebaciti“ u Kairo, kao što se to dogodilo sa gr kom vladom. Sardžent je odgovorio da je to sve vrlo neizvesno: „Verovatno bi se ta vlada usput raspala.“⁴²¹ Ameri ki ambasador Vinant je 30. juna izvestio

⁴¹⁹ Dedijer izjavljuje da je predaja etiri „Liberatora“ naterala partizane da se zapitaju da li je ovakva akcija „u skladu sa Atlantskom Poveljom“. („S Titom kroz rat“)

⁴²⁰ Foti prime uje (*op.cit.*) da „uprkos sve anom obe anju Predsednika, oni nisu nikada bili u prilici da dopreme potrebštine svom komandantu, Draži Mihailovi u, ek ni te uvene pakete sa kondenzovanom hranom koji su poslati u Kairo kao poklon Predsednika Mihailovi u, pre više od godinu dana.“

⁴²¹ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II.

Stejt Department da je mogućnost prebacivanja jugoslovenske vlade na Bliski istok stvar koja se u Londonu razmatra⁴²².

Razlozi prelaska u Kairo, koji je kralj Petar predložio u svom pismu od 31. marta⁴²³ a koji su Britanci podržali pošto je došlo do promene njihove politike, su bili da ni britanska a ni jugoslovenska vlada nisu bile srećne odnosima koji su između njih postojali. Jugosloveni su hteli da budu što dalje a i Britanci su iskreno želeli da oni odu. Kairo je bio logičan izbor jer je bio bliži Jugoslaviji, tamo je takođe bila i grčka vlada a general Vilson, glavnokomandujuć i britanskih snaga za Bliski istok, koji je bio nadležan za sva pitanja istočno od zamišljene linije koja je išla sredinom Jadrana, imao je svoj štab u Kairu. Američko diplomatsko predstavništvo pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu je promenilo ambasadora Bidla ambasadorom Linkolnom MekVigom⁴²⁴, koji je već bio ambasador pri grčkoj vladi u izbeglištvu. Njegovo nominovanje je potvrdio Senat 12. novembra 1943⁴²⁵.

PRVI AMERIČKI OFICIRI ZA VEZU STIŽU U JUGOSLAVIJU

Pošto je Vašington doneo odluku da pošalje američke oficire za vezu u štabove i etnika i partizana, OSS-Kairo je preuzeo realizaciju te odluke. Napravljeno je nekoliko planova, koji su obuhvatali ne samo oficire koji su se nalazili u Kairu izvesno vreme, već i dva predstavnika OSS - Musulina i Vučinića - koji su stigli iz štaba u Vašingtonu, prvi sa posebnim zadatkom da uspostavi vezu sa etnicima a drugi sa partizanima. Njihove misije su, pak, bile otkazane. Stoga su kapetan Džordž Selvig i kapetan Melvin Benson imenovani da se priključe pukovniku Bejlju i njegovoj misiji kod Mihailovića. Pukovnik Ginter, šef OSS u Kairu, je 7. jula 1943, pisao pukovniku Bejlju:

Ovim pismom Vam predstavljam kapetana Džordža Selviga i kapetana M. Bensona. Obojica polaze odavde (iz Kaira) sutra rano ujutru kako bi se priključili Vama i Vašoj misiji. Tokom proteklih nekoliko dana informisani su u vezi zadatka koji im je dodeljen. Smatramo da su razmotrena

⁴²² *ibid.*

⁴²³ Kralj Petar, *op.cit.*

⁴²⁴ Lincoln MacVeagh

⁴²⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II.

sva pitanja koja obuhvata njihov zadatak i da e sti i do Vas sa naredbama koje e osigurati harmoni an odnos sa Vama i Vašim kolegama. Siguran sam da e Vam se pokazati kao dragocena pomo te se zahvaljujemo na mogu nosti koju ste nam pružili da sa Vama u odre enoj meri podelimo veliku ast koju ima Vaša misija.⁴²⁶

Ova misija, kao i ona koja je trebalo da ide kod partizana, je otkazana u poslednjem trenutku i odlu eno je da se etnicima pošalje Selvig, u pratnji Musulina, a Benson, u pratnji Vu ini a, partizanima. Od ovih iskrcavanja su odustalo usled lošeg vremena nad ciljnim oblastima u Jugoslaviji.

U me uvremenu, major Ijo, zapovednik sektora specijalnih operacija u OSS-Kairo, je otišao u London jula meseca, kako bi se sastao sa Donovanom. Tamo je sreo Valtera Mensfilda, kapetana pomorske jedinice i lana Donovanove pravne firme koja je pridružena OSS. Mensfild se pridružio Ijou na kasnijem putovanju u Kairo. Posle dolaska Mensfilda u Egipat, nare eno mu je da krene u samostalnu misiju etnicima. Padobranom je spušten na planinu emerno, nedaleko od Ivanjice, u Srbiji, 18. avgusta, i odatle je krenuo ka etni kom štabu.

Istovremeno, odlu eno je da se pošalje i jedno lana misija partizanima. Odabran je Benson, koji je ve boravio u Kairu izvesno vreme, i on je iskrcan rano ujutru 22. avgusta na Petrovo polje blizu Travnika u Bosni, nedaleko od Titovog štaba, koji je trebalo da bude preba en u Jajce. Tako su Mensfild i Benson postali prvi ameri ki zvani nici koji su kro ili na tlo Jugoslavije od kako su SAD zatvorile vrata svoje diplomatske misije u Jugoslaviji, u Beogradu jula 1941.

U oktobru, Musulin je stigao do dela Jugoslavije koji su držali etnici. Novembra meseca, Vu ini se pridružio partizanskom štabu u Sloveniji a Selvig je stigao do vrhovnog štaba partizana u decembru.

Dolazak ameri kih oficira za vezu u štabove Tita i Mihailovi a bilo je od velikog zna aja i vodi partizana i etni kom generalu: po prvi put od kapitulacije Jugoslavije 1941, SAD su aktivno uzele u eš e u jugoslovenskom pitanju. I jedan i drugi vo a gerile su pokušali da uti u na ameri ke oficire za vezu. Benson je odmah pozvan u Titov štab na ve eru i primljen je izuzetno srda no. Partizani su isticali svoju zabrinutost zbog pro-Mihailovi evske propagande u SAD, za koju su smatrali da mora biti potpuno obrnuta, odnosno da u SAD treba više ista i saradnju etnika sa Osovinom. Mihailovi , pak, nije imao problema sa svojim publicitetom u SAD. Ali je

⁴²⁶ arhiva autora, ljubaznoš u Džordža Selviga

hteo da skrene pažnju na svoj sve manje zadovoljavaju i odnos sa Britancima, u nadi da će SAD moći i da ubede London da bude tolerantniji prema njegovom pokretu.

Mensfeld je dodeljen Bejljevoj britanskoj misiji pri Mihailoviću a Benson Dikinovoj britanskoj misiji pri Titovom štabu. Ovaj model se nije razvijao ni kada je ustanovljena britanska misija na višem nivou, koju je predvodio brigadni general Meklejn, koji se padobranom spustio sa majorom Linom Farišom⁴²⁷ (iz armije SAD) na partizansku teritoriju 19. septembra, kao ni kada je brigadni general Armstrong spušten sa potpukovnikom Albertom Sajcom⁴²⁸, takođe iz armije SAD, na teritoriju koju su držali četnici, 24. septembra.

Ima dosta beležaka o odnosima SOE i OSS. U Jugoslaviji, obim njihovog kontakta je varirao, ne samo po komandnoj veći i po individualnoj liniji. Generalno, situacija je bila mnogo harmoničnija na partizanskoj teritoriji. Politika ove dve organizacije je tamo bila mnogo sličnija, tako da je mogućnost neslaganja bila znatno manja.

Od samog početka je bilo jasno, ipak, da su Britanci bili stariji u ovoj misiji. Oni su kontrolisali komunikaciona sredstva; sve do proleća 1944. oficiri OSS-a nisu imali sopstvene radio odašiljače. Do tada su sve američke poruke išle preko britanske mreže. Ali su se stvari jako dobro odvijale između Dikina i Bensaona, isto kao i između Bejlja i Mensfilda. Sva četvorica - i Dikin, i Benson i Bejli i Mensfeld - su u odvojenim razgovorima to potvrdili. Dikin je autoru ovog teksta rekao da ga je Tito upitao da li zna za neke američke planove o slanju novih oficira za vezu, istovremeno jasno istu i da bi partizani takav potez nedvosmisleno pozdravili. Dikin je o tome izvestio Kairo početkom meseca jula, iako je u to vreme OSS već doneo odluku da pošalje još jednog ili dvojicu američkih oficira partizanima. Benson je rekao da, iako činjenica da su zavisni od britanskih radio veza i njihovog načina rada nije naročito zadovoljavajuća, bilo bi ipak nepraktično da imaju odvojene sisteme komunikacije. I Bejli i Mensfeld su izrazili svoje kompletno zadovoljstvo zajedničkim radom na četničkoj teritoriji. Kada su Meklejn i Armstrong preuzeli britansku misiju svaki na odgovarajućoj teritoriji, stvari su se nekako ipak zakomplikovale. Meklejn i Fariš su se lično prilično dobro slagali iako je Meklejn jasno stavio do znanja da je pristup Titu moguć samo uz njegovo odobrenje. Armstrong je uradio isto, a Fariš

⁴²⁷ Linn M. Farish

⁴²⁸ Albert B. Seitz

nije imao ništa protiv. Sajc je pak, bio besan. Osim toga, Armstrong je imao neopisivo komplikovaniji zadatak u odnosima sa Mihailovičem, nego što je to imao Meklejn sa Titom.

Meklejn se prisea⁴²⁹ kako mu je u Kairu jednog dana rekao da je američki oficir trebalo da dođe u njegovu misiju. Fariš, „ogroman, kao medved nezgrapna osoba, sa prijateljskim osmehom“, je bio američki oficir koji mu je dodeljen da mu se pridruži⁴³⁰. „Zovite me Suvi“, rekao je, a Meklejn je dodao da je „takvo ime bilo u potpunosti suprotno nekome koji je izgledao tako ogromno. Pitali smo ga šta bi on mogao da radi. On je rekao da bi mogao da gradi aerodrome... To je bilo nešto, rekosmo mu, što nam u ovom trenutku najviše treba. Što pre poboljša sadašnji neudobni ulazak u Jugoslaviju, to bolje, posebno ako se radi o jednosmernom saobraćaju.“

Misije Meklejna i Armstronga su organizovane sredinom septembra na aerodromu Tokra, blizu Bengazija (Tokra je zamenila Dernu kao polaznu tačku SOE za operacije u Jugoslaviji). I dok Meklejnov avion nije imao nikakvih poteškoća da pronađe pripremljen teren za sletanje na partizanskoj teritoriji, na Armstrongovom letu je bilo više problema. Prvo, u dva dana za redom njegov avion nije uspeo da pronađe odgovarajuće signalne vatre u zonama iskrcavanja, zatim nisu mogli da uspostave kontakt, da bi 24. septembra Armstrong i Sajc konačno sleteli na određeni teritoriju⁴³¹.

Meklejn⁴³² je opisao svoj let bombarderom tipa „Halifaks“:

Unutar aviona je bilo hladno, mračno i zagušljivo, jedva da je bilo mesta da se osoba okrene... svaki pedalj prostora je bio popunjen dugim cilindrima kontejnerima koji su trebalo da budu izbačeni zajedno sa nama... avion je brzo gubio visinu. Proverili smo sigurnosne padobrane... Trebalo je da prvo iskočim ja a zatim Vivijan (potpukovnik Strit)⁴³³. „Suvi“ Fariš i (narednik) Dankan je trebalo da iskoče posle toga... Uz nagli trzaj padobran se otvorio... Zatim... udarac... i ležao sam na vlažnoj travi.

⁴²⁹ „*Eastern Approaches*“

⁴³⁰ Lin (Linn) „Suvi“ Fariš, geolog za naftna polja iz Teksasa, koji se prijavio u kanadsku vojsku po etkom rata, bio je u britanskoj armiji na Bliskom istoku kada ga je major Ijo regrutovao za rad u OSS.

⁴³¹ pismo brigadnog generala Armstronga autoru

⁴³² Meklejn, *op.cit.*

⁴³³ Vivian Street

Meklejnova misija se spustila u blizini Jajca, gde je uspostavljen Titov štab.

Sajc se seća da je u njegovoj grupi Armstrong iskoristio prvi, Sajc za njim a Armstrongov posilnik, Grin, poslednji. Spustili su se na unapred utvrđenu oblast u južnoj Srbiji, na planini Tornik blizu reke Uvac, nedaleko od Mihailovi evog štaba. Ubrzo ih je dočeka Hadson „koga su tamo zvali Marko“, Bejli i Mensfild, „mladi američki marinac koji je bio moj prethodnik, ve nekih mesec dana.“⁴³⁴ Sajc, kome se Armstrong o igledno nije dopao, opisuje ga kao „retku vrstu Engleza koji reži na sve što je američko i koji ne voli što su Amerikanci u njegovoj blizini.“

Sajc je rekao da kada je Armstrong Mihailovi u predao izvesno pismo generala Vilsona, njemu (Sajcu) nije bilo dozvoljeno ni da vidi niti da čuje sadržinu tog pisma, iako mu ga je Mihailovi kasnije pokazao. Zatim je dodao da je bio Amerikanac pri britanskoj misiji i vrlo dobro je znao da je to bio britanski šou.

Sajc je takođe primetio da su on i Mensfild tu samo da bi Jugoslovenima predstavili „idilu o Saveznicima“. Mensfildu nije bilo dopušteno da priđe blizu štaba a kada je Sajc hteo da vidi Mihailovi a, morao je da dobije odobrenje od Armstronga. Onda bi pošao i Bejli, razgovor bi se vodio na srpsko-hrvatskom a Sajc je govorio da mu nije bilo dozvoljeno da govori na francuskom.

Sajc dalje piše⁴³⁵ da su poruke koje je želeo da pošalje u OSS-Kairo prvo prolazile kroz Armstrongovu cenzuru. Posle nekoliko rasprava, Armstrongu je iz Kaira naređeno da Sajcove poruke šalje bez svojih izmena, iako mu je bilo dozvoljeno da ih pre puštanja pročitava.

Foti je izvestio⁴³⁶ da je krajem avgusta 1943. Mihailovi počeo da upotrebljava kratkotalasni radio koji je bio dovoljno jak da njegove poruke prihvate SAD. Foti je 26. avgusta primio poruku od Mihailovi a koju je presrela američka mornarica. U poruci se pominjao samo kod za poruke i talasna dužina te radio-stanice, te se tražila potvrda tih podataka. Foti je rekao da mu je zahvaljujući ljubaznosti državne i mornaričke službe bilo omogućeno da odgovori na poruku, i ubrzo je uspostavljen redovan kontakt sa Mihailovi em direktno, poznat kao „šume i planine“. Ovaj kontakt

⁴³⁴ Albert Sajc: „*Mihailovi, Hoax or Hero*“; ovde Sajc naziva Hadsona „potpukovnik Duan H. (Hadson je u mešovitoj napredovao), a o Bejlju govori kao o „puk.B.“ i Mensfildu kao „por.M.“

⁴³⁵ Sajc, *op.cit.*

⁴³⁶ Foti, *op.cit.*

je trajao sve do sredine septembra 1944. Foti je pisao da su autentici nositelji ove radio-stanice partizani pokušali da ospore ali kaže da su državne službe i službe ratne mornarice pažljivo proveravale identitet Mihailovićeve stanice. A Sajo je rekao da je po svom dolasku na teritoriju, posetio Mihailovićev komunikacioni centar, gde mu je objašnjeno da „postoji skrivena radio stanica“ u Šumadiji, koja „prima i šalje poruke za i iz Amerike“. (Šumadija - je oblast južno od Beograda, između reka Dunav i zapadne Morave.)

POSLEDICE PREDAJE ITALIJE

Italija se predala 8. septembra 1943. a taj događaj je imao ogroman uticaj na situaciju u Jugoslaviji. Tog dana više neprijateljskih vojnih snaga bilo je neravnomerno raspoređeno po italijavoj zemlji.

Partizani su preživeli Petu ofanzivu i zauzeli planine u severoistočnoj Bosni u julu. U avgustu su praktično izbacili Nemce iz pojedinih bosanskih jakih uporišta, kao što je bilo Jajce. Uoči predaje Italijana, imali su kontrolu nad otprilike jednom petinom teritorije Jugoslavije.

Etnici, koji su svoj glavni štab premestili iz Crne Gore u Srbiju u maju, su se ponovo organizovali u Crnoj Gori, pošto su je partizani napustili juna i jula meseca. Oni su kontrolisali velike delove planinske oblasti u Srbiji i Crnoj Gori. Mihailović nije se, pak, vratio u Crnu Goru.

etnaest italijanskih divizija, koje su obuhvatale približno 308.000 vojnika⁴³⁷, okupiralo je delove Slovenije, Dalmacije i Crne Gore. Nemci su bili primorani da zauzmu teritoriju koju su držali Italijani i da razoružaju italijanske trupe. Ali isto tako, to su uradili i partizani i etnici. Svi su znali da je predaja Italije veoma izvesna, ali niko nije znao kada će se ona ta no dogoditi.

Kada je vest o kapitulaciji Italije stigla do Nemaca, partizana i etnika, svi su očajnički otimali jedni od drugih, kako bi od toga imali što više koristi, širenjem teritorije i zadobijanjem oružja i ljudstva. I Tito i Mihailović su izrazili svoje ogorčenje šefovima britanskih misija što im nije na vreme javljeno šta Italija namerava da učini.

Ni Dikin ni Bejlju njihovi šefovi u Kairu nisu unapred rekli da se bliži kapitulacija. Ovu važnu vest su čuli kada je preneti putem radija i Vilson

⁴³⁷ do ovih podataka se došlo preko Odseka za istoriju pri Kancelariji zapovednika generalštaba italijanske armije.

je poslao zahtev italijanskim trupama na Balkanu da mu se pokore i da ne predaju svoje oružje Nemcima te da zajedno sa narodima Balkana stupe u borbu protiv Nemaca. Stoga su i Dikin i Bejli dobili naredbu iz Kaira da pregovaraju o predaji oružja sa najbližim italijanskim zapovednicima, s obzirom da je britanska misija, a ne Tito ili Mihailovi, rukovodila operacijama partizana i etnika. Tito je, posebno, bio veoma nezainteresovan za ovaj poziv, pitaju i Dikina kako je mislio da razoruža italijanske trupe dok su mu Nemci napredovali duž obala Dalmacije⁴³⁸.

U svakom slučaju, Dikin je (u pratnji Bensona) bio prisutan u Splitu kada je diviziju „Bergamo“ razoružavao Koča Popović i partizani a Bejli je bio prisutan kada su major Voja Lukačević i etnici prihvatili predaju divizije „Venecija“ u Beranama. Hadson i Mensfield su bili u Priboju kada je italijanski garnizon tamo podneo kapitulaciju etnicima.

Ubrzo se pokazalo da su se Italijani podelili u tri različite grupe: jedna koja nije želela da nastavi rat na bilo kojoj strani i koji su se predali uglavnom Nemcima ali i partizanima i etnicima; manji broj koji se pridružio Nemcima; i takođe manjina koja se priključila Saveznicima, što je zapravo značilo etnicima i partizanima.

U nastaloj borbi za teritoriju, partizani su u početku stekli prednost jer su delovali brzo i efikasno. U roku od samo nekoliko dana okupirali su praktično celu dalmatinsku obalu, uključujući i veća ostrva. Oni su ušli u Italiju 15. septembra, zauzimaju i provinciju Istru i planine između Trsta i Austrije. Po etkom oktobra opkolili su Zagreb i pokušali da ugrožavaju železničku prugu između Zagreba i Beograda⁴³⁹.

Dok su se partizani borili sa Nemcima za kontrolu nad Slovenijom i Dalmacijom, istovremeno su se borili i protiv etnika, koji su još jednom pokušali da ih isteraju iz Crne Gore. Sredinom oktobra 1943, partizani su iznenadili i ubili dvojicu važnih etničkih vođa, Đukanović i Stanišić, i zbrisali njihov garnizon u blizini crnogorskog grada Nikšića.

Kao posledicu italijanske predaje, partizani su oduzeli ogromne količine oružja, opreme i namirnica što im je omogućilo da oporave svoje slabo snabdevene snage i opreme novo ljudstvo koje im je sve više pristupalo, kako je sve veća teritorija dolazila pod njihovu kontrolu. I etnici su takođe nasledili italijansko naoružanje i opremu ali je njihov ulov bio mnogo manji.

⁴³⁸ Tito: „Govori i lanci“, tom VI

⁴³⁹ Erman, *op.cit.*, tom V

U me uvremenu, Nemci, koji su pove ali svoje trupe u Jugoslaviji posle pada Musolinija, gurnuli su još više jedinica u taj region ali to svakako nije bilo dovoljno da nadoknade gubitke koje su imali usled predaje Italije⁴⁴⁰. Nakon, odmah po kapitulaciji Italije, Nemci su sproveli niz operacija⁴⁴¹ koje su trajale sve do februara 1944. Njihov cilj je bio da se ponovo osvoji teritorija koju su Italijani predali, posebno jadranska obala i ostrva koja su tamo ležala. Partizani su ove operacije nazvali Šestom ofanzivom.

Erman, koji je posle konferencije u Kvebeku posetio Vašington, postao je veoma zainteresovan za mogućnost operacija na obali Dalmacije a koje su se otvorile posle predaje Italije. U memorandumu koji je poslao Ruzveltu a koji je napisan na dan italijanske kapitulacije, Erman je rekao „...bi se moglo otvoriti jednu ili dve luke... kako bismo omogućili dostavu municije i namirnica brodom... U ovom trenutku treba uložiti krajnji napor kako bi se organizovao napad na Nemce po celom Balkanskom poluostrvu kako bi mogli da obezbedimo dotok namirnica, oružja i komandi.”⁴⁴²

Erman je 20. novembra poslao memorandum britanskim zapovednicima štabova, u kome se nalazio sledeći predlog:

Zauzmite luku ili luke, uspostavite mostobrane na dalmatinskoj obali i obezbedite redovan protok namirnica partizanima. Iskoristite britansku 1. vazдушnu diviziju i sve komandose koji su na raspolaganju u Mediteranu, zajedno sa „Plugovima” (jedinicama koje su posebno obučene za rat u planinskom području) kako bi pomogli i animirali pokret otpora u Jugoslaviji i Albaniji... ustanovite vazдушnu dominaciju nad južnim Jadranom, a zadržite i pomorsku nadmoć.”⁴⁴³

Erman brani Ermana kao taktičara; iako priznaje da je Erman bio sanjar, „kada bi se suočio sa stvarnošću u vrlo dobro je video nemogućnost kampanje na Balkanu.”⁴⁴⁴ Erman kaže da je u memorandumu od 20. novembra Erman spustio svoje predloge u vezi sa Jugoslavijom na četvrto mesto a da ih je prvobitno postavio odmah pošto su britanski zapovednici dali sugestije („Ukoliko je to neophodno, možemo formirati ograničene mostobrane na

⁴⁴⁰ Vidi nemački naređnik za bitku od 7. jula, 4. oktobra i 26. decembra 1943, u *Kriegstagebuch*, tom III

⁴⁴¹ *Achse* („Osovina”), *Adler* („Orao”), *Wildsau* („Divlji vepar”), *Kugelblitz* („Vatrena lopta”) i druge.

⁴⁴² Erman, *op.cit.*

⁴⁴³ Erman, *op.cit.*

⁴⁴⁴ *ibid.*

dalmatinskoj i albanskoj obali"). Ovu rečenicu su, pak, britanski komandanti izbacili, pošto je Aleksander stavio prigovor, verovatno zbog toga što su Nemci u međuvremenu napravili velika teritorijalna napredovanja u svojoj Šestoju ofanzivi. Stoga je Čerčil prihvatio konačni predlog britanskog zapovednika koji je obuhvatao operacije na Balkanu.

Izražavajući svoja osećanja posle konferencija u Kairu i Teheranu koje su oborile sve planove o velikoj akciji na Jadranu, Čerčil je na Konferenciji Premijera Dominionu u Londonu, 3. maja 1944, mesec dana pre invazije preko La Manša, rekao da je bio spreman da prizna da je bilo po njegovom, da bi tok rata bio drugačiji. Zastupao je teoriju da Evropa odustane od jugoistoka i da se udruži sa Rusima. Ipak, dodao je Čerčil, pokazalo se nemoguće im ubediti SAD da prihvate njegov koncept. Vašington je mnogo toga uložio na invaziju na severoistoku Evrope. On lično se opirao otvaranju tog fronta 1942. i 1943. ali sada je stao iza njega. Ruski pritisak je, takođe, bio veoma oštar.

Kasnije na istom sastanku, pak, Čerčil je rekao da

... velika akcija na Balkanu nikada nije ni razmatrana. Bila je u pitanju samo pomoć komandosa i vazdušne podrške... Amerikanci su sve vreme govorili da im pripremamo baštu u Mediteranu. Odgovor je bio da smo im, za uzvrat, tu baštu ponudili sa mnogo povrata i osvežavajućeg voća. Ipak, Amerikanci su ostali veoma sumnjivi, iako su postojali veoma raznovrsni planovi za njihovo dovođenje na Balkan. Ali, to nikada ne možemo uraditi. Samo se nadam da ću biti u mogućnosti da pružim adekvatnu pomoć Titu a ovaj problem Mediterana posmatram sa istočnog vojnog gledišta."⁴⁴⁵

Trebalo bi naglasiti da je mogućnost da se Saveznici iskrcaju brinula partizanske vođe. Za razliku od Mihailovića koji bi pozdravio iskrcavanje, partizani su se toga plašili. U njihovim glavama, prisustvo američkih i britanskih trupa na jugoslovenskom tlu bi im onemogućilo da uspostave politiku hegemoniju posle rata.

Dedijer se u svom „Dnevniku“ prisećajući govora koji je Milovan Đilas održao 6. novembra 1943, kada je rekao da drugi front na Balkanu ne bi trebalo otvarati, jer se partizani sami mogu postarati za situaciju, isto kao što bi to uradili i Saveznici⁴⁴⁶.

⁴⁴⁵ *ibid.*

⁴⁴⁶ „Dnevnik“, tom II

OSS ORGANIZUJE TRANS-JADRANSKU OPERACIJU

Ubrzo posle predaje Italije, dogodilo se nešto bizarno što se u velikoj meri uticali na američko-jugoslovenske odnose. Sve to je bilo tipično balkansko.

Dva OSS oficira u Kairu, kapetan Hans Tofte i poručnik Robert Tompson, razradili su plan za pomorske operacije iz Italije u Jugoslaviju preko Jadrana. Njihovom zapovedniku, majoru Ijovu, se dopala ta ideja te je poslao Toftu i Tompsona u Alžir, da se vide sa generalom Donovanom, koji je tada bio u poseti saveznom glavnom štabu (AFHQ). General je odobrio plan i Ijovu je naredio „da krene u južnu Italiju kako bi video šta se može uraditi sa organizovanjem novih baza odakle bi buduće operacije u Jugoslaviji mogle da se započnu i da se njima rukovodi.“⁴⁴⁷

I SOE i OSS su nekoliko nedelja razmišljali o uspostavljanju većih baza na Jadrani, u Bariju ili okolini, s obzirom na velike operacione prednosti tog dela Italije. Ali bilo je tu dosta problema. Jugoslavija je bila u nadležnosti britanskog zapovednika za Bliski istok, generala Vilsona. Italija je, s druge strane, bila u nadležnosti generala Ajzenhauera, saveznog zapovednika za operacije u severnoj Africi. Sredinom jadranskog mora je išla linija demarkacije između te dve komande. U severnoj Africi, zapadni deo Libije (Tripoli) je bio pod Ajzenhauerom a istočni deo (Sirena) pod Vilsonom.

Ijov je opisao kako je trebalo zadobiti Ajzenhaureov pristanak kako bi se uspostavile baze u Italiji za operacije u Jugoslaviji. Stoga su on i Tompson⁴⁴⁸ avionom otišli do njegovog štaba u Alžiru, 4. oktobra 1943. Tamo su se sastali sa dvojicom Jugoslovena, što je bio sastanak koji je imao brojne posledice.

„Bakar“, oružani brod jugoslovenske partizanske ratne mornarice je 3. oktobra 1943. doplovio u luku Bari. Sergije Makiedo je opisao⁴⁴⁹ kako je njemu i nekolicini drugih partizanskih oficira, i muškaraca i žena, naredio da brod prevezu iz Jugoslavije, preko Jadranskog mora u Italiju „što je bilo po prvi put otkako se borimo da su članovi naše Narodnooslobodilačke vojske kroćili ili na saveznu teritoriju“.

Svrha „Operacije Bakar“ je bila da se obezbedi pomorska baza u Italiji za jugoslovenske brodove koji su napustili luku Split pre nego što su Nemci

⁴⁴⁷ L. Ijo: „Guns for Tito“

⁴⁴⁸ Ijo, koji je napisao knjigu pre završetka rata, je koristio izmišljena imena.

⁴⁴⁹ „Prva partizanska misija“

zauzeli grad 26. septembra. Osamnaest dana posle predaje Italije, Split je bio u rukama partizana. Zajedno sa brojnim ranjenicima, jevrejskim izbeglicama i nekoliko Italijana, Makiedo je krenuo za Bari bez odgovaraju ih isprava i sporim brodom, plaše i se ne samo nema kih aviona, ve i savezni kih mina.

Pošto su stigli u Bari i posle sastanka sa britanskim generalima koji su bili komandanti u gradu, Makiedo i njegov pomoćnik, Jože Poduje su poslali u Brindizi, da se sastanu sa generalom Mejsonom Mekferlejn⁴⁵⁰, zapovednikom savezničke vojne misije pri italijanskoj vladi. Mekferlejn je, pak, dvojicu Jugoslovena poslao u Alžir. Tako su se 6. oktobra Makiedo i Poduje sastali sa Ijoom i Tompsonom. Ubrzo se pokazalo da dvojica američkih oficira OSS i dvojica Jugoslovena imaju slične ideje; da se uspostavi linija snabdevanja između Italije i ostrva na Jadranu koja su tada bila u rukama partizana.

Ijoove i Makiedove knjige se dopunjuju i nadovezuju jedna na drugu u priču o fantastičnoj operaciji sprovedenoj po ličnom odobrenju generala Ajzenhauera. Peti stotine tona osnovnih namirnica je prikupljeno, natovareno na „HMS Britaniju“ i poslato u Bari, kako bi se prebacilo na „Bakar“ i druge jugoslovenske brodove koji su u međuvremenu stigli ili su bili „oslobodjeni“ od Italijana. Ijo, Makiedo, Poduje i Tompson su otišli u Bari avionom i nabavili ugljen i druge potrepštine. Ijo je pisao⁴⁵¹ kako ih je britanski vojni brod „koji je bukvalno pravljen za zadatke koje je sada trebalo da izvrši“ odveo do ostrva Vis, koje su hteli da izvide kako bi otkrili da li je ostrvo još uvek bilo u rukama partizana. Tamo ih je dočekala paljba baterija sa obale sve dok im nisu utvrdili identitet. Na Visu su dogovorene buduće isporuke materijala i namirnica koje su trebalo da stignu iz Italije.

„Bakar“ je 15. oktobra isplovio iz Barija za Vis, otvarajući tako kanal snabdevanja koji je do kraja 1943. preveo sedamdeset tovara materijala partizanima. Makiedo je pri tome rekao kako ga je Tito unapredio u vršilačku dužnost zapovednika NOV-a u Italiji - što je bio gest odobravanja, s obzirom da ga je na zadatak poslala partizanska pomorska komanda za specijalne namene, te je van svake sumnje prekoračio svoja ovlašćenja otišavši u štab Ajzenhauera.

Ijo u svojoj knjizi ne pominje da mu naredjenja koja je dobio, nisu dozvoljavala da ode u Jugoslaviju, što je on, pak, uradio. Šta više, čak se i sreo

⁴⁵⁰ F.N. Mason Macfarlane

⁴⁵¹ Ijo, *op.cit.*

sa Titom u Jajcu, gde im se na ru ku pridružio Benson, prvi Amerikanac koji je došao na partizansku teritoriju. Ijo navodi da se javio Meklejnovo misiji pre nego što se vratio na obalu. Meklejn je bio odsutan, ali Dikin je bio tamo. Na povratku, Ijo je pošao preko Livna, jer je uo da su Meklejn i Fariš tamo, ali je pronašao samo Fariša, dok je Meklejn otišao samo nekoliko sati ranije. Tada je Ijo upitao Fariša: „Kako bi bilo da odletiš do Vašingtona i tamo li no usmeno predaš izveštaj Beloj ku i i Stejt Departmentu?“⁴⁵² „To je jedini na in da se nadam da e moja pri a biti ispri ana, odgovorio je Fariš, dodaju i: „Bil Dikin i ja smo o tome razgovarali milion puta. Obojica smo pokušavali da napišemo izveštaj o našim iskustvima kako bi se ovi ljudi ovde shvatili, ali bez uspeha. Pri a je isuviše velika, isuviše komplikovana. Ona se mora ispri ati. Ona se ne može napisati.“ Ijo mu je rekao da mora uraditi obe stvari. Tada i tamo su odlu li da Fariš mora da krene sa Ijoom u Bari.

Pošto su stigli u Bari, 26. oktobra, susreli su se sa Toftom, koji je, sa Tompsonom, podržao ideju o trans-jadranskim operacijama isporuka. Ostali koji su bili u kancelariji u Bariju bili su Sterling Hajden⁴⁵³, filmski glumac⁴⁵⁴, i britanski oficir SOE koji je došao iz Kaira. Meklejn je došao nekoliko dana kasnije, tako e brodom, preko Visa. Sa njim su napravljeni sastanci u svrhu koordinacije brodskih operacija sa njegovom misijom u Jugoslaviji. Stoga je Meklejn otišao za Kairo, kako bi se sastao sa Idnom, koji se vra ao iz Moskve, gde su on, sekretar Hal i ministar inostranih poslova Molotov imali sastanak. Ijo je odleteo prema savezni kom štabu u Alžiru, gde mu je obe ano da e materijal zarobljen od Italijana prebaciti partizanima.

Slede eg dana - sada je to ve bio po etak novembra - Ijo je otišao iz Alžira za Kairo kako bi li no podneo raport pukovniku Džonu Tulminu, novom OSS zapovedniku, koji je nasledio Gintera. Tulmin je preneo Ijou da je preba en u severno-afri ki basen. Postoji dokaz da je Ijoovo prebacivanje rezultat uznemirenosti OSS njegovim putem u Jugoslaviju bez nare enja i Meklejnovim protestvovanjem štabu za Bliski istok. Ijo je video Tita bez Meklejnovog znanja, a on je bio zapovednik Misije i svi kontakti sa Titom je trebalo da idu preko njega.

Ipak, nema sumnje daje ljubomora po nacionalnoj osnovi tako e odigrala odre enu ulogu. Ve mesecima su britanski avioni padobranima iz-

⁴⁵² *ibid.*

⁴⁵³ Sterling Hayden

⁴⁵⁴ vidi njegovu knjigu „*Wanderer*“ gde koristi ime Džon Hamilton (*John Hamilton*)

bacivali pomoć partizanima. A onda, za samo nekoliko dana i skoro samo uz pomoć jednog okeana, dva ili tri Amerikanca su poslala više namirnica partizanima brodom nego što je to stotine aviona moglo da prenese.

Bila je to veoma dobro organizovana operacija sa Toftom kao zapovednikom u Bariju, Tompsonom kao izvršnim oficijerom operacije prebacivanja, poručnikom V. Elenom koji je bio zadužen za održavanje brodova i poručnikom Dž. Hamiltonom (Sterling Hajden) koji je bio zadužen za utovar i isplovljavanje brodova. Benson je bio oficijer za vezu na Visu i Hvaru, od 10. novembra, sve do 22. decembra, kada je napustio Jugoslaviju.

Ali i danas, veoma proameričkih britanskih posmatrača ima mentalni blok kada je ova operacija u pitanju. Jedan visoki britanski oficijer se konačno prisjetio da se možda punjenje brodova italijanskim oružjem vršilo u Dalmaciji, iako je morao da zna da je bilo više od 70 plovidbi pod američkom komandom i više od 6.000 tona namirnica koje su prenete preko Jadrana. Tokom istog perioda svega 125 tona pomoći je u Jugoslaviju stiglo vazdušnim putem⁴⁵⁵.

Jugosloveni su, pak, odmah prihvatili ove iznenađujuće i veoma uspješne napore pa su i Ljo, Toft, Tompson i Benson ostali veoma dobro upamćeni. Svi su odlikovani ordenjem jugoslovenske vlade vrlo brzo po završetku rata.

Već se 1. januara 1944, Josip Smolaka, koji je tada bio komesar za spoljne poslove Narodnooslobodilačkog veća, zahvalio Toftu napismeno za organizaciju prenosa tovara:

Potpuno sam uveren da je ova baza bila u mogućnosti da, zahvaljujući Vama i Vašim kolegama iz vojske SAD, nastavi uspešno da isporučuje ratni materijal i hranu u Jugoslaviju - što je bio zadatak koji je započeo pod direktnom naredbom majora Ljo. U nadi da ništa neće uticati na savršenu saradnju koja sada postoji između delegata naše vojske i predstavnika našeg velikog saveznika, Sjedinjenih Američkih Država, izražavam svoju nadu da ćete Vi i Vaši hrabri pomoćnici, kapetan Benson i poručnici Tompson, Grir i Elen, nastaviti da budete u mogućnosti da doprinosite svojim naporom konačnoj pobjedi Ujedinjenih naroda nad zajedničkim neprijateljem."⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Erman, *op.cit.*

⁴⁵⁶ arhiva autora

Ove operacije snabdevanja su u jesen 1943. imale dva značajna nusproizvoda. Prvo, hiljade bolesnih i ranjenih partizana je evakuisano u povratnim plovidbama u savezne bolnice u Italiji (njih preko 12.000 do kraja rata). Drugo, po prvi put od kako je rat počeo, partizani su došli u kontakt sa zapadnim novinarima. Danijel de Luce⁴⁵⁷, iz *Associated Pressa* je krenuo jednim od brodova koji su plovili iz Italije ka Jugoslaviji a *Tajm* je prenošio članak 18. oktobra 1943. o njegovoj hrabroj avanturi i krajnje pozitivnim utiscima koje je imao o partizanima.

FARIŠEV IZVEŠTAJ

Pošto je „Suvi“ Fariš stigao iz Jugoslavije u Bari, odmah je krenuo da piše izveštaj koji je kasnije postao i poznat kao „Farišev izveštaj“⁴⁵⁸. Ovaj izveštaj je poslat u OSS-Vašington i predat je Ruzveltu pre nego što se on ukrcao na „USS Ajova“, na svoj put ka Teheranu, na sastanak sa Staljinom. (Kopije su takođe predate preko OSS i Halu i združenom štabu). Nema sumnje da je Farišov izveštaj, zajedno sa britanskim stavom, dramatično promenio Ruzveltovo viđenje situacije u Jugoslaviji.

Sa naznakom „29. oktobra 1943. Bari“, izveštaj je adresiran na majora Luija Ijosa, OSS baza, Bari. Nosio je naslov „Preliminarni izveštaj o poseti Narodnooslobodilačkoj vojsci, Jugoslavija“.

Fariš je započeo svoj izveštaj navodima da je partizanski pokret

... od mnogo veće vojne i političke važnosti nego što se to obično misli u ostatku sveta... Komunistička partija je u teoriji jedini element u okviru partizanskog pokreta, ali je veoma aktivna, i postoje jaki dokazi da i krajnje indoktrinirani članovi partije naporno rade kako bi oblikovali strukturu ove novostvorene države, prema svojim socijalnim, političkim i ekonomskim uverenjima.

Fariš je napisao da je, kao Amerikanac, kod partizana bio primljen sa velikim oduševljenjem.

„Ne može biti nikakve sumnje“, dodaje Fariš, „da su se partizanske snage posvetile borbi protiv sila Osovine od samog početka; da su se oduvek borili protiv njih; i da se u ovom trenutku bore protiv njih, i da će se boriti

⁴⁵⁷ Daniel De Luce

⁴⁵⁸ vidi „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država, Konferencija u Kairu i Teheranu (1943.)“

protiv njih do samog kraja." Fariš se zatim osvr e na etnike i Mihailovi a, navode i da se on „plaši komunista više nego što se plaši njihovog zajedni - kog neprijatelja." Dodaje: „...da se etnici sada bore protiv partizana što je injeni ca u koju seposmatra (Fariš) li no uverio."

Fa_riš zatim skicira vojnu situaciju koja je u tom trenutku bila aktuelna: partizani su imali 180.000 vojnika pod oružjem; kontrolisali su ogromnu pla - ninsku oblast koja se protezala od granice Srbije i Crne Gore prema severo - zapadu, kroz Hercegovinu, sve do zapadne Bosne. Ostali planinski predeli u Hrvatskoj, Sloveniji, Slavoniji i Istri su tako e bili u njihovim rukama. ita - va jadranska obala, uz izuzetak glavnih morskih luka, je bila pod kontrolom partiza na, kao i gotova sva priobalna ostrva.

Faxis je od Saveznika tražio momentalnu isporuku namirnica morem i vazdiLhom, kao i ograni enu vazdušnu podršku duž obala Dalmacije. Ve - rovaov j « da bi ta vazdušna podrška imala izuzetno veliki zna aj sa moralne ta ke gledišta. U vezi sa namirnicama, smatrao je da vazdušne isporuke ni - kada n«e mogu biti toliko efikasne kao morski kanali preko Jadrana koji se moraja otvoriti. (U vreme kada je Fariš pisao svoj izveštaj takav kanal je ve bio usp ostavljen).

Fairiš završava svoj izveštaj uz zahvalnost ostalim lanovima vojne mi - sije - s virn Britantima, osim jednom (Bensonu) - iji je zapovednik bio Meklejn, za njihovu drugarsku pomo i potpunu ljubaznost i uvi avnost.

Treba napomenuti da je Fariš napisao i drugi izveštaj osam meseci ka - snije, po što su mu nadležnosti u Jugoslaviji proširene. Taj izveštaj pokazuje da su s « njegovi stavovi o partizanskom pokretu u odre enim aspektima zna ajrLo promenili, jer je do tada shvatio da su i partizani tako e pridavali manji z na aj borbi protiv Nemaca, pripremaju i se više za politi ku borbu pri kraja i rata.

Mr HAILOVI PRISTAJE DA PREDUZME D V E OPERACIJE SABOTAŽE

Ub Tzo pošto je Armstrong stigao na teritoriju pod kontrolom Mihailo - vi a, etni ki general je sebi dopustio da ga Britanci pritisnu kako bi spro - veo dve operacije sabotaže protiv Nemaca, po svoj prilici jedine dve ve e akcije j o š od jeseni 1941. Njih opisuju Sajc i Rotam, koji su i bili na licu mesta u to vreme.

Sajc je izvestio⁴⁵⁹ da je bio prisutan tokom napada etnika na Višegrad 2. oktobra 1943. Ova operacija je zaista bila veoma značajna. Ona se odnosila ne samo na značajan železni ki most preko Drine koji su zauzeli jedna nemačka i dve ustaške jedinice ve i nekoliko manjih mostova na železni koji pruži Užice-Višegrad.

Ono što se dogodilo posle toga u velikoj meri objašnjava situaciju u Jugoslaviji u to vreme. Pošto su udarili na svoje ciljeve, etnici su krenuli ka Sarajevu i ušli na partizansku teritoriju te se anti-nemačka operacija odmah pretvorila u građanski rat. Partizani su izveli kontranapad, izbacili etnike nazad i osvojili Višegrad. Zatim je „Radio Slobodna Jugoslavija“ objavio da su partizani uništili mostove na pruži Užice-Višegrad-Sarajevo. BBC je preneo tu vest na zaprepastenje Mihailovića i etnika.

Rutam je opisao⁴⁶⁰ akciju u istoj Srbiji koju su predložili Britanci a na koju su etnici pristali. Bio je to napad na tovar koji je išao Dunavom i koji se odigrao 26. oktobra 1943. Jedan Nemač je ubijen i, kaže Rotam, pedeset Srba je pobijeno kao odmazda⁴⁶¹.

Ova akcija su od Mihailovića na inile još „traženijeg ovek“, i on je bio primoran da nešto menja svoj štab. Kako je Armstrong pisao⁴⁶²: „Ukoliko bi ostao statičan, Nemci bi ga odmah pronašli i preduzeli odgovarajuće mere za likvidaciju njegove ličnosti i njegovog štaba.“

Dok je jesen odmicala, britanske isporuke pomoći etnicima, koje su se povećale po Armstrongovom dolasku, postale su ređe, da bi konačno i potpuno prestale. Oskudnu sadržinu jedne od poslednjih isporuka, 19. oktobra 1943. je opisao Martin⁴⁶³.

U isto vreme, odnosi između Mihailovića i vođa britanske misije su postajali sve hladniji. General je, pak, pokazao više pažnje da obrađuje američkim članovima misije. Sajc, koji je postajao sumnjiv prema negativnom stavu britanske politike u vezi sa Mihailovićem, tražio je dozvolu od Kaira „da proveriti vojnu snagu, mogućnosti i moral etničkih snaga i da to odmah

⁴⁵⁹ Sajc, *op.cit.*

⁴⁶⁰ Rutam, *op.cit.*

⁴⁶¹ Nemački vojni Zapovednik za Srbiju je 28. februara 1943. odnosio da za jednog ubijenog Nemca treba streljati stotinu talaca, koji je bio na snazi od jeseni 1941, smanjio na pedeset. Tekst se može pronaći u „Zborniku“, tom I.

⁴⁶² pismo autoru

⁴⁶³ Martin, *op.cit.*; „Isporuka se sastojala od 16 kanistera eksploziva, 8 britanskih pušaka, 1 nemački Mauzer sa skrivenim kundakom, 1 zaplenjeni italijanski minobacač od 2 inča. Ni za jedno oružje nije bilo municije.“

prosiedi Vašingtonu kako bi kompletno prezentovao svoje nalaze i preporuke..."⁴⁶⁴ Pošto nije dobio nikakav odgovor, on je ipak 6. novembra 1943. krenuo u obilazak etni ke teritorije. Bio je u pratnji Hadsona, Mensfilda, jugoslovenskog oficira - kapetana Borislava Todorovi a, koji je došao kod Mihailovi a iz Kaira septembra 1943, i etiri jugoslovenska bolni ara. U svojoj knjizi, Sajc opisuje to putovanje sa puno detalja. Gde god da je došao, etni ki komandanti su ga uveravali daje njihov jedini zadatak borba protiv Nemaca ali su se bunili jer nemaju dovoljno oružja te da su pod stalnim napadama partizana ili drugih anti- etni kih jugoslovenskih elemenata, kao što su ustaše.

U me uvremenu, i tre i Amerikanac je spušten na etni ku teritoriju. Bio je to poru nik Musulin, koji je odabaran da ide u Jugoslaviju nekoliko meseci ranije. On se pridružio Sajcu i Mensfildu 25. novembra 1943, kod Konjuše, blizu Gornjeg Milanovca, na ve eri za dan zahvalnosti. Sajc je opisao⁴⁶⁵ kako je Mihailovi Amerikancima tog dana ukazao veliku ast, tako što je organizovao da se upali jedanaest velikih slova „A" na brdima oko njihovog logora.

Deset dana ranije Mihailovi je poslao poruku komandantu 15. ameri ke vazdušne ete u Italiji, u kojoj je pominjao svoju nameru da proslavi dan zahvalnosti na odgovaraju i na in. Pozvao je 15. vazdušnu etu da preleti nad pojedinim delovima etni ke teritorije u Jugoslaviji kako bi pokazali solidarnost. Nekako, ova poruka nije stigla pre jutra 25. a tada je ve bilo kasno da se takav let organizuje. Mihailovi i njegove pristalice koji nisu znali da poruka nije stigla na vreme bili su vidno razo arani⁴⁶⁶.

Decembra meseca, Sajcova grupa se pomerila na jug, u Sandžak, dok su Mihailovi , Armstrong, Bejli i Musulin ostali severno od reke Zapadne Morave. Na Boži 1943, Sajc je odluo da pristupi britanskoj družini koja je trebalo da pre e na partizansku teriotoriju, nadaju i se da e odatle biti evakuisani u Italiju. Tada mu još uvek od Mihailovi a nisu stigla odre ena pisma za koja je Mihailovi tražio da ih prosledi ameri kim vlastima pa je zamolio Mensfilda da ostane i sa eka da pisma stignu. Sajc je napisao da je Mihailovi u poslao pismo u kome objašnjava „da mu je to bila dužnost a verovatno da su pisma ve i pošla ka meni."⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Sajc, *op.cit.*

⁴⁶⁵ *ibid.*

⁴⁶⁶ Martin, *op.cit.*

⁴⁶⁷ *ibid.*

U pratnji Hadsona, Sajc se priključio grupi Britanaca, koju su činili dva britanska oficira za vezu kao i dva britanska vojnika odbegla iz zarobljeničtva. Ova grupa je krajem decembra napustila Srbiju i prešla na partizansku teritoriju. Tamo su dobro primljeni, iako Sajc nije bio oduševljen što su partizani, pošto su tvrdili da su uhvatili četnike koji su ih napali, odbili da ih proglašavaju zarobljenicima. Sajc veoma jasno implicira da sumnja da je uopšte bilo takvih zarobljenika. U štabu u Kolašinu, general Peko Dapčević, jedan od partizanskih komandanata u Crnoj Gori, on i Hadson bili su na vešeri, kojoj su takođe prisustvovali i britanski major i američki pomorski oficir koji je bio pridružen Dapčevićevom štabu.

Pošto su se zadržali šest nedelja, usled problema u komunikaciji, Sajc je konačno otišao savezničkim avionom sa aerodroma koji je bio u rukama partizana, blizu Berana, 15. marta 1944, zajedno sa Hadsonom, koji je do tog trenutka proveo tačno dve ipo godine u okupiranoj Jugoslaviji.

U međuvremenu su Mensfeld i Todorovi, koji su uzaludno već tri nedelje čekali Mihailovičeva pisma, takođe otišli na jug. Isto je učinio i Bešli, koji je napustio Mihailovičev štab 5. januara, sa ciljem da stigne do obale i da se evakuiše u Italiju. Njemu se ubrzo pridružio i major Lukačević.

Te dve grupe su odvojeno pešačile ka obali, izbegavajući i Nemce i partizane. U Priboju, Mensfeld je konačno primio Mihailovičeva pisma od Ostojića, te se ubrzo Mensfeldova i Todorovičeva grupa pridružila Bešliju i Lukačeviću. Zajedno su došli do Cavtata, blizu Dubrovnika, 29. januara. Bešlijev radio odašiljač je ponovo radio te je tako kapetan Lofts, oficir za vezu koji je spušten Mihailoviču još sa Hadsonom, septembra 1942. a koji je sada bio sa Bešlijem, ponovo uspostavio kontakt sa Kairom. Sklopljen je dogovor da ih britanska topovnjača sve pokupi, ali je loše vreme odložilo njihov odlazak za dve nedelje. Konačno su 15. februara prebačeni u Bari da bi 3. marta stigli u Kairo, što je bilo praktično nekoliko nedelja pre Sajca i Hadsona, iako su oni krenuli mnogo ranije.

Glavni štab za Bliski istok je 29. novembra poslao poruku britanskoj vojnoj misiji pri Mihailoviču sa pitanjem kakva bi po njihovoj proceni bila reakcija lokalnih zapovednika ukoliko bi se Mihailovič smenio i da li je iko od njih dobio naređenje od Mihailoviča da sarađuje sa silama Osovine⁴⁶⁸. Rutam je pisao da su oni i njegove britanske kolege bili šokirani ovim pitanjem „s obzirom da nije bilo nikakvih sugestija o saradnji sa Osovinom niti je bilo kome od nas padalo napamet da bi Mihailovič trebalo smeniti." Ovo je iznenađujuće

⁴⁶⁸ Rutam, *op.cit.*

ju a tvrdnja, jer su prije o saradnji Mihailovića, barem sa Italijanima ve neko vreme kružile u SOE-Kairo, u vreme kada je Rutam krenuo za Jugoslaviju, maja 1943. S druge strane, nema sumnje da Rutam nije uoio nikakvu saradnju sa Osovinom jer se on nalazio u istojnoj Srbiji, koju su okupirali Nemci i gde, sve do novembra 1943, nije sklopljen nikakav dogovor.

Ono što je najavljivalo skore etni ke dogovore sa Nemcima može se videti direktno kod nema kog specijalnog izaslanika za jugoistoku evropu, Hermana Nojbahera⁴⁶⁹, koji je imao veliki uticaj na situaciju u Jugoslaviji pošto je imenovan avgusta 1943. Li no je 29. oktobra izvestio Hitlera o rastu ojoj pretnji koju predstavlja Tito pa je ve slede eg dana od nema kog ministarstva spoljnih poslova dobio instrukcije da „zapo ne pregovore sa lokalnim pobunjenicima, ukoliko se za to ukaže prilika.”⁴⁷⁰ Tako je u jesen 1943. nema ko vodstvo po prvi put pokušalo da do e do nekakvog dogovora sa etnicima.

Nemci su shvatili da je opasnost od partizana rasla iz dana u dan a da ta injenica podjednako smeta i etnicima. Isti u i da je nepotreban teret boriti se istovremeno i protiv etnika i protiv partizana, ona nema ka struja koja je zagovarala neku vrstu sporazuma sa etnicima je kona no prevagnula, iako su ak i oni bili svesni injenice da je Mihailović i dalje bio anti-nemaki raspoložen i da se nadao i verovao da e Saveznici pobediti.

U prve dve nedelje novembra, izneto je nekoliko predloga etni kim jedinicama, mada ne direktno Mihailoviću, te je 19. novembra sklopljen i prvi sporazum o nenapadanju izme u nema ke komande u Srbiji i etni kog štaba br.148⁴⁷¹. Uz to je išlo i nekoliko pojedina nih dogovora sa etni kim zapovednicima, tako da su do kraja novembra Nemci „neutralizovali” trojicu važnih etni kih vo a, Nikolu Kalabića, Dragutina Keserovića i Voju Lukevića⁴⁷² (to je onaj isti Luka evi koji je januara 1944. otišao sa Bejljem na jug). Sporazum je obuhvatao i prestanak neprijateljstva etnika prema Nedi evom režimu.

Ni britanski ni ameri ki oficiri za vezu nisu mogli ni da naslute ovakvu vrstu razumevanja izme u lokalnih etni kih komandanata i nema kih vlasti.

⁴⁶⁹ Hermann Neubacher

⁴⁷⁰ „Kriegstagebuch”, tom III

⁴⁷¹ ibid. Nema ki Zapovednikza Srbiju, general H. Felber (H.G.Felber), koji je nasledio Badera, imao je titulu Vojnog zapovednika za jugoistok i pot injen Glavnokomanduju em za jugoistok, feldmaršalu Fon Vajhsu

⁴⁷² H.Nojbaher: „Sonderauftrag Südost”

Postoji sumnja da je Mihailovi ipak znao za sve ovo, da je to odobrio kao „manje od dva zla“ i da je ovom prilikom ostao u pozadini dogovora kako bi otvoreno mogao da i dalje ispoljava svoj anti-nemački stav, dok se pritajeno nadao da će mu to doneti prednost u ostvarivanju njegovog glavnog cilja - da pobedi partizane.

Postoje opravdani razlozi da verujemo da je prolaz Bejlijevoj grupi ka obali kroz teritoriju koju su držali Nemci bio olakšan razumevanjem između Lukačevića i Nemaca - u jednom od gradova usput, njega je nemački zapovednik čak pozvao na večeru, iako ovaj to nije prihvatio⁴⁷³. Rekao je Bejliju, Mensfeldu i Todoroviću da se predstavio kao pristalica Nedića.

MOSKOVSKA KONFERENCIJA MINISTARA SPOLJNIH POSLOVA

Pre Moskovske konferencije ministara spoljnih poslova SAD, Britanije i SSSR (19 - 30. oktobra), američka delegacija se sastala sa Ruzveltom 5. oktobra 1943, kako bi razmotrila pitanja koja bi mogla da se postave na toj konferenciji. Tokom tog sastanka, Predsednik je izjavio da nije bio siguran da se Jugoslavija može ponovo stvoriti posle rata, kao jedinstvena zemlja. Hrvatska bi mogla da bude odvojena od Srbije, mislio je Predsednik⁴⁷⁴.

Tako je oktobra 1943, Ruzvelt još uvek naginjao ka restauriranju Srbije kao nezavisne celine. Hrvatska, kako je očigledno smatrao, nije imala ništa zajedničko sa Srbijom i zbog svoje sumnjive prošlosti, posebno posle 1941, trebalo je staviti pod starateljstvo posle rata.

Tito je 2. oktobra poslao poruku Moskvi u kojoj je stajalo:

U vezi sa pripremama za konferenciju predstavnika SSSR-a, Britanije i Amerike, verovatno je da će biti postavljeno i pitanje Jugoslavije.

S tim u vezi molim vas da sovjetsku Vladu obavestite o sledećem:

Antifašističke vojske i partizanskih jedinica Jugoslavije i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih jedinica Jugoslavije su me ovlastili da vam prenesem:

Prvo, ne priznajemo ni jugoslovensku Vladu niti kralja u inostranstvu jer su oni dve i po godine podržavali saradnju sa neprijateljem i izdaj-

⁴⁷³ „Knjiga o Draži“, tom I

⁴⁷⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II.

nika Dražu Mihailovi a te tako snose potpunu odgovornost za izdaju naroda Jugoslavije.

Drugo, ne ćemo im dozvoliti povratak u zemlju jer bi to značilo građanski rat.

Treće, obrađujemo vam se u ime velike većine naroda, koji želi demokratsku republiku na bazi narodnooslobodilačkih komiteta.

Četvrto, jedina legalna vlada naroda u ovom trenutku su narodnooslobodilački komiteti na kojima se nalazi antifašističke vođe.

S ovim u vezi ćemo izdati i saopštenje britanskoj Misiji koja je pri našem štabu.

Britanski general (Meklejn) nas je već obavestio da britanska Vlada neće insistirati na podršci Kralju i jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu.⁴⁷⁵

Meklejn navodi⁴⁷⁶ da je Titu rekao da britanska vlada nema nameru da pokušava da nametne bilo koju vladu jugoslovenskom narodu protiv njegove volje; budući i oblik vladavine je bio pitanje o kome će oni sami doneti odluku.

Dedijer izveštava da sovjetska vlada nije unela Titovo saopštenje u agendu Konferencije ministara spoljnih poslova u Moskvi.

Na svom putu ka Moskvi, Idn je posetio Kairo i razgovarao sa kraljem Petrom i jugoslovenskim ministrom inostranih poslova, Purićem. Kralj Petar je citirao Idna rečima da su britanske namere bile „potpuno slobodna Jugoslavija i njegov (kraljev) povratak na presto.“⁴⁷⁷ Istovremeno, prema rečima Kralja Petra, Idn je govorio o Mihailovićevoj „pasivnom otporu“, koji je po njemu da li i na „saradnju sa neprijateljem.“ Kralj Petar je takođe pomenuo da je, tokom razgovora sa Idnom, jugoslovenska vlada po prvi put saznala da postoji Meklejnova misija pri Titovom štabu pa su se o egledno obojica, i Idn i Purić, prilikom uzbudili tokom ovog razgovora.

Jugoslavija je pomenuta barem u dva navrata tokom Moskovske konferencije. Prvi put je poručio general Ismaj, zapovednik britanskog ministarstva odbrane, rekao da će „operacije na Balkanu biti ograničene na snabdevanje patriotskih snaga iz vazduha i putem morskog transporta, na manje komandoske grupe kao i na bombardovanje strateških ciljeva.“ On je izvestio o odlukama sa konferencije u Kvebeku.

⁴⁷⁵ Dedijer: „Tito“

⁴⁷⁶ „Disputed Barricade“

⁴⁷⁷ Kralj Petar, *op.cit.*

Jugoslavija je tako e bila na dnevnom redu 23. oktobra kada je Idn pro itao saopštenje u vezi sa britanskim stavom prema pokretu otpora u Jugoslaviji. Reкао je da je dugoro na želja britanske Vlade da vidi Jugoslaviju obnovljenu i ponovo slobodnu i nezavisnu. Dodao je da su Britanci bili u kontaktu sa obe grupe pokreta otpora u Jugoslaviji - i sa Mihailovi em i sa partizanima. Kada je prolazio kroz Kairo, na svom putu ka Moskvi, razgovarao je sa kraljem Petrom i jugoslovenskom Vladom o britanskom stavu prema Mihailovi u i rekao da je glavna želja šefa britanske vlade bila da se on aktivno uklju i u operacije protiv zajedni kog neprijatelja, Nema ke i Bugarske. Podvukao je Kralju dve operacije za koje bi Britanci voleli da vide da ih je Mihailovi preduzeo - uništenje borskog rudnika bakra blizu Zaje ara i presecanje strateški važne železni ke linije izme u Beograda i Niša. Kralj Petar je obe ao da, ako je mogu e posti i zajedni ku politiku prema Jugoslaviji na Moskovskoj konferenciji, odmah e poslati nare enja Mihailovi u da sprovede u delo ove operacije za koje je verovao da poseduje odgovaraju e snage.

Idn je nastavio re ima da je Kralju moralo biti savršeno jasno da ukoliko se ove naredbe ne izvrše, britanska vlada e preispitati svoj stav prema Mihailovi u i pitanje slanja dalje pomo i njemu. Idn je dodao da su Britanci nastavili da šalju pomo partizanima iz vazduha i nadao se e uskoro mnogo ve a pomo mo i da bude poslata brodom, preko Jadrana. Zatim je naglasio predloge oko ujedinjenja dve frakcije u zajedni koj borbi protiv Nemaca kao i da u budu nosti treba da prestanu da se bore jedna protiv druge. Reкао je da misli da je to mogu e, s obzirom da sprovede operacije na razli tim geografskim lokalitetima.

Hai je rekao da on nema šta da doda Idnovoј izjavi a Molotov je predložio da to pitanje treba odložiti⁴⁷⁸.

Idn je insistirao da je britanska namera bila da pomogne gerilskim grupama u njihovoj borbi protiv nema kih okupacionih snaga i da, kad god je to mogu e, spre i ove grupe da se bore jedna protiv druge.

U tom trenutku Hai se okrenuo generalu Džonu Dinu⁴⁷⁹, šefu vojne misije SAD u Sovjetskom Savezu, koji je rekao da je ameri ki štab smatrao da postoji velika prilika na Balkanu, posebno tokom zimskih meseci, da se poja a sabotaza i ometanje kako bi se umanjila snaga nema ke vojske. Reкао je da OSS poseduje opremu i obu eni personal da sprovede ove ak-

⁴⁷⁸ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država“, (1943.), tom II.

⁴⁷⁹ John R. Deane

ktivnosti i da je bio spreman da se probije u tu oblast vazduhom ili na neki drugi na in. Dodao je da su se ameri ke vojne vlasti nadale da e to mo i da se dogovori sa sovjetskom vladom i želeo je da ih ubedi da je svrha ovih operacija isto vojna.

Molotov je pitao da li bi bilo mogu e da se do e do jasnije slike o operacijama o kojima je re . Din je odgovorio da je to malo teže, jer su sve te operacije uglavnom bile predmet trenutka, ali da je OSS uradio veoma vredan posao u drugim zemljama. Time je završena rasprava o Jugoslaviji na Moskovskoj konferenciji.

Sovjetska pozicija o Jugoslaviji nikada nije bila najjasnija, iako je sovjetska vlada izdala saopštenje o „Budnosti Poljske i dunavskih i balkanskih zemalja, uklju uju i i pitanje federacija“, u kome upozorava da se ne donose preuranjene političke odluke u vezi sa svim ovim zemljama. Posebno, izraženo je mišljenje da „ni jedna postoje a vlada u egzilu niti vlade koje bi se ustanovile odmah po sklapanju mira pod uslovima koji još uvek nisu potpuno normalni, ne e biti u mogu nosti da u potpunosti obezbedi izraz prave volje i stalnih aspiracija svog naroda.“⁴⁸⁰

er il je rekao da je na sastanku od 23. oktobra, Idn „prijateljski i pošteno izvestio o našem stavu, u nadi da e se obezbediti zajedni ka savezni ka politika prema Jugoslaviji, ali da Rusi nisu iskazali nikakvu želju bilo da prihvate informaciju bilo da rasprave plan delovanja.“⁴⁸¹

Idn je napisao⁴⁸² da se nada da „bi rezultat konferencije mogao da bude da se dva pokreta savetuju da izbegavaju me usobne konflikte. G.Molotov nije imao nikakav momentalni odgovor a g.Hal me nije podržao. Odlu io sam da to isto pitanje ponovo postavim Molotovu kasnije.“

Idn je tako e pomenuo i privatni razgovor sa Molotovim, „uz Halov pristanak“, u kome je rekao sovjetskom ministru spoljnih poslova da su Britanci pritiskali etnike da ne preduzimaju akcije protiv partizana i tražio od njega da Rusi savetuju partizanima da ni oni ne preduzimaju akcije protiv etnika. „Molotov je rekao da njegova vlada ima malo kontakta sa partizanima i da bi voleli da tamo pošalju svoju misiju“, piše Idn, dodaju i: „Ona bi bila u kontaktu sa britanskom misijom i mogla bi da radi na teritoriji koju kontrolišu Britanci. Pozdravio sam ovu ideju misle i da je bolje da ruska misija bude u kontaktu sa našim ljudima, nego da rade sami.“ Idn je preki-

⁴⁸⁰ *ibid.*

⁴⁸¹ er il, *op.cit.*

⁴⁸² „*The Reckoning*“

nuo svoj povratak iz Moskve, ponovo došavši u Kairo, gde je, prema kralju Petru⁴⁸³, rekao Jugoslovenima da su Rusi predložili slanje svoje misije Titu.

Idn se takode sreo sa Meklejn, koji je stigao u Kairo iz Jugoslavije kako bi predao pismeni izveštaj Forin Ofisu. Meklejnu je Idn rekao da e se posle Moskovske konferencije ministara spoljnih poslova, uskoro održati još jedan sastanak na nivou šefova vlada i da je njegov izveštaj prosle en er ilu pre te konferencije.

Bukvalno, (piše Meklejn), ponavljam svoje glavne zaključke: da je partizanski pokret od bezgranično ve eg zna aja nego što se to generalno smatra van Jugoslavije; da je on definitivno pod vodstvom komunista i da je snažno orijentisan ka Moskvi; da je kao pokret otpora veoma efikasan a da se ta efikasnost može i zna ajno poboljšati savezni kom pomou; i da e, pružali im mi pomo ili ne, Tito i njegovi sledbenici, imati odlučuju i uticaj u Jugoslaviji posle oslobo enja.⁴⁸⁴

Posle Halovog povratka u Vašington, sreo se sa jugoslovenskim ambasadorom 19. novembra i, prema Foti u⁴⁸⁵, rekao je da su svi sporazumi koji su postignuti u Moskvi zasnovani na principima Atlantske povelje, što je omogu avalo suverenitet svake države, ve e ili manje. Tako e je rekao Foti u da stvaranje zona interesa nikada nije bilo pomenuto u Moskvi i da bi se on tome snažno usprotivio jer bi to nedvosmilseno dovelo do novih frakcija i novih sukoba.

⁴⁸³ Kralj Petar, *op.cit.*

⁴⁸⁴ „*Eastern Approaches*”

⁴⁸⁵ Foti , *op.cit.*

8.

PRVA PARTIZANSKA VOJNA MISIJA KA ZAPADU - KONGRES U JAJCU

Pre nego što je Meklejn po prvi put napustio Jugoslaviju, krajem oktobra 1943, Tito je izrazio želju da pošalje partizansku vojnu misiju pod vodstvom Ive Lole Ribara (sina doktora Ivana Ribara) u Vilsonov štab. Kada je Meklejn sa Vilsonom razgovarao o tome novembra meseca, ovaj se složio. Pista na Glamo u, u Bosni, je bila spremna a za tu misiju je na raspolaganju bio zarobljeni nemački avion. Ipak, nemački Šesta ofanziva je bila u punom zamahu i bombaški napad je ubio Ribara i uništio avion. Dva britanska oficira, major Robin Vetrli⁴⁸⁶ i kapetan Donald Najt⁴⁸⁷ su poginuli u tom istom napadu. Stoga je odlučeno da se pošalje britanski avion sa Meklejnem u njemu. Bio je to prvi saveznički avion koji je sleteo na tie ratom razorene Jugoslavije. Stigao je 3. decembra 1943, kako bi pokupio Vladimira Velebita, skoro postavljenog zapovednika partizanske vojne misije Bila Dikina, Antonija Hantera⁴⁸⁸, koji se spustio padobranom u Hrvatsku u maju; dva ranjena partizanska lidera, Miloja Milojevića i Milentija Popovića, kao i zarobljenog nemačkog vojnog obaveštajnog oficira. Meklejn se vratio u severnu Afriku istim avionom. Posle zaustavljanja u Brindiziju, grupa je produžila ka Aleksandriji. Prema Vilsonu, Velebitova misija nije stigla do Kaira jer je tamo bio Kralj Petar i Kraljevska Jugoslovenska Vlada.

Vladimir Dedijer, koji je zadobio ranu na glavi koja se kasnije inficirala, napustio je partizanski štab 10. novembra u pratnji dva britanska oficira. Oni su imali riskantno putovanje, prvo na ostrvo Hvar a zatim britanskim torpednim lancem za Bari. Odatle je otišao za Kairo, gde je stigao 26. no-

⁴⁸⁶ Robin Whetherly

⁴⁸⁷ Donald Knight

⁴⁸⁸ Anthony Hunter

vembra i odmah je operisan u britanskoj bolnici⁴⁸⁹. Posle operavka postao je član Velebitove misije.

Pre nego što je Velebit otišao u štab za Bliski istok, u Jajcu, u Bosni, 29. novembra 1943. se dogodio politički događaj od najvećeg značaja. Iako su partizani bili pod Šestom nemačkom ofanzivom, u Titovim mislima je, kao i kod ostalih vođa pokreta, bilo buduće političko uređenje Jugoslavije. Kao produžetak zasedanja u Bihaću, koje je godinu ranije konstituisalo AVNOJ (Antifašističko Veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije, sa doktorom Ribarom, kao predsednikom) ovo drugo zasedanje AVNOJ-a bilo je mnogo brojnije. Bila su prisutna stotinu četrdeset i dva delegata, među kojima i sam Dikin, kao predstavnik britanske misije (Meklejn i Fariš su bili van zemlje a Benson na Visu). U dugačkom govoru, Tito se osvrnuo na partizanske borbe i objavio da je došlo vreme da se AVNOJ transformiše iz opšteg političkog u najviše zakonodavno telo kao i da je pravi trenutak za stvaranje Nacionalnog Komiteta Oslobođenja Jugoslavije, kao privremene Vlade.

Iako Titovi odnosi sa Sovjetskim Savezom tokom 1943. nisu bili u potpunosti izglasnjeni, u svom govoru⁴⁹⁰ nije pominjao nikakve trzavice među njima, niti odsustvo sovjetske podrške. Upravo suprotno, govor je sadržavao bezrezervnu pohvalu Sovjetskom Savezu. Tito je celokupno poboljšanje ratne situacije u potpunosti pripisao Crvenoj Armiji: „Kao rezultat događaja van naše zemlje, odnosno kao rezultat pobeda Crvene Armije... stvoreni su uslovi za pobeđu Saveznika, Britanaca i Amerikanaca u Africi, stvoreni su uslovi za iskrcavanje Saveznika... u Italiju, kao i za kapitulaciju Hitlerovog glavnog saveznika, fašističke Italije.”

Vođa partizana je pohvalio materijalnu pomoć koju su dopremili Britanci i Amerikanci, iako je osudio „gostoprimstvo” koje je Jugoslovenska vlada u izbeglištvu dobila od zemalja Saveznika. Pozdravio je prisustvo britanskih i američkih oficira za vezu u svom štabu i izjavio da „su napravljeni planovi da i predstavnici Sovjetskog Saveza dođu”. Rekao je da „je želja celog našeg naroda... da se što pre uspostavi kontakt sa tom velikom bratskom zemljom, u koju narodi Jugoslavije imaju veliko poverenje, obeležavaju i je kao svog najvećeg zaštitnika.” Tito je završio svoj govor pozivom na stvaranje slobodne i istinski demokratske federalne Jugoslavije.

Drugo Zasedanje AVNOJ-a je dovelo do prenosa vlasti sa Kraljevske jugoslovenske Vlade u izbeglištvu na sedamnaestogodišnji Narodni Komitet

⁴⁸⁹ Dedijer: „Dnevnik”, tom II, tom III

⁴⁹⁰ „*The Essential Tito*” navodi citirani tekst govora

Oslobo enja⁴⁹¹, gde je Tito imao ulogu premijera i ministra odbrane; do proterivanja kralja Petra iz Jugoslavije sve dok jugoslovenski narod ne bude u prilici da slobodno i samostalno odlu i kakvu vrstu vlasti želi; i do imenovanja Tita kao jugoslovenskog Maršala. Ovo je bilo po prvi put da su partizani otkrili Titovo pravo ime - Josip Broz. AVNOJ je tako e odlu io da uputi molbu Vladi SAD da zamrzne jugoslovenske rezerve zlata u Sjedinjenim Državama koje su ostale na raspolaganju Vladi u izbeglištvu⁴⁹². Sve ovo se odigralo istoga dana kada se o pitanju Jugoslavije razmatralo u Teheranu, na sastanku ameri kih, britanskih i sovjetskih lidera.

KONFERENCIJA U TEHERANU

U vreme dok je Ruzvelt bio na ameri kom ratnom brodu „Ajova" koji je plovio ka Oranu, 15. novembra 1943. je ameri kom združenom štabu predao dokument u vezi sa strategijom Saveznika na Balkanu i oblasti isto -nog Mediterana. Ovaj dokument, koji je trebalo dostaviti Kombinovanom (ameri ko-britanskom) štabu bio je zasnovan na odlukama konferencije u Kvebeku, avgusta 1943. i ponovo je pozivao na ograni ene aktivnosti Saveznika u tom podru ju kako bi se sa mora i iz vazduha izvršilo snabdevanje balkanskih gerilaca, kao i na manje akcije komandosa i bombardovanje vitalnih strateških ciljeva. Razlozi koji su navedeni za ovakvo ograni eno dejstvo su „to što je pristup evropskoj tvr avi preko oblasti Balkana i isto -nog Mediterana veoma nepovoljan za ve e vojne operacije, usled terena i teško a u komunikaciji", kao i da bi „primena naše dogovorene strategije za poraz Nema ke podrazumevala sva raspoloživa sredstva."⁴⁹³

Borave i i dalje na brodu „Ajova", Predsednik je održao sastanak sa združenim štabom 19. novembra 1943, na kome je trebalo da se utvrdi plan za nastupaju u konferenciju sa Staljinom i er ilom. S tim u vezi pojavilo se pitanje „politike SAD o neu estvovanju u operacijma u isto nom u Mediteranu i oblasti Balkana." Predsednik je rekao da bi SAD trebalo da obrate pažnju na sovjetski stav po tom pitanju.⁴⁹⁴ General Maršal, o igledno nestrpljiv zbog Britanaca, izjavio je: „Ovo pitanje Balkana moramo da raš i-stimo." Zatim je dodao: „Ne verujemo da je Balkan nama neophodan. Pre-

⁴⁹¹ NKOJ - Nacionalni komitet Oslobo enja Jugoslavije (*prim. prev.*)

⁴⁹² Dedijer: „Tito"

⁴⁹³ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država - Kairo i Teheran"

⁴⁹⁴ *ibid.*

dužimanje operacija u ovoj oblasti i rezultirati prolongiranjem rata kao i produžetkom borbi na Pacifiku. U ovom trenutku u Engleskoj imamo preko milion tona namirnica za „istovar“ (što je šifrovan naziv za invaziju preko kanala). Bilo bi kontraproduktivno da se preduzmu akcije na Balkanu i da se materijalno prolongira rat“. Maršal je mislio da bi Britanci možda hteli da odustanu od invazije na La Manšu „kako bi sproveli operacije u zemlji gde prakti no nema nikakve komunikacije.“

Pošto je Predsednik stigao u Kairo, združeni štab je pozvao ameri kog ambasadora u Britaniji, Vinanta, kako bi ih izvestio o najnovijim saznanjima o britanskim strateškim planovima. Vinant je rekao da smatra da su Britanci spremni da u potpunosti uposle pokret otpora koji bi se mogao razviti me u „neorganizovanim snagama na Balkanu.“⁴⁹⁵

U Kairu su, tako e, 23. novembra razgovor imali i ameri ki ambasador u Sovjetskom Savezu, Averel Hariman⁴⁹⁶ i zamenik sovjetskog ministra odbrane Višinski, u kome je Hariman upitao Višinskog da li ima nekih novijih vesti o Mihailovi u. Višinski je odgovorio negativno. Hariman je rekao da ni on ništa ne zna ali da je vreme da se Mihailovi u saopšti „da može da pokupi gliste i ide na pecanje.“⁴⁹⁷ Višinski se složio i dodao da, što se njega ti e, Mihailovi do sada ne da nije bio koristan u vo enju ratnih operacija ve da je ak bio i štetan po tok rata.

Slede eg dana, 24. novembra, Kombinovani štab se sastao sa Ruzveltom i er ilom. Beleške sa tog sastanka⁴⁹⁸ navode da je er il rekao „da je žalosna injenica da bukvalno niti jedna namirnica nije isporu ena morem za 220.000 Titovih sledbenika“. (er il o igledno nije znao za operaciju OSS preko Jadrana.)

Premijer je naglasio da

su ovi stameni borci zadržavali onoliko Nemaca u Jugoslaviji koliko i kombinovane anglo-ameri ke snage u Italiji, južno od Rima. Nemci su malo zbunjeni posle kapitulacije Italije i patriote su zauzele kontrolu velikih delova na obali Jadrana. Mi, pak, nismo sagledali zna aj prilike koja nam se ukazala. Nemci su se opopravili i polagano po eli da izbacuju partizane. Glavni razlog za ovo bio je vešta ka linija razgrani enja odgovornosti koja je išla preko Balkana. S jedne strane, odgovornost za

⁴⁹⁵ *ibid.*

⁴⁹⁶ W.Averell Harriman

⁴⁹⁷ *ibid.*

⁴⁹⁸ *ibid.*

operacije ovde leži u Komandi za Bliski istok ali oni nisu imali dovoljno trupa. S druge strane, General Ajzenhauer je imao dovoljno trupa ali nije bio nadležan za tu oblast. Uzimaju i u obzir da su nam partizani i patriote⁴⁹⁹ podarili toliko veliku pomoć da nas to praktično ništa nije koštalo, bilo bi od velikog značaja ubediti ih da se njihov otpor podržava i da ne sme klonuti.

Dalje beleške navode i američkih stav da

ne treba slati nikakve regularne trupe u Jugoslaviju. Sve što nam je potrebno je velikodušan paket namirnica, vazдушna podrška, nekoliko komandosa. Ovakav korak koji bismo preduzeli u pomoć patriotama nas ne bi doveo u prevelike buduće obaveze prema njima. Konačno, kada postignemo svoje ciljeve u Italiji, doći će vreme da donesemo odluku da li ćemo krenuti levo ili desno.

Ono što je američki imao na umu bila je kampanja u južnoj Francuskoj ili u severnoj Jugoslaviji.

Ruzvelt je, prema beleškama sa ovog sastanka, istakao da će Rusi veoma brzo doći do granica Rumunije i da bi u Teheranu mogli da postavljaju pitanje „šta mi nameravamo da uradimo po tom pitanju. Mogli bi da predlože spajanje našeg desnog i njihovog levog krila. Moramo za to imati spreman odgovor. Rusi bi mogli da predlože da krenemo sa operacijama na severnom Jadranu sa ciljem da se pomogne Titu" (Ovo je prvi put da je zabeleženo da Predsednik pominje Tita). Takva sugestija, kao što će se videti, nikada nije bila Sovjetima na pameti; Ruzveltovo pitanje je upućivalo na njegovo nerazumevanje ruskih namera.

Istoga popodneva, Ruzvelt je primio kralja Petra i premijera Purića. Kod Amerikanaca nema nikavih beleški o ovom sastanku ali se kralj Petar kasnije prisećao da se, pošto se zahvalio Predsedniku što je obezbedio „B-24" za Jugoslaviju, razgovor okrenuo u pravcu Mihailovića i Tita, kao i oko uloge koju Jugoslavija treba da ima u ratu.

Ruzvelt je rekao Puriću i meni (pisao je) da je bio uspešan u ostvarivanju mira između de Gola i Žiroa, pa se tako nadao i da će uspostaviti mir između Mihailovića i Tita. Purić je naglasio da je možda bilo jednostavnije da pomiri dva generala jedne vojske nego što bi to bio slučaj sa vođama nacionalnih snaga i komunističke revolucije. Ruzvelt je su-

⁴⁹⁹ Nije baš jasno šta je američki mislio kada je napravio ovakvu razliku. Sasvim je sigurno da nije mislio na etnike.

gerisao da je posle kapitulacije Italije najbolji na in da se dve sukobljene strane u Jugoslaviji pomire bio da se zemlja podeli na dve razliite operative zone, zapadnu i isto nu. Predložio je da bi Tito trebalo da kontroliše zapadnu a Mihailovi isto nu ali da bi itav teren trebalo da bude pod kontrolom Savezni ke vrhovne komande u Italiji, generala Aleksandera ili generala Vilsona.⁵⁰⁰

Kralj se zatim osvrnuo na predlog iskrčavanja Saveznika na obale Dalmacije.

Ruzvelt se, pak, uopšte nije složio samnom, i mislio je da bi bilo bolje napasti neprijatelja tamo gde je najja i, tj. u Francuskoj... Ruzvelt je bio veoma pozitivan u vezi sa pokretom otpora u Jugoslaviji i rekao je da e poslati svoje pomorske oficire Mihailovi u i jednu „misiju“ Titu. (Ovo nije baš najrazumljivije, s obzirom da su u to vreme ameri ki oficiri bili i kod Mihailovi a i kod Tita). Uprkos injenici da se nismo složili po mnogim pitanjima, Ruzvelt je izrazio svoju punu podršku mojoj Vladi i uveravao me da uvek mogu da ra unam na njega kao na li nog prijatelja i saveznika. Obe ao je da emo se videti po povratku (verovatno povratku Ruzvelta iz Teherana).

Ruzvelt je tako e primio i Vilsona i sa njim razgovarao o pokretu otpora u Gr koj i Jugoslaviji, koje je Predsednik opisao kao „de je nestašluke.“⁵⁰¹

Kombinovani štab se 26. novembra sastao u Kairu sa Ajzenhauerom, koji je rekao da bi, pod pretpostavkom da on napreduje kroz Italiju, sve do reke Po, u tom slu aju predložio akciju organizovanja manjih garnizona po ostrvima isto nog Jadrana. Odatle bi daleko na sever mogli da se prave prodori u Jugoslaviju a „patriote“ bi mogle da se opreme oružjem i opremom. Ako ostanemo samo na liniji Rima, ne e biti mogu prodor na sever, duž jadranske obale, onako kako bi on to želeo.⁵⁰²

Što se ti e snabdevanja opremom jugoslovenske gerile, nastavio je Ajzenhauer, jedan oficir (brigadni general Majls) je postavljen za zapovednika ovih operacija i oružje koje se zarobi u Severnoj Africi i Siciliji bi se dopremalo brodovima. Smatrao je da bi itava oprema trebalo da bude isporu e na Titu, s obzirom da su Mihailovi eve snage bile relativno maloborojne.

⁵⁰⁰ Kralj Petar, *op.cit.*

⁵⁰¹ Vilson, *op.cit.*

⁵⁰² „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država - Kairo i Teheran“

Admiral Ser Džon Kaningem⁵⁰³ (komadant vojnih snaga na Mediteranu) se složio da bi trebalo uiniti sve da se podrži Tito, koji je pod svojom kontrolom imao stotine hiljada ljudi. Nemci bi imali ozbiljnih problema u ratovanju sa gerilom s obzirom da je komunikacija u mnogome otežana a postojala je samo jedna odgovarajuća željeznička pruga. To znači da bi svoje snage morali u velikoj mjeri da snabdevaju morem. Što znači da bi im bilo nemoguće da se dovede velika koncentracija trupa koje bi se borile protiv Tita. On smatra da bi komunikacija morem mogla da se presele i akcijom mornarice i vazduhoplovstva, zapravo, nadao se da će uskoro doći do operacije njihovog uništenja u oblasti Venecija-Trst-Pula. Ipak, izrazio je određenu sumnju oko toga da li bi bilo moguće nastaviti snabdevanje italjanskom opremom, jer ona brzo nestaje. Vazduhoplovni maršal Ser Artur Teder (zapovednik vazduhoplovnih snaga na Mediteranu) je rekao da je sadašnji sistem vazdušnih operacija na Balkanu funkcionisao „razumno dobro“. Taktička komanda u Italiji je svoje ciljeve dobila od štaba na Bliskom istoku. Složio se sa Serom Portalom⁵⁰⁴ (zapovednikom britanskog vazduhoplovstva) da bi usaglašavanje napora bilo zadovoljavajuće i ako bi se imenovao združeni štab koji bi bio odgovoran za operacije na Balkanu.

Iz svega gore navedenog je jasno da nije postojao precizan dogovor Britanaca i Amerikanaca o tome šta bi generalno trebalo da se radi na Mediteranu a posebno na Balkanu. Britanci (koje je podržavao i Ajzenhauer) izgleda da su favorizovali veći otpor partizana, dok su Ruzvelt i Maršal hteli da se usredsrede na invaziju Francuske, bez bilo kakvih diverzantskih zadataka.

Ipak, kada se Ruzvelt sastao sa američkim združenim štabom 28. novembra u Teheranu, Maršal je o igledno ublažio svoj stav, izjavljujući da se sasvim sigurno više može uraditi duž istočne obale Jadrana otvaranjem manjih luka i prebacivanjem namirnica Titovim snagama. Maršal je naglasio da je komunikacija u unutrašnjosti, dalje od obale, bila veoma loša, ali je verovao da ne bi bio veliki problem da im se dostavi municija, hrana i drugi materijal kao pomoć za gerilu. Rekao je da je bi se sa Britancima trebalo dogovoriti oko toga da Jadran ima podeljenu komandu ali pod jednim oficijom i dodao da bi i američki štab pristao na jedinstvenu komandu nad Mediteranom, ukoliko bi to Predsednik odobrio. (Ajzenhauer je trebalo da bude imenovan 9. decembra 1943. za glavnog zapovednika saveznih snaga za Mediteran, sa nadležnostima da pokrije i Balkan ukoliko je to potreb-

⁵⁰³ John Cunningham

⁵⁰⁴ Sir Charles Portal

no, kao i Egejsko more i Tursku). Maršal je smatrao da bi Saveznici mogli da pristanu brodovima duž istočne obale Jadrana i da tako daju podršku Titu.

Admiral Lihi, šef Štaba predsednika Ruzvelta, je rekao da je Ajzenhauer mislio da ukoliko krenu ka severu Italije, mogao bi da se probiju i na severoistok, ka Austriji. Maršal je dodao da bi on takođe mogao da napreduje ka zapadu, prema južnoj Francuskoj. Ta dva kretanja, zajedno sa ograničenim operacijama na Jadranskoj obali, bi zadržala nekoliko nemačkih divizija.⁵⁰⁵

Ruzvelt, i dalje nepopustljiv u svom protivljenju prema operacijama na Jadranu, je mislio da bi manje grupe komandosa koje bi sprovodile operacije podržavajući Tita duž jadranske obale imale mnogo više mogućnosti. Drugi predlog se odnosio na male snage koje bi prodirale severno od Trsta i Rijeke. Rekao je da je pre sklon operacijama sa Jadrana nego iz susjedstva Dodečkih ostrva. Kasnije, Predsednik je mislio da komandoske operacije na Jadranu mogu biti sprovedene do januara 1944, ali je Maršal doveo u pitanje ideju da bi bilo izvodljivo sprovesti manje napade komandosa, jer bi takve akcije mogle da budu neusaglašene sa planiranim operacijama u Italiji. Stoga je Predsednik rekao da je on mislio na upade manjih razmera, od oko 2.000 ljudi po grupi. Takve jedinice ne bi zahtevale toliko podrške kao neke veće operacije.

Prvi plenarni sastanak trojice šefova vlada i njihovih savetnika odigrao se tog popodneva istoga dana i Ruzvelt je pokušao da ubedi Staljina da bi Saveznici ke snage u Mediteranu najbolje pomogle Crvenoj Armiji - preko operacija u Italiji, Jadranu, Egejskom moru ili Turskoj⁵⁰⁶. Staljin nije pokazivao nikakav interes za operacije u Mediteranu; pitao je kada će se odigrati iskrcavanje preko La Manša. Kada se ponovo vratio na Mediteran, isti dan i da su operacije partizana u Jugoslaviji, koje su bile mnogo šire i mnogo efektivnije od onih koje je sprovodio Mihailoiv , otvorile mogućnost slanja dodatne pomoći. Nije bilo, dodao je, plana da se pošalje veća vojska na Balkan, jer bi mnogo više u toj oblasti moglo da se uradi preko komandosa i manjih ekspedicija. Ruzvelt je rekao da je on mislio na moguću operaciju u gornjem delu Jadrana kako bi se sastao sa partizanima pod Titovim vodstvom a zatim bi se operacije vršile na severoistoku, prema Rumuniji, kako bi se došlo do spajanja sa sovjetskim napredovanjem iz oblasti Odese⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ *ibid.*

⁵⁰⁶ *ibid.*

⁵⁰⁷ *ibid.*

Ova izjava je iznenadila i i uznemirila Harija Hopkinsa, koji je pratio Ruzvelta kao njegov specijalni savetnik. Napisao je poruku šefu Ameri ke vojne mornarice, Admiralu Ernestu Kingu⁵⁰⁸: „Ko to stalno gura pitanje Jadrana na koje se Predsednik uporno vraća?" Na šta je Admiral King odgovorio: „Koliko je meni poznato to je njegova lična ideja."⁵⁰⁹ jer il je požurio da se i on pridruži Ruzveltovom predlogu i, kako ćemo kasnije to videti, stalno ga je citirao.

Sledećeg dana, 29. novembra, Kombinovani štab se sastao sa Maršalom K. E. Vorošilovim, vojnim savetnikom Staljina. General Ser Alan Bruk⁵¹⁰, Zapovednik britanskog Kraljevskog generalštaba, je primetio da je još od povlačenja italijanskih trupa iz Jugoslavije Nemcima teško da održe komunikaciju u toj zemlji. Stoga, treba posvetiti punu pažnju ponudnim prednostima, kako bi se iskoristila prilika da se Nemcima u Jugoslaviji situacija još više oteža, tako što će se pomagati partizanima⁵¹¹. Mora biti organizovan sistem za snabdevanje oružjem a tako će bi trebalo pružiti i vazдушnu pomoć. Bruk je rekao da je u tom trenutku u Jugoslaviji bila dvadeset i jedna nemačka divizija. Odgovaraju i na Vorošilove insinacije da se on baš i ne slaže sa takvim procenama, naveo je da je to bila informacija koju on ima i da će pitati britanske obaveštajce da provere njenu tačnost. Tako će je rekao da je osim nemačkih, u oblasti Jugoslavije bilo i osam bugarskih divizija.

Kada se Ruzvelt susreo sa Staljinom nasamo, popodne 29. novembra, predao mu je izveštaj majora Feriša, nazivaju i ga „najznačajnijim izveštajem jednog američkog oficira koji je proveo šest meseci (zapravo je bilo šest nedelja) u Jugoslaviji, u bliskom kontaktu sa Titom."⁵¹²

jer il, Ruzvelt i Staljin su održali svoj drugi plenarni sastanak 29. novembra i Bruk je izvestio⁵¹³ da je vojni komitet ranije toga dana kratko razmotrio slanje pomoći i partizanima u Jugoslaviji, u namirnicama, kako bi pomogao u zadržavanju nemačkih snaga. Vorošilov je istakao da pitanje Jugoslavije nije detaljno razmatrano. jer il je smatrao da je ovo pitanje više političko nego vojno i on se tako će osvrnuo na broj nemačkih

⁵⁰⁸ Ernest J. King

⁵⁰⁹ Šervud, *op.cit.*

⁵¹⁰ Sir Alan Brooke

⁵¹¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Kairo i Teheran"

⁵¹² *ibid.* Nema nijedne beleške o tome da je Staljin vratio kopiju koju mu je predao Ruzvelt.

⁵¹³ *ibid.*

i bugarskih divizija na Balkanu. Nije sugerisao da anglo-američke snage pošalju svoje divizije na Balkan ali je predložio da se sprovede kontinuirano snabdevanje namirnicama, te akcije komandosa kao i vazдушna podrška onda kada je to potrebno. Rekao je da smatra kratkovidim prepustiti Nemcima da slome Jugoslovane i da se ovom hrabrom narodu koji se bori pod vodstvom Tita ne dostavi oružje koje bi mogli da zatraže. Staljin je dodao da Britanci nisu imali nikakav interes na Balkanu koji bi bio od posebnog značaja ili ambicije i da je sve što su želeli da urade bilo da vežu dvadeset i jednu nemačku diviziju u toj oblasti - i da ih unište. Predložio je da britanski ministar spoljnih poslova, sovjetski ministar spoljnih poslova i predstavnik SAD koji je imenovan da bude uz Predsednika (sekretar Hal nije bio prisutan na konferenciji u Teheranu) održe sastanak i razmotre da li predložene aktivnosti na Balkanu predstavljaju bilo kakve političke probleme.

Staljin je odogovorio da nema razlike u mišljenjima, kao ni oko značaja pomaganja partizana ali da on ipak mora da kaže da su ruske tačke gledišta predložile kao što su Turska, partizani pa čak i okupacija Rima su zaista bili od sekundarnog značaja. On je bio za invaziju u južnu Francusku i zalagao se za iskrcavanje preko La Manša.

Ruzvelt je rekao da bi svu raspoloživu pomoć trebalo poslati Titu, bez bilo kakvih obaveza koje bi uticale na iskrcavanje preko La Manša u Francusku. Dodao je da je mislio da bi Saveznici trebalo da razmotre vrednost mnogih divizija koje su Nemci držali na Balkanu; ako bi Saveznici mogli da sprovedu određene operacije uz minimum napora, te nemačke divizije bi mogle da se rasporede na pozicijama gde ne bi mogle više da imaju istu vrednost. Smatrao je da akcije komandosa treba sprovedi i da Titu treba poslati svaku moguću pomoć kako bi se Nemci primorali da svoje divizije zadrže tamo.

Staljin je rekao da Nemci u Jugoslaviji imaju osam divizija i da su cifre koje Staljin ima pogrešne. Mi takođe znamo da su cifre kojima su baratali Staljin i Bruk zaista bile preuveličane. Bilo da je to usled odlične obavestajne službe ili neverovatne mogućnosti zaključivanja, brojke koje je pominjao Staljin u vezi sa nemačkim divizijama bile su mnogo preciznije. Poslednje nemačke operacije za bitku pre Konferencije u Teheranu, koje je datirano 4. oktobra 1943. i koje je i dalje bilo validno u vreme kada su se trojica lidera susreli, pokazuje da su Nemci na celom Balkanu, uključujući i Grčku imali četrnaest divizija, nekoliko u borbama, a da ih u Jugoslaviji nije bilo više od osam. Prema maksimalnim procenama u celoj Jugoslaviji je bilo približno

100.000 nemačkih vojnika. U istoj oblasti je bilo svega pet bugarskih divizija, od čega je većina, pak, bila u Grčkoj.⁵¹⁴

U nekoliko prethodnih slučajeva, Britanci su verovali da su Sile Osovine u Jugoslaviji bile mnogo prisutnije nego što je to u stvarnosti bio slučaj. Može se samo pretpostaviti da su naduvane brojke plasirali prvo jugoslovenska vlada u izbeglištvu a kasnije i partizani koji su bili pod uticajem britanskih procena.

Idn, Molotov i Hari Hopkins (koji je zamenio Hala) su 30. novembra ručno zajedno, kada je Idn ponovo postavio pitanje sovjetske misije partizanima (o tom koraku je razgovarao sa Molotovim na konferenciji u Moskvi) i predložio da bi Sovjeti možda želeli da imaju vazdušnu bazu u severnoj Africi⁵¹⁵. Dodao je da su Britanci bili spremni da obezbede takvu bazu. Molotov se zahvalio Idnu koji je potom objasnio da britanska vazduhoplovna baza za snabdevanje Tita bila locirana u Kairu i pitao je Molotova gde bi on voleo da ta baza bude. Molotov je odogovorio da taj odgovor prepušta Idnu; s obzirom da je Idn predložio Kairo, mislio je da bi to i za Ruse bila dobra lokacija. Molotov je dodao da je sovjetski generalštab planirao da pošalje misiju u Jugoslaviju i da će on po svom povratku u Moskvu moći i da kaže ko bi bio u sastavu te misije. Idn je rekao da će on pokušati da dobije preliminarne pristanke i da će pripremiti sve za otvaranje ruske vazduhoplovne baze u Kairu.

Molotov je zatim potpuno iznenadio svoje partnere za stolom pitajući da li bi možda bilo bolje da sovjetska misija bude kod Mihailoviča, pre nego kod Tita, kako bi se došlo do što „boljih informacija”. (Trebalo se prisjetiti da su 1942. Sovjeti diskutovali sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu mogućnost slanja misije Mihailoviču).

Idn je prokomentarisao da, sudeći prema izveštajima koje je primio od britanskih oficira, neće biti od koristi da se ima posla sa Mihailovičem. Dodao je, pak, da bi možda Rusima bilo od koristi da pošalju nekoliko svojih ljudi kod Mihailoviča.

Na trećem plenarnom sastanku 30. novembra, pitanje Jugoslavije se pokrenulo jedino kada je Čerčil izrazio svoja nadanja da će, kako se rat bude odvijao, Jugoslavija i dalje zadržavati nemačke divizije⁵¹⁶. Jugoslovenski pro-

⁵¹⁴ Vidi nemačke izveštaje za bitku od 4. oktobra 1943, u „*Kriegstagebuch*”, tom III. Prema nemačkim procenama, snaga partizana je u to vreme činila 90.000 boraca a etnika je bilo 30.000 (ibid, tom IV).

⁵¹⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Kairo i Teheran”

⁵¹⁶ *ibid.*

blem se u Teheranu više nije pominjao. Tajni „vojni zaključci“ konferencije su između ostalog naglašavali da „partizani u Jugoslaviji treba da budu potpomognuti namirnicama i opremom u najvećoj mogućoj mjeri, kao i komandoskim operacijama.“⁵¹⁷ Sa ovim „zaključcima“ se započelo veče 1. decembra 1943.⁵¹⁸

Elliott Ruzvelt⁵¹⁹, koji je pratio svoga oca na konferenciji u Teheranu, izvestio⁵²⁰ je da mu je Predsednik rekao da je Roosevelt zagovarao invaziju preko Balkana i „da je svima u sali bilo sasvim očigledno šta je on zapravo mislio. Da je on pre svega želeo da se preko Balkana zabode nož u centralnu Evropu, kako bi se Crvena Armija zadržala van Austrije i Rumunije, pa čak i Mađarske, ukoliko je to moguće.“ Što se Staljin tiče, Predsednik je rekao: „A ujka Džo, pri pomenu vojnog napredovanja i invazije sa Zapada, kao i nepreporučljivo razdvajanje naših trupa na dva dela, takođe je bio svestan političkih implikacija.“ Zatim je Elliott citirao svoga oca sve do činjenice da je američki štab bio ubeđen da je najbrži način da se stigne do pobede sa najmanje gubitaka američkih života, bio otvaranje drugog fronta u zapadnoj Evropi.

POSLE TEHERANA

Ruzvelt se vratio u Kairo 2. decembra i u egipatskoj prestonici imao još nekoliko sastanaka sa Rooseveltom. Tokom tih sastanaka bilo je odlučeno da se proširi odgovornost Glavnokomandujućeg Savezničkih snaga u severnoj Africi (Ajzenhauera), tako što će se pod njegovu komandu staviti i oblast Balkana, uključujući i Tursku, pa će se shodno tome nazivati Vrhovnom Saveznom komandom za Mediteran. Što se tiče Balkana, Ajzenhaueru je Kombinovani štab preneo da je u Teheranu bilo dogovoreno da se „naša pomoć patriotskim snagama na Balkanu, koji sada spada pod vašu ingerenciju, mora intenzivirati, kako bi se povećala njihova efikasnost.“⁵²¹ U toj direktivi je u nastavku pisalo:

⁵¹⁷ *ibid.*

⁵¹⁸ Roosevelt, op.cit. tom V; javno je objavljeno 1947. (saopštenje za štampu 240 Stejt Departmenta).

⁵¹⁹ Elliott Roosevelt

⁵²⁰ „As He Saw It“

⁵²¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Kairo i Teheran“

Bi ete, u najvećoj mjeri, odgovorni za podršku koju im pružamo tako što ćete povesti isporuke oružja i opreme, odeće, medicinskih potreština, hrane i svega ostalog što bi im moglo zatrebati. Takođe ćete ih podržavati i u komandnim operacijama kao i podrškom iz vazduha, u mjeri u kojoj to smatrate izvodljivim, a u zavisnosti od opšte situacije. Trebalo bi da proučite i mogućnost da patriotskim snagama kontinuirano isporučujete italijansku opremu, na koje su rukovanje već navikli jer su italijanskim snagama već nanosili značajne gubitke ali isto tako i britansku ili američku opremu. Smatramo ovu Misiju izuzetno značajnom, tako da će najbolje biti kontrolisati je redovnim putem, specijalnim komandnim i združenim štabom.

Kao što će se ispostaviti, Ajzenhauer je uskoro imenovan za Vrhovnog komandanta Saveznih ekspedicionih snaga, sa bazom u Londonu, a tu ga je nasledio, po čev od 8. januara 1944, Vilson, koji je tako ponovo postao odgovoran za pitanje Balkana (Vilsona je na mestu komandanta britanskih snaga za Bliski istok, nasledio general Ser Bernard Padžet⁵²²).

Što se tiče preporuka Kombinovanog štaba, da se postave poseban komandant i združeni štab koji će podržavati partizane, to se nije dogodilo sve dok šest meseci kasnije Vilson nije bio u prilici da reaguje. Tako je 1. juna stvorio Balkanske vazdušne snage, sa vazduhoplovnim vice-maršalom Vilijamom Eliotom⁵²³ kao zapovednikom.

Direktiva Kombinovanog štaba novom komandantu na Mediteranu je odložena na nekoliko dana jer je trebalo uraditi nekoliko stvari, od kojih su dve u vezi sa situacijom u Jugoslaviji. Možda pre nego bilo šta drugo, razvoj situacije u Jugoslaviji je bio razlog za osnivanje ovakve komande⁵²⁴.

Jedan problem se ticao statusa SOE u vezi sa vojnim i diplomatskim autoritetom na Mediteranu. Meklejn sebe nikada nije smatrao vođom SOE-misije. Njegovi kontakti su bili Premijer, ministar inostranih poslova, britanski Ambasador u Jugoslaviji, Zapovednik za Bliski istok a tek na poslednjem mestu mu je bio SOE u Londonu i Kairu.

Ovaj problem je pratilo i pitanje statusa OSS u Kairu, njegovim odnosom sa SOE i Glavnokomandujućim za Bliski istok, kao i sa Meklejnima i ostalim autoritetima. Zapravo, britanski ambasador pri jugoslovenskoj vladi

⁵²² Sir Bernard Paget

⁵²³ William Elliot

⁵²⁴ Erman, *op.cit.* tom V

u izbeglištvu, Ralf Stivenson⁵²⁵ (koji je nasledio Rendela, avgusta 1943.), je sugerisao da se pitanje koordinacije između SOE i OSS postavi na konferenciji Sekstante.

Ono što je brinulo Stivensona bilo je to što je Donovan zahtevao veoma značajan udeo u specijalnim operacijama na Balkanu, kao i da OSS bude odgovoran jedino američkom štabu ali ne i Stejt Dipartmentu, dok je SOE sprovodio politiku koju su zajedno dogovarali britanski štab i Forin Ofis. Stivenson je video opasnost da OSS ne bi neizbežno slediti istu politiku kao i SOE. Predložio je da politika prema Balkanu bude koncentrisana, kao i da se tu integrišu i specijalne operacije. U tom smislu je predložio da američki ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu u Kairu bude uključen u takvu jednu komisiju, kao što je Štab Komiteta za specijalne operacije na Bliskom istoku, gde je OSS već bio prisutan, kao i Komitet za odbranu Bliskog istoka. Takođe je predložio i kontrolu svih specijalnih operacija koje su u rukama zapovednika za Bliski istok, koje bi se predlagati i pred Komitetom za specijalne operacije, a kada je to potrebno i pred Komitetom za odbranu Bliskog istoka. Predloženi ambasadora Stivensona, pak, nisu razmatrani na konferenciji Sekstante.

Kralj Petar je sa tugom pisao da je tražio da vidi Ruzvelta po njegovom povratku iz Teherana „ali mi je rečeno da je on veoma bolestan i da nikoga ne prima u posetu... Ali ja sam znao da je mnoge druge primio i da ga je možda bilo sramota da razgovara samnom zbog toga inače na koji me je izneverio na konferenciji u Teheranu.“⁵²⁶

Pošto su Ruzvelt i njegova delegacija krenuli kući, Britanci su sa kraljem Petrom i njegovom vladom raspravljali o problemima koji su se pojavili posle konferencija u Teheranu i Kairu. Meklejn, Dikin, Velebit i njegova partizanska misija, koji su u međuvremenu stigli u Egipat, bili su uključeni u jedan deo razgovora.

Tokom ovih razgovora Feril i Meklejn su imali raspravu tokom koje je Meklejn smatrao da je Jugoslavija neizbežno biti osnovana iza sovjetske linije. Zatim je Feril pitao „Da li nameravate da Jugoslavija bude Vaš dom i posle rata?“ „Ne, gospodine“, odgovorio je Meklejn. „Ni ja“, reče Feril. „Pa pošto je tako, što manje Vi i ja budemo vodili brigu oko oblika vlasti koju će oni tamo uspostaviti, to bolje. To je na njima da odluče. Ono što nas

⁵²⁵ Ralph Stevenson

⁵²⁶ Kralj Petar, *op.cit.* Kralj Petar je 7. decembra, na godišnjicu napada na Perl Harbur, poslao Ruzveltu telegram u kome izražava svoje najviše želje za uspeh u ratu i konačnu pobjedu. Ruzveltovje u odgovoru naglasio „našu blisku saradnju“.

interesuje koji od njih dvojice (Mihailovi ili Tito) nanose više štete Njemcima?"⁵²⁷

Dikin je pisao⁵²⁸ da je 9. decembra uveče i ponovo 10. decembra ujutru, jer ih ispitivao Meklejn i Dikina vrlo detaljno, u vezi sa situacijom u Jugoslaviji, ne samo u vezi sa Titom već i sa Mihailovičem, iako ni Dikin ni Meklejn nisu bili u oblasti koju su držali etnici. „Skoro dva sata me je Premijer ispitivao kao oficira koji je najpozvaniji da tumači i dokazuje koji su stizali iz presretnutih nemačkih i etničkih dokumentata o vezama koje imaju Mihailovič i njegovi komandanti sa Italijanima i Njemcima“, pisao je Dikin, i dodao: „Bio je to težak razgovor.“ Ovaj sastanak je ostavio dubok utisak na Premijera, što će pokazati i njegovi budući razgovori sa kraljem Petrom i premijerom Purišem.

U međuvremenu, partizanska vojna misija u Kairu je aktivno lobirala. Vilson je poslao⁵²⁹ izveštaj da je većerao sa Velebitom, koji je tražio isporuke opreme kao i obuku određenog broja tenkovskih posada i vozača kamiona. Razgovori sa Velebitom su završeni sa oficerima iz štaba za Bliski istok gde je dogovoreno da se partizanima nastave isporuke oružja kao i evakuacija ranjenika u savezničke bolnice u Italiji.

Dedijer piše⁵³⁰:

„... partizansku vojnu misiju su opsedali dopisnici velikih dnevnih novina i agencija iz Amerike i Velike Britanije... U tim zemljama skoro ništa se nije znalo o borbi partizana. Sve zasluge za otpor koji je bio pružen Njemcima u Jugoslaviji išle su Draži Mihailoviču. Bilo je potpuno nemoguće njih verzija o ličnosti Tita.“

To je bilo u vreme kada je Šulcberger poslao iz Kaira prvu, prilično preciznu biografiju o Titu. Ona se pojavila u *Njujork Tajms Magazin* 5. decembra 1943. Ali 11. decembra *Njujork Tajms* je objavio Titovu fotografiju uz sledeći potpis: Maršal Josip Broz (Tito) u svom štabu „negde na Balkanu“ odakle vodi operacije protiv Nacista. Ovo je prva fotografija ovog vođe koja je stigla u našu zemlju.“

⁵²⁷ Meklejn: „*Easter Approaches*“

⁵²⁸ Dikin: „Bojovna planina“

⁵²⁹ Vilson, *op.cit.*

⁵³⁰ Dedijer: „Tito“

REAKCIJE BRITANACA, AMERIKANACA I SOVJETA NA DEKLARACIJU IZ JAJCA

Britanska Vlada je 8. decembra 1943. u parlamentu bila pozvana da definiše svoj stav prema jugoslovenskoj vladi u Kairu, s obzirom na ra anje Narodnooslobodila kog Komiteta, koga su stvorili partizani u Jajcu. Državni ministar Ri ard Lou⁵³¹, je odgovorio⁵³² da on, osim onoga što je video u štampi, nema druge informacije, da taj Komitet koji „ima status privremene vlade“ jeste osnovan u Jugoslaviji „pod pokroviteljstvom generala Tita, vo e partizanskih snaga“ (To je bilo prvo zvani no i javno pominjanje Titovog imena u Britaniji). Dodao je da on još uvek nije bio u poziciji da kaže kako e se prema tom Komitetu odnositi „kralj Petar i njegova vlada, koju je priznala vlada njenog veli anstva kao legitimnu jugoslovensku vladu i koja se sada nalazi u Kairu.“ Upitan da li britanska vlada „još uvek“ podržava Mihailovi a, Lou je odogovrio: „Naša je politika da podržavamo sve snage u Jugoslaviji koje pružaju otpor Nemcima.“ Zatim je dodao: „Kako sada stoje stvari, partizanima pružamo ve u pomo nego Mihailovi u, iz prostog razloga što je otpor partizanskih snaga Nemcima mnogo ve i.“

Slede eg dana, sekretaru Halu je na konferenciji za štampu u Stejt Department, postavljeno pitanje novinara o ameri kom stavu prema vesti sa partizanskog radija da e partizani tražiti od SAD i pomo sa kopna. Novinar je dodao da je britanski državni ministar Lou rekao u svom parlamentu da Britanci pružaju mnogo ve u pomo partizanima nego Mihailovi u. U svom odgovoru Sekretar je rekao da je politika Savezni kih zemalja da šalju pomo „svakoj ili bilo kojoj grupi“ u Jugoslaviji koja se zaista bori protiv Nemaca i da su Briutanci potvrdili takvu politku još dan ranije. Dodao je da SAD za sada nisu dovele u pitanje mehanizam sporazuma o zajmu i najmu ali da to i nije bilo od ve eg zna aja⁵³³. U Halovoj izjavi nisu se pominjali ni Mihailovi ni Tito.

Kasnije istog dana (9. decembra) Stejt Department je novinarima do- stavio i proširenu izjavu⁵³⁴:

Jugoslovenski narod je pokazao itavom svetu odlu nost da izbori svo- ju nezavisnost i da izbac i Sile osovine iz svoje zemlje. Uz neverovatnu

⁵³¹ Richard Law

⁵³² vidi Hanzard (*Hansard*): „*Parliamentary Debates*“, od 8. decembra 1943.

⁵³³ Stejt Department, Odsek za aktuelno informisanje, od 9. decembra 1943.

⁵³⁴ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1943.)“, tom II

lukavost Nacisti su pokušali da podele ovaj narod i okrenu ga protiv sebe, podelom teritorija, osnivanjem konfliktnih vlasti koje su se održavale nasiljem i terorom kao i ipobu ivanjem najnižih strasti pri građanskom razdoru.

Prirodno je da u odupiru i se neprijatelju koji koristi sve metode nasilja i obmane, organizatori jugoslovenskog otpora tako e da traže bilo kakvu reigonalnu prednost, bilo kakvu socijalnu gurpu i bilo kojeg veštog i nadarenog lidera. Koliko god im bilo teško, njihov krajnji cilj je da izbace neprijatelja i da obnove institucije slobodne vlasti.

Kralj i jugoslovenska vlada, trenutno sa sedištem u Kairu, su prizneta od strane Ujedinjenih Nacija kao autoritet koji rukovodi Jugoslavijom i njenim u eš em u opštoj orijentaciji u ratu. U zemlji, pokret otpora pod razli itim vo ama je izrastao u snagu koja nesumnjivo poseduje i vojni ke vrednosti. U takvim okolnostima prirodno je da i politiki faktor igra ulogu. Naša je namera da na svaki mogu i na in asistira- mo otporu jugoslovenskog naroda i da se ophodimo prema snagama otpora u zavisnosti od njihove vojne efikasnosti, a da tokom borbi ne ulazimo u raspravu o politiki razlikama koje su se, mogu e, me u njima pojavile i koje imaju sklonost da preusmere energiju naroda sa glavnog cilja, a to je progon Nacista iz njihove zemlje. U skladu sa našom trenutnom politikom, smatramo da su politiki dogovori prvenstveno stvar budu eg izbora jugoslovenskog naroda.

U me uvremenu, koristimo sva sredstva kako bismo došli do injeni - ne i objektivne informacije u vezi sa svim aspektima situacije u Jugoslaviji, kako bismo to iskoristili u nastavku rata.

ak ni u ovoj izjavi se ne pominju ni Tito ni Mihailovi . (Prvo zvani no i javno pominjanje Tita nije se dogodilo pre januara 1945.) Jasna implikacija ove izjave je da Vlada SAD ne želi da ugrozi poziciju Britanaca tako što e zasluge za otpor pripisati bilo partizanima bilo Mihailovi u. Stejt Department je smatrao da e Britanci tako preduzeti korake koji e se politiki razgranati posle rata, nešto što SAD nisu bile spremne da rade.

Istovremeno, Stejt Department je preporu io OWI, koji je predložio da se prema Narodnom Oslobodila kom Komitetu odnosi kao „prema Vladi“ a prema partizanima kao prema „Jugoslovenskoj narodnooslobodila koj vojsci“, da s tim u vezi ne koristi re „vlada“ i da ne pominje partizane, ve samo „patriotske aktivnosti u Jugoslaviji“.⁵³⁵

U Moskvi, reakcije na novembarske odluke AVNOJ-a su u početku bile potpuno negativne. Kada je čuo o tome po svom povratku sa sastanka sa Staljinom i Ruzveltom, Staljin je, navodno, rekao da je to bio „nož zaboden u leđa Sovjetskom Savezu i odlukama iz Teherana.”⁵³⁶ Sovjeti su išli toliko daleko da su zabranili radiju „Slobodna Jugoslavija” da prenese rezoluciju o zabrani povratka kralja Petra. Pošto je, pak, Moskva uvidela da Britanci i Amerikanci izgleda nisu bili iznenađeni odlukama u Jajcu, sovjetska vlada je 14. decembra izdala saopštenje koje se odnosilo na Kongres u Jajcu i po prvi put su zvanično pomenuli Titovo ime. U jednom delu, saopštenje je glasilo:

Događaji u Jugoslaviji, koji su već naišli na simpatije u Engleskoj i Americi, pozdravlja i vlada SSSR-a, kao značajnu činjenicu koja će olakšati dalju uspješnu borbu naroda Jugoslavije protiv Hitlerove Nemčke. Oni tako će svedočiti o stvarnom uspehu novih vođa Jugoslavije u pogledu ujedinjavanja svih nacionalnih snaga u Jugoslaviji.

Saopštenje se zatim posebno osvrće i na „etničke generale Mihailovića”, na sledeći način:

(Njihova) akovitost, u skladu sa raspoloživim informacijama, do danas nije olakšala već je preštetila borbi jugoslovenskog naroda protiv nemčkih osvajača te stoga ne može imati podršku SSSR.

... Sovjetska vlada je, smatrajući da je neophodno da ima detaljniju informaciju u vezi sa događajima u Jugoslaviji i partizanskom organizacijom, donela odluku da pošalje sovjetsku vojnu misiju u Jugoslaviju, kao što je to ranije uradila i britanska vlada.”⁵³⁷

Ova pažljivo sastavljena izjava samo malo naginje ka partizanima a pri tom navodi i britanski primer koji sledi. Jasno, Sovjeti u decembru 1943. nisu bili baš radi da otvoreno prigrlje partizane i tako prekinu odnose sa vladom u izbeglištvu.

⁵³⁶ Dedijer: „Tito”

⁵³⁷ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1943.)”, tom II

SUKOB IZME U BRITANSKE IJUGOSLOVENSKE VLADE

Idn je svoj prvi razgovor sa premijerom Puri em, od kako je završena konferencija u Teheranu, imao 7. decembra. Puri je, sasvim sigurno, rekao ameri kom ambasadoru MekVigu, da je Idn rekao da e Britanci i dalje priznavati jugoslovensku vladu ali da e istovremeno podržavati i partizane. MekVig je izvestio Stejt Department da je Puri bio „veoma kiseo“ kada je uo za britansko odbijanje da dozvoli njegovoj Vladi da ima direktnu komunikaciju sa svojim narodom, što je on nazvao britanskim neuspehom da sara uje i savetuje se sa njegovom Vladom⁵³⁸. Puri je dodao da e savezni - ka vojna podrška komunisti kim bandama dovesti do toga da e Nemci naružati konzervativne elemente u narodu, radi zaštite. Ovo je bila nesretna primedba jer je to samo potvrdilo sumnje o etni koj saradnji sa Nemcima, iako Puri verovatno nije imao nikakva saznanja o prvim sporazumima o nenapadanju izme u etni kih komandanata i nema kih jedinica koji su se dogodili nekoliko nedelja ranije.

Ujutru 10. decembra, posle kratkog izveštaja koji su mu podneli Me- klejn i dikin, er il je primio kralja Petra. Tokom tog razgovora er il je rekao da je veoma impresioniran snagom i zna ajem partizanskog pokreta⁵³⁹. Dodao je da je njegova Vlada posedovala neoborive dokaze o Mihailovi evoj saradnji sa neprijateljem te stoga njegovo eliminisanje iz kabineta ne samo da je poželjno ve se i savetuje od strane britanske vlade, u što skorijoj budu nosti⁵⁴⁰.

To je predstavljalo promenu u britanskoj politici, koja je u novembru predlagala da se Mihailovi kao komandant jugoslovenske vojske u otadž- bini zameni, jer se sada traži i njegovo udaljavanje iz Kabineta. U to vre- me, Forin Ofis je na umu imao mogu nost predlaganja kralju Petru da se Mihailovi povu e u Kairo i da se zameni komandantom koji bi sara ivao sa partizanima. Šta više, 29. novembra je poslat i upit britanskoj misiji pri Mihailovi u u vezi sa reakcijom na terenu ukoliko bi se Mihailovi zame- nio. Ali od ovog plana se odustalo (i o njemu nikada nije ni raspravljano sa Amerikancima) kada su detalji sa drugog zasedanja AVNOJ-a stigli u London, posebno kada su svrgnuti kralj i monarhija.

⁵³⁸ *ibid.*

⁵³⁹ *ibid.*

⁵⁴⁰ Kralj Petar piše (*op.cit.*) daje er il bio u krevetu i izuzetno lošeg raspoloženja.

Posle sastanka sa kraljem Petrom, Premijer se sastao sa Purišem i rekao mu da Britanci imaju nameru da nastave, pa čak i da povećaju koliko god je moguće, britansku vojnu pomoć partizanskom pokretu. Puriš je oštro protestovao, ali je Šerif rekao da, iako se Mihailovići evi razlozi zbog kojih nije aktivan njemu možda i dopadaju, o igledno se prednost daje zdravorazumskom razlogu da se se pomoć pružiti snagama koje pružaju otpor a ne onima koje to ne čine.

Posle Šerifovog predloga kralju Petru da se sastane sa Meklejn i Dikinom, koji su tada bili u Kairu, kralj je ugovorio sastanke sa obojicom. U svakom razgovoru, bilo mu je preporučeno da smeni Mihailovića i da naredi njegovim trupama da se pridruže Titu; jedino tako bi Petar ponovo zadobio poverenje jugoslovenskog naroda⁵⁴¹.

Kada su jugoslovenski rojalisti u Kairu videli da se malo šta može očekivati od Britanaca i ne mnogo više od Amerikanaca, predložili su sovjetskoj vladi 10. decembra, potpisivanje sporazuma o prijateljstvu i saradnji. Sovjetski ambasador N.V. Novikov je odgovorio, pak, da njegova vlada ne vidi sada nikakvu mogućnost da se otpočne sa pregovorima s obzirom da je smatrala situaciju u Jugoslaviji nesigurnom⁵⁴².

Vilson je 8. decembra tražio od Mihailovića da digne u vazduh dva mosta, preko reka Ibar i Morava, do 29. decembra. Cilj je bio da se paraliziraju saobraćaj u Jugoslaviji na pruži sever-jug. Kada je Mihailovići obećao Armstrongu da će sprovesti ove operacije, Britanci su mu dali još par nedelja dodatne pažnje.

Rutam je izvestio kako je Mihailovići sproveo u delo ovaj sporazum: Rutamova grupa je trebalo da digne u vazduh most preko Morave a Armstrong li no most preko Ibara - ali je naredba trebalo da stigne od samog Mihailovića⁵⁴³. Rutam je pisao:

Osim toga, ovde se... postavljalo i pitanje da li je ovo bila „probna operacija“ ili ne - odnosno, da li je Mihailovići u to predstavljeno kao njegova poslednja šansa da ponovo zadobije poverenje Britanaca... Da li je Mihailovići sam razumeo daje ovo značilo njegovu poslednju priliku da

⁵⁴¹ Kralj Petar (*op.cit.*), Dikin (*op.cit.*) i Meklejn („*Eastern Approaches*“) tako će pisati o svom sastanku sa Kraljem.

⁵⁴² Fotić, *op.cit.* Novikov je nasledio Bogomolova kao sovjetski ambasador pri jugoslovenskoj Vladi u izbeglištvu tek pošto je prešao iz Londona u Kairo.

⁵⁴³ Rutam, *op.cit.*

se iskupi, je nešto što nikada ne može saznati. Ipak, ova operacija nikada nije sprovedena... Mihailovi nikada nije izdao naredbe za napad.

Ipak ima nekih nagoveštaja da je Mihailovi eva saradnja sa Saveznicima mogla da bude veća a da se njegovim pogledima pridavao veći značaj. Da li je on samo htio da dobije na vremenu, to je nemoguće reći. Ali kada se sastao sa poručnikom Musulinom, mladm američkim oficijem koji je došao kao pomoćnik Sajcu i Mensfeldu, žestoko se požalio da je stav Britanaca njemu potpuno neprikladan i nemoguć im bilo kakvu akciju. Sastanak sa Musulinom se dogodio 18. decembra 1943, blizu Bajine Bašte⁵⁴⁴. Mihailovi je uveravao Musulina da je bio spreman da izvrši bilo kakav zadatak po uputstvima Saveznika. Tako je izrazio i nadu da bi Amerikanci mogli da odigraju mnogo značajniju ulogu nego do tada. Mihailovi i Musulin su razradili plan da napadnu važan rudnik antimon, ali, prema Martinu⁵⁴⁵, Kairo je poslao poruku preko radija da taj projekat treba obustaviti. Može se pretpostaviti da je bliskoisto na komanda želela da Mihailovi nastavi sa napadima na mostove i da ne predlaže nikakve druge projekte.

Takođe postoji izveštaj dat 23. decembra 1943. Mihailovi rekao Armstrongu i Bejlju: „Zeleo bih da uradim sve što mogu kako bih sprečio građanski rat. Predlažem da se moji i Titovi delegati sastanu negde u Sandžaku. S obzirom da imam loša iskustva kada je u pitanju reorganizacija partizanske komande, voleo bih da ovaj sastanak vodi britanska vojna misija.”⁵⁴⁶

Ipak, Mihailovi ev predlog Kairo nije shvatio ozbiljno, jer je već do tog vremena imao potpuno nepoverenje prema idejama koje je predlagao etničkim vođama⁵⁴⁷.

RAZVOJ BRITANSKE POLITIKE

Peršil je teško oboleo od upale pluća u Tunisu, ali je Idn odleteo kući i 14. decembra izvestio Donji dom Parlamenta o konferencijama u Kairu i Teheranu. Kada je bila u pitanju Jugoslavija, rekao je da su Britanci radili sve

⁵⁴⁴ datum koji navodi Musulin

⁵⁴⁵ Martin, *op.cit.*

⁵⁴⁶ *Njujork Tajms*, od 6. avgusta 1944; odgovori u pisanom obliku na pitanja koja je postavio Šulberger.

⁵⁴⁷ Mihailovi je tokom sudskog procesa protiv njega (*op.cit.*) rekao da je Kairo odgovorio negativno, 3. januara 1944.

što je u njihovoj moći i kako bi snabdevali partizane municijom i „na svaki drugi na in”. Tako je podneo izveštaj o odlukama koje su donete u Jajcu, na drugom zasedanju AVNOJ-a, o organizovanju Narodnooslobodilačkog veća:

Koliko se meni čini, ovaj Nacionalni Komitet ne polaže pravo na vlast van teritorije na kojoj radi. Sasvim sigurno nije tražio nikakvo priznavanje Vlade njegovog visokog anštva... uključujući i Vladu u Kairu, (govoreći) da će se onda kada se njihova zemlja oslobodi, oni napustiti svoje kancelarije i narod će odlučiti o svojoj Vladi. To je tačka oko koje su se svi složili - Kralj, general Tito i jugoslovenska Vlada.⁵⁴⁸

Došlo je do razmene poruka u vezi sa daljim akcijama između Forin Ofisa i britanskog ambasadora pri jugoslovenskoj vladi u Kairu, Stivensona. On je izgleda veoma dobro informisao MekViga o svom predlogu Forin Ofisu i o razmišljanjima Forin Ofisa. Posebno, Stivenson je predložio Amerikancu akciju na mostovima preko Ibra i Morave, koje je zapovednik za Bliski istok, tražio od Mihailovića da sprovede.

Jugoslovenski premijer je 18. decembra pozvao MekViga i tražio od njega da urgira u Stejt Departmentu u pogledu onoga što mu je rekao britanski ambasador; konkretno, da bi trebalo otkrivati udruženi pritisak britanske i američke vlade da se Mihailović ukloni iz kabineta. Purić je rekao Stivensonu da je američki stav - priznavanje jugoslovenske vlade i vojna podrška svim elementima koji se u Jugoslaviji bore protiv neprijatelja - bio prihvatljiv ali da je britanska pozicija „fanatična i izuzetno opasna”. MekVig je izvestio Stejt Department⁵⁴⁹:

Ako ostavimo po strani pitanje da li je britanski ambasador otišao suviše daleko pri pominjanju Sjedinjenih Država, Department bi trebalo veoma pažljivo da razmotri bilo kakav predlog koji bi obuhvatao promenu u našem stavu u ovom trenutku iako je nesumnjivo da bi sveobuhvatna politika koja pokriva vojnu i političku situaciju mogla da bude komplikovana ukoliko bi se bezgranično održavala.

Stejt Department je reagovao brižno, dajući instrukcije ambasadoru da otkrije još više, posebno s obzirom da nije bilo nikakvih britansko-američkih razgovora u vezi sa ovim pitanjem ni u Vašingtonu ni u Londonu.

⁵⁴⁸ Idn: „*Freedom and Order*”

⁵⁴⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1943.)”, tom II

U me uvremenu, Forin Ofis je krenuo u novi zadatak, uglavnom sa ciljem da otkrije da li je Tito neopozivo oborio monarhiju. Ambasador Vinant je poslao telegram Stejt Departmentu da Forin Ofis nije smatrao da je deklaracija AVNOJ-a „kona no zatvaranje vrata kralju Petru”.⁵⁵⁰ A britanska vlada je izvestila da je sovjetska vlada 13. decembra izrazila nadu da, u interesu jugoslovenskog jedinstva, može biti mogu e da Tito, s jedne strane, a kralj i jugoslovenska vlada, s druge, prona u zajedni ke osnove.

Sovjetski ambasador u Britaniji, F.T.Gusev je 20. decembra predao Idnu sovjetsku notu kao odgovor. Idn je rekao⁵⁵¹ da je to budilo nadu da e Rusi iskoristiti svoj uticaj na Tita, s obzirom daje tu stajalo da se sovjetska vlada slaže sa britanskom da partizani i kralj Petar treba da sara uju. U poruci je dalje stajalo da su Sovjeti bili spremni da urade sve što je u njihovoj mo i da se prona e kompromis izme u dve strane⁵⁵². Idn je preneo Gusevu da e njegova vlada pomo i tako što e re i Titu da prestane sa polemi kim izjavama. Ambasador je odgovorio da bi Sovjeti ovo mogli da pozdrave ali nije znao koliko su oni imali uticaja na Tita. Idn je ra unao da sovjetska vlada ima radio vezu sa Titom.

Idn je 23. decembra obavestio sovjetskog ministra spoljnih poslova da je Meklejn dobio instrukcije da se vrati kod Tita „sa idejom da se utvrdi kakve su šanse za ujedinjenje svih snaga otpora, kako onih u Jugoslaviji tako i onih van nje, kako bi se zajedni ki došlo do obostranog zadovoljstva.” Idnov telegram Molotovu se završavao re ima da bi Britancima bilo drago da im Sovjeti daju neke predloge oko toga kako bi se moglo do i do takvog cilja.”⁵⁵³

Idn je pisao⁵⁵⁴ da je 23. decembra predložio er ilu da bi Premijer mogao i da se sastane sa Titom „kako bi pokušao da ga privoli na druga ije razmišljanje.” ak je predložio da bi moglo da do e i do sastanka izme u Tita i Kralja u er ilovom prisustvu. Pominje, pak, da Stivenson i Meklejn postavljanje pitanja monarhije pred partizane ipak smatraju nedovoljno razboritim potezom.

⁵⁵⁰ *ibid.*

⁵⁵¹ Idn: „*The Reckoning*”

⁵⁵² U Kairu, britanski ambasador Stivenson je pitao sovjetskog ambasadora Novikova kakav je stav njegove vlade prema Kralju. Ovaj je odgovorio: „Taj stav pokazuje injenica da sam mu ja predao svoje akreditive.” („Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država - 1943.”, tom II)

⁵⁵³ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1943.)”, tom II

⁵⁵⁴ Idn, *op.cit.*

U telegramu koji je iz Kaira poslao Forin Ofisu, Stivenon piše:

Naša politika mora se zasnivati na tri nova faktora:

Partizani e vladati Jugoslavijom. Oni su nam u vojnom smislu toliko zna ajni da ih moramo razmatrati u punom politi kom smislu a ne samo u vojnom. Krajnje je sumnjivo da li možemo i dalje da se oslanjam o na monarhiju kao na element ujedinjenja u Jugoslaviji.⁵⁵⁵

Kada je Meklejn stigao iz Kaira u Bari, saznao je da je nema ka Šesta ofanziva postigla takve rezultate da bi njegov povratak u Jugoslaviju mogao da se realizuje jedino padobranom. Vis je bilo jedino jadransko ostrvo koje je još uvek bilo u rukama partizana te dok je e kao svoj let, Meklejn je odl u io da ode tamo. Velebit, koji je tako e stigao iz Kaira, je pratio Meklejna do Visa.

Tokom slede eh nedelja, dva Amerikanca koji su dugo vremena bili odre eni za službu u Jugoslaviji su stigla na partizansku teritoriju: poru nik Vu ini se pridružio majoru Džonsu u Sloveniji 26. novembra a kapetan Selvig je otišao partizansku Vrhovnu komandu 3. decembra. Kapetan Benson, prvi Amerikanac koji je došao na partizansku teritoriju, je napustio Jugoslaviju 22. decembra, posle etiri meseca službe.

U Vašingtonu, Foti je pozvao Hala 16. decembra 1943. Izvestio je da je Sekretar ponovio svoju izjavu sa konferencije za štampu od 9. decembra, da e Sjedinjene Države nastaviti da snabdevaju „svaku i bilo koju grupu" u Jugoslaviji koja se efikasno bori protiv Nemaca. Prema Foti u, Hai je rekao da je pomaganje gerilaca u Jugoslaviji bili isto vojno pitanje. Foti je dodao: „Državni sekretar, daleko od toga da odobrava politiku koju je etiri dana ranije (*zapravo samo dva dana ranije*) izrekao pred britanskim ministrom inostranih pqslova, što zna i, kako ja razumem, da on ne e biti ni u kakvoj meri u estvovati u bilo kakvom pritisku koji bi se mogao vršiti na jugoslovensku vladu da napusti Mihailovi a i da svoju podršku preusmeri na Tita.⁵⁵⁶

Foti se zatim osvr e na razgovor od 23. decembra 1943, sa Džejsom Danom⁵⁵⁷, direktorom Kancelarije za evropska pitanja u Stejt Departmentu, kada je Dan rekao da je britanska politika, onako kako ju je predstavio Idn, bila nerazumljiva i da je Stejt Department bio iznena en zbog pritiska koji se vršio na Kralja i Vladu u izbeglištvu, da napusti Mihailovi a.

⁵⁵⁵ er il, *op.cit.* tom V

⁵⁵⁶ Foti , *op.cit.*

⁵⁵⁷ James C. Dunn

SITUACIJA KRAJEM 1943. GODINE

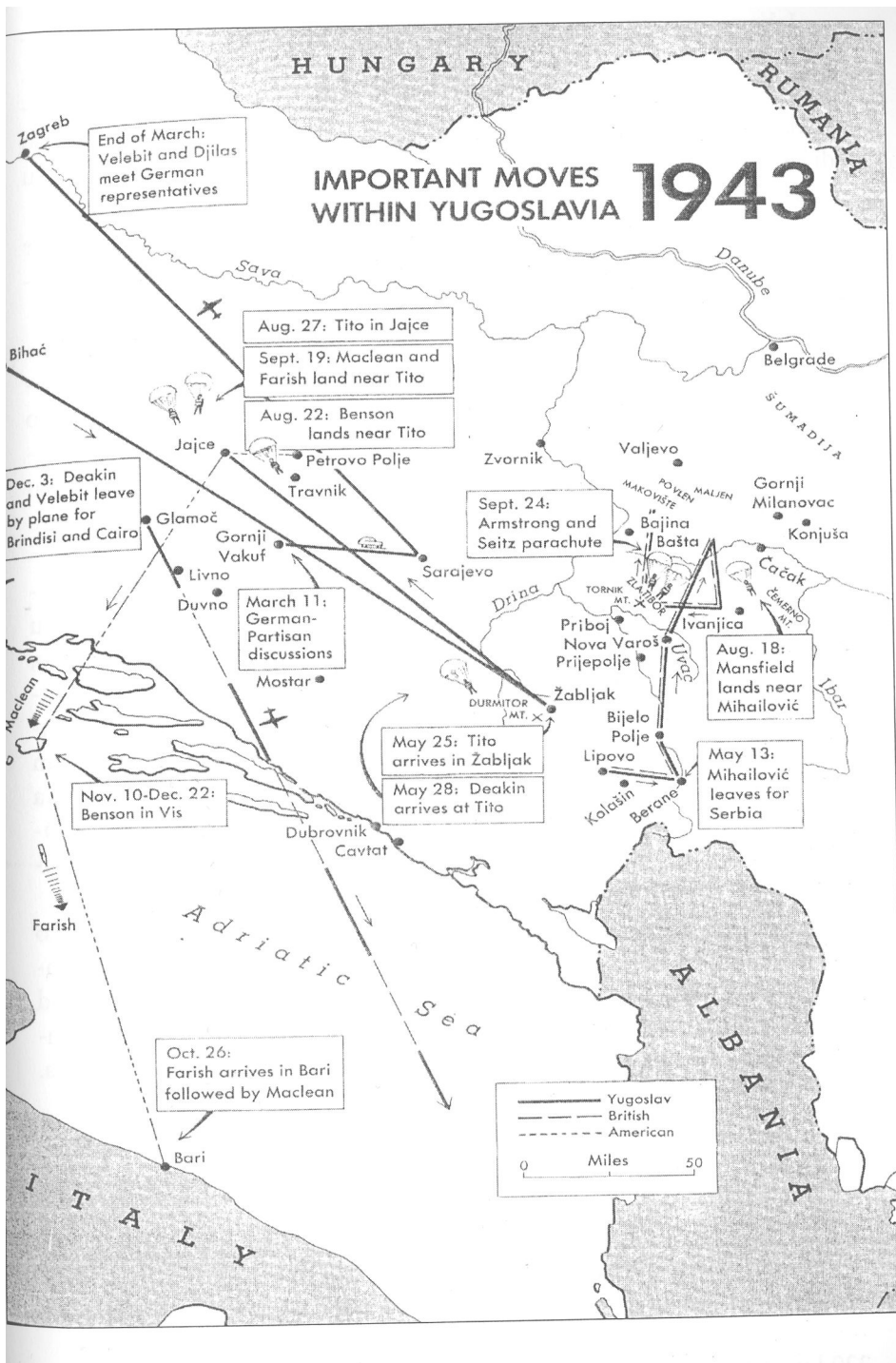
Velika saveznička strategija za dobijanje rata jasno je razrađena 1943. godine. Američku ideju o drugom frontu - što je takođe bio i sovjetski cilj - u Kvebeku je prihvatio Šeril, koji je u početku iznosio dosta sumnji u pogledu vojne mogućnosti invazije Zapadne Evrope te ga je stoga više zabavljao pojam „umotavanja Evrope“ sa jugoistoka. Iako i posle odluka donetih u Kvebeku da se otvori drugi front, Britanci - a posebno Šeril - su nastavili da veruju u važnost operacija na Mediteranu i Balkanu. Kod ovoga su se rukovodili, uglavnom, strateškim vojnim razmatranjima, iako je krajem 1943, politički aspekt stizanja do centralne Evrope pre Crvene Armije poeo da utiče i na britanska razmišljanja.

Odluka Britanaca da podržavaju partizane u Jugoslaviji i da prestanu da snabdevaju etnike bila je isto vojna. Partizani su se borili a etnici nisu. To je bilo jedino što je Šerilu bilo važno iako je bio potpuno svestan da će partizani stvoriti komunistički režim u posleratnoj Jugoslaviji. Ali stvari je trebalo rešavati redom. Buduća oblika vladavine u Jugoslaviji je bilo nešto o čemu je trebalo voditi računa kasnije. A i, na kraju krajeva, to možda i ne bi bilo tako „bljutavo“, posebno ako Britanci sada pomognu partizane.

Buduće posledice ovakvih razmišljanja bile su objava kraja odnosa Britanije sa Kraljevskom jugoslovenskom vladom, uprkos činjenici da je sasvim sigurno postojao veći afinitet između njih nego između Britanaca i partizana.

Sjedinjene Države su, kada je bio u pitanju Balkan, na umu imale jedino vojne i strateške motive. Smatrali su da ako se Tito bori a Mihailovič ne, onda treba podržati Tita; ali ta podrška bi trebalo da bude skromna i ni u kom pogledu ne treba da odvuče od glavne strategije u kojoj se pitanje Balkana nije nalazilo. Stoga je američki interes na Balkanu bio ograničen. Po američkom shvatanju, pomaganje Tita vojnički nije značilo da političku podršku jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu ne treba nastaviti.

Rusi su se izgleda motivisali uglavnom vojnim pitanjima. Oni su bili ubeđeni da jedino invazija na Zapadnu Evropu može doneti olakšanje Crvenoj Armiji. Operacije na Balkanu i Mediteranu, smatrali su Rusi, bile su propratne predstave i njima od nikakve koristi. S obzirom da su se ovi stavovi poklapali sa sovjetskom političkom vizijom da trupe zapadnjaka treba držati podalje od Istočne Evrope, Staljinu je bilo jednostavno da uvek naglašava isključivo vojni aspekt ovih ciljeva.

Iako su partizani bili ideološki njihova braća, Sovjeti im nisu slali pomoć jer Balkan, tokom 1943, nije bio centar sovjetskog strateškog plana. Može zvukati ironično, ali su Britanci bili ti koji su jedini slali pomoć komunisti i partizanima jer su Balkan smatrali vojno značajnim. Sovjeti su održavali korektne odnose sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu iako su ih partizani konstantno pritiskali da te odnose prekinu.

Sve ovo se kasnije promenilo, ali je krajem 1943. stav sve tri vodeće savezničke sile prema jugoslovenskom pitanju bio rukovodeno isključivo vojnim motivima.

U samoj Jugoslaviji, situacija se odlučno razvijala u korist partizana. Odbili su, uprkos zastrašujućim gubicima, dve naredne ofanzive Sila Osovine. Došlo je do ozbiljnog rasta njihovih trupa u veličini i snazi, posebno pošto su britanski i američki (mada ne i ruski) oficiri za vezu stigli sa prvim isporukama oružja koje je došlo spolja. Predaja Italije je bila ogroman dobitak za partizane kao što su bile i tri velike odluke u Teheranu, koje su priznale partizane kao savezničke snage.

Politički, uspostavljanje Narodnooslobodilačkog komiteta kao kvazi-vlade bilo je od fundamentalnog značaja kao protivteža vladi u izbeglištvu u Kairu, a koje je kongres u Jajcu ozvanio kao legitimno. U Jajcu je rešeno, kao i u Bihaću pre toga, da će Jugoslavija biti organizovana na demokratskim federalnim principima, tako da sve regije imaju podjednak status. Ništa nije bilo rečeno ili uinjeno što bi moglo da ukazuje da će budući režim biti ustanovljen po komunističkim načelima, osim možda određivanja Tita kao šefa kvazi-vlade. Ali Tito je imao identitet koji ga je ustanovio kao efikasnog jugoslovenskog vođu gerile a ne kao generalnog sekretara Komunističke Partije Jugoslavije.

S druge strane, Mihailović je i vojno i politički bio u defanzivi. Koliko god da je imao naoružanih vojnika, njegove operacije protiv partizana tokom četvrte ofanzive Osovine su se pokazale kao njegova aktivnost ispod žita. Posle kapitulacije Italije i nemačke inicijative, neki od njegovih komandanata su zaključili ili sporazume o nenepadanju sa nemačkim jedinicama. Odluke AVNOJ-a u Jajcu bile su udarac od koga se ne može oporaviti.

ETVRTI DEO: 1944.

TITO - HEROJ SAVEZNIKA

HILJADU DEVETSTO ETRDESET I ETVRTA je bila godina u kojoj je poraz Nemačke postao neizbežan. U junu, Saveznici su se iskrcali u Normandiju i do kraja godine savezničke trupe su došle do Nemačke sa obe strane - i sa zapada i sa istoka. U Jugoslaviji, Nemci su se tako povla ili, građanski rat su praktično dobili partizani a saveznici pogledi na dešavanja u Jugoslaviji su se dalje razvijali. Pošto su napustili Mihailovića a iz vojnih razloga, Britanci su, kada je bila u pitanju politika prema Jugoslaviji, po prvi put dozvolili dominaciju svojih političkih motiva. A isto su učinili i Rusi, koji su u februaru poslali misiju Titu. Jedino Amerikanci nisu pokazivali volju za delovanje u političkoj sferi.

9.

BERBERILOVO PISMO TITU

Dok se Berberil u severnoj Africi oporavljao od upale pluća, primio je poruku od Tita gde mu on želi brzi oporavak. „S obzirom da me je kriza u pogledu jugoslovenskog pitanja veoma opterećivala”, kaže⁵⁵⁸, „odlučio sam da iskoristim priliku i budem u direktnom kontaktu sa Titom.” Idnu je 30. decembra poslao telegram, tražeći i savet od ministra spoljnih poslova da li da Titu pošalje malo širu poruku koju je već skicirao ili „...da mu jednostavno samo pošaljem prijateljski kratak odgovor; ali se bojim da bi kasnije osetio da sam time propustio priliku da uspostavljam lični odnos sa ovim značajnim čovekom.”

U ovom telegramu Berberil je rekao da u tom trenutku nije bilo mogućnosti da se Tito privoli da prihvati kralja Petra kao *quid pro quo* za odricanje od Mihailovića.

Kada Mihailović nestane, Kraljeve šanse će se značajno povećati i onda možemo podneti njegov slučaj Titovom kabinetu... Mislim da smo se svi u Kairu složili da savetujemo Petru da razreši dužnosti Mihailovića do kraja ove godine. Sve što su Dikin i Meklejn rekli, kao i svi primljeni izveštaji, pokazuju da je on bio u aktivnoj saradnji sa Nemcima. Nikada te dve strane ne bismo doveli za isti sto sve dok se on ne ražaluje, i to ne samo kod nas, već to mora da uradi i Kralj.

Berberil završava ovu poruku Idnu rekavši da ne želi da „nosa ovu privatnu poruku (Titu) okolo, što Ujedinjenim Nacijama što Staljinu, uz neizbežno dugo čekanje.”

Idn je odgovorio 1. januara 1944, savetujući Berberilu da u toj poruci Titu ne pominje ništa u vezi Mihailovića. Smatrao je da će Tito na to gledati kao na znak slabosti. Osim toga, Kralj možda neće otpustiti Mihailovića. Idn je

⁵⁵⁸ Berberil, *op.cit.* tom V

zaključio: „Ako bismo imali javni i spektakularni sukob sa Mihailovičem, naša optužba za njegovu izdaju mora biti neoboriva. Ja još uvek za to nemam dokaza... Stoga smatram da možemo držati slušaj Mihailoviča a otvorenim još neko vreme, dok ne pribavimo sve dokaze...“⁵⁵⁹

Čerčil nije bio oduševljen. Slednog dana je poslao Idnu telegram⁵⁶⁰: „Mene su ubedili dokazi ljudi koje poznajem i kojima verujem, da je Mihailovič kamen oko vrata mladom Kralju, i da on nema nikakve šanse, dok se ne oslobodi tog tereta.“

Zatim je došlo do još neke prepiske između Čerčila i Idne sve dok predloženo pismo nije dobilo konačan oblik. Datirano je na dan 8. januar 1944, Afrika.⁵⁶¹ Pošto se zahvalio Titu na lepim željama za brzo ozdravljenje, Čerčil je napisao da je od Dikina čuo o hrabrim naporima partizana i da je njegova želja bila da mu, u ljudstvu, pomogne koliko god može. Poručio je da mu je Meklejn prijatelj i da je njegov sin, Randolph, takođe uskoro biti u Jugoslaviji; da ne može više pružiti vojnu pomoć Mihailoviču, i da bi mu bilo drago kada bi ga jugoslovenska vlada razložila. Čerčil je dodao da Britanci ne mogu da odgurnu kralja Petra u stranu i da je stoga nastaviti sa zvanim odnosima koje imaju sa njim, „...ali ćemo istovremeno vama pružati svu moguću vojnu pomoć.“

Tražio je da se završe polemike na obe strane i uveravao je Tita da će raditi u „najtešnjem kontaktu sa svojim prijateljima, Maršalom Staljinom i predsednikom Ruzveltom.“ Izrazio je nadu da će sovjetska vojna misija raditi u skladu sa Meklejevom novom misijom.

Čerčilovo pismo je prvobitno sadržalo i rečenicu: „Nadam se da će polemika biti završena onda kada se Mihailovič isključi, a on je to itekako zaslužio.“ Posle značajnog ubeđivanja Idne, Premijer je pristao da promeni ovu rečenicu. Spuštanje tona je takođe preporučio i Vilson, koji je bio protiv otvorenog sukoba sa generalom, verujući da će etnici zadržavaju barem dve bugarske divizije⁵⁶².

Čerčil je pismo predao Meklejnu koji je, zajedno sa Randolphom Čerčilom⁵⁶³, stigao u Marakeš, gde se Premijer oporavljao. Meklejn i Randolph su se vratili u Bari kako bi sačekali svoj let i iskrcavanje padobranima do

⁵⁵⁹ Idn, *op.cit.*

⁵⁶⁰ Čerčil, *op.cit.* tom V

⁵⁶¹ *ibid.*

⁵⁶² L. Vudvord: „*British Foreign Policy in the Second World War*“

⁵⁶³ Randolph Churchill

Titovog štaba. U Bariju im se pridružio i Fariš, koji se upravo vratio iz posete Sjedinjenim Državama, tokom koje je podneo izveštaj li no Ruzveltu i drugim ameri kim zvani nicima, kako vojnim, tako i civilnim, o svojim impresijama o situaciji u Jugoslaviji.

Iako er il nije želeo da svoje Saveznike unapred konsultuje, odmah je poslao kopiju svog pisma Titu i Ruzveltu i Staljinu. U roku od dva dana Staljin je prokomentarisao: „Vaša poruka Titu, u kojoj ga hrabrite i dajete podršku, e biti od velikog zna aja." Ruzvelt je, pak, poslao kratak telegram: „Mislim da na ovo ne treba odgovarati". Pošto od Ruzvelta nije primio nikakav odgovor, er il mu je poslao telegram, sa datumom 18. januar: „Nadam se da Vam se dopalo moje pismo Titu. Brigadni general Meklejn i Randolph e najverovatnije sutra biti kod njega."⁵⁶⁴

Britanska ambasada u Vašingtonu je 12. januara predala Stejt Department *aide-memoire* u vezi sa britanskim naporima da prona u „kompromis izme u suprostavljjenih grupa u Jugoslaviji" i izveštavaju da je Meklejn „istražio itavu situaciju sa Maršalom Titom." er ilovo pismo Titu nije se pominjalo. U *Aide-memoire* se tražio i ameri ki stave u pogledu rešenja jugoslovenskog pitanja i izražavaju i nadu „da ukoliko taj stav bude u skladu sa procenama Njegovog Veli anstva kao i sa akcijama koje e se sprovoditi, Vlada Sjedinjenih Država e imati punu podršku Njegovog Veli anstva."

U me uvremenu, ambasador MekVig je Stejt Departmentu poslao kratak sadržaj er ilovog pisma, koje je preko britanskog ambasadora poslala jugoslovenska vlada a 19. januara je britanska ambasada u Vašingrtonu obavestila Stejt Department o pismu kao i o britanskom stavu da treba savetovati kralja Petra da otpusti Mihailovi a sa njegovog ministarskog položaja i kao komandanta u Jugoslaviji, ali ne pre nego što se ne primi odgovor od Tita.

Vlada SAD nije ni na koji na in komentarisala er ilovo pismo, odlučivši da sa eka Titov odgovor. Foti je, pak, izvestio⁵⁶⁵ da mu je 28. januara, kada je insistirao na naporima da se pokrene akcija u vezi sa Ruzveltovom izjavom na Boling Fildu 6. oktobra 1943, u vezi sa snabdevanjem etnika hranom, municijom i lekovima, odgovorio Džon MekKloj⁵⁶⁶, pomo nik sekretara za rat, da „su uputstva Predsednika kompletno usmerena na pomo Titu." Ovo je prvi pokazatelj da su se, pošto je pro itao Farišov izveštaj,

⁵⁶⁴ er il je poslao telegram Ruzveltu a Ruzveltov komentar se može prona i u Biblioteci Frenklina Ruzvelta; er il je poslao telegram i Staljinu aStaljinov odgovor se može na i u *„Stalin's Correspondence"*, tom I

⁵⁶⁵ Foti , *op.cit.*

⁵⁶⁶ John J. McCloy

Ruzveltovi pogledi na situaciju u Jugoslaviji radikalno promenili što je bio i rezultat konferencije u Teheranu. Stav Stejt Deptmenta je, pak, bio mnogo konzervativniji.

Vazdušni most preko koga je partizanska vojna misija krenula samo nekoliko nedelja ranije nije više bio moguć, s obzirom da su Nemci napredovali tokom Šeste ofanzive, kada je partizanski štab u Jajcu morao biti napušten. Stoga su Meklejn, Randolph Peril i Fariš padobranom stigli u Jugoslaviju 20. januara, blizu privremenog Titovog štaba u bosanskim planinama iznad Bosanskog Petrovca. Peril je Meklejn ugledao Tita, koji je sada nosio maršalsku uniformu, predao mu je pismo od Perila. „Bio je o igledno veoma zadovoljan“, rekao je Meklejn⁵⁶⁷.

Peril je pisao⁵⁶⁸ da „je trebalo skoro mesec dana da bi poslao odgovor“, ali s obzirom da Meklejn nije predao pismo sve do 20. januara i da je Peril primio odgovor 3. februara onda to i nije predstavljalo preterano zakašnjenje. Titov odgovor je počinjao ovako:

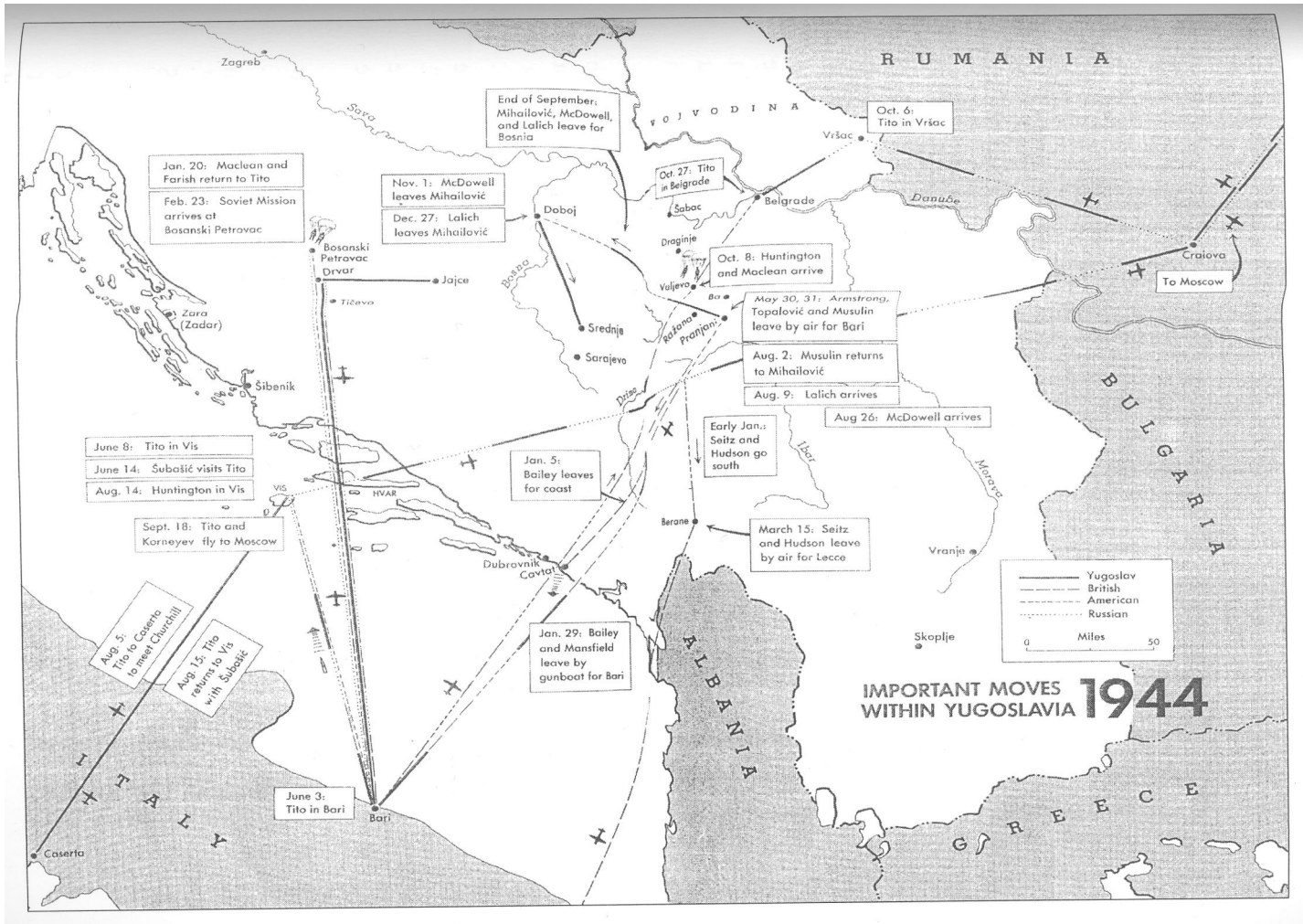
Vaša poruka je vredan dokaz da naš narod u svojim nad oveskim naporima u borbi za slobodu i nezavisnost ima iskrenog prijatelja i saveznika, koji duboko razume naše potrebe i naše aspiracije...Vaša ek-selencija može biti sigurna da ćemo nastojati da održimo prijateljstvo koje smo stekli u najtežim trenucima istorije našeg naroda a koje nam je izuzetno drago.

Tito je zatim govorio o „našim velikim Saveznicima“ (u množini) kao i osvojoj želji da „kao Saveznik, u potpunosti ispuni našu obavezu“, dodaju i: „Pomoć koju dobijamo od Saveznika u velikoj meri doprinosi da nam situacija na bojnopolju bude lakša.“ Zatim se Tito osvrta na glavni problem koji Peril pominje, to jest, britanski odnos sa kraljem Petrom, govore i da on razume taj odnos i obećava da „koliko god to interes našeg naroda dozvoljava, izbegavaćemo nepotrebne političke neprilike niti ćemo praviti neprilike našim Saveznicima po tom pitanju...“ Završava svoje pismo potvrđujući i da je čitav otpor partizana bio okrenut ka osvajanju i cilju stvaranja uslova za istinski demokratsku Jugoslaviju.

Pošto je od ambasadora Stivenzona čuo srž Titovog odgovora, ambasador MekVig je poslao telegram sa kratkim izveštajem Stejt Departmentu. Dana 5. februara primio je sledeću poruku iz Vašingtona:

⁵⁶⁷ Meklejn: „*Easter Approaches*“

⁵⁶⁸ Peril, *op.cit.*

itavo pitanje našeg stava prema snagama otpora u Jugoslaviji i njihovim odnosom prema Vladi u izbeglištvu je pod preispitivanjem. Pouzdana informacija koja bi Stejt Departmentu bila od ključne koristi u ovom proučavanju još uvek nije na raspolaganju a skoro izveštaji preko britanskih kanala, još nisu ovde primljeni.⁵⁶⁹

Jasno, SAD-u nije bilo po volji da sledi američku inicijativu.

Meril je, kada je primio Titov odgovor, odgovorio 5. februara, ponovo bez konsultovanja sa SAD⁵⁷⁰:

Mogu da razumem rezervisanu poziciju koju ste prihvatili u pogledu kralja Petra. Već nekoliko meseci pokušavam da ga ubedim da otpusti Mihailovića i da sli ne odluke donese u vezi sa svim svojim sadašnjim savetnicima. Biću u veoma zahvalan ukoliko me obavestite da li bi otpuštanje Mihailovića trasiralo put ka prijateljskim odnosima sa Vama i Vašim pokretom, kao i kasnije, da Vam se on pridruži na terenu, s obzirom da sam razumeo daje buduće pitanje monarhije stopirano sve dok se Jugoslavija potpuno ne oslobodi... Nema sumnje da bi sporazum između Vas i Kralja konsolidovao mnoge snage, posebno elemente u Srbiji, koji su sada suprostavljeni... Jugoslavija bi onda mogla da govori ujednačanim tonom kao savetnik Saveznika...

Meril se zatim osvrnuo na vojnu situaciju, obavestavajući Tita da je pitao Vilsona da preduzme mere za očišćenje jadranskih ostrva od Nemaca kako bi se uspostavila i pomorska komunikacija sa partizanima.

Ambasador MekVig je 7. februara izvestio Stejt Department o sadržini drugog američkog pisma Titu. Dodao je da je s obzirom na političke implikacije pisma, britanski ambasador prokomentarisao: „Opet ćemo se”. Stivenson je preporučio Forin Ofisu alternativni predlog: da Kralj imenuje novu „vladu nacionalnog otpora”, bez Mihailovića, i da prizna sve gerilske pokrete na isto patriotskoj osnovi.

MekVig je, pridružujući se na izvestan način Stivensonovim razmišljanjima, predložio da „Department možda oseća da je javno žrtvovanje Mihailovića lično, i, kao posledica, konačni antagonizam „srpskih elemenata koji su sada sukobljeni” - da su to stvari koje treba izbeći ukoliko nisu potrebne”. Sto se tiče američke poruke, MekVig je izvestio da je na osnovu rada OSS

⁵⁶⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁵⁷⁰ Meril, *op.cit.*

razumeo „da britanski vojni zvaničnici razrađuju projekciju Premijera i njegov uticaj na strategijsku sliku, radi diplomatskih ciljeva.“⁵⁷¹

Titov odgovor od 9. februara, naglašavaju i prvo, da jugoslovenska vlada i Mihailovići moraju biti „prečrtani“; drugo, Narodno Oslobođilačka vojska Jugoslavije mora biti priznata od strane Saveznika kao jedina jugoslovenska vlada a kralj Petar II morati da se podvrgne zakonima Antifašističke vojske Nacionalnog Oslobođenja; treće, ukoliko kralj Petar prihvati ove uslove, partizani neće odbiti saradnju sa njim u vezi pitanja monarhije koje će ostati otvoreno sve do oslobođenja Jugoslavije; i konačno, kralj Petar bi trebalo o svemu tome da izda deklaraciju.⁵⁷²

Ljubaznost britanskog ambasadora MekVig je 15. februara izvestio o suštini Titovog odgovora, dodajući: „Ambasador Stivenson i ja ćemo biti zahvalni ukoliko Department bude pažljiv i ne pokaže Britancima da mi je on dopustio da pogledam pismo. Ukoliko se to dogodi, veoma je verovatno da neću u više nego da uživam prednosti izvora informacija koje sam ovde koristio.“⁵⁷³

Stivenson je rekao MekVigu da bi, po njegovom mišljenju, britanska vlada trebalo da preuzme „ogromnu odgovornost ukoliko savetuje kralju Petru da se odrekne svih svojih napora samo da bi se obezbedila prilika za dalje razgovore.“ Britanski ambasador je bio mišljenja da „takvi razgovori treba da prethode pre nego da slede delovanje kada je Kralj upitanju.“

Pre nego što je još jednom odgovorio Titu, rekao je se 22. februara 1944. obratio Parlamentu hvale i partizane biranim rečima:

Komunisti koji element koji je došao da bude među prvima, ali kako je pokret rastao u snazi i broju, došlo je do procesa promena i ujedinjenja pa su nacionalne koncepcije prevagnule. U Maršalu Titu partizani su pronašli izuzetno vođu, proslavljenog kroz borbu za slobodu. Na nesreću, možda i neizbežno, ove nove snage su došle u sukob sa onima pod vodstvom generala Mihailovića. Njihove aktivnosti su usloville dogovore njegovih komandanata sa neprijateljem.

⁵⁷¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁵⁷² rekao je, *op.cit.* tom V

⁵⁷³ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV; britanska ambasada u Vašingtonu je 2. marta direktno Ruzveltu prosledila Titov pismo od 5. februara, kao i Titov odgovor od 9. februara.

(Srda na pohvala koju je Berberil tako je dao „mom mladom prijatelju... potpukovniku Dikinu“, podvukla je uticaj „ljudi koje poznajem i kojima verujem“ na jugoslovensko pitanje, me u kojima se naročito isticao njegov bivši, u pravom smislu reči i savetnik, Dikin, i njegov prijatelj Meklejn).

Pre nego što je predao izjavu, Berberil ju je pokazao Idnu, koji je predložio da treba da bude manje jaka kada je pohvala Titu u pitanju, jer bi onda Tito mogao da pomisli da je britanska vlada toliko zadovoljna njime da nije potrebno da pravi nikakve ustupke u saradnji sa kraljem Petrom⁵⁷⁴.

Tri dana kasnije 25. februara, Berberil je još jednom pisao Titu, govoreći mu da su izdata naredjenja da se povuku britanski oficiri za vezu koji su kod Mihailovića, pitajući ga da li može da ugarantuje da, ukoliko se kralj Petar oslobodi Mihailovića „i odstalih loših savetnika“, „da će ga pozvati da se pridruži svojim sunarodnicima na terenu.“ Zatim je dodao: „Ne mogu da vam nateram da otpusti Mihailovića, raspusti Vladu i prekine svaki kontakt sa Srbijom pre nego što saznam da li može računati na vašu podršku i saradnju.“ Zatim je rekao da je predložio kralju Petru da dođe u London i razmotri ova pitanja sa njim.

Forin Ofis nije bio presrećan zbog Berberilove direktne korespondencije sa Titom. Smatrali su da, uzdizanjem Titovog značaja, Premijer nije nimalo olakšao rešenje problema četnika i partizana.

BRITANCI DONOSE ODLUKU DA POVUKU SVOJE OFICIRE ZA VEZU OD MIHAJLOVIĆA

Premijer Puri je 10. januara 1944. pitao ambasadore Stivenzona i MekViga da li će avioni tipa „Liberator“ koje je Ruzvelt poklonio Jugoslaviji - od kojih četiri ostala su samo dva - moći i konačno da budu upotrebljeni za primarni i glavni zadatak nabavke ratnog materijala i iskrcavanje komandnog personala Mihailovića i da li se barem može uspostaviti radio veza sa generalom. London je preneo Stivensonu da na Purićeva pitanja treba da sačekava sa odgovorom dok ne dođe „do razjašnjenja političke situacije“.

U međuvremenu, u svetlu Mihailovićeve neuspeha da dignu u vazduh mostove preko Morave i Ibra, britanska Vlada je odlučila da povuče preostale oficire za vezu. Ova odluka je bila hitna pošto je Forin Ofis primio 12. januara 1944. potpuni izveštaj od SOE-Kairo o dokazima protiv Mihailovi-

⁵⁷⁴ Vudvard, *op.cit.*

a. U izveštaju se kaže da neki od generalovih komandanata jesu saradivali sa Nemcima ili Italijanima - ili i sa jednim i sa drugim - i da je Mihailovi to oprostio a u pojedinim slučajevima i odobravao. Posebno se naglašava da je u martu 1943. naredio operacije u dolini Neretve protiv partizana a u saradnji sa Osovinom, tokom četvrte ofanzive, napad koji je, kako je ranije rečeno, bio istinit prema podacima koje su imali Italijani i neistinit, prema onome kako su ga tumačili ili Nemci.

U vreme kada su Britanci odlučili da povuku svoju misiju, jedan američki oficir, Musulin, je još uvek bio na istoj teritoriji. Druga dva Amerikanca, Sajc i Mensfeld, su opozvana i napustila su Mihailovičev štab ranije. Mensfeld, koji je bio u pratnji Bejlja, stigao je u Kairo 20. februara. Prema MekVigu⁵⁷⁵, nosio je pisma Mihailoviča Ruzveltu i Ajzenhaueru „koje je OSS sada imao kod sebe”.⁵⁷⁶ Sajc, koji je bio u pratnji Hadsona, je u to vreme još uvek bio u Jugoslaviji - na partizanskoj teritoriji, odakle su pošli 15. marta za Italiju i Kairo.

Donovan je, zajedno sa Mensfeldovim izveštajem Ajzenhaueru, prosledio Mihailoviču pismo u London. Pošto je potvrdio prijem oba dokumenta Ajzenhauer je predložio Donovanu da on sam ne odgovori Mihailoviču u direktno pismo nego da se poruka pošalje preko kanala OSS i da kaže da se Ajzenhauer Mihailoviču u zahvaljuje na ljubaznosti⁵⁷⁷.

Stejt Department je o odobrenju Forin Ofisa za povlačenje nekih trideset britanskih oficira koji su bili povezani sa Mihailovičem⁵⁷⁸ izvestio MekVig, 21. februara. Dodao je da bi britanski ambasador trebalo kratko da izvesti jugoslovenskog premijera da je britanska vlada odlučila da prestane da pruža vojnu pomoć Mihailoviču, te stoga zadržavanje britanskih oficira za vezu nema više smisla; ovom pitanju nije trebalo davati nikakav publicitet. Britanska ambasada u Vašingtonu je obavestila Stejt Department direktno o odluci da povuče oficire za vezu i izrazila nadu da će se Department „složiti oko koraka koji su preduzeti”.

Kao rezultat britanskog poteza, nastao je problem oko Musulina. U početku je OSS odlučio da bi on trebalo da ostane čak i posle odlaska britanskih oficira za vezu. SOE je, pak, rekao OSS-u da ne bi mogao da savetuje da

⁵⁷⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁵⁷⁶ Autor nije uspeo da pronađe tekstove iz ovih pisama.

⁵⁷⁷ „*The Papers of Dwight Eisenhower*”, tom III; izdavači takođe nisu uspeli da lociraju Mihailoviču pismo Ajzenhaueru.

⁵⁷⁸ U to vreme kod partizana je bilo nekih šezdeset britanskih oficira („Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

ove dve službe rade odvojeno. OSS-Kairo se stoga obratio Donovanu radi instrukcija. Paralelno, Stivenson je rekao MekVigu da je to povlačenje bilo vojna odluka koju je sproveo Wilson, da Musulin i tako ne može ništa da uradi i da bi njegov ostanak dok se Britanci pakuju dao Mihailovi u šansu da okrene SAD protiv Britanije.

Za razliku od SOE, koje je imala isključivo operacione i funkcije za vezu, OSS je sadržavao i obaveštajnu odgovornost. Tako su OSS-oficiri za vezu imali dvostruki zadatak kako bi zadovoljili i OSS (SO) i OSS (SI). Britanci su, naravno, imali oficire na terenu koji su sprovodili obaveštajne zadatke, ali oni nisu bili deo SOE-personala, iako su često bili pridruženi misijama SOE.

SI (obaveštajni) sektor OSS je želeo da se njihov rad na terenu koj teritoriji nastavi čak iako su SOE i OSS (SO) bili spremni da skinu odgovornost sa veze i operacija. Ako je Musulina trebalo povući, Tulmin, šef OSS-Kairo, je zastupao teoriju da se pošalje obaveštajna misija koja bi samo imala zadatak prikupljanja podataka. U telegramu Stejt Departmentu datiranom 21. februar, MekVig je komentarisao da bi možda „ovo moglo da bude rešenje gde bismo mogli da zadržimo naše ciljeve ne ulazeći u konflikt sa ciljevima naših saveznika, niti da politička pitanja isturimo u prvi plan.“⁵⁷⁹

Pošto je odobreno povlačenje Musulina iz Jugoslavije, OSS je 2. marta 1944. sugerisao Združenom štabu zamenu udruženih (operativne i obaveštajne) misija jednom nezavisnom, isključivo obaveštajnom misijom koju bi sproveo američki oficir. Stejt Department je obavešten o ovom predlogu u pismu Donovana Halu, takode datiranom na 2. mart.⁵⁸⁰

Mihailovi se, duboko uznemiren partizanskim političkim delovanjem koje se odigralo na skupštinama u Bihaću i Jajcu, odlučio na sopstveni politički korak. Tokom rata, etnici nikada nisu sopstvene korake određivali prema politici koj aktivnosti partizana. Ali zaključci sa etničke konferencije „Intelektualna omladina“, koja je održana od 30. novembra do 2. decembra 1942. u Crnoj Gori, koja je imala snažan veliko-srpski ukus, se nikada nisu preto ili u program aktivnosti. Sada, posle Jajca, Mihailovi, koji ni sam nikada nije potpuno odobravao radikalne veliko-srpske poglede pojedinih svojih savetnika, je odlučio da sazove kongres etnika, koji je imao nameru da se obrati svim Jugoslovenima.

⁵⁷⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁵⁸⁰ *ibid.*, Predlog OSS je zatim prihvaćen.

Kongres se održao od 25. do 28. januara 1944. u selu Ba, blizu Valjeva i nazvan je Svetosavskim, po Svetom Savi, zaštitniku Srba. Okupilo se dve stotine sedamdeset i četiri delegata koji su za predsednika izabrali dr Živka Topalovića, lidera socijal-demokratske stranke, male srpske partije. Kongres je doneo zaključke koji su za cilj imali reorganizovanje Jugoslavije posle rata kao federacije od tri federalne jedinice - Srbije, Hrvatske i Slovenije (partizani su mislili da naprave četiri federalne države od onoga što je Kongres nazvao Srbijom - samu Srbiju, Crnu Goru, Makedoniju i Bosnu i Hercegovinu). Do oslobođenja, Centralni Nacionalni Komitet, civilno savetodavno telo, koje je 1941. osnovao Mihailović, bi preuzeo političku odgovornost i saradnju sa Saveznicima i kraljevskom vladom. Ali kongres je došao suviše kasno da bi imao bilo kakav uticaj na političku situaciju u Jugoslaviji.

O igledno je, ipak, da je bilo nekih ograničavanja ih posledica sa ovog skupa, koje su se odrazile pre svega na vojnom polju, jer je nekoliko sporazuma sa nemačkim jedinicama o međusobnom nenapadanju odmah raskinuto, bilo da su to uradili etnički komandanti bilo Nemci, koji su motrili na rezultate ovog kongresa.⁵⁸¹

GENERAL VILSON REORGANIZUJE BRITANSKU MISIJU KOD PARTIZANA

General Vilson, saveznički vrhovni komandant na Mediteranu, je 19. januara 1944. tražio od generala Donovana da se sastane s njim i Haroldom Mekmilanom⁵⁸², stalnim britanskim ministrom, u štabu savezničkih snaga u Alžiru. Vilson je obelodanio da je, za razliku od SOE, predložio osnivanje redovne vojne misije pri Titovom štabu, za koju će odgovornost preuzeti general Aleksander, zapovednik savezničkih snaga u Italiji. Pozvao je OSS da odredi oficire za ovu misiju. Mekejn je trebalo da ih predvodi.

Donovan je odbio ovaj poziv jer je misija, iako nominalno vojna, zapravo bila političkog karaktera a on nije želeo da šalje američke vojne oficire da sa mladim britanskim oficirima budu u britanskoj političkoj misiji.

I dok su Rusi objavili da predlažu da pošalju misiju u Titov štab a Britanci organizovali novu misiju, Stejt Department, Združeni štab i OSS su razmatrali mogućnost osnivanja slične, posebne američke misije. Jasno,

⁵⁸¹ „Kriegstagebuch“, tom IV

⁵⁸² Harold Macmillan

Amerikanci nisu više želeli da budu samo deo britanske misije i da dele odgovornost a da pri tom nemaju ovlaš enja da deluju nezavisno.

Izveštavaju i o ovakvom razvoju situacije državnom sekretaru Halu i zameniku sekretara⁵⁸³ Edvardu Stetinijusu⁵⁸⁴, pomoćnik sekretara Berli je 26. januara rekao:

Ukoliko imamo bilo kakav plan da predstavljamo deo slike o Jugoslaviji pod uslovima da će Tito (Maršal Broz) u njoj da vlada, moramo imati nezavisno predstavništvo...

Misija se može organizovati prvo kroz AFQH u Italiji a da izveštaje šalje Ratnoj kancelariji kao i Stejt Departmentu, preko naše misije u Italiji ili u Alžiru. OSS je u poziciji da pomogne takvoj misiji; a verovatno da se mogu dogovoriti i određeni sporazumi, ukoliko se to želi, bilo da se pošalju ljudi u uniformi ili sposobni ljudi koji su trenutno povezani sa OSS. Pretpostavlja se da bi do ovoga moglo lako da se dođe, ukoliko to želimo. Moja preporuka je da ustanovimo takvu misiju i da je pošaljemo... To znači, bez predrasuda naravno, da takvu misiju možemo imati i kod generala Mihailovića, ukoliko se to pokaže kao želja.⁵⁸⁵

Džejms Dan, koji je tada vodio kancelariju Stejt Departmenta za Evropu, je komentarisao da bi Department trebalo da ima jednu istu vojnu misiju ali i da povode računa o politici misiji. Stetinijus dodaje: „Sklon sam da se složim sa pozicijom koju ima Kancelarija za evropska pitanja.“ (nezavisna američka vojna misija je ustanovljena kasnije tokom godine).

Vilsonov predlog da se ustanovi vojna misija pri partizanima i njegov poziv OSS-u da se pridruži su, naravno, bili povezani sa ulogom koju SOE i OSS imaju u Kairu, u vreme kada je Vilson tamo bio zapovednik. Čak i tada bi on voleo da ima ove organizacije pod svojom potpunom kontrolom.

Sada kada je bio komandant na Mediteranu a imaju i u vidu odluke konferencija u Teheranu i Kairu, dobio je od Kombinovanog štaba određene ruke u vezi sa jugoslovenskim pitanjem, te je Vilson počeo da sprovodi svoj plan. Skorašnji događaji su mu pomogli da se taj plan i ostvari.

Uloga SOE u jugoslovenskom pitanju se značajno smanjila pošto je postavljen Meklejn, koji nikad nije smatrao SOE svojim izvorom ovlaš enja ve je sarađivao direktno sa američkim i Vilsonom o vojnim pi-

⁵⁸³ Stetinijus je nasledio Velsa, kao zamenik sekretara, 25. septembra 1943.

⁵⁸⁴ Edward R. Stettinius

⁵⁸⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

tanjima. Osim toga, raspoloživost italijanskih baza je smanjila značaj Kaira. Vazdušne operacije koje su išle ka Jugoslaviji, na primer, su prenete iz Tokre u severnoj Africi, u Brindizi.

Kao prvi korak, Vilson je tražio od SOE i OSS da premeste svoje sekcije za Jugoslaviju iz Kaira u Italiju. I dok je SOE to uradila, OSS je odlučila da njen štab ostane u Kairu, iako je u Bariju već bila osnovana velika baza, pod koordinacijom OSS-Kairo.

Prenos SOE-sekcije za Jugoslaviju iz Kaira u Bari je naišao na tehničke poteškoće⁵⁸⁶. Svi radio odašiljači i sa misijama za vezu u Jugoslaviji bili su podešeni na Kairo, i postojala je sumnja da li će se oni uopšte čuti u Bariju. Rešenje za ovaj problem je na kraju ipak pronađeno. Sve poruke iz Jugoslavije su prvo primane u Kairu a zatim su prosleđivane za Bari, gde su se dekodirale.

Bilo je takođe i političkih prepreka, s obzirom da je britanski ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu bio stacioniran u Kairu. Ipak, Vilsonova rešenost da operacije u Jugoslaviji stavi pod svoju kontrolu je prevagnula i SOE-sekcija za Jugoslaviju je prenetu u Bari februara 1944. Ta baza je imala šifru „Snaga 266“ (šifra Kaira je bila „Snaga 133“) a njome je komandovao Viskont (Bil) Herkort⁵⁸⁷. Dikin, poslednji zapovednik jugoslovenske sekcije u Kairu, prebačen je u personal stalnog ministra Mekmilana.

Istovremeno, general Vilson je ustanovio združeni štab u Bariju koji će kontrolisati sve specijalne operacije istočno od Italije. Pisao je⁵⁸⁸ da je to „bilo neophodno kako bi se usaglasile pomorske i vazdušne snage sa jedne strane i SOE/OSS sa druge, istovremeno obezbeđujući i da se sve aktivnosti uklapaju u operativnu sliku. „General major Staul⁵⁸⁹, koji je u to vreme bio na čelu SOE-Kairo, postavljen je za komandanta za specijalne operacije istočno od Italije. Američki oficir, brigadni general V.Kejfi⁵⁹⁰, imenovan je za zapovednika specijalnih operacija u Alžiru, sa odgovornošću nad svim takvim operacijama u zemljama koje su pod Vilsonovom nadležnošću. Meklejn, pak, nije mnogo radio pod Staulom. Kada je njegova misija postala britanska vojna misija u martu, stavljen je direktno pod Vilsonovu komandu.

⁵⁸⁶ Svit-Eskot, *op.cit.*

⁵⁸⁷ Viscount (Bill) Harcourt

⁵⁸⁸ Vilson, *op.cit.*

⁵⁸⁹ W.A.M. Stawell

⁵⁹⁰ W.Caffey

Što se ti e ameri kih operacija u Jugoslaviji, nesumnjivo je da je za Vilsona bilo razno da Donovan nije prihvatio njegov poziv da odredi ameri ke oficire za britansku misiju. Odgovornost za ameri ke operacije u Jugoslaviji je ostala na OSS-Kairo, pod komandom pukovnika Tulmina, sa potpukovnikom Polom Vestom⁵⁹¹, naslednikom majora Ijoa, kao zapovednikom specijalnih operacija i potpukovnikom Valerijanom Lada-Mocarskim⁵⁹², koji je bio zadužen za tajnu obaveštajnu službu. Vilson je naravno, postao mo an, tim pre što je napredovanje OSS-baze u Bariju bilo pod njegovom nadležnoš u.

Ova baza, prvo pod komandom majora Roberta Koha⁵⁹³ a zatim, od februara 1944, poru nika Edvarda Grina, tako e je imala svoje SO i SI sekcije. Operativna pitanja bila su pod rukovodstvom poru nika Roberta Tompsona a obaveštajna pod Robertom Džojksom, oficijom Forin Servisa koji je pozajmljen OSS-u⁵⁹⁴. Zapovednik jugoslovenske sekcije SI bio je major Frank Arnoldi⁵⁹⁵, koji je prema Džojosu, bio veoma pro-partizanski i iji je ženski deo personala nosio partizanske uniforme sa zvezdom petokrakom. Džojks se požalio Vitniju Šepardsonu⁵⁹⁶, šefu ISS (USI) Vašington i Arnoldi je sklonjen⁵⁹⁷.

Aprila 1944. Vilson je uspeo da sva pitanja vezana za Jugoslaviju, ukljuuju i i ameri ke operacije OSS, prebaci iz Kaira u AFQH Alžir. U to vreme AFHQ je osnovao štab u Kazerti, Italija. Pukovnik Edvard Glavin⁵⁹⁸ je odatle nadgledao operacije OSS a OSS-Bari, baza koja je izveštaje podnosila Kairu, je došla pod njegovu nadležnost. (AFHQ je itav svoj štab preselio iz Alžira u Kazertu, 21. jula 1944).

Odluka da se utvrdi ostrvo Vis je doneta po etkom januara u Marakešu, gde je er il bio na opopravku, na konferenciji koju je Preimjer održao

⁵⁹¹ Paul West

⁵⁹² Valerian Lada-Mocarski

⁵⁹³ Robert Koch

⁵⁹⁴ Major Valter Ros (*Walter M. Ross*) je nasledio Grina (*Green*) kao zapovednika u Bariju, oktobra 1944. major Frenk Ri ardson (*Frank Richardson*) je bio zapovednik baze u Bariju, koja je deaktivirana 1. marta 1945. Tompson je krajem maja 1944 nasledio poru nik Nelson Deranian (*B. Nelson Deranian*)

⁵⁹⁵ Frank Arnoldi

⁵⁹⁶ Whitney Shepardson

⁵⁹⁷ Arnoldija je nasledio kapetan Armin Saker (*Armin Sucker*), koga je smenio septembra 1944. Artur Koks (*Arthur M. Cox*).

⁵⁹⁸ Edward J. Glavin

sa Vilsonom, komandantom za Mediteran, i Aleksanderom, savezni kim zapovednikom u Italiji. Odmah posle toga, na ostrvu je osnovana i operativna baza za nabavku materijala, uspostvaljen je vazdušni most i savezni ki komandosi du po eli da je koriste kao polaznu ta ku za napade na obali. Prekid nema kog snabdevanja na obali, napadi na nema ke granizone na ostrvima koja su zauzeli tokom Šeste ofanzive i kontinuirana infiltracija namirnica malim ribarskim amcima su stalno uznemiravali Nemce. Ipak, oni nisu nikada napali Vis, uglavnom zbog ofanzivnih kapaciteta Savezni - kih pomorskih snaga u oblasti tog ostrva, koje je postalo, po Vilsonovim re ima⁵⁹⁹, „mesto za siguran lov", za razara e i torpedne motorne amce. Partizanski garnizon na Visu bio je osnažen dvojicom britanskih komandosa i brojnim SOE i OSS-oficirima. Posle posete starijeg britanskog oficira, general-majora G.V. Templera⁶⁰⁰, ostrvo je još više poja ano britanskim bataljonom i artiljerijskom baterijom. Vis je stavljen pod direktnu kontrolu Vilsona jer je Aleksander bio duboko uklju en u velike bitke kod Ancija i Kasina u Italiji.

U Sjedinjenim Državama, Lui Adami , koji je poznavao Predsednika i gospo u Ruzvelt veoma dobro, i ponekad im davao savete u vezi sa jugoslovenkim pitanjima, je napisao pismo Predsedniku 12. februara, u kome daje nekoliko predloga u vezi sa mogu im sredstvima nabavke partizana, uklju uju i i stvaranje savezni ke enklave na Jadranu. Ruzvelt mu je neobaveznim tonom odgovorio da taj problem „postoji i da je on sada pitanje interesa savezni kog Združenog štaba". Dodao je da zbog brojnih obaveza nije u prilici da primi Adami a u narednih nekoliko nedelja⁶⁰¹.

SOVJETI ŠALJU MISIJU TITU

Sovjetska vojna misija, koja se sastojala od dva generala, nekoliko pukovnika i jednim predstavnikom NKVD (tajne policije) stigla je u Jugoslaviju 23. februara 1944. To nije bila misija koja je imala neka šira ovlaš enja, uprkos visokom rangu njenog šefa, general-pukovnika N.V.Kornjejeva, koga je Staljin okarakterisao kao „jadnog oveka... nije glup ali... neizle i - va pijanica."⁶⁰² Iako je Kornjejevljevo postavljenje bilo najavljeno u Moskvi

^{5,9} Vilson, *op.cit.*

⁶⁰⁰ G.W. Templer

⁶⁰¹ Originali se nalaze u Biblioteci Frenklina Ruzvelta.

⁶⁰² ilas, *op.cit.*

nekoliko nedelja ranije, njegov dolazak je kasnio jer misija nije mogla da se spusti padobranom.

S obzirom da u to vreme nije bilo aerodroma koji su bili u funkciji na partizanskoj teritoriji, sovjetska misija je dovedena blizu Bosanskog Petrovca uz pomoć dve „Horsa“ jedrilice koje su pozajmili od Saveznika i njihovih vazduhoplovnih snaga. Velebit, koji je bio u Bariju, je trebalo da dođe ali iz nekog razloga je ostao, što ga je prilično oneraspoložilo.

Na putu za Italiju, sovjetska misija je posetila Kairo, gde ih je kratko primio Dikin i Alžir, gde su verbalno sa Vilsonom. Onima koji su došli u kontakt sa njima bilo je očigledno da nisu imali jasnu ideju šta bi trebalo da rade kada stignu u Jugoslaviju. Osim toga, bili su spremni da posete ne samo Tita već i Mihailovića (Kasnije se Molotov setio da je na konferenciji u Teheranu predložio da bi Rusi možda mogli da pošalju i misiju u etnicima).

Meklejn opisuje⁶⁰³ dolazak sovjetske misije u Jugoslaviju kao i uzbuđenje koje je ovaj događaj izazvao kod partizana. Tito je priredio sve anketne u njihovu večer 24. februara u svom novom štabu u Drvaru, u Bosni, na kome su bili prisutni i Meklejn i Feriš.

Po etkom marta, Aleksandar Bogomolov, prethodni ambasador u Jugoslaviji i drugim vladama u izbeglištvu u Londonu a sada sovjetski član Savetodavnog veća Saveznika za Italiju, je tražio da saveznici i italijanske vlasti obezbede sredstva za osam transportnih aviona u Bariju, tako da bi sovjetska misija u Jugoslaviji mogla da bude snabdevena. Bogomolov je u svom zahtevu objasnio da njihova vlada želi da održava sopstvenu komunikaciju sa Titom. Tako je i dogovoreno ali pod uslovom da avioni budu pod kontrolom saveznici komande za Mediteran. Istovremeno, partizani su od saveznici vojnih vlasti tražili da izdejstvuju oslobađanje partizana koji su navodno bili zatvorenici u Italiji i da ih razmene za izvestan broj nemackih zarobljenika koji su bili u rukama Saveznika, kako bi od Nemaca dobili oslobađanje tuceta partizana. Sovjeti u Italiji, nesumnjivo u koordinaciji sa partizanima, na taj zahtev su dodali i svoj - prebacivanje hiljade italijanskih vojnika slovenskog porekla u Titovu armiju.

Identiteti telegrami koje je Staljin poslao u Berlinu i Ruzveltu 23. marta u vezi sa Poljskom, su neoboriv dokaz zaokreta u sovjetskim stavovima, udaljavaju ih se od jugoslovenske vlade u izbeglištvu kako je sovjetska politika kapodrska prema partizanima rasla. Pisao je:

⁶⁰³ „Eastern Approaches“

Teško mi je da razlikujem poljsku od jugoslovenske emigrantske vlade koja joj je srodna, ili da navedem razliku između izvesnih generala poljske emigrantske vlade i srpskog generala Mihailovića.⁶⁰⁴

Odnosi između sovjetske misije i partizana, koji su u početku bili puni entuzijazma, su, kako je vreme pratilo, lagano splašnjavali. Tito je uskoro shvatio da su Sovjeti uglavnom bili spremni samo da daju poneki savet. On je tražio namirnice koje Sovjeti nisu bili u stanju da isporučuju. Tako je sovjetska misija počela da kod partizana gubi svoju početnu atraktivnost. S tim u vezi, general Kornejev je rekao Meklejn da bi mu se više dopadalo mesto u Vašingtonu.

STATUS AMERIČKIH OFICIRA U JUGOSLAVIJI

Dok su SOE i Meklejn bili isključivo i jedino pod komandom Vilsonove Mediteranske komande, to se ne može reći za OSS i američke oficire koji su bili kod partizana. Počev od januara 1944, kada je Meklejnova misija obnovljena pa sve do avgusta 1944, kada je na Vis stigao pukovnik Ilari Hantington, kao šef nezavisne američke misije, status američkih OSS oficira na partizanskoj teritoriji nije bio najbolje definisan. I dok su oni operisali „u saradnji sa Britancima“, kako je to izjavio Stejt Department marta 1944, prvo su svoje izveštaje slali u OSS-Kairo a posle aprila u OSS-Kazerta, preko velike OSS-baze u Bariju.

Kada se Fariš vratio u Jugoslaviju, januara 1944, i dalje je bio deo Meklejnove misije. Major Richard Weill ml.⁶⁰⁵, koji je bio u štabu partizana u Drvaru, od 27. februara do 20. marta, bio je prvi američki oficir koji je imao nezavistan status.

Posle odluke da povuku svoju misiju od četnika, Britanci su predložili da pošalju još jednu misiju u Srbiju, ali ovog puta partizanima. Major Džon Heniker-Mejdžor je odabran da je predvodi. On je sa Meklejnom bio u Titovim štabu i u početku je postojala ideja da se pridruži partizanskom generalu Peki Dapčeviću, koji je trebalo da se prebaci iz Bosne u Srbiju. Ovo se ispostavilo kao nemoguće pa je odlučeno da Heniker-Mejdžor i Fariš, koji je bio u njegovoj pratnji, prvo odu u Bari, gde su i stigli 19. marta.

⁶⁰⁴ „*Stalin's Correspondence*“, tom I

⁶⁰⁵ Richard Weill Jr.

Dvojica oficira su 16. aprila padobranom spuštenu isto no od Vranja, u blizini štaba makedonskih partizana, koje je predvodio general Mihajlo Apostolski. Vukmanovi -Tempo, koji je bio Titov li ni izaslanik u Srbiji i Makedoniji sve od 1942, je tako e bio tamo, kao i Petar Stamboli , komandant srpskih partizana, kojih je u to vreme bilo malo i koji su bili poprili no pasivni.

Makedonski partizani nisu bili tako brojni niti toliko aktivni. Ve ina Makedonaca o igledno nije sebe smatrala etni kim Srbima ve Bugarima, pa bilo da su bili komunisti ili ne, želeli su da budu ujedinjeni sa svojom bra om preko granice, u bugarskoj državi. Manjina koja je više želela da ostane u Jugoslaviji bila je podeljena na one koji su sledili etnike i one koji su se priklonili partizanima. Proglašenjem makedonske nacije u okviru Jugoslavije, što se dogodilo u Biha u, novembra 1942. a potom je podvueno i u Jajcu godinu dana kasnije, KPJ je po ela da oduzima vetar u jedra onima koji su želeli da se priklju e Bugarskoj, s obzirom da alternativa nije više bila utapanje u Veliku Srbiju. Aprila 1944, Vukmanovi -Tempo je nekako uspeo u svojim naporima da okrene Makedonce prema partizanima ali je ipak pred njim i njegovim drugovima bilo još mnogo posla⁶⁰⁶.

Ubrzo posle dolaska Heniker-Mejdžora i Fariša, makedonski partizani su se pomerili ka jugu u pratnji jednog britanskog oficira, dok su se Heniker-Mejdžor i Fariš otišli u centralnu Srbiju, u oblast planine Radan⁶⁰⁷. Izme u ova dva oficira postojala je veoma tesna saradnja ali su svoje izveštaje slali odvojeno. Fariš nije više bio deo britanske misije. On je inio jedno lanu ameri ku misiju, sa zadatkom da izveštava o situaciji u Srbiji, gde su partizani okupljali snage kako bi porazili etnike. Fariš je tako e imao zadatak da lokalizuje i pokuša da evakuise pojedine ameri ke vojnike koji su išli po Srbiji sa partizanima pošto su im avioni oboreni prilikom bombardovanja Ploestijsa, naftnih polja u Rumuniji. Fariš je pronašao posadu, ugovorio njihovu evakuaciju avionom i napustio Srbiju istim letom sredinom juna.

Pošto je otišao, u Srbiji više nije bilo Amerikanaca sve do nezavisne ameri ke vojne misije, pod vodstvom pukovnika Hantingtona, koja je stigla u oktobru. Britanska misija je ostala, nadgledaju i izgra ivanje partizanske vojne snage, pošto je Ko a Popovi poslat da preuzme kontrolu od Stamboli a, koji je imao malo vojni kog iskustva. U pratnji Popovi a je bio general-

⁶⁰⁶ O tim partizanskim naporima u Makedoniji vidi Palmer i King (*Palmer and King*): *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*"

⁶⁰⁷ pismo Ser Džona Heniker-Mejdžora autoru

major A.P.Gorškov, zamenik šefa sovjetske vojne misije pri partizanskom vrhovnom štabu.

SJEDINJENE DRŽAVE SE ODVAJAJU OD BRITANSKOG PRITISKA NA KRALJA PETRA

Krajem februara, kralj Petar i premijer Puri su bili „pozvani“ u London, itamo su stigli 10. marta. Idn je pozvao kralja 15. marta i tražio od njega da reorganizuje vladu i razreši Mihailovi a. Ovaj zahtev je 17. marta ponovio i ambasador Stivensona, koji je tako e stigao u London. Prema Foti u⁶⁰⁸, Stivenson je izvesito kralja Petra da je vlada Njegovog Viso anstva smatrala da je vlada u izbeglištvu bilo telo koje nije više bilo potrebno; i da treba da bude zamenjeno savetom od tri lana koji bi delovali kao krunski savet i ija bi isklju iva dužnost bila da se brinu o zvani nicima u izbeglištvu dok bi kralj ekao razvoj situacije u Jugoslaviji i odre ivanje budu eg ure enja zemlje.

Kralj Petar je 18. marta ru ao sa er ilom. Opisao je⁶⁰⁹ kako su se on i er il razmimoišli u vezi sa ulogom Mihailovi a. Naveo je kako je er il rekao da je Mihailovi uvao svoje snage kako bi se suprostavio partizanima a on je odgovorio da je jedini Mihailovi ev zadatak bio da izbegne provociranje nepotrebnih represalija protiv civilnog stanovništva i da sa uva svoje ograni ene snage za one zaista važne akcije. „G. er il je želeo da ja od Tita napravim kralja Jugoslavije“, rekao je Petar zvani niku Forin Ofisa posle ru ka.

Dva dana kasnije, 20. marta, kralj Petar se oženio princezom Gr ke Aleksandrom. Foti je pozvao Hala i rekao da kralj Petar želi da predsednik Ruzvelt bude posebno obavešten o njegovom ven anju, s obzirom da je Predsednik pokazivao istinski interes za kraljevu svadbu. Ruzvelt je potom poslao kralju Petru telegram u kome izražava „svoje iskrene estitke i najbolje želje za njihovo zdravlje i sre u“⁶¹⁰.

Idn je 31. marta poslao memorandum er ilu predlažu i mu da bi najbolje bilo „što možemo da uradimo za kralja Petra da pokušamo da ga ubedimo da predstavi sebe kao mogu i dobar izlaz na mala vrata, na me-

⁶⁰⁸ Foti , *op.cit.*

⁶⁰⁹ Kralj Petar, *op.cit.*

⁶¹⁰ Biblioteka Frenklina Ruzvelta

unarodnom planu." U tom cilju, Idu je predložio da kralj Petar formira novu vladu „ne kao deo nagodbe sa Titom, već kako bi poboljšao sopstvenu poziciju tokom sledeće faze..." Idu je pisao⁶¹¹ da ima dosta simpatija prema kralju Petru.

Idu je odgovorio⁶¹² na Iduov memorandum 1. aprila, urgirajući i da se kralj Petar „pritisne do krajnjih granica kako bi se oslobodio trenutnog kamena oko vrata u vidu njegovih savetnika".

... kao što znate, mislio sam da do ovoga može doći i do kraja prošle godine. Ne znam šta se postiglo vrtenjem u krug... itavo vreme moja ideja je bila da se kralj distancira od Mihailovića, da treba da prihvati ostavku Purićeve vlade ili da ih raspusti...

Idu se zatim osvrnuo na dolazak „grandiozne ruske misije u Titov štab, i nema sumnje da će Rusi predvoditi Titovu komunističku Jugoslaviju". Završio je tražeći od Idu da deluje brzo kako bi se videlo da kralj Petar formira vladu koja će premostiti jaz „a da ne bude mrska Titu". Idu je mislio da bi etnici onda mogli da se pridruže partizanima protiv Nemaca, što trenutno nisu radili „zbog složenosti srpske politike".

Idu je ponovo pozvao kralja Petra 6. aprila, predlažući i mu da zameni sadašnju vladu trojčanicom, koja bi bila bliska Titu. Idu je 13. aprila ponovio pritisak na Kralja da se oslobodi Purićeve vlade⁶¹³.

Foti je u Vašingtonu, kod Stejt Departmenta, izrazio „rezerve prema politici Britanije"⁶¹⁴. Citirao je Dana koji mu je rekao 17. marta „da Stejt Department razmatra izdavanje saopštenja u vezi sa pojašnjenjem američke pozicije prema jugoslovenskom problemu." Foti kaže:

Stejt Department je žurio da razjasni da se vlada SAD ne pridružuje politici koju je ispoljio g. Idu i da ne želi da igra nikakvu ulogu u unutrašnjim problemima Jugoslavije koji su nastali usled borbe između Tita i Mihailovića. Ali zamisao o saopštenju, kaže g. Dan, je napuštena kao bi se izbeglo da se neprijatelju da jasan dokaz o nejedinstvu među Savenzicima.

⁶¹¹ Idu, *op.cit.*

⁶¹² Idu, *op.cit.* tom V

⁶¹³ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)", tom IV

⁶¹⁴ Foti, *op.cit.*

Dan je obavestio Fotia o nastupaju em sastanku članova britanske vlade sa podsekretarom Stetinijusom u Londonu, na kome će se raspravljati o jugoslovenskom pitanju. Predložio je da mu Foti uputi memorandum, što je ovaj i uradio 24. marta.

Stejt Department je tako će pripremila memorandum za Stetinijusa u kome se kaže:

„Važan faktor za situaciju u Jugoslaviji danas nije toliko konflikt Tito-Mihailovi -Kairo, koliko mešanje sovjetske i britanske politike u ovo pitanje.“⁶¹⁵ Zatim opisuje sovjetsku politiku: protiv vlade u izbeglištvu, bez li nih napada na Kralja; misija poslata Titu na visokom nivou; za sada bez vojne pomoći ali uz verovatnu podršku u sredstvima. Tako će je naglašeno da je jugoslovenski ambasador u Moskvi (Simić) podneo ostavku, prešavši kod Tita a ostavši u Moskvi. „Rusi tvrde da je njihova politika paralelna sa našom - sprovodi se tako da se završi sa ratom, ostavljaju i da jugoslovenski narod sam reši svoja pitanja“, nastavljalo se u memorandumu.

A zatim osvrt na britansku politiku: od preteranog slavljenja Mihailovića u početku do potpunog okretanja leđa i njemu i jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu; ogroman lični prestiž koji će biti unosi tako što se lično obratio Titu i imenovao Randolfa Kerila u britansku misiju koja je poslata partizanima, publicitet koji je dat ostalim članovima misije, kao što su Meklejn i Dikin. „Sve ovo se radi kako bi se laskanjem došlo do pozicije do koje su Rusi došli indoktrinacijom“, dodavalo se u memorandumu. Tako će se pominje i Titovo lukavstvo što nije pružao dokaze o postojanju volje za saradnjom sa Kraljem, uprkos britanskom nagovaranju. „London je bez sumnje nesrećan zbog ovakvog zaranog kruga, time što je već toliko obećao a zauzvrat nije dobio ništa.“

A zatim je naglašena politika SAD:

1. SAD su spremne da pošalju vojnu pomoć tamo gde će ona napraviti najviše dobrog, tako pomažu i Tita u vojnom smislu, bez bilo kakvih političkih odnosa s njim.
2. SAD zadržava korektne odnose sa vladom u izbeglištvu, bez iluzija o njenom uticaju i odupire se britanskom pritisku na Fotia da se povuče.
3. Predsednik je odobrio plan da se na Mihailovićevu teritoriju pošalje američka obavestajna grupa, iako su oficiri za vezu povučeni zajedno sa britanskom misijom.

⁶¹⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

4. SAD imaju oficire za vezu sa Titom, u saradnji sa Britancima.
5. Titova organizacija pokušava da prigrabi zvani ne jugoslovenske fondove u SAD. Do toga, pak, može do i samo posle političkog priznavanja.
6. Saopštenje sekretara Hala od 9. decembra 1943. je u svim svojim aspektima još uvek prihvatljivo. Pod politikom koja je tamo podvučena - obezbeđivanje namirnica svima i svakoj grupi u Jugoslaviji koja se aktivno bori protiv Nemaca - SAD će nastaviti da saraduje s bilo kojom jugoslovenskom vladom koja je osnovana regularnim putem.

Konferencija u Londonu je trajala od 7. do 29. aprila. Stetinius je bio u pratnji Frimena Metjuza, zamenika direktora Kancelarije za evropska pitanja i bivšeg zamenika Šefa misije u Londonu. Metjuz je 20. aprila imao dugu diskusiju o Jugoslaviji sa Serom Ormom Sardžentom⁶¹⁶, zamenikom podsekretara. Ambasador Stivenson je takođe učestvovao u tim razgovorima.

Britanski predstavnik za štampu je izjavio da su oni izgubili svaku nadu da će se pomiriti kraljica Petra i Tita, tim pre što Tito nije želio da se kralj vrati u Jugoslaviju. Stoga, sa britanskog tačke gledišta, novi premijer bi trebalo da se pronalazi tako da minimizuje Titov otpor prema kralju. Takav neko je mogao da bude Ivan Šubašić, guverner Hrvatske u vreme nemačke invazije, koji je bio u Sjedinjenim Državama još od 1941.

Kralj Petar je pisao⁶¹⁷ da mu je Šubašić prvi put pomenuo ime 12. aprila. U to vreme Premijer je rekao da mu je Šubašić preporučio Ruzvelta preko Donovana. Petar se složio, iako je njegov prvi izbor bio general Mirković, neko koji je najodgovorniji za pobunu od 27. marta 1941.

U pismu Ruzveltu od 17. aprila, kralj Petar se ne osvrće na predlog oko Šubašića. Ni Fotić ga ne pominje iako ga na drugim mestima karakteriše kao nekoga koji je ostavio povoljan utisak „na odsek OSS koji je bio zadužen za političke probleme u centralnoj Evropi i Balkanu.“

Na sastanku u Forin Ofisu 20. aprila, Britanci su Metjuzu rekli da oni razumeju da je kralj Petar pozvao Šubašića da dođe u London. Kralj Petar poriče da je to ikada učinio. On kaže da mu je Šubašić rekao 9. maja da „mu se obratila američka vlada u ime britanske vlade i da ga je obavestila da ja želim da ga vidim.“ A upravo se to i dogodilo. Petar je Ruzveltu 26. aprila poslao telegram sledeće sadržine⁶¹⁸:

⁶¹⁶ *ibid.*

⁶¹⁷ Kralj Petar, *op.cit.*; Petar i kralj Petar su se sastali 12. i 13. aprila.

⁶¹⁸ Biblioteka Frenklina Ruzvelta

Kralj Petar je veoma željan da vidi ovde Bana Hrvatske što je pre moguće. Meni je veoma stalo da formira vladu koja ga neće vezivati za Mihailovića, za teret koji mu ne može doneti ništa dobro. Ban je ključni čovek u njegovim planovima za formiranje male veće administracije koje neće biti omražena kod partizana. Da li biste mogli da pronađete gospodina i ukrcate ga na avion što pre? Možda će mu trebati malo bodrenja. To će uraditi Halifax ukoliko Bana uputite u britansku ambasadu.

Kralj Petar je pisao da kada je video generala Donovana u maju mesecu, Donovanu je bilo „veoma stalo da Šubašića imenujem za premijera.“

Metjuz je takođe saznao da je Forin Ofis barem nastavio da misli da Mihailovića treba otpustiti kao ministra i da ga treba razrešiti kao komandanta u Jugoslaviji. Telegram koji ukratko sumira Metjuzove razgovore kaže: „Samim tim što im se ne dopada saradnja koju su neki od Mihailovićevih oficira imali sa Nemcima (priznaju da sam Mihailović nikada nije saradivao sa njima), zapravo priznaju kolika je njegova popularnost u Srbiji i koliko ona zapravo može da dugio da traje.“

Metjuz je rekao Britancima da Sjedinjene Države nemaju nameru da priznaju Titov režim kao vladajući. Dodao je da SAD neće vršiti pritisak na kralja Petra da napravi promene koje Britanci žele. U ovom telegramu Metjuz naglašava da Britanci nisu ni tražili podršku od Amerikanaca⁶¹⁹.

Tako se pojavio jugoslovenski problem, a razlike između SAD i Velike Britanije nisu rešene i SAD su nastavile da vode malo oprezniju politiku. Kada je Foti predao Halu kopiju pisma kralja Petra Ruzveltu od 17. aprila, Hai je, prema Fotiju, rekao da SAD ni u kom slučaju ne slede britansku politiku.

Pismo kralja Petra bilo je dirljiva molba za pomoć i utehu: „...s obzirom da sam bez oca, obrađam se Vama, gospodaru Predsedniče, kao prijatelju od poverenja.“ Ponovio je citirajući niz britanskih pritisaka, rekao da Tita predstavlja mala manjina Jugoslovena i izrazio nadu da će se o budućnosti Jugoslavije odlučivati uz pomoć SAD.

Kod britanske vlade je očigledno postojao nedostatak jedinstva u vezi sa Jugoslavijom. Premijer je bio najagresivniji u korist Tita a protiv Mihailovića; Forin Ofis, sa druge strane, je više naginjao opreznosti. Čerčil je, na primer, 17. aprila poslao cirkularno pismo Ratnom kabinetu o Meklejnovoj proceni vojne situacije u Jugoslaviji. Forin Ofis, iako je prihvatio da je bri-

⁶¹⁹ Foti, *op.cit.*

gadni general Meklejn prikupio dragocene informacije, nije sve u svemu ovaj izveštaj smatrao ubedljivim. Meklejn je predvideo poslednje uspehe partizana i pretpostavio da bi bilo u skladu sa britanskim interesima - da se uspostavi jaka, demokratska i nezavisna Jugoslavija. Britanski ambasador je, prosleduju i ovaj izveštaj, istakao da Meklejn nije pomenuo Srbiju, gde je opozicija partizanima „bila vrsta i beskompromisna”. Idu je smatrao poželjnim da Ratni kabinet tako e vidi i izveštaj Hadsona koji je primljen otprilike u isto vreme. Hadson, i u drugom izveštaju Bejli, su pominjali antikomunisti ko raspoloženje naroda Srbije⁶²⁰. Obojica su se upravo vratili u Englesku.

Posebno je Bejli ublažavao zvani no razmišljanje Britanaca. Pošto je proveo više od godinu dana sa etni koj teritoriji i devet meseci kao šef britanske misije, ube ivao je svoje nadre ene da Mihailoiv li no nije saradivao sa neprijateljem, iako njegovi komandanti možda to jesu, i da je u Srbiji lojalnost prema Mihailovi u sigurno mnogo ve a nego što to Britanci smatraju.

Sastanak je održan u Forin Ofisu 2. maja, a prisustvovali su mu ambasador Stivenson, Meklejn, Bejli i Hadson a istu tu grupu je er il pozvao u ekers 6. maja, kojom prilikom je Bejli rekao Premijeru da isto kao što je Mihailoiv podcenio snagu partizana, tako je i Tito podcenio snagu Mihailovi a u Srbiji.

To je bilo po prvi put da je er il izložen direktnim izveštajem iz prve ruke od strane jednog brtianskog oficira koji je posmatrao situaciju u Jugoslaviji sa etni ke strane; do tada su uglavnom stizali izveštaji britanskih oficira koji su bili kod partizana i koje je er il dobro poznavao od ranije. Meklejn je stigao u Bari još po etkom novembra 1943. i on i Dikin su razgovarali sa er ilom u decembru, dok je Bejli stigao tek sredinom februara 1944. Što se Amerikanaca ti e, Fariš je sa partizanske teritorije stigao po etkom oktobra 1943. i svoje zvani nike u Vašingtonu, ukju uju i i Ruzvelta, je video, dok Mensfild nie stigao sa etni ke teritorije pre februara 1944.

⁶²⁰ Vudvard, *op.cit.*

I MISIJA MAJORA VEJLA PARTIZANIMA

Major Richard (Bob) Vejl, ml., oficir OSS, poslat je 27. februara 1944. na teritoriju partizana, gde je ostao oko tri nedelje i oigledno se dosta dobro uklopio sa Titom. Kako je ranije ve nazna eno, ovo je bila prva ameri ka misija nezavisno od Britanaca. Tito je shavatio njen zna aj i predao Vjelu pismu za Ruzvelta:

Gospodine,

Dolazak potpukovnika⁶²¹ Richarda Vejla ml., iz ameri ke vojske, mi je pružilo mogućnost da izrazim svoju zahvalnost za Vašu pomoć u materijalu i saradnji sa Vašim ratnim vazduhoplovstvom, koju pružate našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci, kako Vi, tako i ameri ki narod.

Nad ova anska borba koju vode narodi Jugoslavije u poslednje tri godine ima za cilj ne samo oslobo enje naše zemlje od zlog osvaja a, ve tako e i stvaranje boljeg i pravednijeg poretka, koji bi garantovao istinsku demokratiju, jednaka prava i socijalnu pravdu svim nacijama u Jugoslaviji. Ove aspiracije i težnje su dale našim narodima snagu da izdrže sve poteško e i patnje ove neravnopravne borbe. Za ispunjenje svojih stremljenja narodi Jugoslavije o ekuju pomoć Vaše velike demokratske zemlje, naroda SAD i Vas li no.

Dosezanje ideala je za naš narod velika želja. Neprijatelj je i dalje jak. Borba sa okupatorom je i dalje teška i veoma krvava. Doma i izdajnici Nedić, Pavelić, Rupnik (slovena ki fašista) i Draža Mihailović, su se ujedinili sa okupatorom kako bi narode Jugoslavije spre ili u dostizanju ovih velikih progresivnih ciljeva. Ali nikakve žrtve ili poteško e nas ne e zaplašiti jer smo ube eni u pobedu naše pravedne stvari kao što smo i ubedeni u pobedu Saveznika nada nema kim fašisti kim agresorom.

Možda nijedna druga zemlja nije tako strašno razorena i opustošena kao Jugoslavija. Ovaj rat e ostaviti bolne rane za koje e trebati mnogo vremena da zacele. A to e biti mogu e jedino ako narodi Jugoslavije prime potpunu ekonomsku i političku podršku u stvaranju nove, istinski demokratske, federativne Jugoslavije, u kojoj e svi narodi imati svoja nacionalna prava.

⁶²¹ Privremene promocije koje su se dešavale na terenu su bile este pa se tako mogu objasniti ova i druge razlike u inovima.

Potpukovnik Vejl će biti u prilici da Vam izloži naše potrebe i želje. Ubeđen sam da će one naići na Vašu podršku.

Tito
Maršal Jugoslavije

15. mart 1944.⁶²²

Vejl, koji je u civilnom statusu po vokaciji advokat, je o Titu u svom izveštaju OSS-u od 4. aprila, napisao: „Uprkos njegovim poznatim afinitetima prema ruskim komunistima, većina stanovništva ga izgleda prvo smatra patriotom i oslobodiocem svoje zemlje, pa tek onda komunistom“. A zatim proročki dodaje: „Ukoliko iole cenite moje mišljenje, meni se čini da je on ubeđen da ukoliko se pojavi jasan izbor između ta dva, da će uvek prvo odabrati svoju zemlju.“⁶²³

Posle puta do Titovog štaba, Vejl je otišao u Kairo i razgovarao sa ambasadorom MekVigom, koji je Stejt Departmentu poslao izveštaj 28. marta:

Što se političke strane tiče... on (Vejl) nam donosi informacije iz samih Titovih usta, da želi šire političke kontakte sa Saveznicima... Vejl je lično na uspostavljanje takvih kontakata sa Britancima i Rusima, koji bi se zasnivali na uverenju da će uspeh partizana sigurno da se proširi kroz celu Jugoslaviju a sve u skladu sa našom željom da zadobijemo zahvalnost i prijateljstvo jugoslovenskog naroda.

MekVig dodaje da je Vejl samo posmatra iz prikrajka i da se njegovo znanje ne proteže van limita slike koju daju partizani, te stoga njegovim interpretacijama može nedostajati autoritet koji nose činjenice⁶²⁴.

Direktor OSS, Donovan, je 7. aprila predložio stvaranje nezavisne američke vojne misije pri partizanima a Državni sekretar se sa time složio 18. maja, podrazumevajući i da se misija može organizovati tako da radi nezavisno ali i paralelno sa britanskim i ruskim misijama na partizanskoj teritoriji⁶²⁵. Sekretar je istakao, pak, da uprkos isto vojne prirode misije, neizbežno joj se, po dolasku u Jugoslaviju, mora dodati i politički karakter. Stoga je sugerisao da kada se imenuje novi šef misije, trebalo bi da se detaljno razmotre politička pitanja koja bi se mogla pojaviti, kako bi se predložile

⁶²² „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁶²³ Robert Marfi: „*Diplomat Among Warriors*“

⁶²⁴ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁶²⁵ *ibid.*

odgovaraju e instrukcije za ponašanje misije. Inicijativa OSS je sledila pret-hodno Donovanovo odbijanje britanske sugestije pridruživanju SAD oficira novoj Meklejnovo misiji.

Funkcija misije je trebalo da bude vojno-obaveštajna, rad na specijal-nim operacijama, uspostavljanje linija snabdevanja, tehni ko-vazduhoplov-ne, obaveštajne i psihološke akcije protiv neprijatelja. Posle stvaranja takve misije, koje je odobrio Stejt Departmenta i sa kojom se složio šef Združenog štaba, pukovnik Hantington, koji se dugo bavio jugoslovenskim pitanjem, njoj je kao šef odre en Donovan⁶²⁶.

Na pravoslavni uskrs, u nedelju 16. aprila 1944, vazduhoplovne sna-ge SAD su bombardovale Beograd, izazivaju i teške civilne gubitke. Ovo je prakti no bila nesre na koincidencija jer je ta no tri godine ranije, tako e u nedelju, Luftvafe napao Beograd. Foti je izvestio⁶²⁷ da je 18. aprila preneo Halu vesti o ovom napadu. „Sekretar je pokazao duboku brigu i obe ao da e iskoristiti svoj uticaj kako bi se izbeglo ponavljanje ovakvog incidenta", piše Foti , ali dodaje da je „grad i dalje bio bombardovan".

VELEBITOVA MISIJA U LONDONU - ILASOVA MISIJA U MOSKVI

Kasnije tokom marta, Tito je predložio Meklejnu da on i Velebit, koji se tek padobranom vratilo u Jugoslaviju, posete Vilsonov štab kako bi dogo-vorili sporazum o namirnicama i usaglasili slede e operacije⁶²⁸. Meklejn je prosledio ovaj preddlog Vilsonu, koji se složio. To se podudarilo sa pozivom britanske vlade upu enom Meklejnu da do e u London. Ponovo je bio u funkciji aerodrom u Bosanskom Petrovcu (nema ka Šesta ofanziva se zavr-šila krajem februara) i Meklejn i Velebit su britanskim avionom preba eni u Alžir. Posle nekoliko dana provedenih tamo, nastavili su za London gde su stigli 1. maja.

Pre nego što je Velebit napustio Jugoslaviju bio je imenovan za zapo-vednika partizanske vojne misije u Londonu. Nešto ranije, Milovan ilas je

⁶²⁶ Hantington je bio zadužen za sve specijalne operacije OSS u Vašingtonu, od parila do avgusta 1943. U vreme dok je bio imenovan za šefa ameri ke vojne misije, bio je i komandant OSS-odeljenja 5. armije SAD, pod generalom Markom Klarkom (*Mark Clark*).

⁶²⁷ Foti , *op.cit.*

⁶²⁸ Erman, *op.cit.* tom V

dodeljen misiji u Moskvi, gde su on, general Velimir Terzi i drugi članovi misije proveli dva meseca, od početka aprila sve do početka juna 1944⁶²⁹.

Dedijer je pisao⁶³⁰ da je Velebit trebalo da ide u Vašington ali nije jer „je zvaničan stav SAD u proleće 1944. na čudan način poeo da se menja kad je bilo u pitanju jugoslovensko pitanje“. Dodaje da su britanska i američka politika do tog vremena bile usaglašene i da su pri tom Britanci imali inicijativu. Ali onda su SAD „započele nezavisnu politiku... prema dogovorima u Jugoslaviji.“ Ne samo da nisu obustavile dalju pomoć Mihailoviću, „već su mu poslali i vojnu misiju koju je predvodio jedan pukovnik.“ Kasniji dogovoraji „su dokazali političku kratkovidost Vašingtona“, zaključuje Dedijer. (Vojna misija na koju Dedijer misli bila je nesumnjivo obavешtajna misija koja je stigla na teritoriju 26. avgusta 1944.). Velebit je rekao autoru da se od njega nikad nije tražilo da ide u Vašington. Velebit je 16. maja pozvao Ajzenhauera i predao mu spisak partizanskih potreba. U poruci Maršalu, Ajzenhauer je rekao da je predložio Velebitu da se zahtevi ograniče na neborbene avione⁶³¹. Ajzenhauer je rekao Maršalu da bi nekih sedamdeset pet do stotinu zastarelih aviona moglo biti veoma korisno upotrebljeno u snabdevanju operacija preko Jadrana. Iz Ajzenhauerove poruke se jasno vidi da je Velebit ostavio odličan utisak na Vrhovnog Komandanta Saveznika.

Maršal je odgovorio Ajzenhaueru⁶³² da je general Ajra K. Iker⁶³³, Zapovednik vazduhoplovstva na Mediteranu⁶³⁴, bio privremeno dodeljen za operacije sa Jugoslavijom, kao i grupa transportnih aviona za prevoz trupa iz južne Italije i dodatnih sedam B-52 aviona, trideset teških bombardera RAF-a i četrdeset italijanskih bombardera koji su već uključeni u akciju snabdevanja.

Što se tiče partizanske misije u Moskvi, Stejt Department je ambasadoru Harimanu 15. aprila poslao telegram sa izjavom o poziciji SAD prema partizanima, kako bi general Din, Šef američke vojne misije u Sovjetskom Savezu, mogao da dođe u kontakt sa Jugoslovenima⁶³⁵. Pošto je objasnio politiku SAD - da je odnose sa partizanima trebalo održavati isto na vojnoj

⁶²⁹ Ilić: „Razgovori sa Staljinom“

⁶³⁰ Dedijer: „Tito“

⁶³¹ „*Thepapers of Dwight Eisenhower*“, tom III

⁶³² vidi Hari Butcher (*Harry C. Butcher*): „*My Three Years With Eisenhower*“, beleška od 28. maja

⁶³³ Ira C. Eaker

⁶³⁴ Nasledio je maršala Tederà, koji je sa Ajzenhauerom otišao u London.

⁶³⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

osnovi, dok bi zvani ni kontakt trebalo da bude samo sa priznatim zvani - nicima - Department je ovlastio Dina da se sastane sa misijom radi razme- ne vojnih informacija. Re eno mu je, pak, da izbegava koliko god je mogu e bilo kakav ceremonijali ili zvani ni karakter.

U istom telegramu, Stejt Department pominje da su se partizanski predstavnici u Kairu (zapravo sama partizanska misija) sastali sa bivšim guvernerom Herbertom Lemanom⁶³⁶, generalnim direktorom Organizacije za pomo i rehabilitaciju pri Ujedinjenim Nacijama (UNRRA). Sovjetski ambasador u Jugoslaviji, Novikov, je pozvao Lemana a Jugosloveni su bili u njegovoj pratnji.

U Moskvi, ilas se dva puta sreo sa Staljinom; drugi razgovor je bio daleko zanimljiviji. Do njega je došlo pošto je Titov štab srušen krajem maja i uo i iskrcavanja u Normandiju, po etkom juna. Staljin je rekao da bi Tito morao da prona e neko mnogo sigurnije mesto za svoj štab - ideja koju je o igledno prenela sovjetska misija, kao što e se videti - a zatim je ilasu dao uvid u sovjetsko-britanske i sovjetsko-ameri ke odnose: „Možda misli- te da smo zbog toga što smo Saveznici sa Englezima zaboravili ko su oni i ko je er il... er il je takav da ako ne pazite, izvu i e vam kopejku iz džepa... Ruzvelt nije takav. On gura ruku samo za ve i novac..."⁶³⁷

Što se ti e jugoslovenske vlade u izbeglištvu, Staljin je tražio kompro- mis sa novoimenovanim premijerom Šubaši em. Tito je bez sumnje imao u vidu Staljinovo mišljenje kada se kasnije tokom juna sastao sa Šubaši em.

„Sve u svemu", pisao je ilas⁶³⁸, „ ini mi se da bih mogao da zaklju- im da je Staljin namerno plašio jugoslovenske vo e kako bi oslabili svoje veze sa Zapadom, istovremeno pokušavaju i da podvrgne njihovu politiku svojim interesima i svojim odnosima sa partnerima sa zapada, posebno sa Velikom Britanijom."

⁶³⁶ Herbert H. Lehman

⁶³⁷ ilas, *op.cit.*

⁶³⁸ *ibid.*

RAZVOJ POLITIKE SAD

Nezadovoljni trendom razvoja situacije u Jugoslaviji kao i nepoverljivi prema informacijama koje stižu iz Jugoslavije, SAD odlučuju da u martu mesecu pojačaju američki politički element u štabu Vilsona u Alžiru. Robert Marfi je tamo bio politički savetnik SAD jednak po rangu sa Haroldom McKmilanom sa britanske strane. Karl Norden, referent za Jugoslaviju pri Stejt Departmentu, je dodeljen Marfijevom osoblju, kako bi obezbedio dodatnu ekspertizu o Jugoslaviji. Desilo se da su on i drugi oficir Forin Servisa, Peter Konstan, bili prve američke diplomate koje se vratili u Beograd, januara 1945. (kasnije se vidi da je Konstan bio jedan od poslednjih oficira Forin Servisa koji je zatvorio vrata američke misije u okupiranom Beogradu, 15. jula 1941.).

Kapetan Mensfeld se vratio u SAD u pratnji gorepomenutog, marta 1944, a pukovnik Sajc je krenuo za njim početkom aprila. Obojica su podnela izveštaj svojim nadležnima u OSS u kome izjavljuju da nisu videli nikakvu saradnju etnika sa neprijateljem. To nije bilo ništa iznenađujuće. Što se tiče saradnje etnika sa Italijanima, trebalo bi se prisjetiti da je Mensfeld stigao na teritoriju etnika samo nekoliko dana pre kapitulacije Italije a Sajc nije tamo ni odlazio pre nego što se to dogodilo. Što se tiče etničke saradnje ni Sajc ni Mensfeld nisu tako sigurno i puno toga mogli da vide s obzirom da je tokom njihovog boravka na etničkoj teritoriji, nemačka vrhovna komanda i dalje zabranjivala bilo kakve dogovore. Šta više, ono što se događalo posle te zabrane nije bila aktivna saradnja već tajni dogovori o nenapadanju, u nekoliko lokalnih slučajeva.

Foti je izvestio⁶³⁹ daje razgovarao sa Mensfeldom 21. marta 1944, kao i sa Sajcom dve nedelje kasnije. Piše da su izveštaji ove dvojice oficira ostavili dubok utisak na američke zvaničnike i da je doneta odluka da se Mihai-

⁶³⁹ Foti, *op.cit.*

lovi u odmah pošalje pomoć u obliku oružja i ostalog ratnog materijala. Ovu odluku je, dodaje Foti, potvrdio i Predsednik. Foti dalje kaže da je imao nekoliko sastanaka sa dva oficira visokog ranga iz OSS-a, generalom Milerom i pukovnikom Gudfelouom, kako bi razgovarali o prioritetima oko materijala koji treba poslati Mihailovi u. „Moj prijatelj u Stejt Departmentu koji je bio zadužen za jugoslovensko pitanje“, piše Foti, „mi je rekao da je posle izveštaja Mensfilda i Sajca, bio otvoren put za isporuke Mihailovi u, što je u potpunosti u skladu sa politikom koju je izrazio Državni sekretar 10. decembra (9. decembra), 1943.“⁶⁴⁰

Foti kaže da je posle nekoliko dana grozni avih aktivnosti, rasprava prekinuta „a drugi prijatelj, visoki zvaničnik, mi je rekao da su predsednikova naredjenja preinačena na lični zahtev generala.“

U američkim arhivama nije bilo pronađeno ništa što bi podržalo Foti-jeve tvrdnje, iako se može pretpostaviti da su izveštaji Sajca i Mensfilda ostavili utisak na zvaničnike SAD u vezi sa jugoslovenskim pitanjem i da su formulisani određeni planovi kako bi se obnovila pomoć Mihailovi u. Staviše, do ovoga je došlo u vreme kada je OSS pravio aranžmane da se pošalje američka obavешtajna grupa nazad na teritoriju. Američko zgražavanje na ovaj plan i Ruzveltova odluka da ne pošalje misiju su mogli da imaju veoma negativan efekat na ideju da se ponovo šalje pomoć Mihailovi u.

Ruzveltov odgovor na pismo kralja Petra od 17. aprila je skiciran u Stejt Departmentu. U memorandumu Državnom sekretaru Predsednik je rekao: „Da li biste pokušali da sročite jedno ljubazno lično pismo od mene kralju Jugoslavije? Moglo bi da pone sa „Dragi Petre“, jer sam mu se uvek obraćao kao tutor.“⁶⁴¹ Odgovor je objavljen i u *Forin Rilejšns of USA*, sa naznakom da se ne može pronaći niti jedan detalj o datumu kada je ovo pismo poslato⁶⁴².

U svom memorandumu Ruzveltu od 17. maja, koji je usledio posle nacrtanog odgovora, Hai je rekao: „Iako nismo bili uz Britance pri njihovoj inicijativi da razreše jugoslovenski problem, ovo mi se čini kao dobra prilika da Jugoslovenima damo do znanja na in na koji razmišljamo“. U isto vreme, Hai je takođe priložio i nacrtan odgovor na Titovo pismo Ruzveltu od 15. marta, koje je doneo major Vejl. Ova dva nacrtana Stejt Departmenta pred-

⁶⁴⁰ *ibid.*

⁶⁴¹ Biblioteka Frenklina Ruzvelta

⁶⁴² „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV; na osnovu arhive iz Biblioteke Frenklina Ruzvelta vidi se da je pismo potpisano i poslato 23. maja Stejt Departmentu kako bi dalje bilo prosleđeno redovnim kanalima koje koristi Stejt Department.

stavljaju najbolju sliku politike SAD u vezi sa Jugoslavijom, po ev od maja 1944.

Nacrt Ruzveltovog pisma kralju Petru je bio slede i:

Dragi Petre,

Pro itao sam Vaše pismo sa najve om pažnjom i mnogo razmišljao o nekoliko pitanja koja se tu name u. Odgovori u potpuno otvoreno i jednostavnim re ima i siguran sam da ete uvideti sa koliko dubine i simpatija mi u Americi shvatamo problem pred kojim se nalazi jugo-slovenski narod.

Se ate se erupcije divljenja sa kojom smo pozdravili otpor koji je Vaš narod pružio Nema koj pre tri godine. Verujte mi, naša ose anja se nisu promenila. Mi se molimo za oslobo enje Jugoslavije i nadamo se da e ponovo do i do ujedinjenja njenih nacionalnih elemenata pod zajedni kom vladom, demokratskom ne samo po obliku ve i stvarno, što je u skladu sa osnovnim ciljevima ovog rata.

Jedna od nesre a rata u Vašoj zemlji, koju je neprijatelj razorio i osakatio, je da je ona patila i od unutrašnjih sukoba, koji su, pak, pobudili neke stare antagonizme. Vi ste pokušali, znam, da podjednako branite i interese Srba i Hrvata i Slovenaca i da ih vežete zajedno, usled lojalnosti i zbog zajedni kog interesa. Dozvolite mi da Vam iskreno kažem da mislim da Vaši savetnici i Vaši zvani nici nisu uvek pokazivali mudrost pri postizanju ovog cilja. Ovo pominjem stoga što govorite o popularnosti svoje vlade kod ljudi kod ku e. Voleo bih da mogu da kažem da naši izveštaji iz Jugoslavije topotvr uju. Ali, naprotiv, oni ukazuju da šu se ljudi u Jugoslaviji borili i da još uvek tragaju za vodstvom koje e imati viziju da se bavi novim društvenim snagama koje se javljaju danas u modernom svetu, kao i energiju za preduzimanje širih zadataka koji sve nas o ekuju.

Karakteristi no za Vas je da e vam biti teško da se složite oko predloga koji bi uticao na položaj generala Mihailovi a. Ne smemo zaboraviti da je pitanje Mihailovi a postalo više politi ko nego vojno. On nije imao tu nameru, siguran sam, i zasita mislim da bi u najboljem interesu za Vašu zemlju, kao i za njega samog, bilo da svoje izuzetne talente iskoristi na terenu i da ga oslobodite odgovornosti u Vladi. Oduvek mi se inilo da je ovaj izuzetan vojnik ne bi trebalo da ima bilo kakve administrativne obaveze kao lan Vašeg, ili bilo kojeg drugog kabineta, sa kojima može imati tek povremeni kontakt i oko ijih politiki h odluka

može tek površno da bude informisan. U svetlu važnih nastupaju ih događaja, odluka kojom bi se naglasila njegova uloga kao vojnika na bojnopolju bi bilo nešto što bi svaki vojnik razumeo. Kao lojalan oficir i on sam bi shvatio neophodnost takve odluke.

Predlog da biste mogli da reorganizujete svoju Vladu formiranjem onoga što bi neki nazvali „razumno“ administracijom, je nesumnjivo jedna od nekoliko alternativa koje se javljaju pri traženju rešenja pojedinih pitanja u Jugoslaviji i neke od nesre njih rasprava među jugoslovenskim grupama u inostranstvu. To je pitanje za koje biste sada morali da imate mudrog savetnika Bana (guvernera) Šubašića. Bilo mi je drago zbog Vaše odluke da ga pozovete u London. Neki od naših zvaničnika ovde su ga videli pre njegovog odlaska i oni će Vam preneti šta naš narod misli o jugoslovenskom pitanju generalno, i uveriće Vas o našem permanentnom interesu za dobrobit Vaše zemlje.

Takođe će Vas obavestiti i o našem stavu prema partizanima, što je upravo ono što general Halilović i ostali javno ističu - vojna pomoć tamo gde je ona najefikasnija, za snagu otpora u operacijama protiv neprijatelja. I dok su naši odnosi sa vojnim partizanima, potpuno svesni političke implikacije partizanskog pokreta kao i želje njegovih vođa za priznavanjem i na polju spoljnih poslova. Ne vidimo nikakvu promenu u našim dosadašnjim odnosima, ali ćete Vi, bolje nego bilo ko drugi, shvatiti koliko je korisno za nas biti sprovedene politike ukoliko javnost generalno ubedimo da se ulaže ozbiljan napor kako bi se rešile određene osnovne poteškoće. Jedna od njih je da je partizanski pokret jači i da ima mnogo širu podršku i simpatije u narodu, jer se širi u mnogo većim delovima nego što je to Vaša Vlada spremna da prizna.

Mogu da Vas uverim da je naš izveštaj koji su pripremili stručnjaci i nezavisni posmatrači koji su bili u prilici da procene i provere obaveštajne podatke na licu mesta, i u vezi sa Mihailovićem i u vezi sa Titovim snagama, ne pobuđuju nikakvu sumnju. Bilo kakav fundamentalni pristup rešenju nesrećnog građanskog rata u Jugoslaviji mora ovu realnost uzeti u obzir.

Naš plan je da zaista radimo zajedno sa Britancima i sovjetskom vladom oko pitanja koja se tiču Jugoslavije. Hteo bih da znate da, iako se smatra da imamo manje direktan interes u jugoslovenskoj Evropi, cenimo prijateljstvo Vašeg naroda i računamo na njegovu saradnju, kako pri proterivanju i poražavanju neprijatelja tako i u sveopštem pridruživanju dugoročnom programu opšte bezbednosti i prosperiteta. Ovo su

glavni ciljevi svih nas i o tome otvoreno možemo da govorimo sa britanskom i sovjetskom vladom a možete biti sigurni da ne u zaboraviti delove koje ste Vi naglasili u svom pismu.

Ukoliko Vam se neke od mojih opservacija ine razo aravaju im, to je stoga što mi moje toplo prijateljstvo koje ose am prema Vama daje slobodu da Vam ovako direktno i li no saopštim svoja razmišljanja na nekoliko pitanja koje ste mi postavili.

Nemojte misliti da sam podcenio Vaše li ne zadivljuju e napore u vezi sa Vašom zemljom i Vašim narodom. Ovo su vremena koja do krajnjih granica rastežu energiju i mudrost ve ine iskusnih zvani nika i znam sa koliko sluha i energije se posve ujete svoje mlade godine života službi Vaše zmelje.

Od sveg srca vam šaljem pozdrave i dobre želje za li no zdravlje i sre u. Iskreno Vaš,

Frenklin D. Ruzvelt

Iz ovog pisma je vidljivo da je Ruzvelt sada više naginjao britanskom stavu iako ga, pak, nije u potpunosti prihvatio. Sada je delio mišljenje Britanaca da bi Mihailovi trebalo da napusti položaj u Vladi ali njegov pozitivan stav prema Mihailovi u kao prema vojnom lideru se evidentno razlikuje od er ilovog odbijanja generala. Njegovo uverenje da bi jugoslovenska vlada trebalo da se reorganizuje jer svoj posao nije obavljala sa dovoljno „mudrosti“ je blisko britanskoj poziciji. Britanci su, naravno, ipak mnogo više nezadovoljni tom Vladom.

Pismo Titu, koje je skicirano 13. maja i koje je Predsednik odobrio 23. maja je predato OSS-u 14. juna kako bi se dalje presiedilo. U svom memorandumu Predsedniku od 17. maja Državni sekretar je insisitirao da pismo potpiše Šef predložene ameri ke vojne misije kod partizana. Ovo indirektno priznavanje Titovog pisma je predloženo na osnovu toga što „nije bilo pozitivnih pomaka u konfliktu izme u Tita i Vlade koju mi i dalje priznajemo“, kako je Hal rekao u svojoj opasci Predsedniku. Pismo, zapravo, nije potpisao ni pukovnik Hantington niti je ono predato Titu. Veoma opsežna istraga oko toga šta se dogodilo sa pismom pošto je ono predato OSS-u je završena neuspehom. Vrlo je verovatno daje nedostatak odgovora Ruzvelta Titu doprineo Titovom zahla enju odnosa u stavu prema Sjedinjenim Državama.

Skicirano, pismo Maršalu Titu je glasilo:

Dragi Maršale Tito,

Predsednik me je uputio da Vam se zahvalim za veoma srdačan doček američkih oficira koji su poslani u Jugoslaviju kao i na prijateljskom pismu koje ste predali majoru Vejlju a koje je bilo upućeno Predsedniku. Narod i Vlada Sjedinjenih Država ne podcenjuju hrabar doprinos koji je jugoslovenski narod već dao za našu zajedničku stvar. Mi Amerikanci znamo u kom stepenu je narod Jugoslavije patio jer je, u trenutku kada je neprijatelj nagruo, odabrao težak ali plemenit put, i shvatamo hitnu potrebu za pomoć u svakom pogledu, sve dok rat traje, i teške zadatke koji su predstoje pri obnovi onoga što je rat opustošio, kao i ponovno građenje institucija koje su neophodne jednom slobodnom narodu. Posebno mi je naglašeno da kažem da će informacije do kojih su naši oficiri u Jugoslaviji došli biti od velikog značaja našim vojnim zvezanicima kao i Saveznoj komandi pri razrađivanju plana za pružanje efikasnije pomoći u jačanju otpora prema Nemačima u Jugoslaviji, radi organizovanja boljeg snabdevanja kao i za usaglašavanje operacija u Jugoslaviji u opštoj strategiji vođenja rata.

Sada je na nama da aktivno sprovedemo rad u okviru dogovora koji se može sprovesti sa vama odvojeno. Predsednik me je uputio da kažem da on zna da ćete imati njegovu bezrezervnu i energičnu pomoć.⁶⁴³

Veruje se da čak i da je pismo stiglo do Hantingtona, ono bi samo podvuklo stavove prema Titu koji se razlikuju od američkih. Čerčil je imao korespondenciju sa partizanskim vođom mesecima, dok je Ruzvelt izabrao indirektna in da odgovori na Titovo pismo. Čerčil i Tito su razmenili značajna mišljenja, dok je Ruzveltov odgovor nije išao dalje od praznog uopštavanja, čak i kada je u pitanju partizanski vojni doprinos u borbi protiv Nemaca, što je ipak iskreno pozdravljeno.

Drugi faktor koji se kao oblak se nadvio nad američko-partizanske odnose je nesumnjivo hladna reakcija američkih zvaničnika prema partizanskim ispitivanjima u vezi sa slanjem vojne misije Vašingtonu. U pismu Donovanu, koje je datirano na 18. maj, Državni sekretar je naveo svoje razloge zbog kojih ne bi trebalo primiti takvu misiju:

Siguran sam da će njena glavna aktivnost biti politička a efekat bi bio potpuno suprotan naporu koji se sada ulaže kako bi se rešile izvesne kontradikcije između partizana i jugoslovenske vlade... Tako će imam na

⁶⁴³ *ibid.*

umu i kontroverze izme u grupa jugo-amerikanaca koje ne e pomo i našem nacionalnom jedinstvu, kontroverze koje e, usled publiciteta, bez sumnje biti pove ane ukoliko bi se nova jugolslovenska misija došla ovde, dok bi opšte jugoslovensko pitanje ostalo na svom sadašnjem nerazjašnjenom nivou.⁶⁴⁴

Stoga, kaže Hal, on smatra da nije preporu ljivo za Vladu Sjedinjenih Država da se složi i primi partizansku vojnu misiju.

U svom memorandumu Ruzveltu u vezi sa odgovorima na pisma kralja Petra i Tita, Državni sekretar opaža: „S tim u vezi, rekao bih da tu nedostaje i pismo generala Mihailovi a, na koje bi trebalo ili ne bi trebalo da se odgovori, u zavisnosti od rezultata jugoslovenskih razgovora koji su još uvek u toku. U svakom slu aju, u ovom trenutku ne postoje na ini da se s njim komunicira.”

Mihailovi evo pismo koje se ovde pominje je nesumnjivo ono koje je Mensfeld doneo. Suprotno onome što Hal kaže o komunikaciji, Musulin je u to vreme i dalje bio na etni koj teritoriji a britanska misija tamo je imala radio vezu sa Barijem.

Politika Sjedinjenih Država prema Jugoslaviji je sumirana 19. maja 1944. u memorandumu Stejt Departmenta koji je pripremio zamenik šefa Odseka za pitanja jugoisto ne Evrope⁶⁴⁵, Kavendiš Kenon⁶⁴⁶. Tu se navodi da Sjedinjene Države nemaju nameru da se mešaju u unutrašnje-polit ka pitanja u Jugoslaviji; nema tu posebnog interesa kako bi se promovisale i potražile posebne privilegije. Samo postoji želja da se poja aju snage otpora u bilo kom smislu u kom to vojna situacija bude dozvoljavala. Sjedinjene Države bi tako e volele da vide vo e u Jugoslaviji koncentrisane na vojne zadatke koji su pred njima i smatraju da niti jedna od vode ih grupa snaga otpora koja je trenutno u zemlji ne bi trebalo da potražuje osnovu da reprezentuje, u politi kom smislu, ose anja zemlje kao celine.

U memorandumu se kaže da Velika Britanija i Sovjetski Savez imaju svoje interese u tom regionu koje Sjedinjene Države radije ne bi podržale. Zatim se dodaje da bi bilo važno da se održi nezavisnost u akciji, što bi obezbedile vojna i politi ka obaveštajna služba, i da treba izbe i da se njima pridoda politi ka nota „uz tvrdnju da ona treba da bude na zajedni kim osnovama, na kojima e se ogledati pre svega nesumnjivi ameri ki prestiž u

⁶⁴⁴ *ibid.*

⁶⁴⁵ *ibid.*

⁶⁴⁶ Cavendish Cannon

Jugoslaviji, koji će tamo uticati i na razvoj odgovornosti Amerike, s obzirom da mi zaista ne znamo šta se tamo zapravo događa."

U memorandumu je takođe stajalo da Sjedinjene Države nemaju nikakve obaveze prema kralju Petru ili bilo kojoj jugoslovenskoj vladi i da im neće biti teško da u u odnose sa rekonstruisanom Vladom.

NOVA JUGOSLOVENSKA VLADA NA ČELU SA ŠUBAŠIĆEM

Šerif je 17. maja obavestio Tita: „Ovog jutra, kao rezultat britanskog pritiska, kralj Petar je razrešio M.Purića i njegovu administraciju, koja je obuhvatala i generala Mihailovića kao Ministra rata."⁶⁴⁷ Dodao je da je kralj Petar upravo pred formiranjem administracije pod vodstvom dr. Ivana Šubašića. „Sve ovo, naravno, ima i jaku podršku u Vladi Njegovog Visokog Anštva." Šerif je zamolio Tita da se „uzdrži od bilo kakvih izjava protiv ovih događaja" (zamene Purića i Šubašićem).

Šerif je poslao kopiju ovog telegrama i Ruzvelt, koji je na to odgovorio 19. maja:

Drago mi je zbog Vašeg telegrama Maršalu Titu i voleo bih da kralju Petru prenesete da sam i ja svim srcem za to. Juče sam mu poslao pismo kao odgovor na jedno veoma srdašno pismo koje sam dobio od njega. Usput, da li se znate da sam Vam pre više od godinu dana pominjao svoj razgovor sa Petrom u kome sam pomenuo mogućnost da se jedna nacija zameni sa tri, dok bi on bio na čelu rekonstruisane Srbije... (Ovo se može jedino odnositi na Predsednikov razgovor sa kraljem Petrom i Purićem u Kairu, pre Konferencije u Teheranu.)

Kralj je, sa besomučnošću, naglasio da je on Srbin. Mislim da bi i Vi i ja trebalo da uzmemo u obzir tu činjenicu u slučaju da nova Vlada ne bude radila. Lično, ja bih radije da postoji Jugoslavija ali tri odvojene države sa odovjenim vladama u balkanskoj konfederaciji bi moglo da reši mnoge probleme.

Šerif je primio ovaj odgovor radiom je pozvao Tita i preneo mu „srdašno odobravanje" Predsednika i isto tako rekao da je Ruzveltov odgovor prosledio i Staljinu.

⁶⁴⁷ Šerif, *op.cit.*

er il je informisao Staljina i o svom telegramu Titu, šalju i mu kopiju diplomatskim kanalima. To „ e Vam ta no pokazati naše poziije“, rekao je Staljinu u telegramu od 19. maja.

„Moj sin Randolf, koga ste upoznali u Teheranu“, nastavio je er il, „je kod Maršala Tita i piše o odli nim odnosima koji postoje izme u sovjetske i naše misije. Tako može i da ostane.“

Staljin je odgovorio 22. maja: „Pro itao sam Vaš telegram Maršalu Titu. I ja tako e pozdravljam dobre odnose izme u naših misija u Jugoslaviji, i tako e se nadam da e tako i ostati.“⁶⁴⁸

Prema Foti u⁶⁴⁹, er il je rekao kralju Petru da e se obratiti Parlamentu 24. maja i da stoga o ekuje da se Puri evo razrešenje obavi pre toga. i da se objavi ranije toga dana. „ Pošto je Puri odbio da podnese ostavku a kralj Petar nije uspeo da ga razreši, g. er il je jednostavno dao izjavu kao da se Puri ev otkaz ve sproveden“, dodaje Foti .

U svom izlaganju Donjem Domu britanskog parlamenta, er il je govorio o „novim pozicijama“ do kojih se u Jugoslaviji došlo, kao rezultat „neprestanih napora naše spoljne politike.“ Obavestio je parlament da je „primio poruku kralja Petra da je prihvatio ostavku M.Puri a“. er il je zatim nastavio:

Mislim da... je Ban Hrvatske (Šubaši) zna ajan faktor u novim politiki - kim dogovorima oko koga ili pored koga bi se odre eni drugi elementi mogli grupisati u svrhu poražavanja neprijatelja i ujedinjenja Jugoslavije... Razlog zbog koga smo prestali da snabdevamo Mihailovi a oružjem i namirnicama je jednostavan. On se ne bori protiv neprijatelja i šta više, neki od njegovih podre enih sklapaju dogovore sa njima...⁶⁵⁰

Tako e, 24. maja er il je radiom poslao poruku Titu i ponovio ono što je rekao nedelju dana ranije: „Kralj je raspustio Puri a i ekipu i meni se ini da e Ban Hrvatske okputi odre ene snage oko sebe... Obaveštavam Ruse i Amerikance o svemu što se doga a izme u nas... Meklejn e uskoro do i nazad (u Jugoslaviju). Voleo bih da i ja li no mogu da do em, ali sam suviše star i težak kako bi isko io padobranom.“⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Ruzveltov telegram se nalazi u Biblioteci Frenklina Ruzvelta; er ilov telegram Titu je u arhivi Forin ofisa; razmena poruka izme u er ila i Staljina se može videti u „*Stalin's Correspondence*“, tom I

⁶⁴⁹ Foti , *op.cit.*

⁶⁵⁰ Hanzard: „*Parliamentary Debates*“, od 24. maja 1944.

⁶⁵¹ er il, *op.cit.* tom V

Što se ti e toga ko je zapravo poslao Šubaša u London, postoje različita mišljenja u vezi sa Puri evom ostavkom. Dok je Šer il poslao telegram Titu još 17. maja da je kralj Petar razrešio Puri a, kralj Petar kaže da on nije raspustio Vladu sve do Šer ilovog govora⁶⁵².

Šubaša je bio u SAD još od 1941. Kako Foti kaže, on je bio veoma dobro poznat OSS-u a Donovan je bio taj koji je prvi pomenuo njegovo ime Šer ilu. Šta god da ga je dovelo tamo, on je zapravo ve bio u Londonu tokom doga aja koji su vodili ka njegovom postavljenju kao Premijera 1. juna 1944.

BRITANSKA MISIJA NAPUŠTA MIHAJLOIV A

Aprila 1944, mesec dana pre povla enja britanske misije od etnika, Armstrong, njen zapovednik, je izvestio:

Sa operacione ta ke gledišta Mihailovi eva nare enja o neaktivnosti su poznata i slede ih skoro bez izuzetaka. Brojne zasede i sabotaze su mogle biti izvedene u poslednjih 6-8 meseci bukvalno bez ikakvih gubitaka; da li bi posle toga bilo represalija ili ne, to je pitanje na koje nikada ne emo imati odgovor. Konstantno su nas ube ivali da postoji plan koji e se pokrenuti kada Mihailovi odredi „Dan D”, i da e, kada se to dogodi, sve komunikacije biti prekinute ili kompletno blokirane. Nikada nismo bili u mogu nosti da saznamo kakav je to plan bio ali i ne verujemo da takav plan postoji, osim na praznim re ima, iako su jedan ili dvojica komandanata... možda i odredili ljudstvo za njegovo izvršenje.

Glavna preokupacija... još od kraja oktobra, bila je propaganda. Ona je uvek bila na liniji kako je, eto, Srbija vezana, u dobru i u zlu, za anglo-ameri ku zvezdu i da nema nikakvog kompromisa sa snagama okupatora. Jednako jaka je i propaganda protiv partizana, koji su, po mišljenju naroda, zauzeli mesto Nemaca, kao neprijatelj broj 1.⁶⁵³

U izveštaju je još pisalo da misija nema nikakvih dokaza o saradnji sa neprijateljem ali da je „prili no jasno na osnovu o ajni kih pokušaja lokalnih komandanata da izbegnu bilo kakvu akciju u tom regionu, da neka vrsta pakta o nenapadanju postoji, što je odgovaralo obema stranama.”

⁶⁵² Kralj Petar, *op.cit.*

⁶⁵³ „ etnici”

Armstrongovi zaključci su bili sledeći:

1. Kao vojna organizacija, Mihailovičeva grupa ne može da uradi mnogo, stoga što je sada u stanju vojne nepripremljenosti i moralnog defetizma, osim da u narednih nekoliko dana ubrza ionako neizbežno povlačenje ili pad Nemaca.
2. Organizacija će nastaviti da se bori protiv partizana sa oružjem koje ima, ili dok konačno ne budu pobedjeni ili dok postoji partizanski predstavnik u jugoslovenskoj vladi.

U proleće 1944. partizani su krenuli sa namerom da se vrate u Srbiju. Srpski etnici su im se suprostavili a isto su uradili i Nemci i Nedićevci. Srpski etnici su se još jednom suprostavili istom neprijatelju kao i Nemci i ponovo su postale aktuelne optužbe o saradnji.

Mihailovičeva razmišljanja možemo otkriti u pismu njegovom komandantu za centralnu i jugoistočnu Srbiju, majoru Radosavu Čuriću, od 8. maja 1944:

U akcijama protiv Titovih bandi na Drini, Nemci nas nisu dirali. Inak suprotno, mnogi od naših komandanata su im pomogli i omogućili im da izbegnu napade komunista... Pošto nemamo dovoljno municije i snaga, ne možemo da izdržimo borbu na dva fronta. U ovom trenutku naši najopasniji neprijatelji su komunisti. Stoga, naredjem da se bilo kakva oružana akcija protiv okupatora prekine i da se okupator napadne propagandno. Svaki komandant će mi biti lično odgovoran ukoliko se ovo ne bude izvršavalo.⁶⁵⁴

Dakle, ono što se dogodilo u proleće 1944 nije bila saradnja po modelu ranije italijansko-srpske saradnje. Italijani i Srpski etnici su pomagali jedni drugima. Nemci i Srpski etnici su se dogovorili da ne nanose štetu jedni drugima. Oni su ostali neprijatelji ali su obostrano odložili neprijateljstvo sve do vremena dok njihov zajednički protivnik, partizanski pokret, ne bude likvidiran. Zapravo, kako ćemo videti kroz nekoliko meseci, iako su partizani bili veoma prisutni, Mihailovič je pozvao svoje sledbenike da se podignu protiv nemačkog okupatora.

Britanski avioni su evakuisali i poslednjeg člana britanske misije, sledeći na pistu u Pranjanima, severozapadno od Beograda, u Srbiji, 29. 30. i 31. maja. U evakuaciju su bili uključeni Armstrong, više od šezdeset britanskih

⁶⁵⁴ *ibid.* Ubrzo posle ovoga, major Čurić je dezertirao i prešao kod partizana, što je bio težak udarac za Mihailoviča.

oficira i vojnika, poslednji preostali američki vojnici, koji su avioni oboreni iznad Rumunije i koji su iskočili iznad Srbije. Dr. Živko Topalović, predsednik etničkog kongresa održanog u selu Ba, koji je dodeljen kao Mihailovićev emisar savezničkom štabu u Italiji, takođe se pridružio ovom egzodusu. Njegova misija je bila mrtvoročna, s obzirom da je politika AFHQ bila da se zauvek prekine odnos sa Mihailovićem.

Evakuacija, sve u svemu, nije išla glatko. Mihailović je pristao da se major Lukačević i još jedan oficir iz Kaira vrata na etničku teritoriju. Vilson je pisao⁶⁵⁵ da kada su ta dva oficira stigla u Bari privukli su sumnju savezničkih oficira za bezbednost, koji su ih pretresli i u njihovom posedu pronašli stotinu necenzurisanih pisama kao i zlato, drago kamenje i satove koji su identifikovani kao ukradeni od jugoslovenske vlade u Kairu, nedavno pre toga⁶⁵⁶. Vilson se priseća da su ovi oficiri „prećtani zbog svoje bolesne slabosti koja je prilikom ove akcije prouzrokovala poteškoće našim oficirima za vezu”. Armstrong i Topalović su napustili Jugoslaviju dan kasnije avionom koji je doneo dvojicu oficira u Srbiju.

Rutam, jedan od britanskih oficira koji je evakuisan krajem maja, je izvestio⁶⁵⁷ da je odlazak bio veoma dirljiv trenutak. Mihailović je rekao da bez obzira šta neko misli ili kaže da on i oni koji misle kao on, osećaju saveznike kao svoje prijatelje i da su oni sami saveznici zapadne demokratije. Iz tog razloga, ako ni zbog čega drugog, on smatra svojom dužnošću da se bezrezervno uveri, da pošto je britanska misija dobila naređenje da ode, da će se evakuacija izvršiti uspešno. Rutam je rekao: „Mi, kao predstavnici velikog naroda, smo od predstavnika malog naroda dobili na poklon lekciju o ponašanju i kako da i u muci ostanemo dostojanstveni!”⁶⁵⁸

TITO SE EVAKUIŠE IZ JUGOSLAVIJE

Prvi Saveznički dopisnici koji su stigli na partizansku teritoriju uz zvanje ni bili blagoslov savezničke komande za Mediteran bili su Stojan Pribićević

⁶⁵⁵ Vilson, *op.cit.*

⁶⁵⁶ Martin, *op.cit.* navodi Lukačevićevu verziju pri čemu, odnosno da je zlato sklonjeno kako ne bi palo u ruke partizanima. (Lukačević je bio sa pukovnikom Bejljem pri njegovom odlasku iz Jugoslavije i otišao s njim do Londona, gde je prisustvovao kraljevom venčanju).

⁶⁵⁷ Rutam, *op.cit.*

⁶⁵⁸ *ibid.*

iz *Tajna*, Džon Talbot⁶⁵⁹ iz *Rojtersa* i dva fotografa - Džin Fauler⁶⁶⁰, Amerikanac, i Englez po imenu Slejd⁶⁶¹. Oni su sleteli na britansku pistu blizu Banskog Petrovca 4. maja i tamo ih je dočekaao Randolph Miller. Posle nekoliko dana sa Titom 9. maja u Drvaru, Pribićevićev prvi izveštaj se pojavio u nekoliko američkih novina, uključujući i *PM* 15. maja a nešto širi članak se pojavio 22. maja u izdanju *Tajna*.

Pre nego što su Pribićević i njegove kolege stigli na partizansku teritoriju, narednik Valter Bernštajn⁶⁶², dopisnik publikacije američke vojske *Senk*, koji je uspostavio bliske odnose sa partizanskim predstavnicima u Bariju, otišao je u Drvar, otkrivajući bez znanja komande za Mediteran. Kada je britanska misija postala svesna Bernštajnovog prisustva u Jugoslaviji, ispran je van zemlje istim avionom koji je doveo Pribićevića i ostale dopisnike. Bernštajn je kasnije pisao niz od tri članka za *Njujorker* (1945) u kojima je opisao svoju posetu partizanima.

U vreme dok je Bernštajn boravio u Jugoslaviji, krajem aprila, *Asocijated Press*, ponovo uz saradnju sa partizanskim predstavnicima u Bariju, je poslao pisana pitanja Titu, na koja je ovaj odgovorio. Objavljivanje ovog intervjua na daljinu su, ipak, zadržali cenzori savezne vlade na Mediteranu. Tek posle oštrog protesta *AP*, uključujući i tu i zahtev predsednika Ruzvelta, prijava je u Bariju puštena, zavedena pod datumom 30. april, a potom je objavljena u mnogim novinama. *Njujork Tajms* ju je preneo 21. maja. U intervjuu, Tito je tražio materijalnu pomoć od Saveznika kao i priznavanje svog Narodnog Komiteta kao zvanične vlade u Jugoslaviji.

Svoju Sedmu ofanzivu Nemci su sproveli 25. maja, operaciju koja je podrazumevala padobranski desant pod šifrovanim nazivom *Rosselsprung* („Konjičev skok“). Ona je bila najopasnija u smislu Titove lične bezbednosti. Jedva je izbegao zarobljavanje tako što se popeo uz suvu stazu iza planinskog vodopada. Nemci su Saveznici uvideli obim nemačke ofanzive, izveli su snažan vazdušni napad kao podršku stisnutim partizanima. Skoro 300 srednjih bombardera i 200 lovaca su bili angažovani u ovoj operaciji nad Jugoslavijom⁶⁶³.

⁶⁵⁹ John Talbot

⁶⁶⁰ Gene Fowler

⁶⁶¹ Slade

⁶⁶² Walter Bernstein

⁶⁶³ Erman, *op.cit.* tom V; Velebit, koji se vratio iz Londona, je bio na Gibraltaru kada je dobio vesti o nemačkoj ofanzivi. Odmah je krenuo za Bari.

Iako nije bilo američkih oficira za vezu u Titovom štabu kada su Nemci započeli svoju ofanzivu⁶⁶⁴, u Drvaru je bilo nekoliko Amerikanaca. Ratno vazduhoplovstvo SAD je tamo osnovalo meteorološku stanicu, kojom je rukovodio kapetan sa tri vojnika. Tako je u Drvaru je bio i potpukovnik Nevelev, iz 15. vazduhoplovne jedinice za posebne zadatke, kao i pukovnik Džordž Krajger⁶⁶⁵, koji je bio u misiji generala Iker, Savezni kog vazduhoplovnog komandanta za Mediteran. Krajger je već bio sa Titom no pre napada. Poručnik Robert Crawford⁶⁶⁶ koji je bio u pratnji Krajgera u Jugoslaviji, je ubijen u nemačkom napadu.

Šef sovjetske vojne misije, general Kornjejev, koji je već neko vreme nagovarao Tita da avionom napusti Jugoslaviju, je ponovio svoje predloge u svetlu brzog bekstva. Tito je prvo oklevao ali se na kraju složio. Kada je odlučio da potvrdi, pitao je britansku misiju - privremeno je njome rukovodio pukovnik Vivijan Strit (Meklejn je bio u Londonu) - da mu organizuje evakuaciju, pa je 3. juna poslat jedan DC-3 da ga odvede do Barija. Kada je Strit ušao u avion iznenadio se kada je video da je u njemu ruska posada. Ispostavilo se da je avion dobijen u paketu sporazuma o zajmu i najmu i da su njime upravljali Rusi iz Barija. Meklejn je rekao⁶⁶⁷ „da je pilot nekako uspeo da dobije posebne dozvole za taj avion, omogućivši na taj način svojoj vladi da tvrdi da je ona spasila Tita.“

Tito je stigao u Bari samo nekoliko dana pošto je tamo došao i poslednji član britanske misije kod Mihailovića - Topalovića, predstavnik etničkog vođa. Tita su članovi sovjetske misije odmah sklonili, više da bi umakao britanskoj i američkoj delegaciji na aerodromu. Smešten je u jednu vilu u predgrađu, a kada je stigao tamo odlučuje da ode na Vis, koga su vrstio držale savezničke i partizanske snage. Razgovarao je o tome sa Meklejnom, koji je u međuvremenu stigao u London, i bilo je dogovoreno da ga preveze britanski razarač *Bleknor*. Sve je to srećeno u narednih nekoliko dana i 9. juna, Marfi je iz Alžira poslao telegram Stejt Departmentu: „Maršal Tito i britanska i sovjetska misija koje su sada ustanovljene, su na Visu.“⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Na partizanskoj teritoriji je bilo nekoliko američkih oficira za vezu - Selvig u Hrvatskoj i Fariš u Srbiji - ali niko od njih nije bio pri Vrhovnoj Komandi.

⁶⁶⁵ George Kraigher

⁶⁶⁶ Robert W. Crawford

⁶⁶⁷ „*Disputed Barricade*“

⁶⁶⁸ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

Istog dana BBC je objavio da je Tito, uz pomoć Saveznika, preselio svoj štab iz jednog dela Jugoslavije u drugi⁶⁶⁹. Šulberger je 18. juna izvestio u *Njujork Tajmsu* da je Maršal Tito odleteo u Italiju jer u Jugoslaviji nije bilo raspoloživih pista za poletanje. Maršal se sada vratio u Jugoslaviju." Šulbergeru nije rečeno, ili mu nije bilo dopušteno da kaže, da se Tito nalazio na jadranskom ostrvu.

U međuvremenu, Pribi evi, Talbot i dva fotografa su pali u nemake ruke. Jedino je Pribi evi uspeo da pobjegne i *Tajm* je 26. juna preneo priču o njegovim avanturama. Zajedno sa nekim članovima britanske i sovjetske misije i američkim kapetanom koji je bio na obali meteorološke stanice, Pribi evi je 9. juna evakuisan sa piste u Tinevu, blizu Drvara. Pukovnik Krajger je 28. maja otišao sa britanskim vazduhoplovnim oficijom jednim malim avionom a potporučnik Nevelev se probio do obale, gde je uspeo da nađe prevoz do Visa. Nemci su bili toliko zadovoljni uspehom svoje Sedme ofanzive da su u Beogradu izložili Titovu uniformu. Malo njih je verovalo da je on zaista pobjegao!

GENERAL VILSON OSNIVA BALKANSKO RATNO VAZDUHOPLOVSTVO

Sledeći direktivu Zapovednika kombinovanog štaba od decembra 1943, da treba imenovati posebnog zapovednika koji bi pomagao partizanima, general Vilson je predložio da se u Bariju osnuje novi štab. Pošto bi vazdušne snage tu odigrale glavnu ulogu, predložio je da tim štabom treba da rukovodi vazduhoplovni komandant. Vilson kaže da iako se mornarici nije dopala ta ideja, on je i dalje insistirao na tome⁶⁷⁰.

Kombinovani šefovi štaba su odobrili ovaj aranžman i 1. juna 1944. osnovano je Balkansko ratno vazduhoplovstvo (BAF), pod komandom vazduhoplovnog vice-maršala Vilijama Eliota. Njegov zadatak je bio da usled razlika oko istih pitanja koje bi mogli imati po rangu jednaki komandanti, koordinira, planira i izvršava „sve operacije u vazduhu, sa mora, na kopnu i posebno duž obale Dalmacije."⁶⁷¹ Veza sa Meklejnovom misijom u Jugoslaviji je vršena preko podređene komande poznate kao Ko-

⁶⁶⁹ Martin, *op.cit.*

⁶⁷⁰ Vilson, *op.cit.*

⁶⁷¹ Erman, *op.cit.* tom V. Vidi takođe i Naređjenje Vrhovnog štaba br. 12 u kome se kaže: „Po ev od 1. juna 1944. Glavni štab Balkanskih vazduhoplovnih snaga je aktivan...

pnene snage - Jadran. Eliotova komanda je primala diplomatske savete od i pružala vojne savete predstavniku Mekmilana, britanskom politi kom sa-
vetniku AFHQ.

Balkansko ratno vazduhoplovstvo se sastojalo od dva ofanzivna lovca, lakog bombardera i aviona za specijalne namene. Jedinice su uglavnom inili Britanci ali je bilo i nekoliko Amerikanaca, pa čak i jedan broj Italijana, zatim jugoslovenski eskadron, grčki eskadron i poljska vojska⁶⁷². Svi su sa sobom doneli i širok asortiman aviona.

BAF je preuzeo celokupnu aktivnost snabdevanja preko Jadrana koje je ranije obavljalo Ikerovo savezničko vazduhoplovstvo za Mediteran. U julu 1944. je obavljeno skoro 2.400 poletanja. Ona su obuhvatala ne samo istovar namirnica partizanima i evakuaciju ranjenika, već i bombardovanje železničkih pruga, brodova na Jadranu i Dunavu kao i fabrike hroma i elika u Jugoslaviji.

Saveznici su bili tako organizovani da podrže partizanske operacije u Jugoslaviji. Partizani su im zauzvrat pomagali u ratnim borbama: ne samo da su vezivali za sebe neprijateljske trupe već su i sprovodili operacije na Wilsonov zahtev koje su direktno pomagale Savezničkom napredovanju u Italiji. Jedna od takvih akcija bilo je rušenje železnog mosta u Sloveniji koji je prekinuo železničku saobraćaj do Trsta⁶⁷³.

PREDSTAVNIŠTVO SAD PRI JUGOSLOVENSKOJ VLADI - ŠUBAŠI SE SASTAJE SA TITOM

Sa odlaskom kralja Petra i premijera Purića iz Kaira početkom marta, američko predstavništvo pri jugoslovenskoj vladi se vratilo u London, gde je Rudolf Šonfeld⁶⁷⁴ postao savetnik ambasade SAD pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu. Šubašić, koji je postavljen za premijera 1. juna, je zahtevao da se američka ambasada preseli iz Kaira u London⁶⁷⁵.

Državni sekretar je 20. juna preporučio Ruzveltu da MekVig ostane u Kairu, s obzirom da će u predvidljivoj budućnosti sva pitanja u odnosima

(„*History of Headquarters Mediterranean Allied Airforces, Dec. 1943 through 1. Sept. 1944*“, tom II)

⁶⁷² „*The Army Air Forces in World War II*“, tom III

⁶⁷³ Meklejn: „*Disputed Barricade*“

⁶⁷⁴ Rudolf E. Shoenfeld

⁶⁷⁵ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

SAD i Jugoslavije biti obavljena u zoni Mediterana a „ta pitanja, sa naše ta ke gledišta, su mnogo važnija nego što je to pitanje formalnih odnosa sa Vladom što je više obavezivalo na usaglašavanje sa britanskim planovima.“⁶⁷⁶

Stejt Department je 1. jula poslao telegram MekVigu daje Šonfild akreditovan jugoslovenskoj vladi u Londonu kao Otpravnik poslova. Zatim je u telegramu pisalo da je MekVig razrešen iz jugoslovenske misije ali mu je dodeljena odgovornost oko glavnih pitanja vezanih za Jugoslaviju. „Verovalo se da su ona pitanja koja su nama najvažnija kada je u pitanju Jugoslavija bila vo enje rata, kao i uspostavljanje osnove za dugoro nu saradnju sa Jugoslavijom, kao što je koordinacija političkih, vojnih i ekonomskih pitanja, pitanje pomoći, izbeglica i propagande, koje će biti vaša nadležnost, preko organizacija sa kojima ve radite ili ćete u budućnosti raditi“, stajalo je u telegramu⁶⁷⁷.

Šubaši je započeo kao vlada sa jednim čovekom, jer su Srbi odbili da u njoj učestvuju. U proklamaciji, Kralj se obratio svim Jugoslovenima „da ostave po strani svoje razlike i da odlože sva unutrašnja politička pitanja sve dok ne dođe do oslobođenja zemlje, kada će moći i slobodno da izraze svoju volju u vezi sa režimom pod kojim žele da žive u budućnosti.“ Izjavio je da je, kao dokaz svoje iskrenosti, odlučio da formira novu vladu koja bi se „koncentrisala na najviše oblike saradnje svih elemenata u zemlji koji se aktivno odupiru neprijatelju.“ S obzirom da nova vlada može efektivno funkcionisati jedino ukoliko sarađuje sa svim snagama otpora, Kralj je naredio Šubaši u da „uspostavi kontakt sa svima pre nego što imenuje novu vladu.“⁶⁷⁸ Stoga je odlučeno da bi Šubaši trebalo da ode u Bari i na Vis.

Kasnije tokom večeri 10. juna, prilikom privatnim avionom kralj Petar i Šubaši su napustili London, u pratnji ambasadora Stivensona i pukovnika Bejlja. Prvo su došli u Alžir, gde su razgovarali sa Vilsonom i Mekmilanom. Marfi je izvestio da je plan koji su napravili u Londonu obuhvatao i predlog da pod ovlašćenjima Kralja, Tito dobije vrhovnu komandu nad svim jugoslovenskim snagama a Šubaši da ima političku i civilnu vlast. „Drugim rečima, *Klemenso-Foh* odnos“, prokomentarisao je Marfi⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ *ibid.*

⁶⁷⁷ *ibid.* Zapravo, MekVig je malo šta mogao da uradi po pitanju Jugoslavije, imajući u vidu aktivnosti na koje je bio skoncentrisan u Londonu ili na Mediteranu. Već u drugoj polovini avgusta telegrami koji su se ticali Jugoslavije više se nisu ni prosleđivali Kairu.

⁶⁷⁸ *ibid.*

⁶⁷⁹ *ibid.*

Društvo je zatim otišlo na Maltu i dok su Kralj i Bejli tamo ostali, Šubaši i Stivenson su 12. juna produžili za Bari, gde je Šubaši razgovarao sa Topalovićem, predstavnikom Mihailovića, i o izgledno da mu je ponudio mogućnost pridruživanja novoj vladi u izbeglištvu. Šubaši i Stivenson su 13. juna nastavili na britanskom razaraču u ka Visu, gde su stigli sledećeg dana. Prethodno poslao pismo Titu, naglašavajući važnost koju je britanska vlada pridavala postizanju sporazuma između partizanskog vođa sa jedne strane i jugoslovenske vlade i kralja Petra sa druge⁶⁸⁰.

Šubaši i Tito su 16. juna postigli sporazum po kome Šubaševa vlada treba da uključi i elemente koje bi partizani prihvatili a da će njen glavni zadatak biti da im organizuje pomoć. Šubaši je priznao odluke drugog zasedanja AVNOJA iz novembra 1943. i institucije koje su tada osnovane i javno je objavio molbu narodima Jugoslavije da se podrže partizani. Dogovoreno je da pitanja monarhije treba ostaviti jugoslovenskom narodu na izbor posle rata kao i da se formira ujedinjena jugoslovenska vlada, sastavljena od elemenata vlade u izbeglištvu i Narodnooslobodilačkog komiteta⁶⁸¹.

Kralj Petar je 18. juna otišao sa Malte u Kazertu, gde je Vilson preselio svoj štab. Sledećeg dana, Šubaši se vratio sa Visa u Bari. Vilson je pozvao Tita da dođe i on je to prvo prihvatio ali zatim je odbio jer je pomislio da bi Vilson mogao da pokuša da ga sretne sa kraljem Petrom. Šubaši je ponovo razgovarao sa Topalovićem, ali posle dogovora sa Titom nije više imao nameru da i njega ubaci u kabinet. Šubaši je 20. juna otišao u Kazertu i posle nekoliko dana, 25. juna, kralj i Šubaši su bili ponovo u Londonu. Velebit, koji je u estovao u razgovorima na Visu i čiji je glavni zadatak bio da motri na Šubašića, je pošao sa njima.

Meklejn i Randolph Meril, koji su dovedeni iz Jugoslavije pošto je Titov štab u Drvaru porušen, bili su u Londonu u drugoj polovini juna i Mekmilan, koji je takođe bio tamo, je izvestio⁶⁸² da su obojica „snažno podržala stav da Britanija i kralj Petar moraju svim snagama da stanu uz Titov pokret.”

Forin Ofis, s druge strane, bio je izrazito nezadovoljan prvim susretom Tita i Šubašića. Tu nije bilo nikakvog govora o mogućem povratku Kralja i mada je Tito uveravao Šubašića da nema nameru da uvede komunizam u Jugoslaviju posle rata, to odbijanje je ostalo samo prazno obećanje.

⁶⁸⁰ *ibid.*

⁶⁸¹ Meklejn, *op.cit.*; isto tako, kompletan tekst se može naći i kod kralja Petra, *op.cit.*

⁶⁸² „*The Blast of War*”

Bešlijev izveštaj od 30. juna o Šubaši evoj poseti Visu kaže da je „Tito dozvolio Šubaši u da odnese pobeđu van zemlje kako bi konsolidovao i ojačao sopstvenu poziciju unutar zemlje... Snaga i vrstina rojalisti kog pokreta u Srbiji, pod Mihailovi em, je, što je najopasnije, bila ili veoma podcenjena ili namerno ignosrisana.“⁶⁸³

Komentarišu i izveštaj pukovnika Bešlija, memorandum Forin Ofisa od 25. jula je podvukao dalekosežna pitanja koja se name u - budu nost sovjetskog uticaja u Jugoslaviji i britanskog interesa u ujedinjenoj zemlji Tu se kaže:

Uskoro emo morati da odlu imo da li emo našu kratkoro nu politiku - usmerenu na zadobijanje vojne prestiža - okrenuti ka postizanju naših polit kih ciljeva u posleratnom periodu. To mora da zavisi u velikoj meri od stavova koje e Tito, verujemo, usvojiti posle rata i da li emo ujedinjenu Jugoslaviju, pod njegovim egom, posmatrati tako da e ona verovatno postati sfera sovjetskog interesa pre nego što bi to bilo kada bi zemlja bila podeljena u nekoliko sastavnih delova.

Posle povratka u London, Šubaši je posvetio pažnju odnosima jugoslovenske vlade sa Sovjetskim Savezom, koji su bili prekinuti nekoliko meseci. Sovjetski ambasador pri vladi u izbeglištvu, Novikov, nije, kao njegov britanski kolega Stivenson, pratio kralja Petra i premijera Puri a iz Kaira u London, i za razliku od Amerikanaca, Sovjeti nisu imenovali diplomatu se sedištem u Londonu. Jugoslovenski ambasador u Moskvi, Simi , je podneo ostavku ali je ostao u Moskvi, sa simpatijama koje su jasno bile na strani partizana.

Imaju i u vidu ovakvu situaciju, Šubaši je 9. jula poslao telegram Molotovu, pitaju i da li sovjetska vlada, pošto su se Tito i Šubaši sastali na Visu, smatra da je došlo vreme da se ponovo razmene ambasadori. Sovjeti su odgovorili potvrdno i ponovo dali akreditiv Novikovu, koji je svoje sedište preselio iz Kaira u London. Jugosloveni su zauzvrat ponovo postavili Simi a kao ambasadora⁶⁸⁴.

Ameri ki stav prema ovakvoj situaciji bio je oprezan i rezervisan. Jos krajem maja, Marfi je u Alžiru upozorio Stejt Department na teško e koje je imao pri podržavanju ameri ke propagande za ujedinjenje svih snaga u

⁶⁸³ arhiva Forin Ofisa

⁶⁸⁴ Plen a: „Me unarodni odnosi“. Simi je ostao u Moskvi sve do prole a 1945. kada je preba en u Vašington. Prvi ambasador Titove vlade u Moskvi bio je Vladimir Popovic, 1 koji je predao akreditive 1945.

Jugoslaviji, „pod Titovim vojnim vodstvom, kako je to Cer il definisao u parlamentu 24. maja. To nije bio „ameri ki cilj“, rekao je Marfi, i naveo kao bolnu ta ku „primere brojnih problema koji se mogu o ekivati i koji e nastati u budu nosti“ pri zajedni kim ratnim psihološkim operacijama⁶⁸⁵.

Razlike izme u Britanaca i Amerikanaca su se pokazale mnogo oštrije krajem juna, kada je Marfi, uz punu podršku Stejt Departmenta, izneo izdvojeno mišljenje na direktivu koju je pripremio politi ki komitet Balkanskih vazduhoplovnih snaga. U toj direktivi je stajalo:

Opšta politika je da sva mogu a vojna podrška treba da se usmeri ka onim elementima koji su u stanju da se suprostave neprijatelju... To zna i u Jugoslaviji treba da obezbedimo punu pomo Titovim partizanima. Ohrabrivamo ujedinjenje svih borbenih jedinica u Jugoslaviji sa Narodnooslobodila kom vojskom u jedinstveni front u skladu sa odlukama sporazuma Tito -Šubaši . Nikakva pomo se ne e pružati Mihailovi evim snagama.

Marfijevu primedbu na ovu „blanko“ izjavu da se nikakva pomo ne e davati Mihailovi u je podržao i Stejt Department, u telegramu za Marifja od 8. jula kojim se prihvata njegov stav da je direktiva BAF bila „nekonzistentna sa našom izraženom politikom kako bi se pomogle sve snage koje se bore protiv Nemaca.“

Telegram je tako e navodio nekoliko ozbiljnih rezervi o sporazumu Tito-Šubaši :

Informacije koje su na raspolaganju ukazuju da nije došlo do kompromisa izme u jugoslovenskih politi kih grupa ve je to zapravo u suštini sporazum izme u Tita i Britanaca, koji predstavlja gotovo bezuslovno prihvatanje zahteva partizana.

U telegramu se kaže da se ispostavilo da su „isključivanje interesa Srba“ u pregovorima koji su završili Šubaši evim imenovanjem za premijera i »insistiranje na davanju politi ke i vojne slobode Titu za teritoriju itave Jugoslavije, ugrozili prednosti do kojih je moglo da se do e“ u periodu posle konstituisanja Šubaši eva vlade. U svakom slu aju, „Department ne e odobriti direktivu koja kona no donosi neopozivu odluku da se uskrati snabdevanje srpskim trupama i da se pruži podrška snažnom prododu Tita u Srbiju.“

⁶⁸⁵ »Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

RAZLIKE IZME U AMERI KE I BRITANSKE POLITIKE NA MEDITERANU

Sedma i poslednja nemačka ofanziva, koja je izgleda primarni cilj bio uništenje Titovog štaba, se polako ugasila u junu, i mada je Tito prvobitno nameravao da na Visu ostane samo dve ili tri nedelje, odlučio je da produži svoj boravak.

U to vreme, Aleksanderove armije su vrsto napredovale severno od Rima prema „Gotskoj liniji“ između Pize i Riminija. Jugoslavija je značajnije upala u oči kada su američki i britanski zvaničnici i vojni stratezi morali da odluče da li da pokušaju da dođu do Gotske linije raspoloživim trupama ili da ih povuku radi mogućeg iskrcavanja na nekoj drugoj lokaciji. Posebno su se uzimala u obzir dva mesta: južna Francuska, kako bi se omogućila Ajzenhauerova invazija preko kanala, ili vrh Jadrana, kako bi se okrenulo prema krilu u Italiji i kako bi se pomoglo partizanima u Jugoslaviji.

Aleksander je smatrao da bi trebalo pokušati sa probijanjem Gotske linije i da se potom okrene ili na zapad ili na istok - prema Francuskoj ili kroz Jugoslaviju prema Austriji. Verovao je da je ta ista alternativa, kretanje kroz Ljubljanski prolaz, možda bila lakša.

Kombinovani štab se 14. juna, pak, izjasnio protiv Aleksandera i naredio da se stane na liniji Piza-Rimini i da se osposobe tri divizije koje bi se iskrcale bilo na jugu Francuske bilo na vrhu Jadrana⁶⁸⁶. General Maršal je 17. juna posetio Mediteran i raspravljao o „Anvilu“ (iskrcavanju na jugu Francuske) naglašavajući važnost zadobijanja velike luke kao što je Marsej, preko koje bi divizije koje čekaju u SAD mogle da dođu. Vilson nije bio impresioniran. Kombinovanom štabu je 19. juna preneo da misli da bi najbolje bilo da se nastavi napredovanje dolinom reke Po⁶⁸⁷. Uz pomoć amfibijskih operacija na istrasko poluostrvo, na vrhu Jadrana, prolaz kroz Ljubljanski prolaz bi onda bio moguć.

Saveznici su se iskrcali u Normandiji 6. juna a konačna odluka da se napadne i južna Francuska je doneta uglavnom zato što je invazija preko La Manša bila zaustavljena zbog lošeg vremena i snažnog nemogućeg otpora kao i zbog potrebe da se pomogne južno krilo. Plan „Anvil“ je usvojen, pak, posle veoma otvorenog neslaganja između Sjedinjenih Država i Britanije. Američki združeni štab je zastupao ideju o invaziji na južnu Francusku i

⁶⁸⁶ Erman, *op.cit.* tom V

⁶⁸⁷ Erman, *op.cit.*

bio protiv „mešanja trupa sa Mediterana u šire akcije na severu Italije i na Balkanu“, što je bio stav koji nisu podržavali britanski zapovednici.

er il se obratio Ruzveltu 28. juna:

orsokak u koji su dospeli naši na elnici štabova pobudio je veoma ozbiljna pitanja. Naša prva želja je da se pomogne generalu Ajzenhaueru... Ali ne milsimo da to neizostavno obuhvata i kompletno narušavanje naših velikih borbi na Mediteranu... Molim Vas setite se kako smo se dogovarali u Teheranu oko Istre... To je veoma duboko urezano u mom se anju...⁶⁸⁸

Ruzvelt je odgovorio da su Ajzenhaueru bile potrebne luke u južnoj Francuskoj i da je u Italiji ostalo dovoljno saveznih trupa kako bi obezbedile Aleksanderu kopnenu premo . Što se Istre ti e, Predsednik je rekao da oni koji su predložili takvu kampanju izgleda da ne cene veliku strategiju kao ni „vremenski faktor koji treba uzeti u obzir oko verovatnog trajanja kampanje da se kroz Ljubljanski prolaz izbije u Sloveniju i Ma arsku... Ne mogu da se složim sa angažovanjem američkih trupa u napadu na Istru i na Balkanu.“ Predsednik je istakao da trideset i pet američkih divizija može da do e u Francusku a ne više od šest se može provu i kroz Ljubljanski prolaz⁶⁸⁹.

er il je odgovorio 1. jula da bi podela mediteranske kampanje u dve operaije (Francuska i Italija) „po mom skromnom mišljenju, bila prva ve a strateška i politička greška.“ Ponovo je podsetio Ruzvelta da je ideja kretanja isto no, u Istru, došla od samog Predsednika u Teheranu. „Niko ko je u estovao u tim razgovorima nije ni pomišljao da se armije presele na Balkan; ali Istra i Trst... su strateška i politička mesta, koja... mogu da se pokažu veoma bitnim i da imaju dalekosežne posledice, posebno sada, posle ruskog napredovanja.“⁶⁹⁰

er il je takođe komentarisao i Ruzveltov predlog da se ovo pitanje prenese Staljinu kako bi on dao svoje mišljenje. er il je verovao da je „bolje da ta pitanja rešimo izme u sebe“. Mislio je da e Staljinu, iz vojnih razloga, više odgovarati marš ka istoku, ali iz političkih e možda više želeti iskrcavanje u južnoj Francuskoj, tako da bi „isto na, srednja i južna Evropa prirodno trebali da budu pod njegovom kontrolom.“

⁶⁸⁸ *ibid.*

⁶⁸⁹ *ibid.*

⁶⁹⁰ Erman, *op.cit.* tom V

Sledećeg dana, Predsednik je odgovorio da se direktiva Vilsonu da se iskrca u južnoj Francuskoj ne sme se više odlagati. „Ono na šta sam u Teheranu mislio bila je serija napada na Istru ukoliko Nemci ponu opšte povlačenje sa Dodeka i Grčke. Ali to se još uvek nije dogodilo a Tito izgleda nije u tako snažnoj poziciji kao što je bio. Osim toga, Istra ima zemljište koje nije pogodno za borbu zimi, gore je nego u južnoj Francuskoj.”

Peričić je bio iskreno nesrećan. Sastavio je ali nije poslao, nekoliko oštih protesta Vašingtonu; privatno je rekao „da se mora ostaviti snažan utisak na Amerikance da smo loše tretirani i da smo besni!”⁶⁹¹ Njegova ljutnja se nije smanjila kada mu je naglašeno da su se SAD isto oglašavale o Britance u Mediteranu i u ranijim prilikama. Sa neutešnom tugom je posmatrao usporavanje italijanske kampanje koje je bilo neizbežno usled povlačenja divizija radi iskracavanja u južnoj Francuskoj.

Kada su Saveznici izvojevali važnu pobjedu u normandiji, Peričić je pokušao još jednom, šaljući i telegram Ruzveltu 4. avgusta. Pošto je čuo da je Predsednik otišao na konferenciju u Pearl Harbor, sa generalom Daglasom MekArturom i admiralom Chesterom Nimicom, Peričić je poslao telegram 6. avgusta Hariju Hopkinsu. Ruzvelt je, pak, bio ubeđen da su planovi koji su se odvijali bili pravi. Saveznici su se iskrcali u južnoj Francuskoj 15. avgusta, ali je Peričić naglasio⁶⁹² da se prve dve operacije u kojima su njihove trupe učestvovalе zajedno sa Ajzenhauerovim nije odigrao pre sredine novembra.

FOTI NAPUŠTA MESTO JUGOSLOVENSKOG IZASLANIKA U VAŠINGTONU

Posle Šubašićevog postavljenja, Fotić je 9. juna razrešen dužnosti jugoslovenskog ambasadora pri Sjedinjenim Američkim Državama i dobio je instrukcije da ambasadu preda Ivanu Frangešu, savetniku ambasade⁶⁹³. Fotić je, pak, odbio da izvrši naređene govore i da je Šubašić jedini „za to ovlašćen”, i da on ne može, prema jugoslovenskom pravu, da preduzme

⁶⁹¹ *ibid.*

⁶⁹² Peričić, *op.cit.* tom VI

⁶⁹³ Tokom sledećih meseci jedan po jedan jugoslovenski ambasador ili ministar su smenjivani sa svojih dužnosti, uključujući i bogoljubajefića, ambasadora u Velikoj Britaniji. Mesto u Londonu je ostalo slobodno sve do juna 1945, kada je Ljubo Leontić predao svoje akreditivе kao jugoslovenski ambasador, u vreme kada je Tito uveliko bio imenovan za premijera u Beogradu.

takav korak. Foti je o tome obavestio Frimena Metjuza, zamenika direktora kancelarije za evropska pitanja pri Stejt Departmentu.

Šubaši eva vlada je 7. jula položila zakletvu. Slede eg dana Foti je posetio pod sekretara Stetinijusa i rekao mu da je bio primoran da odbije priznavanje nove Vlade jer ona nije predstavljala volju naroda niti je zastupala interese Jugoslavije⁶⁹⁴. Stetinijus je rekao da veoma mnogo žali što je Foti nije više predstavnik Jugoslavije u Vašingtonu. Od toga dana, poslove Ambasade je vodio Ivan Frangeš, savetnik, kao Otpravnik poslova. (Novi Ambasador, Stanoje Simi , nije stigao u Sjedinjene Države pre aprila 1945). Foti je ostao u Vašingtonu kao privatno lice i nastavio da koristi sav svoj mogu i uticaj na stavove SAD prema Jugoslaviji.

Šubaši eva Vlada je imala u svom sastavu Dr. Savu Kosanovi a (Srbina), Dr. Izidora Cankara (Slovenca) koji je iz Londona stigao u SAD i Dr. Juraja Šuteja (Hrvata). Dvojica pristalica narodnooslobodila kog pokreta, Sreten Vukosavljevi (Srbin) i Dr. Drago Maruši (Slovenac), su tako e imenovani. Tito je, pak, jasno rekao 9. jula, da ta dva zvani nika nisu predstavnici Narodnooslobodila kog Komiteta nego su to samo ljudi koje je on ozna io kao „ asne patriote"⁶⁹⁵. Mihailovi je, naravno, bio isklju en iz Vlade a sam Šubaši je zauzeo mesto Ministra kopnene vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

FARIŠOV DRUGI IZVEŠTAJ

Potpukovnik Fariš je 16. juna napustio Jugoslaviju po poslednji put. (Nekoliko meseci kasnije je poginuo u avionskoj nesre i u Gr koj). Fariš je proveo više vremena u ratom zahva enoj Jugoslaviji nego bilo koji drugi Amerikanac. Posle šest nedelja u septembru i oktobru 1943, napisao je izveštaj koji je direktno imao uticaja na politiku SAD i na ameri ke stavove na konferencijama u Teheranu i Kairu.

U vreme kada je napuštao Jugoslaviju, razumeo ju je bolje, i u svom poslednjem izveštaju⁶⁹⁶ koji je datiran 28. juna 1944 u Bariju, zauzeo je mnogo objektivniji pogled na uslove u zemlji nego što je to bilo u njegovim prvim izveštajima. Napisao je:

⁶⁹⁴ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)", tom IV

⁶⁹⁵ Foti , *op.cit.* Plen a, *op.cit.*

⁶⁹⁶ arhiva autora

U slučaju da borci Maršala Tita i generala Mihailovića pričaju o istim događajima koji su se odigrali na nekom mestu u isto vreme, jedina razlika je što se svaki od njih kriviti onu drugu stranu... Obe strane optužuju onu drugu za nedostatak efikasnog otpora Nemcima... Obe strane tvrde da ih je ona druga strana, u saradnji sa Nemcima, napala i kao dokaz navode tačno i precizno vreme i mesto napada... Obe strane veruju da je njihov najveći neprijatelj upravo ona druga strana, dok su Nemci i Bugari na drugom mestu.

Tako je Fariš bio ubeđen da etni ko-partizanski problem nije bio samo crno-beli, kako je to u početku verovao. S obzirom da je proveo toliko meseci sa partizanima, sledeće rečenice u njegovom izveštaju predstavlja pravo otkrovenje: „*ini mi se da u poslednjih nekoliko meseci postoje indikacije da ima manje naglaska na borbi protiv neprijatelja i mnogo više priprema za političku borbu koja će uslediti posle rata.*” U zaključku navodi da su SAD povećale svoje interesovanje za Jugoslaviju s obzirom da postoji ogromna količina dobrih volje prema Sjedinjenim Državama - „Sjedinjene Američke Države se u Jugoslaviji pominju u istom kontekstu kao Bog.”

Vlada SAD je, pak, zadržala svoj detažman. Marfi kaže⁶⁹⁷ da je prateći Ruzvelta za Kairo, novembra 1943, pokušao Predsedniku da objasni situaciju Tito-Mihailovića, u nadi da će on dobiti neku ideju vodilju za određivanje konačne politike. Ali Ruzvelt nije bio zainteresovan. „Treba da sagradimo zid oko te dvojice i da ih pustimo da se međusobno poubijaju”, citirao je Marfi Ruzvelta. „A onda treba da pregovaramo sa pobednikom”. Marfi navodi da ni tada ni kasnije Ruzvelt nije imao nikakvu konzistentnu politiku prema Jugoslaviji. Što se tiče vojnih pitanja, Vilson opisuje⁶⁹⁸ stav američki kao „izbegavanje Balkana, kao da je tamo leglo neke zaraze”.

I zaista, američka združena komanda, u odgovoru na britanski upit objavljen 28. maja 1944. kaže da nikakve američke snage ne treba mešati „kao okupacione snage u južnoj Evropi, obuhvatajući tu i Austriju, ili jugoistočnu Evropu, obuhvatajući i Balkan” i da se bilo koje američke trupe koje su locirane u toj oblasti na kraju rata moraju povući i što je pre to u praksi moguće. (Kasnije je ovo donekle izmenjeno kako bi se omogućilo prisustvo okupacionih trupa SAD u Austriji). Kako bi se olakšao posao administracija SAD, združeni štab je ipak sve to ograničio na „nabavku namirnica za Alba-

⁶⁹⁷ „*Diplomat Among Warriors*”

⁶⁹⁸ Vilson, *op.cit.*

niju, Jugoslaviju i Grčku" za šta će SAD imenovati nekoliko oficira sve dok UNRRA ne preuzme taj posao⁶⁹⁹.

Posle Titovog prelaska na Vis, Kancelarija američkog političkog savetnika AFHQ, Marfija, preuzela je šira ovlašćenja kada su u pitanju partizani. Dva oficira Forin Ofisa, Karl Norden i Frederik Meril⁷⁰⁰, su dodeljeni u Bari, kako bi preko Marfija izveštavala ne samo o onome do čega su oni došli direktno od Jugoslovena nego i ono što im Britanci kažu. Filip Broad⁷⁰¹ je bio Mekmilanov predstavnik u Bariju a u njegovom štabu su bile stari jugoslovenski znalci kao što je Dikin.

TITO PONOVO ODBIJA DA SE SRETNE SA ŠUBAŠIĆEM

Ambasador Vinant u Londonu je 12. jula poslao telegram Stejt Departmentu da je Šubašić 10. jula otišao u Kazertu kako bi bio gost generala Vilsona. Tamo je trebalo da se susretne sa Titom kako bi razmotrili pitanja koja nisu razrešena na njihovom prethodnom susretu na Visu. Ovaj sastanak je bio zakazan za 12. jul i nije se održao, jer je Tito odustao u poslednjem trenutku. Sa Mekmilanom je razrađivao plan za putovanje još 9. jula ali mu je 11. jula rekao da su mu njegovi savetnici savetovali da ne ide jer je sporazum Tito-Šubašić ostavio nepovoljan utisak u Sloveniji i Hrvatskoj; ako bi išao u Kazertu na sastanak sa Šubašićem to bi moglo da pojača nepovoljan efekat u javnosti⁷⁰².

Ovo je bio drugi put da je Tito odbio poziv Vilsona i general je bio ljut. Tražio je od Meklejn da kaže Titu da je pod ovim okolnostima neophodno „da se ponovo preispita Titov zahtev za vojnom opremom“. Sam Meklejn je odmah pozvan u Kazertu.

Eril je napisao poruku Idnu 15. jula: „Ako bih morao da pošaljem prekoran telegram Titu, to ne bi bilo zato što sam u bilo kom pogledu promenio svoje stavove o njemu i njegovoj moći, nego zato što nam on ništa nije dao u zamenu za ono što smo mi učinili za njega, kao i dok je pod našom zaštitom bio na ostrvu Vis, te je nabolje vreme da on toga postane svestan.“⁷⁰³

⁶⁹⁹ Erman, *op.cit.* tom V, takođe Metlof, *op.cit.*

⁷⁰⁰ Frederick T.Merrill

⁷⁰¹ Phillip Broad

⁷⁰² „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁷⁰³ arhiva Forin Ofisa

Forin Ofis je tako e „veoma uznemiren Titom.“ Jedan od njegovih zvaničnika je rekao Vinantu: „Tito je mogao da u ini napor i svoju odluku donese 24 sata ranije, kako Šubaši ne bi morao da putuje za Bari i tako dovode sebe u ovaj veoma nezavidan položaj.“⁷⁰⁴ Potpuno je o igledno da Tito nije želeo da se suviše povezuje sa Šubaši evom vladom te je odbijao britanske napore koji su ga usmeravali u tom pravcu⁷⁰⁵.

Forin Ofis je tako e bio nervozan oko toga da sazna da li je Meklejn možda preneo Titu da Britanija želi da proširi obim njegovog pokreta u Srbiji pa je Tito možda stoga poslao dvojicu „ekstremnih“ komunističkih članova Nacionalnog Komiteta (Rankovi a i Kardelja) u Srbiju. Idu je poslao telegram Meklejnu u kome kaže da britanska politika nije bila da se pomogne nametanje partizana Srbiji nego da se promovise saradnja između njih i Srba⁷⁰⁶.

Za vreme svog boravka u Kazerti, Šubaši je imao kratak neobavezujući razgovor sa Topalovićem, pre nego što se vratio u London 18. jula, u pratnji dva sledbenika partizanskog pokreta koji su se pridružili njegovom kabinetu, i Velebitom, šefom vojne misije narodnooslobodilačke vojske u Londonu. Otpravnik poslova SAD pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, Šonfild, je razgovarao sa Šubašićem i zatekao ga u pesimističkom raspoloženju, nesumnjivo zbog toga što Tito nije uspeo da dođe u Kazertu. Šubaši je Šonfildu preneo da je njegova jedina želja bila da se ujedinjenjem ratnih napora izbegne bratoubilački rat. Želeo je pre svega da vidi da Jugoslavija sledi politiku koja je bila usklada sa onom koju su sprovodila njena tri velika Saveznika⁷⁰⁷.

SFERE UTICAJA?

Ranije tokom godine, Šeril je došao do zaključka da će sa napredovanjem Crvene Armije u Istočnu Evropu, neka vrsta nesporazuma sa Rusima u vezi sa regionom, postati neizbežna. Stoga je 4. maja 1944. poslao notu Idnu, u kojoj kaže „uopšteno govoreći pitanje je sledeće: da li ćemo se pomiriti sa „komunizacijom“ Balkana i možda Italije ili ne?... Ako je naš zaključak

⁷⁰⁴ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁷⁰⁵ vidi pismo Donovana Danu u kome ga izveštava o konverzaciji između Tita i Pribevića, 14. jula 1944.

⁷⁰⁶ Vudvord, *op.cit.*

⁷⁰⁷ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

ak da se odupremo komunisti koj infuziji i invaziji to im moramo prili no jasno staviti do znanja u najpogodnijem trenutku koji nam vojne operacije dozvole. Naravno, prvo emo se konsultovati sa Sjedinjenim Državama." I ponovo Idnu, tog istog dana: „O igledno je da se približavamo završnoj sceni predstave sa Rusima kada su u pitanju njihove komunisti ke spletke u Italiji, Jugoslaviji i Gr koj. Mislim da njihov stav postaje svakog dana sve komplikovaniji.”⁷⁰⁸

Slede eg dana, Idn je sugerisao sovjetskom ambasadoru da bi SSSR trebalo da pitanje Rumunije gleda kao privremeno, vezano za ratne uslove, dok bi Gr ku trebalo da ostavi Britancima⁷⁰⁹. Jugoslavija u tom kontekstu nije pominjana iako emo kasnije videti da je er ilova ideja prvo bila da se Jugoslavija pridruži britanskoj sferi a da se kasnije odgovornost ravnopravno podeli izme u SSSR i Britanije.

Sovjetski ambasador je 18. maja pozvao Forin Ofis kako bi se raspitao da li su se SAD složile sa predlogom o Rumuniji i Gr koj. Ako je tako, Sovjeti bi to prihvatili.

U Vašingtonu, britanski ambasador Lord Halifaks, je diskutovao o ovom pitanju sa Državnim sekretarom 30. maja. G.Hal je, pak, smatrao da nije bila dobra ideja „napustiti fiksirana pravila i politiku, koji su u skladu sa našim opštim osnovnim deklaracijama o politici, principima i praksi." Drugim re ima protestvovao je, jer je takav tok podrazumevao priznavanje sfera uticaja⁷¹⁰. Stoga je er il poslao telegram Ruzveltu 31. maja, naglašavaju i tu ideju. „Nadam se da ete mo i da ovom predlogu date svoj blagoslov”, rekao je. „Mi, naravno, ne želimo da raspar amo Balkan u sfere uticaja a da bismo to potpuno razjasnili treba da naglasimo da se to odnosi samo na ratne uslove...”⁷¹¹

Do 8. juna, do telegrama Halifaksu, er il je dodao i Bugarsku u rusku sferu a Jugoslaviju u britansku. „Nema sumnje”, insistirao je, „da postoje sfere uticaja. Mi svi moramo zajedno da delamo ali neko mora da rukovodi." Dodao je da „mi sledimo poteze i politiku SAD u Južnoj Americi koliko god je to mogu e, sve dok se ne pojavi problem govedine i ov etine koju treba da jedemo."

⁷⁰⁸ er il, *op.cit.* tom VI

⁷⁰⁹ Idn, *op.cit.*

⁷¹⁰ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)", tom IV; tako e Kordel Hal: „*Memoirs*”, tom II, i Herbert Fajs (Herbert Feis): „*Churchill-Roosevelt-Stalin*”

⁷¹¹ er il, *op.cit.*

Halovo protivljenje američkoj ideji se odrazilo u Ruzveltovom telegramu američku 11. juna: „Po našem mišljenju, ovo će izvesno dovesti do daljeg naglašavanja razlika između vas i Sovjeta i do podele Balkana u sferu uticaja, uprkos deklariranoj namjeri da se aranžman ograniči i na vojna pitanja.”⁷¹²

Američki je odgovorio istog dana da je veoma zabrinut Ruzveltovom porukom. Ponovo je govorio samo o Rumuniji i Grčkoj i predložio tromesečni probni period. Ruzvelt se složio sledećeg dana (dok je Hal bio van Vašingtona), upozorivši američku, pak, „da moramo biti oprezni i veoma precizni da pri tom ne ustanovljavamo nikakve posleratne sfere uticaja.” Hai se kasnije sećao daje Ruzvelt poslao poruku bez konsultacija sa Stejt Departmentom. Šta više, istoga dana kada je Ruzvelt potvrdno odgovorio, Stejt Department je poslao notu britanskoj ambasadi u kojoj navodi da ne može da dobije odobrenje vlade SAD na predloženi aranžman jer „ne može on neizostavno dovesti pre do insistiranja nego do elimisanja svih razlika u pogledima britanske i sovjetske vlade u vezi sa regionom Balkana...”⁷¹³

Britanci su odmah obavestili Rusiju o Ruzveltovom pristanku na tromesečni probni period. U poruci američku od 22. juna, Predsednik, koga je Državni sekretar požurivao, je izrazio američku enju što se rumunsko-grčki predlog komentarisao Sjedinjenim Državama tek pošto se o njemu prvo diskutovalo sa Rusima. U svom odgovoru, američki je snažno branio britanske poteze. „Ne mogu biti tri ovek, na tri različita kraja sveta, rade zajedno efikasno, ukoliko niko od njih ne može da predloži bilo šta nekom drugom a da pri tom istovremeno stalno o tome obaveštava druge.” američki je poslao telegram 23. juna, sa opaskom da je Predsednik bio u direktnoj komunikaciji sa Staljinom po pitanju Poljske a da o tome nije obavestio američku. Kada je bila u pitanju Jugoslavija, američki kaže:

Tako sam preduzimao akcije da se u zajednički savez spoje Titove snage sa onima u Srbiji, a da sve zajedno bude pod Jugoslovenskom kraljevskom vladom, koju smo obojica priznali. Informisani ste o svakom koraku kako se odvijala ova mukotrpa operacija koja je na kraju spala celokupna na nas. Opet, ništa lakše nego da se Kralj i Kraljevska Vlada bace vukovima i da dođe do građanskog rata u Jugoslaviji, na radost Nemaca. Svim snagama pokušavam da unesem malo reda u taj haos... I pri tom Vas konstantno obaveštavam, i nadam se da sam zado-

⁷¹² *ibid.*

⁷¹³ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom V

bio vaše poverenje i pomoć po pitanju operacije sa sferama, pitanje koje je od početka bilo na nama.⁷¹⁴

Ruzvelt je 26. juna poslao telegram: „... mi se da smo obojica nenamerano preduzeli jednostrane akcije ka tome da se obojica složimo da to, za sada, ne bi trebalo raditi. Jako je važno da od sada prvo nas dvojica postignemo dogovor kako bismo zajedno izneli napore koje ulažemo u naš savez.”⁷¹⁵

Pošto su, pak, ljudi za sumnje koje Amerikanci imaju, Rusi su se u vezi sa britansko-sovjetskim sporazumom obratili direktno Vašingtonu. Sovjetska ambasada je 1. jula poslala *aide-memoire* Stejt Departmentu, ispituju i poziciju SAD u vezi sa tim pitanjem. Jugoslavija se nije pominjala - samo Rumunija i Grčka. Rusi su o igledno želeli da to uđu direktno od Amerikanaca a ne preko Britanaca. U međuvremenu, Staljin je 12. jula tražio od njega da pristane na tromesečni sporazum, kako bi i Ruzvelt pristao. Staljin je 15. jula odgovorio da pre nego što se sklopi sporazum u vezi sa Grčkom i Rumunijom, bilo bi bolje da se sa eka američki odgovor na nezavisnu sovjetsku „istragu”. Istoga dana, Stejt Department je odgovorio na sovjetsku notu, potvrđujući i da su SAD pristale na tromesečni probni period „ali da je, pri tom, to sve deo trenutne vojne strategije.” Dodaje se, pak, da se Vlada SAD plaši „da će ovakav dogovor pre dovesti do... podele balkanskog regiona na sfere interesa.”

Staljin je pisao da „tada nismo bili u stanju da postignemo bilo kakav konačni dogovor oko podele odgovornosti na Balkanu.” U oktobru je, pak, kada je Staljin posetio Moskvu, došlo do britansko-ruskog sporazuma, kako ćemo to kasnije videti. Ali, kako je Staljin govorio, „mnogo toga se dogodilo na istočnom frontu”, nagoveštavajući i da su stvari bile manje povoljne po Zapad u pogledu napredovanja koje je Crvena Armija imala u međuvremenu. Staljinovo tempiranje sporazuma sa Britancima bilo je, o igledno, više usled njegove želje da se ne sukobljava sa SAD nego što je očekivao da će dobiti neku bolju ponudu kasnije, kada bi njegova vojna pozicija bila mogoja.

TITO U ITALIJI

Pošto je dva puta odbio sastanak sa Vilsonom u Italiji, Tito se predomislio, jer je postao svestan da se komandant za Mediteran iznervirao; ali

⁷¹⁴ Staljin, *op.cit.*

⁷¹⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom V

sada je Vilson odlučio da ga pusti da ide. Prema Vilsonu, „prvo mi je predloženo da se sastanemo na nekom divljem mestu na jadranskoj obali... ali ja nisam to hteo.”⁷¹⁶ Na kraju, dogovoreno je da bi Tito mogao da dođe u Kazertu 5. avgusta. Vilson je po Tita poslao svoj privatni avion na Vis, te je dopraćen sve do gostinske sobe, blizu zvanice komandanta.

Marfi, stariji američki oficir za tu oblast, je pozvan na dan Titovog dolaska na krajevnu obedu u Maršalovu kabinu. Mnogo toga je napisano o Titovoj poseti Vilsonu, o jugoslovenskim telohraniteljima koji su došli u Titovoj pratnji i pratili ga svuda, o Olgi Humo, njegovom prevodiocu, kao i o psu Tigru. Marfi je izvestio⁷¹⁷ da se dobro uklopio sa Titom, koji je prihvatio poziv na večeru s njim, iste večeri. Večera je bila prijatna, Marfi i Tito su razgovarali o nemačkoj, a Tito je opisivao neke od begova od Nemaca, koji su oduzimali duševne.

Sledećeg dana, Vilson i njegova pratnja su otpočeli sa Titom i njegovim partnerima vojne razgovore. Prva stavka u agendi je bilo pitanje snabdevanja partizana. Tito je tražio tenkove i tešku artiljeriju. Vilson je pokušavao da ga ubedi da postoje teškoće ne samo prilikom slanja takvih teških pošiljki nego i kod održavanja takve opreme. Druge tačke u razgovorima su se tičale koordinacije operacija Balkanskih vazduhoplovnih snaga sa kopnenim snagama partizana na zemlji; stvaranje partizanskih vazduhoplovnih snaga uz pomoć Saveznika, medicinskog tretmana ranjenih partizana u Italiji; uspostavljanja partizanske baze za snabdevanje u Italiji i transfer partizanima onih jugoslovenskih brodova koji su postali deo savezničke mediteranske flote.

Dok je Vilson pisao⁷¹⁸ kako ga je Tito impresionirao svojim ponašanjem, sposobnošću i iskrenošću kao i stalnim neisticanjem svojih dostignuća, Dedijer je izvestio⁷¹⁹ da su jugosloveni tumačili Vilsonovo ponašanje „pomalo uvredljivo”.

Tito je 7. avgusta posetio Aleksanderov štab blizu jezera Bolsena. Tamo se rasprava fokusirala na problemu etničkih Hrvata i Slovenaca iz Istre i sa slovenačke obale, koji su bili mobilisani u italijansku vojsku i za koje je Tito želeo da se priključe partizanima. Takođe je tražio da Istra i slovenačka obala budu smatrane partizanskom teritorijom za operacije. Uveče, Tito je

⁷¹⁶ Vilson, *op.cit.*

⁷¹⁷ Marfi, *op.cit.*

⁷¹⁸ Vilson, *op.cit.*

⁷¹⁹ Dedijer: „Tito”

bio gost generala Ikerona na prijemu u njegovom štabu. Za razliku od reakcija koje je imao kod Vilsona, Tito je izgleda bio impresioniran i Aleksanderom i Ikerom.

Krajem jula Ferrel je sugerisao Vilsonu da ima nameru da dođe u Italiju, 6. ili 7. avgusta. Poslao je sledeći telegram; „ Po mene bi stvarno bila šteta da se ne sretnem sa Titom, sa kojim sam potpuno spreman da prodiskutujem politička pitanja svih vrsta. Da li biste stoga mogli da mi zakažete sastanak s njim, tako da to bude u Kazerti, osmog i devetog?“⁷²⁰ Pitanja kabineta, pak Ferrelov poslednji pokušaj da ubedi Ruzvelta da ne insistira na invaziji na južnu Francusku - su pomerila njegov polazak sve do 11. avgusta.

Iz bezbednosnih razloga, Titu nije rečeno o Ferrelovoj nameri da ga poseti. Sve je ukinjeno da se on zadrži. Odveden je u Rim, Ancio, Kasino... Imao je još jedan sastanak sa Vilsonom u Kazerti 10. avgusta tokom kojeg je Vilson izjavio da bi možda savezničko iskrcavanje u Istri bilo neophodno kako bi se požurilo sa padom Trsta i kako bi se rešili nemački otpori u Italiji. Tito se usprotivio rečima da u tom slučaju Saveznici moraju da koordiniraju svoje operacije sa partizanima i da poštuju jugoslovenske oficire na terenu.

Sledećeg dana, Tito je otišao na Kapri kako bi pozvao generala Donovanu, koji je bio tamo u poseti. Pukovnik Tolmin, šef OSS misije u Kairu, je takođe bio tamo sa pukovnikom Hantingtonom, šefom nove američke vojne misije, koja je trebalo da ode u Titov štab na Visu. Do tog vremena, Tito je izgleda već znao zašto ga zadržavaju u Italiji a Meklejn priča⁷²¹ da je, dok je bio u poseti Donovanu, Tito ugledao veliki avion i rekao: „Evo stiže gospodin Ferrel.“

Tito je 12. avgusta pozvao Ferrela, koji je pisao: „Nosio je izuzetnu zlatnu i plavu uniformu koja je bila veoma uska ispod vrata i verovatno ne toliko podesna za tešku vrućinu. Uniformu su mu dali Rusi a, kako mi je posle rečeno, zlatna kapa je došla iz Sjedinjenih Država.“⁷²²

Ferrel je rekao da je, pošto je pokazao Titu Vilsonovu ratnu sobu, pitao gde bi Titove snage mogle da sarađuju u otvaranju luke u Istri tako da namirnice mogu da se šalju i morem a ne samo vazdušnim putem. Tito je odgovorio da, iako se nemački otpor povećao, a samim tim su se povećali i gubitci na jugoslovenskoj strani, izvesno je da bi on voleo da se

⁷²⁰ Ferrel, *op.cit.* tom VI

⁷²¹ „Disputed Barricade“

⁷²² Ferrel, *op.cit.*

organizuje akcija na polustrvu Istra, u kojoj bi jugoslovenske trupe mogle da u estvuju.

Razgovor je zatim skrenuo u politiku. Tito je rekao da pomirenje između njega i Mihailovića, ija je snaga, kako je dodao, poivala na pomoć koju je dobijao od Nemaca i Bugara, nije verovatno. Jer il je izjavio da Kralja ne treba odbaciti, na šta je Tito odgovorio da on razume britanske obaveze prema kralju Petru ali da nije u stanju da bilo šta uradi po tom pitanju dok se rat ne završi.

Tito je uveravao Jer ila da on nema nikakvu želju da uvede komunistički sistem u Jugoslaviju. Ruska misija pri partizanima, rekao je Tito, je tako e bila protiv te ideje. Kada je Jer il upitao Tita da li bi mogao da istupi javno sa zvaničnom izjavom o komunizmu u Jugoslaviji, Tito je promrmljao da bi to moglo da izgleda kao da je nateran da tako nešto kaže.

Posle svog prvog razgovora sa Titom, Jer il mu je poslao memorandum koji je datiran 12. avgusta⁷²³, u kome se iskazuju želje Britanaca da vide ujedinjenu jugoslovensku vladu, u kojoj e svi Jugosloveni koji se bore protiv neprijatelja biti prisutni. Tako e se nadao i da e do i do „pomirenja između srpskog naroda i narodnooslobodilačkog pokreta" fraza koju je Tito uporno odbijao, protestvuju i da partizanski pokret „nije razveden" od srpskog naroda. Jer il je tako e izjavio da e Britanci nastaviti i, ako je mogu e, povećati snabdevanje jugoslovenskih snaga ratnim materijalom onda kada jugoslovenska vlada i partizani postignu sporazum. Osvr u i se na pitanje komunizma, rekao je da su Britanci, za uzvrat, o ekivali od Tita da objavi da ne e nametati komunizam zemlji, niti e koristiti svoju vojsku kako bi uticala na slobodno iskazivanje volje naroda u vezi sa budućim režimom u zemlji. Zatim je sugerisao da se Tito sastane sa kraljem Petrom u Jugoslaviji, na šta je Tito kasnije odgovorio da još nije pogodan trenutak za tako nešto. Jer il je, dalje, upozorio Tita da ne koristi savezičke isporuke za bratoubilački rat.

Ranije tokom dana, Vilsonov šef štaba, general Ser Džejms Gamel⁷²⁴, je Tita predstavio određene strateške planove u vezi sa Istrom, a u pismu Jer ilu koje je datirano na 13. avgust, „Tito je gunao na te predloge". Ono što je bilo u pitanju je bilo više nego strategija: Tito je bio nervozan jer je želeo da se poveže sa budućom upravom nad Istrom. Na njihovom sastanku 13. avgusta, Jer il je Titu rekao da je Vlada SAD bila protiv teritorijalnih

⁷²³ *ibid.*

⁷²⁴ Sir James Gammell

promena u toj oblasti. Uvee, Šeril se zabavljao sa Titom tokom veere. Šubaši, koji je pre Šerila stigao u Italiju, je u estovao u razgovorima Šeril-Tito od 13. avgusta, mada ne i na onom prvom od 12. avgusta.

Šeril je o svojim razgovorima izvestio identitnim telegramima Ruzvelta i Staljina 14. avgusta. U jednom delu kaže:

Rekao sam obojici jugoslovenskih lidera da je naša jedina zamisao da kombinuju svoje resurse tako da povedu jugoslovenski narod u jedinstvenu borbu protiv Nemaca. Naš cilj je da promovišemo osnivanje stabilne i nezavisne Jugoslavije a stvaranje ujedinjene jugoslovenske vlade je korak koji vodi ka tom cilju.

Dvojica lidera su postigla zadovoljavajuće sporazume u pogledu brojnih praktičnih pitanja.

Ruzvelt je odgovorio istog dana, estitaju i Šerilu na izgledima za uspeh „u spajanju opozicionih faktora u Jugoslaviji koji bi mogli da dovedu do kraja građanski rat u toj zemlji i da nam budu od velike pomoći u bržem približavanju poraza Nacista.“ Staljinov je suvo odgovorio: „Primio sam Vaš dopis o sastanku sa Maršalom Titom i premijerom Šubašim. Hvala na toj informaciji.“⁷²⁵

Idn je rekao⁷²⁶ da je Šeril bio „nakako razočaran svojim sastankom sa Titom.“ U memorandumu Idnu 31. avgusta, Šeril je rekao da će na Engleskoj biti velika odgovornost posle rata, kada se sve oružje - koje je Zapad isporučio - nađe u Titovim rukama, te da će on moći to da iskoristi kako bi porobio celavu zemlju. Idn je u svom memorandumu primetio da Forin Ofisu jedva da je i potreban podsetnik o ovoj opasnosti, koju je, uprkos njegovim upozorenjima, Premijer uporno „gurao Titu u ruke.“

U odgovoru Šerilu, Idn je dalje napisao da je britanska politika bila zasnovana na kratkoročnoj vojnoj celishodnosti, pre nego na dugoročnim političkim interesima.“ „Iz tog razloga smo“, rekao je, „toliko dugo davali prednost politički primoravanja Kralja da prekine sa Mihailovim, a da nismo osigurali poziciju anti-komunističkih Srba u posleratnoj Jugoslaviji, troše i vreme pokušavajući da premostimo jaz između Kralja i jugoslovenske vlade u izbeglištvu sa jedne strane i partizana sa druge, nadajuć se da bi obezbeđivanjem ujedinjenog fronta mogli da sprečimo da oružje koje

⁷²⁵ Šerilovi telegrami Ruzveltu i Staljinu se mogu pronaći kod Šerila, *op.cit.* i „*Stalin's Correspondence*“, tom I; Ruzveltovi i Staljinovi odgovori se nalaze u Biblioteci Frenklina Ruzvelta i u „*Stalin's Correspondence*“, tom I.

⁷²⁶ Idn, *op.cit.*

šaljemo Titu bude iskorišeno protiv njegovih protivnika kada dođe dan oslobođenja".

Marfi je, s druge strane, izvestio Stejt Department da je američki izrazio zadovoljstvo razgovorima sa Titom. Marfi je rekao da je, s obzirom da nije učestvovao u britansko-jugoslovenskim vojnim i političkim razgovorima, imao nekoliko razgovora sa Titom i njegovim zamenikom, generalom Sretenom Žujevićem. „Tito je bio raspoložen u pogledu Sjedinjenih Država i ulogom koju bi Amerikanci mogli da odigraju u obnovi Jugoslavije.", rekao je Marfi. „Mislim da je vrlo direktan i sposoban... Pričao je o demokratiji i četiri slobode. Pozdravio je članove američke misije koji su sada dodeljeni njegovom štabu. Sve je ukazivalo na želju za saradnjom."⁷²⁷

Tito se zajedno sa Šubašićem, Stivensonom i Meklejnkom vratio na Vis avionom, 15. avgusta. Tamo su Tito i Šubašić nastavili razgovore.

Stejt Department je imao velike rezerve u vezi sa razgovorima američki i Tita. Njihove sumnje su bile izražene u memorandumu koji je Metjuz, zamenik direktora Kancelarije za evropska pitanja, poslao Halu 18. avgusta⁷²⁸. Ono što je najviše brinulo Department bili su izveštaji da američko oružje koristi Titove snage kako bi „ubijale Srbe" te je Marfiju poslao telegram da Sjedinjene Države ne odobravaju bilo koji plan koji će uzdići Tita na uštrb Srba. Marfi je odgovorio da su izveštaji o Titovim akcijama protiv Srba pretrani, po oceni „kompetentnih američkih oficira" u Kazerti. (čitaju i Meklejnove *Istern Aprou iz*, u kojima se opisuje partizanska kampanja protiv etnika u Srbiji, neko bi mogao da se upita koliko su dobro informisani „kompetentni američki oficiri" pri AFHQ bili).

S tim u vezi, trebalo bi reći da su u kasno proleće 1944. Saveznički združeni štab i Bliskoistočni štab, svaki za sebe, objavili rezultate istraživanja o Jugoslaviji, radi zvanične upotrebe. Oba su sadržala izrazito anti-etnički i pro-partizanski karakter. Istraživanje AFHQ je nosilo naslov *etnici*, a drugi *Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije*. Izvori ovih priručnika i njihova upotreba nisu dovoljno jasni ali je vrlo verovatno da bi svaki neobavešteni čitalac teško ostao ravnodušan.

Šubašić se 20. avgusta, vratio sa Visa, provevši nekoliko časova u Bariju sa Britancima, pre nego što je odleteo za London. Norden, koji ga je video samo nekoliko minuta, izvestio je Stejt Department da su razgovore na Visu i u Bariju vodili Britanci i Jugosloveni sami, i da američkim zvaničnicima

⁷²⁷ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)", tom IV

⁷²⁸ *ibid.*

nije uru ena ni jedna pozivnica da u njima u estvuju⁷²⁹. Oslanjao se na informacije koje mu je dostavljao ambasador Stivenson da se tokom razgovora Tito-Šubaši na Visu, Tito složio da Narodnooslobodila kom Komitetu predstavi nacrt plana za „jedinstvenu jugoslovensku državnu vlast“: što bi bilo spajanje Šubaši eve vlade u izbeglištvu i Titovog Narodnooslobodila - kog Komiteta. To je, kako emo videti, ve bilo dogovoreno tokom Šubaši eve prethodne posete Visu, ta no dva meseca ranije. Na avgustovskom sastanku na Visu partizani su postavili mnoga druga pitanja koja su i dovela su do dobijanja me unarodnog priznanja partizana kao jedine jugoslovenske vojne i politike snage, na uštrb kraljevske vlade i etnika.

Norden je dodao u svom telegramu Departmentu da su ministri Kosanovi i Cankar, koji su pratili Šubaši a na Vis, izrazili žaljenje da je bilo tako malo kontakta sa amerikim zvanim nicima tokom nekoliko poslednjih dana. „Cankar je zapazio da bi tada bilo sve drugačije ali se ogradio kada sam tražio da mi to pojasni... Kosanovi je izrazio želju da bude imenovan za ambasadora u SAD.“ (Uspeo je da dobije taj posao.) Norden je ocenio Šubaši a „kao umornog i rastresenog.“ Britanci su izrazili značajan optimizam prema toku događaja, izvestio je dalje Norden. Oni su osećali da su pregovori između Šubaši a i Tita o pokušaju sporazuma o „jedinstvenoj jugoslovenskoj državnoj vlasti“ bili definitivni korak napred. Šubaši je, s druge strane, posle njegovog toliko željenog sastanka sa partizanima, bio pesimista. Na stanici u Bariju, Šubaši se sastao sa Adamom Pribičevićem, koji je stigao nedelju dana ranije iz Mihailovičevog štaba, te je bio u mogućnosti da obavesti Premijera o uslovima u pogledu kontrole nad etnicima.

Ipak, još jedan aspekt ovih razgovora sa Titom je duboko brinuo Stejt Department. Partizani su izgleda smatrali da je italijanska provincija Venecija ulija, kao poklon, pripasti Jugoslaviji⁷³⁰. Marfiju je Department savetovao 26. avgusta da „to nije pozicija njegove vlade, niti je stav britanske vlade, koliko mi znamo, da Jugosloveni traže i dobiju deo ili ceo ovaj region u ovoj fazi.“⁷³¹ Ranije (9. avgusta), Marfiju je rečeno da su Sjedinjene Države verovala da Savezni ka vojna vlast treba da se proširi na sve gradove na

⁷²⁹ *ibid.*

⁷³⁰ Veneciju uliju je stvorila Italija posle Prvog svetskog rata i tu je priključila gradove Trst i Goricu, Rijeku i Istarsko poluostrvo, sve što je nekada pripadalo teritoriji Austro-ugarske, iako je čak približno 50 procenata stanovništva bilo hrvatskog ili slovenačkog porekla.

⁷³¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

italijanskoj teritoriji, u okviru granica iz 1939. Bilo koja druga procedura bi prejudicirala konačan raspored teritorija i granica.

HANTINGTON, NORDEN I MARFI NA VISU - PATERSON JE POSTAVLJEN ZA AMBASADORA

Sredinom jula proširena misija koju je predvodio poručnik Timoti Fajfer, USN, napustila je Bari i krenula brodom ka Visu. Njen zadatak je bio da pripremi osnove za američku vojnu misiju. Fajfer je pronašao vilu koja je trebalo da bude štab pukovnika Ilari Hantingtona, koji je stigao 14. avgusta u pratnji majora Staforda Rida⁷³². Tu su Amerikanci zauzeli svoje mesto pored Meklejnove britanske i Kornjejevljeve sovjetske misije. Tako su tri glavna saveznika sada imala svoje odvojene predstavnike pri partizanskom štabu.

Krajem avgusta, Tito je primio dva američka oficira iz Forin Ofisa na Visu, prvo Nordena, a zatim, nekoliko dana kasnije, i Marfija. Norden je od Tita saznao da će partizani uskoro izvršiti invaziju na Srbiju, koja će, kako je Tito naglasio, biti usmerena i protiv Nemaca i protiv etnika⁷³³. Tito je tako i Nordenu rekao da je plan za „jedinstvenu jugoslovensku državnu vlast“ malo preuranjen. Izrazio je jaku želju za američkom ekonomskom i tehničkom pomoć. Istovremeno, Tito je izjavio da je stav „toplo-hladno“ koji je pokazivan prema njegovom pokretu bio veliko razočarenje i upozorio da su Zapadne snage trebale da postupaju obazrivije kako se jugoslovenski narod ne bi okrenuo protiv njih, što se već dogodilo, kako je rekao, u slučaju Britanaca (što je zbunjuje i opaska, s obzirom šta su sve Britanci učinili za njega).

Marfi, koji je povučen iz Ajzenhauerovog štaba u Londonu i koga je Tito pozvao da ga poseti, je najpre zatražio a zatim i dobio dozvolu Stejt Departmenta da ide na Vis. Pisao je⁷³⁴, da „američka vlada nije htela čak ni da ukaže na zvanične odnose sa Titom i njegovom privremenom vladom, pa mi je tako preporučeno da ovo bude moja privatna poseta i da tamo idem bez ikakve pratnje nikoga od mojih oficira; ali mi je za taj put dodeljen jedan avion B-26.“

⁷³² Stafford Reid

⁷³³ *ibid.*

⁷³⁴ Marfi, *op.cit.*

Marfi je stigao na Vis 31. avgusta i dobio je sve ani tretman. Ru ao je sa Titom, sa nekim njegovim drugovima i lanovima sovjetske vojne misije. Pošto su se posle ru ka ukrkali na jahtu bez Rusa, Tito je naširoko pri ao o nekoliko pitanja. Rekao je da sovjetske trupe ne bi trebalo da u u u Jugoslaviju nego bi trebalo da prepuste partizanima da se pozabave Srbijom; da e Jugoslavija insistirati da dobije ne samo Istru nego i delove Gr ke, izražavaju i uverenje da e Saveznici mo i sebi da dozvole liberalan stav prema jugoslovenskim žrtvama; da je on bio za jedan liberalan i demokratski režim; i da je o ekivao da e dobiti ekonomsku podršku od Sjedinjenih Država.

Marfi je pisao da je stekao utisak da je „Tito bio više nacionalni patriota nego internacionalni komunista. Suvo je pomenuo da je sovjetski pilot koji ga je spasao kada je napuštao svoj planinski štab kako bi stigao na Vis, pilotirao ameri kim avionom, sa ameri ke vazduhoplovne baze u Italiji, kako su to ugovorili britanski oficiri."

Marfi kaže da nije raspravljao ni o kakvim kona nim politi kim pitanjima sa Titom jer „ameri ka vlada još uvek nije imala nikakvu politiku prema Jugoslaviji."

Iako je to možda i ta no, tako e je bila injenica da je u prole e 1944. ameri ka uloga u jugoslovenskom pitanju bila mnogo ve a. Ameri ka 15. vazduhoplovna jedinica, stacionirana u Bariju, je postala snažna udarna sila na Balkanu a vazdušno snabdevanje koje su Amerikanci obavljali se znatno pove alo. Tito i partizani su ovoga bili veoma svesni.

Tesna ameri ko-partizanska saradnja je tako e pokazana u odgovoru na Titov zahtev iz avgusta da savezni ka komanda evakuiše nekih 900 ranjenih partizana koje su opkolile nema ke trupe na planini Durmitor. Dvadeset i pet DC-3 sa borbenom pratnjom se spustilo na veoma nepristupa an teren i preuzelo ranjene partizane odbacivši ih u Italiju⁷³⁵.

Vojna operacija u Srbiji koju je Tito pomenuo Nordenu je imala šifrovani naziv „Retvik". Bila je zasnovana na planu koji je prihvatila i britanska vojna misija zbog ugrožavanja nema kog povla enja preko koordiniranih napada na komunikacije od strane partizana i Balkanskih vazduhoplovnih snaga. Plan je odobrio Vilson a stoga i Tito. Operacija je po ela 1. septembra. Jugoslavija je podeljena u sektore, svaki pod kontrolom partizanskih komandanata koje su pratili britanski oficiri koji bi odre ivali ciljeve i ugovarali neophodnu vazdušnu i pomorsku podršku⁷³⁶.

⁷³⁵ Dedijer: „Tito"

⁷³⁶ Erman, *op.cit.*

Sa ta ke gledišta politike saveznika, ova ofanziva protiv Nemaca je bila problemati na jer su je partizani istovremeno koristili kako bi napali i etnike u Srbiji. Partizanska strategija je imala za cilj da likvidira etnike ili da ih barem progna iz Srbije tako da bi partizanske a ne etni ke trupe do ekale Crvenu Armiju na granici sa Rumunijom. Kontrola nad Srbijom, pak, je bila cilj partizana ve neko vreme jer su znali da e Srbija i Beograd biti od neprocenjive važnosti za kontrolu na itavom Jugoslavijom. Sada, sa slabljenjem nema kih pozicija, slabljenjem etnika i približavanjem Rusa, partizanima su ciljevi bili na dohvat ruke, te su im oni pohrlili u susret.

U me uvremenu, Tito je zaustavio svoje pregovore sa Šubaši em. Krajem avgusta Šubaši je Titu poslao telegram da je došlo vreme da se formira vlada nacionalnog jedinstva. Tito je izbegavao odgovor, tretiraju i ga kao „nevažan" u vreme kada su partizani vodili „izuzetno teške bitke" protiv Nemaca⁷³⁷. Idn je podržao Šubaši ev zahtev za formiranje koalicije. U odsustvu er ila, koji je bio u Kvebeku, poslao je telegram Titu 11. septembra da ne može da se složi sa njim da to pitanje nije od izuzeznog zna aja. Naprotiv, što je bliže trenutak kada e okupatorske vojske možda biti primorane da se u velikoj meri ako ne i u celini evakuišu iz Jugoslavije, to je „sve važnije da se odmah preduzmu koraci ka osnivanju ujedinjene vlade."

Idn je u tom smislu dao instrukcije britanskom ambasadoru u Moskvi da razmotri situaciju sa Molotovim, i da traži od sovjetske vlade da iskoristi svoj uticaj kod Tita u tom smislu. „Tito, pak, nije ose ao taj rastu i pritisak", pisao je Idn. Nije bilo sumnje da je Tito želeo da sa eka dok ne do e u Beograd i dok ne zauzme komandno mesto.

Krajem leta 1944. Sjedinjene Države nisu imale samo vojnu misiju kod partizanskom štabu na Visu, ve i nekih deset OSS oficira na partizanskoj teritoriji na kopnu, od kojih je ve inu pukovnik Hantington posetio bilo pre bilo posle svog dolaska na Vis. Aleksander Kirk⁷³⁸ je 5. septembra nasledio Marfija kao politiki savetnik u štabu Vrhovne savezni ke komande, za oblast Mediterana u Kazerti.

Ameri ko diplomatsko predstavništvo pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu bilo je zbunjeno. Šonfild je bio otpravnik poslova u Londonu; u Kairu, ambasador MekVig, uz pomo savetnika Harolda Šanca⁷³⁹, je nastavio da ose a izvesnu odgovornost u vezi sa Jugoslavijom iako jugoslovenska

⁷³⁷ Vudvard, *op.cit.*

⁷³⁸ Alexander C. Kirk

⁷³⁹ Harold Shantz

vlada u izbeglištvu više nije tamo bila. Britanska vlada je jako verovala da su SAD i druge savezničke vlade trebale da regulišu svoju poziciju postavljanjem zvaničnog predstavnika pri jugoslovenskoj vladi u Londonu, kako bi se „očistila pozicija“ te vlade u međunarodnom smislu. Sa tom idejom su se obratili vladi Sjedinjenih Država 15. septembra⁷⁴⁰. SAD su, pak, same već osećale da su promene neophodne, i 20. septembra, Richard Paterson je određen kao ambasador pri jugoslovenskoj vladi u Londonu. Igor Slujski, Šanc, savetnik u Kairu, je prebačen u London da bude zamenik Patersonu, a Šonfild je prebačen na druge dužnosti.

⁷⁴⁰ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

SAD ŠALJU VAZDUHOPLOVNU JEDINICU
ZA SPASAVANJE NA ETNI KU TERITORIJU

Na etni koj teritoriji, lišenoj savezni kih oficira za vezu još od kraja maja, brojni ameri ki piloti su ekali svoju evakuaciju. Savezni ki vazdušni napadi su se vidno pove ali u prole e 1944. a esta meta su bila naftna polja kod Ploeštija u Rumuniji. Mnogi ameri ki piloti su u povratku sa svojih misija morali da budu katapultirani ili su im avioni onesposobljeni. Po etkom jula, na podru ju pod kontrolom Mihailovi a, bilo je više od stotinu ovakvih pilota.

Prema Foti u⁷⁴¹, Mihailovi je ovoj injenici izvestio Štab savezni kih vazduhoplovnih snaga u Kazerti ali nikada nije dobio nikakav odgovor. S obzirom da nije više bio u kontaktu sa svojom sopstvenom Vladom, koja je upravo opozvana, radiom se javio Foti u 12. jula (pošto Foti nije više bio ambasador), da su ameri ki piloti koje su spasli etnici hteli da budu evakuisani ili da se pridruže svojim jedinicama. „Moje je mišljenje“, kaže Mihailovi , „da bi ameri ko vazduhoplovno ministarstvo trebalo da preduzme odgovaraju e korake i da bi bolje bilo da Amerikanci sami preuzmu odgovornost za njihovu evakuaciju, koja se lako može izvesti avionima koji bi se spustili na naš aerodrom tokom no i“. Foti se se a da je ovu informaciju dao pukovniku Gudfelouu iz OSS.

Ove poruke, koje je Mihailovi slao generalu Vilsonu i Štabu u Kazerti i bivšem ambasadoru u Vašingtonu Foti u, pokrenule su mnoge diskusije. Komanda 15. ameri ke vazduhoplovne jedinice je želela da spasi pilote ali su Britanci smatrali da bi slanje bilo kakve misije Mihailovi u bilo greška.

Kao rešenje, s kojim se složio i Vilson, stvorena je nova organizacija pod imenom Spasila ka vazduhoplovna jedinica, tako e poznata i kao

⁷⁴¹ Foti , *op.cit.*

„Vazdušni tim". To zapravo nije trebalo da bude „misija"; njen jedini zadatak bila je evakuacija pilota.

Komunikacija Saveznika sa Mihailovi evim štabom je bila jednostrana sve do kraja maja - on je slao poruke na koje mu niko nije odgovarao. Vojna situacija u Jugoslaviji bila je razvodnjena i, mada je Mihailovi govorio da postoji aerodrom, prvo je odlučio da se odredi ta lokacija „nasukanih" američkih pilota kako bi se planirala njihova evakuacija.

Poručnik Musulin, koji je samo par nedelja ranije napustio Mihailovi ev štab zajedno sa poslednjim britanskim misionarom, je bio određen da predvodi Spasila ku jedinicu i da se padobranom spusti na područje koje je otprilike pedeset milja udaljeno jugozapadno od Beograda. On je bio u pratnji druga dva Amerikanca, višim narednikom Majkom Raja i em⁷⁴² i radio operatorom Arturom Džibilijanom⁷⁴³. Oni su se spustili na teritoriju 2. avgusta⁷⁴⁴.

„Vazdušni tim" je uskoro uspostavio kontakt sa štabom saveznih snaga u Italiji i izvestio je da je aeropista u Pranjanima, sa koje je britanska misija napustila ovu teritoriju krajem maja, bila u funkciji. Prvi američki avioni su stigli 9. avgusta. U jednom od njih je bio i kapetan Nikolas Lali⁷⁴⁵, koji je trebalo da preuzme komandu nad Spasila kom jedinicom posle Musulinovog odlaska iz Jugoslavije krajem avgusta.

etnaest američkih transportnih aviona, u pratnji šest spitfajera, je 10. avgusta evakuisalo oko 250 pilota, među njima i nekoliko britanskih članova posade. Bilo je u toj evakuaciji i nešto Francuza i Rusa koje su etničke trupe oslobodile u blizini borskih rudnika u severoistočnoj Srbiji, kao i dvadeset do trideset Italijana koji su se pridružili etnicima posle predaje Italije. Italijanska operacija je trajala deset sati. Nekoliko Jugoslovena je tako poslano, kako bi se pridružili Dr Topaloviću, koji je krenuo u Italiju sa britanskom misijom krajem maja. To su bili Adam Pribičević, vođa nezavisne demokratske stranke; Vladimir Belajić, sudija Vrhovnog suda pre rata; Ivan Kovačić i kapetan Zvonimir Vučković. Zajedno sa Topalovićem, misija je imala zadatak da ostvari političku i vojnu pomoć za Mihailovi ev pokret. Nije bila uspešna u okretanju politike Saveznika, koji su definitivno odlučili da snabdevaju samo partizane. Ironičnom koincidencijom, ova teritorija ka

⁷⁴² Mike Rayachich

⁷⁴³ Arthur Jibilian

⁷⁴⁴ Martin, *op.cit.*; vidi takođe i Kori Ford (*Corey Ford*): „*Donovan of OSS*"

⁷⁴⁵ Nicholas Laiich

misija je stigla u Italiju u vreme kada je i Tito bio tamo, upravo pre nego što je započeo svoje razgovore sa amerikom.

OBAVEŠTAJNA AMERIČKA MISIJA SE PRIDRUŽUJE MIHAILOVIČEVOM ŠTABU

Ranije smo napomenuli da je OSS 2. marta 1944, pošto su Britanci odlučili ili da povuku sve oficire za vezu sa neprijateljske teritorije, predložio da se pošalje američka obaveštajna misija Mihailoviču. U dokumentima za briefing koji je pripremljen za pod sekretara Stetinijusa, pre nego što je otišao u London aprila meseca, se kaže: „Predsednik je odobrio plan da se na Mihailovičevu teritoriju pošalje američka obaveštajna grupa, s obzirom da su naši oficiri za vezu povremeno zajedno sa britanskom misijom.”⁷⁴⁶

Martin izveštava⁷⁴⁷ da je OSS u Italiji planirao dve misije - četrdeset ljudi podeljenih u šest timova, sa četiri pomoćnika. Ovi ljudi su odabрани i brifirani u vili blizu Brindizija. Donovan je pisao Ajzenhaueru 31. marta da je OSS slao obaveštajne oficire kod Mihailoviča radi „infiltriranja agenata u Austriju i Nemačku.”⁷⁴⁸ Kasnije tokom godine, kao što se vidi, šef manje američke obaveštajne grupe koja se zapravo pridružila neprijateljima, se sastao sa nemačkim zvanicima u Jugoslaviji dva puta i pokušavao da ugovori ranu predaju nemačkih snaga na Balkanu. Tako dokazi ukazuju da je to bila isključivo obaveštajna misija sa ciljem usmerenim ka nemačkim ratnim operacijama, iako bivši partizanski lideri, do dana današnjeg, s gorčinom tvrde da je to pre bila misija sa namerom da se podrži Mihailovič *in extremis*. Kada je američki vođa za odluku SAD bio je toliko uznemiren da je poslao telegram Predsedniku 6. aprila, ističući kako su Britanci bili u procesu povlačenja svoje misije od Mihailoviča i pritiskali „kralja Petra da se oslobodi tog tereta koji ga je vukao naniže u njegovoj sopstvenoj zemlji i koji je funkcionisao jedino uz pomoć neprijatelja.” Zatim je nastavio:

Ukoliko, u ovom trenutku, američka misija stigne u Mihailovičev štab to će na Balkanu označiti potpunu kontradiktornost u akcijama Britanije i Sjedinjenih Država. Rusi će sigurno u potpunosti zalegnuti na

⁷⁴⁶ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁷⁴⁷ Martin, *op.cit.*

⁷⁴⁸ „The Papers of Dwight David Eisenhower”, tom III

Titovu stranu, koju i mi u potpuno podržavamo. Tako ćemo biti svi zajedno iza jedan korak. Nadam se i verujem da se to može izbeći.⁷⁴⁹

Ruzvelt je odgovorio 8. aprila:

Moja zamisao kada sam dao ovlašćenje OSS-misiji Mihailoviu u je da dobijem obaveštajce i misiju koja ne može imati nikave političke funkcije. U pogledu, pak, Vašeg mišljenja da se možda biti nerazumevanja kod naših Saveznika i drugih, poslao sam poruku da se takva misija ne šalje.

Tako je personal koji je bio razmešten u Italiji - raspušten ali su ipak nastavljene pripreme za manju misiju.

Potpukovnik Robert MekDauel, oficir vojne obaveštajne službe u Kairu, izabran je za šefa smanjene misije, i postavljen je na privremenu dužnost u OSS-Bari.

Ipak, trebalo je nekoliko nedelja da se ta grupa pokrene. Tek na svom sedmom letu nad Srbijom bili su i članovi misije, kapetan Džon Milodragovi⁷⁵⁰, poručnik Elsvort Kramer⁷⁵¹ i radio operater koji je trebalo da uspostavi vezu sa Mihailovi evim štabom. Ova misija se 26. avgusta spustila kod Pranjana.

Međutim, koga je Ruzvelt u aprilu uveravao da se obaveštajna misija neće slati, indirektno je rekao o dolasku američkih oficira na Mihailovi evu teritoriju. Dana 1. septembra poslao je Ruzveltu kratku i oštru poruku u kojoj se osvrnuo na Predsednikovo prethodno obećanje:

Mi se upinjemo da Titu damo podršku i, naravno, ako SAD podrže Mihailovi eva, nastaje kompetan kaos. Nadao sam se da će stvari u vezi sa tim ići glatko ali ako nastavimo da podržavamo različite strane postavićemo scenu za jedan finišni građanski rat. General Donovan je zastupao jak Mihailovi ev lobij upravo kada smo ubedili kralja Petra da odlučno raskine sa njim i kada su mnogi etnici prebegli u Titovu narodnooslobodilačku vojsku. Jedina šansa da se sačuva Kralj je jedinstvo Premijera, Bana Hrvatske i Tita...⁷⁵²

⁷⁴⁹ Ovaj telegram Međutim (br.638) i odgovor Ruzvelta (br.515) se nalaze u Biblioteci Frenklina Ruzvelta.

⁷⁵⁰ John Milodragovich

⁷⁵¹ Ellsworth Kramer

⁷⁵² *ibid.*, Međutim je br. 776, Ruzveltov br.617

Ruzvelt je odgovorio 3. septembra:

Misija OSS je moja greška. Nisam to usaglasio sa svojim prethodnim akcijama od 8. aprila. Naređujem Donovanu da povuče svoju misiju.

Misija, pak, nije napustila Jugoslaviju sve do 1. novembra.

MekDauel je stigao na etničku teritoriju u pravo vreme. Crvena Armija se približavala jugoslovensko-rumunskoj granici i došla je do nje 6. septembra. Samo su etničke jedinice ostale da uspostave kontakt sa sovjetskim snagama. Partizani su, pak, bili spremni da etnike u potpunosti izbace iz Srbije.

Mihailovičeva vojna snabdjevenost bila je krajnje ograničena. Nikakva savezna pomoć mu nije stizala skoro godinu dana. Postojala je lagana nada da se dobije oružje kada je Nedić, marionetski srpski premijer, uvidevši da nema kačun opada, napravio u avgustu kontakt sa Mihailovičem preko posrednika.

Sastanak njih dvojice se odigrao u Ražani, blizu Užica, 20. avgusta⁷⁵³. Prema Klisolu⁷⁵⁴, inicijativu je pokrenuo Nedić, a Mihailovič je bio malo neodlučan ali je Kalabić, jedna od etničkih komandanata, ugovorio sastanak⁷⁵⁵. Mihailovič u početku nije bio prijatan ali je pokazao više interesovanja kako je Nedić poeo da mu se dodvorava.

Nemački specijalni izaslanik Nojbaher, je takođe govorio o sastanku Mihailoviča-Nedića, rekavši da su se njih dvojica sastali u mraku u sobi, tako da niko nije mogao sa sigurnošću da kaže da su se uopšte i sastali. Klisol i Nojbaher se slažu daje razgovarano o naoružavanju 50.000 etnika. Nojbaher je rekao da je Nedić izvestio Nemce o tom zahtevu ali da nije pomenuo da se sreo sa Mihailovičem. Pošto je šao za sastanak, Nojbaher je pitao Nedića kada je do njega došlo. Nedić je odgovorio da misli da je taj sačim je razgovarao bio Mihailovič, „mada možda i greši“⁷⁵⁶.

Nedićeva nesretna uloga zaslužuje da se o njemu nešto kaže. To da je saradivao sa Nemcima, to je, naravno, nepobitna činjenica. Ali ipak, porediti ga sa Kvislingom u Norveškoj, koji je utroput nemačkoj okupaciji tako što je stalno bio u dosluhu sa Nemcima čak i pre nego što su napali, ne bi bilo korektno; Nedić nije uradio ništa slično. Analogija sa generalom Petenom

⁷⁵³ „Hronologija“

⁷⁵⁴ Clissold

⁷⁵⁵ „Whirlwind“

⁷⁵⁶ Nojbaher, *op.cit.*

bi možda bila mnogo tačnija. Iako postoje i dokazi da je 1943. Nedić tajno poslao izjavu o lojalnosti kralju Petru⁷⁵⁷.

KRALJ PETAR ODBACUJE MIHAILOVIĆA KOJI NAREĐUJE MOBILIZACIJU

Sve od kada je Šubašićeva vlada formirana po etkom jula - sa samim Šubašićem kao ministrom vojske, mornarice i vazduhoplovstva - ona se rve sa problemom šta uraditi sa Mihailovićem i njegovim ostatkom kapaciteta kao šefa Štaba vrhovne komande jugoslovenske vojske u otadžbini.

Sa tačke gledišta Šubašića, Mihailovićevoj upotrebljivosti, koliko god da je velika, je došao kraj. Nekoliko verzija je razvijeno kako bi se on uklonio sa komande, uključujući i imenovanje njegovog naslednika koji bi mogao da razreši probleme oko Tita. Uzimana su u obzir dva kraljeva generala, Glišić i Ristić⁷⁵⁸. Ali ovo rešenje je odbijeno kada je postalo jasno da će etničko-partizanski konflikt prevazići i pitanje lojalnosti i da nikakav novi vođa etnika ne može da ih spoji sa partizanima. Jer ako bi novi general bio po volji etnicima bio bi anatemisan kod partizana i ako bi bio simpatičan partizanima ne bi ga prihvatili etnici.

Stoga je odlučeno da se pokuša sa drugom taktikom. Na osnovu preporuka Šubašićeve vlade, kraljevskim dekretom od 29. avgusta se vrhovna komanda razvodnila te je na taj način ukinuto mesto koje je zauzimao Mihailović a Tito je određen kao jedini lider snaga otpora u Jugoslaviji. Osim toga, Mihailović je stavljen na listu za penziju.

Mihailović je, pak, već preduzeo korake u drugom pravcu. Znaju i da vreme radi protiv njega, a u svetlu približavanja Crvene Armije jugoslovenskoj granici, izdao je naređenje za opštu mobilizaciju koje je stupilo na snagu 1. septembra. U njemu je pisalo: „U ime Petra II, u skladu sa našim velikim savezom i na osnovu ovlašćenja koja su mi data, proglašavam po evod od ponoći 1. septembra 1944. opštu mobilizaciju protiv neprijatelja...”

⁷⁵⁷ Nedić je napustio Beograd septembra meseca 1944, u Austriji su ga posle rata uhapsile američke organe i izručile ga Jugoslaviji po etkom februara 1946. U glavnom štabu tajne policije u Beogradu, Nedić je ispao kroz prozor, verovatno da je bilo u pitanju samoubistvo.

⁷⁵⁸ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

Mihailovi se još uvek nadao ustanku koji bi se poklopio sa iskrcavanjem britanskih i američkih snaga u Jugoslaviji. S obzirom da je situacija sada bila drugačija, mislio je da će Rusi ceniti njegovu pomoć pri izbacivanju Nemaca. Na kraju krajeva, niti on niti vlada u izbeglištvu nisu nikada imali anti-sovjetski stav. On se borio protiv komunista interno ali je već krajem januara 1944, tokom svetosavskog kongresa, poslao poruku solidarnosti etnika Sovjetskom Savezu i Staljinu.

Pukovnik MekDauel je kasnije istražnoj komisiji u slučaju Draže Mihailovića izjavio⁷⁵⁹:

Kada je dolepotpisani stigao da Mihailovićevog štaba avgusta meseca 1944, opšta nacionalna mobilizacija je već stupila na snagu. Dolepotpisanim su pokazani planovi i naredjenja izdata za sveopšti napad na sile Osovine, i, zajedno sa ostalim američkim oficirima, lično je prisustvovao razmeštanju trupa koje je bilo u svrhu tog napada. Dokazi su neporecivi da je general Mihailović ravnomerno rasporedio svoje snage za glavni napad protiv nemačkih garnizona, depoa i linija komunikacije, ali je radio i ovo bio u obavezi da svoju pozadinu i levo krilo ostavi izloženo delu glavnih partizanskih snaga koje su nedavno krenule u napad protiv nacionalista. U to vreme, mala grupa američkih oficira je bila u mogućnosti da pokrije front i ima neka opažanja da su tokom septembra nacionalne snage uspele da se suprotstave nemačkim i bugarskim snagama, do krajnjih granica svojih mogućnosti u opremljenosti i ljudstvu. Kretanja Osovine su bitno ometana a osvojena je znatna količina municije i zarobljenika."⁷⁶⁰

Bilo da ove izjave jesu ili nisu u određenoj meri preterane - mora se uzeti u obzir da je MekDauel dao svoje mišljenje u vreme kada su partizani sudili Mihailoviću u za izdaju - postoje dokazi da se izvesne etničke operacije protiv Nemaca i Bugara jesu odigrale početkom septembra 1944.

Takođe su početkom septembra partizani sproveli svoj napad na etnike u zapadnoj Srbiji. Ono što se dešavalo partizanima u prethodnim godinama - da su se borili protiv Nemaca i unutrašnjeg neprijatelja u isto vreme - sada se događalo etnicima. Dok su bili zauzeti akcijama protiv Nemaca i Bugara postali su meta snažnog partizanskog napada.

⁷⁵⁹ Ovu komisiju, sastavljenu od četiri poznate sudije u SAD, je imenovao Komitet za fer sudjenje Draži Mihailoviću a iskaze su uzimali od američkih pilota koje su spasili etnici, kao i od američkih oficira za vezu koji su bili kod Mihailovića.

⁷⁶⁰ Martin, *op.cit.*

Još jedna „bomba“ je eksplodirala 12. septembra, kada je kralj Petar, u obraćanju iz Londona, izrekao narodima Jugoslavije srž kraljevskog dekreta od 29. avgusta, kojim se Mihailovi razrešava komande. Kralj nije direktno pomenuo Mihailovića ali je pozvao „sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedine i pridruže narodnooslobodilačkoj vojsci pod vodstvom Maršala Tita.“ Rekao je svom narodu da je Šubašićeva vlada „uz moje puno saznanje i odobravanje sklopila ključni povoljan sporazum sa tom našom narodnom vojskom, koju jednoglasno priznaju, podržavaju i pomažu naši veliki Saveznici - Velika Britanija, Sovjetski Savez i Sjedinjene Američke Države.“⁷⁶¹ Tako je objavio:

Niko... ko se ogluši o ovaj apel neće izbeći naziv izdajnika pred svojim narodom i pred istorijom. Ovom porukom snažno osuđujem zloupotrebu imena Kralja i autoritet Krune za šta je bilo pokušaja kako bi se opravdala saradnja sa neprijateljem i izazvala nesloga među borcima u najtežim danima njihove istorije, od čega se koristi imati samo neprijatelj.

Iako se Kralj nije imenom osvrnuo na Mihailovića, bilo je jasno na koga misli. Pisao je⁷⁶² da su i britanska i jugoslovenska vlada insistirali da Titovo ime bude naglašeno; posle tri sastanka sa američkom vladom, jedino što je mogao je bilo da „smanji intenzitet predstavljanja Tita kao jedinog heroja i da ne kaže ni jednu reč protiv Mihailovića, kao i da skрати originalni nacrt govora.“

Govor je imao trenutni i razarajući efekat na moral Mihailovića i etnika. Za više od tri godine oni su se borili pre svega za jednu stvar: da ostanu u monarhiji i da vrata svoga kralja u oslobođenu zemlju. Osećali su da nisu nigde pogrešili, da je njihov cilj opravdavao sredstva koja su odabirali. Sada ih Kralj, u nekoliko reči, označava izdajicama. Mnogi su napustili Mihailovića posle ovog javljanja Kralja. Oni koji su sa njim ostali su nastavili da se bore manje za monarhiju a više da sačuvaju zemlju od komunizma; ali ponajviše jer su bili odani Mihailoviću.

U takvim okolnostima, etnici su bili primorani da napuste sve akcije protiv Nemaca kako bi se odbranili protiv partizana. Sredinom septembra, partizani su preгазили Mihailovićev štab blizu Pranjana i mada je general pobeгаo sa nekoliko stotina etnika u severoistočnu Bosnu, njegovi dokumenti su otišli u ruke partizanima. AFHQ-Kazerta je od britanskog

⁷⁶¹ Fotić, *op.cit.*

⁷⁶² Kralj Petar, *op.cit.*

oficira za vezu koji je pratio partizane, tražio da odmah pošalje kompletan izveštaj. Upozoren je da je esencijalni momenat za politiku Saveznika bilo da se oružje koje je slato Titu ne koristi u svrhu borbe protiv etnika, osim ukoliko ovi aktivno ne spreavaju partizanske snage da dostignu legitimne vojne ciljeve ili aktivno sarauju sa neprijateljem⁷⁶³.

Dve partizanske jedinice, pod vodstvom Kola Popovića i Peka Dapevića, su do kraja septembra kontrolisale znatnu površinu Srbije i Makedonije, pre nego što je Crvena Armija ušla u Jugoslaviju. Popović je napredovao kroz južnu i istočnu a Dapević kroz zapadnu Srbiju, ka Beogradu.

Kada je Crvena Armija ušla u Jugoslaviju 1. oktobra, neke od etničkih jedinica - partizanske još nisu stigle do granice - su ponudile saradnju sa Rusima. S obzirom da je do početka oktobra saradnja među njima bila veoma slabašna, ova praksa se ubrzo završila i etnike su Rusi predali partizanima. Jedan od Mihailovićevih komandanata, Dragutin Keserović, jedva je izbegao da ga 14 oktobra predaju. U istoj akciji poručnik Kramer iz Meke Davelove misije je bio uhapšen i poslat u Bugarsku, odakle je kasnije pušten.

TITO OGRANIČAVA BRITANSKE I AMERIČKE OFICIRE ZA VEZU

Usred savezni ko-partizanske saradnje tokom operacije *Retvik*, odnosi između Britanaca i Amerikanaca s jedne strane i partizana sa druge su se iznenada pogoršali. Oficiri za vezu iz različitih jedinica primetili su početkom septembra da se, skoro iz dana u dan, atmosfera između njih i njihovih partizanskih saboraca postaje sve hladnija i mnogo više poslovna. Izveštaj OSS-Barija, od 20. septembra, pretpostavlja „da se motiv koji stoji iza Titovog poteza nalazi u njegovoj želji da smanji i kontroliše američke i britanske vojne predstavnike u zemlji, sada kad misli da je građanski rat sve gotov i kada mu britanske i američke namirnice više nisu potrebne.”⁷⁶⁴

Tito je 23. septembra izdao naredbu po kojoj se britanskim i američkim vojnim misionarima koji su dodeljeni njegovom štabu, ne dozvoljava da se kreću van područja štaba. Kirk iz AFHQ je rekao Stejt Departmentu da je opšte tumačenje u Kazerti bilo da je to naredenje izdato kako bi se isključilo bilo kakvo britansko ili američko svedočenje građanskog rata u Jugoslavi-

⁷⁶³ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁷⁶⁴ *ibid.*

ji⁷⁶⁵. Američke vojne vlasti su oštro protestovale protiv ove Titove naredbe i odgovorile otkazivanjem isporuka i evakuacionih letova ranjenih partizana. Donovan je o ovim merama obavestio Državnog sekretara 24. septembra.

Da situacija bude još komplikovanija, došlo je do novih razmimoilaženja između Britanaca i Amerikanaca. Potporučnik Živan Knežević, vojni ataše, i kapetan Borislav Todorović⁷⁶⁶, pomoćnik vojnog atašea u jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu, su podržali ambasadora Fotia koji je odbio da prizna Šubašićevu vladu u julu. Tražili su od Ratne kancelarije SAD da ih prebaci Mihailovićevu teritoriju, ako je to uopšte moguće. S obzirom da je Mihailović pružio određenu pomoć oborenim američkim pilotima, Sjedinjene Države su smatrale da je ovaj zahtev od velikog značaja. Pošto je dobijeno odobrenje generala Vilsona, dvojica Jugoslovena su napustila SAD u drugoj polovini avgusta i otišla za Bari, gde je vrhovna savezna komanda trebalo da ugovori njihov transport u Jugoslaviju.

Ispostavilo se da Vilsonov štab imao drugačije planove po ovom pitanju. Posebno je britanski politički savetnik, Makmilan, bio protiv slanja Kneževića i Todorovića u Jugoslaviju jer su oni, navodno, imali dugu istoriju subverzivnih borbi i po njegovom mišljenju, sigurno, da bi pravili probleme kada tamo dođu. Makmilan je tvrdio da su „kralj i Tito bili veoma sumnjivi prema motivima Saveznika da dva takva čoveka pošalju Mihailovićevu.“ Zato su se Britanci po tom pitanju savetovali i sa Titom i sa jugoslovenskom vladom u Londonu, i postignut je sporazum da se nikakvi Jugosloveni ne vraćaju u Jugoslaviju bez prethodnog odobrenja Šubašićeve vlade. Kirk je smatrao da je ove primedbe trebalo podneti ranije, dok su njih dvojica još uvek bila u SAD.

Ono što je najviše smetalo Stejt Departmentu bilo je što su ove konsultacije pretvorile vojnu transakciju u politički problem. „Lepo je to moglo da se reši tako što bi se objasniti da se generalu Mihailovićevu šalju dva jugoslovenska oficira koja žele da se bore protiv neprijatelja, u zamenu za 225 Amerikanaca koji su bili vraćeni sa Mihailovićevu teritorije, rekao je Stejt Department u telegramu Kirku od 23. septembra. A zatim se dodaje:

Mi nemamo nikakva obaveza da objasnimo Maršalu Titu ova pitanja... Ovo je još jedan primer teškog političkog vaaganja svakog jugoslovenskog pitanja, ukazuju i ponovo da je prednost,

⁷⁶⁵ *ibid.*

⁷⁶⁶ Knežević je prethodno bio sekretar jugoslovenskog Ratnog kabineta u Londonu a Todorović je napustio Jugoslaviju sa Bejljem i Mensfildom, početkom 1944.

sa ta ke gledišta ameri ke politike, držati se podalje od jugoslovenske politike, drže i se isklju ivo vojnih pitanja koja treba i zadržati na tom nivou.⁷⁶⁷

Do vremena kada je telegram poslat, vojna situacija se razvila do takvog obima da je samo opravdala sumnje Vašingtona „da je oblast koju sada kontroliše Mihailovi dovoljno celovita te da se na njoj sadrže i sredstva za komunikaciju.”

Kneževi i Todorovi su se vratili u Sjedinjene Države pošto su odbili dozvolu da se prijave Vojsci SAD.

TITO SE „NAGINJE” KA MOSKVI

Kako su se ruske trupe bližile rumunsko-jugoslovenskoj granici, Tito je po etkom septembra rekao generalu Kornjejevu, šefu sovjetske vojne misije, da bi želeo da poseti Moskvu kako bi izvršio koordinaciju partizanskih operacija sa onima koje sprovodi Crvena Armija. S jedne strane, želeo je da Sovjeti, kako je to sam kasnije rekao⁷⁶⁸, udu u Jugoslaviju „kako bi pomogli našim jedinicama da oslobode Srbiju i Beograd.” S druge strane, želeo je da Crvena Armija ude u Jugoslaviju u skladu sa sporazumom koji je sklopljen i to tek pošto se etnici izbace iz pograni nih oblasti, tako da bi Sovjeti na granici naišli na partizane a ne na etni ke trupe. Ipak, Tito o tome ni re i nije preneo britanskim i ameri kim šefovima misija na Visu.

Vilson je pisao⁷⁶⁹ da je predvideo Titovu želju da bude bliže Beogradu, sada kada je trebalo da Rusi udu na jugoslovensku teritoriju. Stoga je od Tita tražio da ga obaveštava o svojim planovima i da, u slu aju da premesti svoj štab sa Visa, povede sa sobom i Meklejnovu misiju. „Tito me je uveravao u svoju saradnju, složivši se da me obaveštava o svojim nameranim kretanjima”, kaže Vilson. Ipak, tek posle 13. oktobra, posle svog povratka u Jugoslaviju iz Moskve, Tito je poslao poruku Vilsonu, u kojoj kaže da njegov odlazak sa Visa diktira vojna neophodnost i da je prethodno iskustvo pokazalo potrebu za održavanjem tajnosti u vezi sa njegovim kretanjima. ak ni tada nije rekao Vilsonu gde e i i. Njegova poruka je imala za cilj da

⁷⁶⁷ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁷⁶⁸ Tito: „Govori i lanci”, tom II

⁷⁶⁹ Vilson, *op.cit.*

potvrdi da su njegovi odnosi sa Britanijom i Sjedinjenim Državama ostali isti kao što su i bili.

Jugosloveni su kasnije tvrdili da su Rusi, u skladu sa Titovim planovima, tražili da sve to bude krajnje tajnovito. Rusi su, pak, rekli da je Titova želja bila da njegov odlazak bude tajna za Britance i Amerikance. Bez obzira šta je istina, Tito je napusito Vis kasno uveče 18. septembra, sa britanskog aerodroma koji su povremeno koristili sovjetski piloti DC-3, sa bazom u Bariju. Tito je upravo poleteo jednim od tih aviona, u pratnji dvojice članova svog štaba (Bakić i Milutinović) i Kornjejeva, šefa sovjetske misije. Nekoliko dana kasnije je sleteo u Krajovu, u Rumuniji, a 21. septembra je poleteo iz Krajove za Moskvu (Rumunija je napustila trojni pakt 23. avgusta i objavila rat Nemačkoj dva dana kasnije).

Britanska i američka misija na Visu su na sve strane tražile Tita. Rečeno im je da je bolestan, da je zauzet, da je u šetnji iskl. Ubrzo se ispostavilo da on zasigurno nije na Visu, mada niko sa Zapada nije znao gde je. Tokom američke i Idnove posete Moskvi, 11. oktobra, Molotov je rekao Idnu daje Tito bio u Moskvi. Idn je rekao: „Komunisti su mu napravili jazbinu, koja skoro da je postala njegov kavez.”⁷⁷⁰

Idnov telegram Forin Ofisu o njegovim razgovorima sa Molotovim kažu da je on sovjetskom ministru spoljnih poslova rekao:

Ulažemo oštar protest na ponašanje Maršala Tita kao i na činjenicu da nam nije rekao ništa o njegovoj poseti Moskvi. Da je imao pristojnosti da nam kaže da ide, poželeli bismo mu srećan put... Molotov je žurno preneo svu odgovornost na Maršala Tita. Rekao je da je on bio seljak i da nije razumeo ništa o politici... Rekao sam Molotovu da mora da razume efekte koje takvi događaji mogu da ostvare na naše odnose. Mnogo je ljudi u Engleskoj koji kažu da je Sovjetska vlada progurala svoju sopstvenu politiku prema Balkanu, bez imalo obzira prema nama... Zatim je sledilo još objašnjenja o neznanju jugoslovenskih seljaka...

Sledećeg dana, Idn je iz Moskve poslao telegram Hariju Hopkinsu, u kome kaže:

Tito, koji je živio pod našom zaštitom tri ili četiri meseca na Visu, se iznenada pokupio i otišao ne ostavljajući ni adresu ali je ostavio stražu u svojoj pećini kako bi mi mislili da je on još uvek tamo. Zatim je produžio u Moskvu, gde je imao sastanke, a koju je Molotov priznao

⁷⁷⁰ Idn, *op.cit.*

tu injenicu g.Ildnu. Rusi su ovakvo nezahvalno ponašanje Tita pripisali njegovom sumnjivom selja kom poreklu i rekli da nam ništa o tome nisu javili jer je on tražio da sve ostane tajno.⁷⁷¹

Ameri ki ambasador u Moskvi, Hariman, je 30. septembra izvestio da je prethodnog dana došlo do sporazuma između sovjetske komande i jugoslovenskog narodnooslobodilačkog komiteta kojim se dozvoljava prolazak sovjetskih trupa kroz jugoslovensku teritoriju u svrhu saradnje na operacijama protiv neprijatelja. Ipak Hariman tada nije znao da je Tito li no predvodio partizansku delegaciju u Moskvi. Sovjetsko-partizanski sporazum je tako e obuhvatao i klauzulu da jugoslovenske vlasti funkcionišu u oblastima koje oslobode Rusi i da Crvena Armija napusti Jugoslaviju po završetku svojih vojnih operacija protiv Nemaca⁷⁷².

Šubašićeva vlada nije znala ništa o rusko-partizanskom sporazumu, niti su im bilo šta rekli ni Sovjeti, niti partizani.

Mnogo toga je napisano o Titovom prvom susretu sa Staljinom. On je, naravno i pre toga bio u Moskvi ali se nikada nije sastao sa Staljinom. Kada je napustio Moskvu 1940. tada je bio sekretar jedne relativno beznačajne i ilegalne komunističke partije koja nije zasluživala li ni kontakt sa moćnim generalnim sekretarom Komunističke partije Sovjetskog Saveza.

Sada su stvari bile drugačije. Sada se vratio kao vođa najuspešnijeg pokreta, kao maršal koji rukovodi nacionalnom vojskom i kao perspektivni vođa nove vlade. Raskošno je dočekan a Staljin ga je primio skoro odmah, uz veoma srdačan pozdrav. Razgovori su išli veoma dobro s obzirom na injenicu da je Tito, iako se obraćao Staljinu sa poštovanjem, pokazivao da je došao da pregovara a ne da prima naredjenja. Staljinu se to nije dopalo ali nije ništa prigovarao ni kada je Tito tražio da njegove trupe, po ulasku Crvene Armije u Jugoslaviju, ne budu pod sovjetskom komandom.

Tako e, činilo se da je Staljin zastupao obnavljanje jugoslovenske monarhije ali je Tito tu bio beskompromisan. Dok su razgovarali, Molotov je ušao u sobu državnog sekretara i telegram u kome je navodno pisalo da su se Britanci iskrcali u Jugoslaviju. „To je nemoguće“, rekao je Tito, a kada ga je Staljin upitao šta bi radio da su se Britanci zaista iskrcali, Tito je odgovorio: „Pružili bi im odredni otpor.“⁷⁷³

⁷⁷¹ Ferić, *op.cit.* tom VI

⁷⁷² Plenarna skupština: „Međunarodni odnosi“

⁷⁷³ Dedijer: „Tito“

Kakve su bile šanse za takvo iskrcavanje? Posle savezni kog napredovanja u Italiji i pošto su preuzeli pravac Piza-Rimini u junu, stigla je nova direktiva Kombinovanog štaba od 2. jula, koja je dala Aleksanderu signal da obnovi operacije. Po etkom avgusta njegove trupe su stigle do Gotske linije. Sam napad na tu liniju je zapo eo 26. avgusta.

Posle uspešnog iskrcavanja u južnoj Francuskoj sredinom avgusta, potreba za bilo kakvim pomeranjima Aleksandrovih armija na zapad u Francuskoj, po slamanju Gotske linije, se izgleda izgubila. er il je stoga bio zagrejan da bocka Ruzvelta da krenu na istok, prolaskom kroz Jugoslaviju. Dana 28. avgusta je poslao telegram Ruzveltu:

Nikada nisam zaboravio naše razgovore u Teheranu o Istri i siguran sam da bi dolazak mo ne vojske u Trst i Istru, za etiri ili pet nedelja, napravio ogroman efekat koji bi prevazišao isto vojne vrednosti. Titovi ljudi bi nas ekali u Istri."⁷⁷⁴

Ruzvelt je oklevao u svom odgovoru: „Moja je zamisao bila da snažno pritisnemo nema ku armiju u Italiji...i povu emo odluku o budu oj upotrebi vojske generala Vilsona sve dok rezultati te kampanje ne budu dovoljno jasni... Možemo da obnovimo naše razgovore iz Teherana o Trstu i Istri na Oktagonu (druga Konferencija u Kvebeku, septembra 1944.).

er il nije želeo da eka. Poslao je novi telegram ve 31. avgusta: „Ovakva akcija (8. britanske i 5. ameri ke armije pod vodstvom Aleksandera) može jedino imati smer kretanja prvo u Istru i Trst a na kraju na Be ". Ruzvelt je, pak, odgovorio: „ ino mi se da bi ameri ke trupe trebalo koristiti za zapad, ali sam potpuno spreman i za razgovor u drugom smeru..."

Nema sumnje da su se, sve do sredine 1944, Britanci rukovodili isto vojnim motivima, da bi sada politiki i diplomatski faktori imali ključnu ulogu u er ilovim planovima da se krene na istok. Rusko napredovanje, Staljinov neuspeh da podrži ustanak u Varšavi protiv Nemaca i Titovi zahtevi u vezi sa Istrom su ga uznemiravali. S druge strane, SAD, mnogo više nego Britanija, su imale težak sukob na Pacifiku, na svojim ostrvima, i bili su rešeni da u Evropi završe rat brzo, neostavljaju i tu previše trupa, kao i da se pomere na Daleki istok, kako bi okon ali konflikt sa Japanom.

⁷⁷⁴ er il, *op.cit.*

DRUGA KONFERENCIJA U KVEBEKU - FEREL I RUSI U MOSKVI

Septembra 1944. Ferel i Ruzvelt su se susreli po prvi put posle konferencije u Kairu, decembra 1943. Sastanak se odigrao u Kvebeku i trajao je od 11. do 16. septembra. O Jugoslaviji se razgovaralo površno. Pošto su izneli pregled vojne situacije, Ferel je rekao da je njega „oduvek privlačilo kretanje sa desnog boka, kako bi se Nemcima zadao udarac pod jadranski pazuh." I u tom smislu nastavlja:

Naš cilj bi trebalo da bude Beograd. Kako se nemački otpor lomi, naravno da ćemo moći i da dođemo do tog grada mnogo brže i mnogo lakše. U protivnom, ozbiljno sam razmišljao o tome da se naša kretanja u tom pravcu potpomognu zauzimanjem Istre i okupacijom Trsta i Rijeke. Onda sam shvatio da su zapovednici štaba Sjedinjenih Država bili radi da obave određena iskrcavanja na Mediteranu jedinica koje su sada zauzete napadom na jugu Francuske, kako bi se obezbedila ambiciozna realizacija takve operacije, ukoliko se ona pokaže poželjnom i neophodnom. Drugi razlog za ovaj pokret sa desnog boka je brzo približavanje Rusa na Balkansko polusotrvno i opasno širenje sovjetskog uticaja tamo.⁷⁷⁵

Ovoga puta Predsednik se nije usprotivio. Pošto je operacija u južnoj Francuskoj sigurno izvedena, američki Združeni štab je imao više simpatija prema ambicijama britanskog iskrcavanja na istarsko poluostrvo. Sa američke tačke gledišta, takav potez posle koga bi usledio prodor ka Beogradu mogao bi uspešno da odseče kontraverzni Balkan i da donese dodatni pritisak na Nemačku.

Na osnovu zaključaka druge konferencije u Kvebeku, Ruzvelt i Ferel su Staljinu poslali telegram u kome se sumiraju brojne odluke do kojih se došlo tokom sastanka. Kada je Balkan bio u pitanju, pisalo je: „Operacije naših vazdušnih snaga i komandosa će se nastaviti."⁷⁷⁶ To je bilo skoro identično sa odlukom prve konferencije u Kvebeku godinu dana ranije.

Ferel se vratio u London 25. septembra, pošto je da se sprema za posetu Moskvi jer „je sve u Istočnoj Evropi postajalo mnogo intenzivnije." "

⁷⁷⁵ *ibid.*

⁷⁷⁶ br.66, Biblioteka Frenklina Ruzvelta

⁷⁷⁷ Ferel, *op.cit.* tom VI

Tromese eni sporazum između Italije i Sovjeta u vezi sa britansko-ruskim nadležnostima na Balkanu - koji nikada nije ni bio primenjen - je istekao.

Na putu za Moskvu, Čerčil, Iden, Brouk i Ismaj su se zaustavili u Napulju, 6. oktobra. Tamo su razgovarali sa Vilsonom i Aleksanderom o toku italijanske kampanje i mogućim načinima da se tamo otvori front, kao što je pomorski napad na polusotrvu Istru ili iskrcavanje južno od Rijeke uz značajno napredovanje ka severu⁷⁷⁸.

Čerčil i Iden su stigli u Moskvu 9. oktobra a Ruzvelt je odredio ambasadora Harimana da prisustvuje britansko-sovjetskim razgovorima. Čerčil je po sebi prvi sastanak rekao da ima:

Hajde da Vam iznesemo naše poglede na Balkan. Vaše armije su u Rumuniji i Bugarskoj. Mi tamo imamo interese, misije i agente. Nemojte ni malo da pokušavate da nas prevarite. Što se tiče Britanije i Rusije, kako Vam se čini da imate dominaciju od devedeset procenata u Rumuniji, da mi imamo devedeset procenata u Grčkoj a da u Jugoslaviji bude pola-pola?⁷⁷⁹

Čerčil je opisao kako je nazvrljao čitav predlog na par listova papira; Staljin ga je „velikim znakom štiklirao“ i vratio ga Čerčilu: „Sve je bilo dogovoreno i nije bilo potrebe da se bilo šta više razgovara.“ Čerčil je razjasnio da je mislio samo na neposredni aranžman tokom rata. Papir sa crtežom je ležao na sred stola. Čerčil je upitao: „Da možda nije malo cinično to što izgleda da smo ova pitanja, koja se tiče u miliona ljudi, rešili na jedan tako neobavezan način? Bi li je najbolje da spalimo ovaj papir.“ „Ne, zadržite ga“, rekao je Staljin.

Kada je Tito kasnije saznao za taj aranžman „pola-pola“ bio je i uznemiren ali i zadovoljan - uznemiren zbog toga što je do toga došlo iza njegovih leđa, ali ipak zadovoljan da niko, ni Istok ni Zapad nije polagao isključivo pravo na posleratnu Jugoslaviju.

U telegramu Ruzveltu, od 11. oktobra, Čerčil je požurivao „zajednički nastup na Balkanu, tako da možemo sprečiti građanski rat koji bi mogao da izbije u nekoliko zemalja, gde bi smo verovatno i Vi i ja imali simpatije prema jednoj strani a Ujka Džo (Staljin) prema drugoj.“ Sledećeg dana je poslao telegram Hariju Hopkinsu dajući „Balkan u tužnom trouglu“. (To je bio telegram u kome je Čerčil takođe obavestio Hopkinsa da je Tito stigao u Moskvu).

⁷⁷⁸ Erman, *op.cit.* tom VI

⁷⁷⁹ Čerčil, *op.cit.* tom VI

er il je objasnio „sistem procenata“ u telegramu koji je poslao u London 12. oktobra:

Namera ovoga je da bude samo smernica, i ni u kom sluaju ne obavezuje SAD... Naprotiv, može im čak i pomoći da vide kakvi su pogledi njihova dva glavna Saveznika na ovaj region, kada se slika predstavi u celini... Što se tiče Jugoslavije, numerički simbol 50-50 ima nameru da postane osnova zajedničke akcije i dogovorene politike između dveju Sila koje su sada u tesnoj saradnji, kao i u korist stvaranja ujedinjene Jugoslavije, kada se tamo svi njeni elementi spoje po izbacivanju i poslednjih nacističkih osvajača."⁷⁸⁰

er il je zatim istakao da ova politika ima za cilj da spreči građanski sukob, da dovede do zajedničke i prijateljske politike prema Titu i da osigura da se oružje koje mu se isporučuje koristi isključivo protiv neprijatelja. „Takva politika, koju zajednički forsiraju Britanci i Sovjetska Rusija, bez pomisli o bilo kakvim mogućim prednostima koje bi ona mogla da donese, bi zaista bila od velike koristi“, izjavio je on.

Ruzvelt je 11. oktobra poslao telegram Harimanu da je njegov „aktivni interes trenutno na Balkanu takav da se preduzmu praktične mere koje bi osigurale da nas Balkan ne uvuče u buduću međunarodni rat.“ Hariman je zauzvrat izvestio Predsednika da je ono što su Britanci mislili da rade kasnije u Jugoslaviji, bilo da od Ruse dobiju sporazum da ovi neće preduzimati bilo kakve nezavisne akcije, već da se pridruže Britaniji i SAD u zajedničkom približavanju stavova i nastavku saradnje sa Zapadom „pre nego da to rade nezavisno, kako su Rusi činili ranije.“ Zatim je dodao. „Idn misli da je došlo do izvesih napredaka u razgovorima sa Molotovim.“⁷⁸¹

Hariman je zatim izvestio da su Idn i Molotov došli do sporazuma da je sastanak između Šubašića i Tita trebalo organizovati što pre a da zajednički britansko-sovjetsku poruku treba poslati obojici, kako bi se pritisli da zajedno reše svoje probleme. „Idn se nada da ćemo se i mi složiti sa ovakvom porukom.“ Hariman je poslao takav telegram Predsedniku i dodaje: „im primim tu poruku, poslaću je sekretaru Halu na razmatranje.“⁷⁸²

U tom telegramu, Hariman je sumirao razgovore između erila i Staljina u vezi sa Jugoslavijom. er il je objasnio da Britanija nema „prljave

⁷⁸⁰ *ibid.*

⁷⁸¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

⁷⁸² *ibid.*

interese" ali bi volela da se njena moralna obaveza prema Jugoslaviji ispuni, na šta je Staljin odgovorio da on i nije smatrao britanske interese u Jugoslaviji prljavim. „To su veoma realni interesi, pre svega kada su rudnici u pitanju ali i kada je u pitanju duga ka jugoslovenska mediteranska obala“, citirao je Staljina.

Prema Harimanovom izveštaju koji je poslao Ruzveltu, Staljin se žalio Staljinu (kao i Idnu pre toga Molotovu) da ga je ovaj nije obavestio o Titovom putu za Rusiju, na šta je Staljin odgovorio da mu ništa nije javio jer je Tito tražio da to bude tajna poseta. Na Titov zahtev, Staljin je obećao da će mu dati oružje, uglavnom zarobljeno nemačko oružje, ali i nešto ruskog naoružanja. Staljina i Idn su se dogovorili da bi zajedno trebali da rade na pokušaju da ujedine jugoslovenske narode, kako bi došlo do stvaranja snažne federacije ali ukoliko se pokaže da je takva federacije nepraktična usled stalnog unutrašnjeg sukoba, Srbija bi trebalo da uspostavi nezavisnu državu. Obojica su se složila da je prvo rešenje mnogo poželjnije. To je dovelo do značajne Staljinove izjave na temu pan-slavizma, za koji je rekao da je nerealan koncept. Ono što su različiti slovenski narodi želeli je bila nezavisnost. Pan-slavizam, ukoliko bude nametnut, bi značio dominaciju Rusije nad slovenskim zemljama. To je bilo protiv ruskih interesa jer nikada ne bi zadovoljilo manje slovenske narode. Staljin je čak smatrao da bi po tom pitanju što pre trebalo javnu da se izjasni, kako bi se sve sumnje razjasnile⁷⁸³.

Prema Idnu⁷⁸⁴, Staljin je rekao Staljinu da je Titovo mišljenje, koje je izneo tokom svog boravka u Moskvi, da bi Hrvati i Slovenci odbili da pristupe bilo kojoj vladi pod kraljem Petrom. Staljin je smatrao da je Kralj beskoristan. Idn ga je nazvao hrabrim i inteligentnim. Staljin je rekao da je mlad. „Koliko ima godina?“, pitao je Staljin. „Dvadeset i jednu“, odgovorio je Idn. „Dvadeset i jednu“ uzviknu Staljin. „Petar Veliki je gospodario Rusijom sa sedamnaest.“ Idn je prokomentarisao da je tog trenutka Staljin bio pre nacionalista nego komunista.

Jedna druga značajna sovjetska namera je obelodanjena tokom Staljinove posete Moskvi. Staljin je rekao Staljinu da posle oslobođenja Beograda Crvena Armija neće napredovati dalje na zapad kroz Jugoslaviju, već će se koncentrisati na zauzimanje Mađarske. O tome je obavestio Ruzvelt preko Harimana, 15. oktobra⁷⁸⁵.

⁷⁸³ *ibid.*

⁷⁸⁴ Idn, *op.cit.*

⁷⁸⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencija na Malti i Jalti“

Ovoga puta nije bilo protesta iz SAD na sporazum Šeril-Staljin oko podele Balkana, kao što je to bilo nekoliko meseci ranije, kada su i Hal i Ruzvelt izdvojili svoja mišljenja kod ovakvog pristupa. Američki stav se ipak nije promenio. Dok su SAD priznavale korisnost sporazuma tokom rata, suprostavljale su mu se „jer on izlazi van vojnih okvira i usporava proces šire međunarodne saradnje.“⁷⁸⁶

Tako su SAD nastavile da zadržavaju od bilo kakvog političkog mešanja u Balkan i jedino se Šeril veoma angažovao oko projektovanja britanskog uticaja na buduću političku konstelaciju u toj oblasti. Staljinova pozicija je uglavnom ostala nepromenjena. Iako i posle Titove posete, ili možda u skladu sa razgovorima koje je vodio sa vojnom partizana, Staljin nije preduzimao političku inicijativu, spremno prihvatajući Šerilov plan; pokazivao je razumevanje za britanske interese u Jugoslaviji i odbijao panslavizam. A s obzirom da je Maršalska strateški njemu bila mnogo važnija od Jugoslavije, poverio je Šerilu da Crvena Armija ne sme napredovati kroz Jugoslaviju posle oslobođenja Beograda već preći u Maršalsku.

Posle povratka u London, Šeril se obratio Donjem domu 27. oktobra i u vezi sa Jugoslavijom, rekao: „Nastupamo zajedno, Rusija i Britanija, i održavamo odnose i sa kraljevskom jugoslovenskom vladom koju predvodi Šubašić i sa Maršalom Titom, i pozvali smo ih na sastanak kako bi stvorili jedinstvenu vladu.“ Rekao je da se ovi „radni sporazumi“ moraju posmatrati „kao privremena pitanja, kako bi mogli da delamo hitno, a svi privremeni sporazumi će čekati mišljenje Sjedinjenih Država, koje su konstantno informisane o onome što se događa.“⁷⁸⁷

PARTIZANI I CRVENA ARMIJA OSVAJAJU BEOGRAD

Posle Titovog odlaska sa Visa, Hantington se vratio u Italiju a Meklejn, koji je bio u Srbiji sa snagama Košev i Popovića, je naredio da bude pod AFHQ Vilsona. Šefovi američke i britanske vojne misije su 8. oktobra napustili Italiju avionom i otišli u Valjevo, u Srbiju. Čarls Tajler, koji je bio zamenik šefa američke misije, je napisao⁷⁸⁸ da je najvažnija brigada američke i britanske misije bila gde je Tito, što je Zapadu tada još uvek bilo nepoznato.

⁷⁸⁶ *ibid.*

⁷⁸⁷ Hanzard: „*Parliamentary Debates*“, 27. oktobar 1944.

⁷⁸⁸ „*Hands Across the Caviar*“

Meklejnovo prvo pitanje kada su sleteli u Srbiju bilo je „Gde je Tito?“ Britanski oficir za vezu koji ga je sačekao je rekao da nema pojma.

Tito se zapravo već u to vreme vratio u Jugoslaviju. Napustio je Moskvu 5. oktobra i ponovo se zaustavio u Krajovi, u Rumuniji, gde je primio bugarsku delegaciju s kojom je potpisao sporazum u vezi sa zajedničkom borbom protiv Nemaca⁷⁸⁹. Zatim je otišao do svog novog štaba u Vršcu, na jugoslovensko-rumunskoj granici. Britanska i američka vojna misija u Jugoslaviji su konačno, od svojih vlada, saznali za Titov put u Moskvu.

U skladu sa sporazumom između Tita i Sovjeta od 29. septembra u vezi sa prolaskom sovjetskih trupa, jedinice delova armije pod maršalom Fjodorom Tolbuhinom su ušle na jugoslovensku teritoriju 1. oktobra i zajedno sa partizanima krenuli ka Beogradu. Niš je pao 15. oktobra.

Rusi i partizani su 20. oktobra ušli u Beograd. Kralj Petar se oglasio iz Londona, hvale i borbu Narodnooslobodilačke vojske, pod „Josipom Brozom Titom, neustrašivim Maršalom Jugoslavije.“ Nedelju dana kasnije, 27. oktobra, partizani su održali pobjedničku paradu u Beogradu. Tito je bio prisutan u društvu trojice savezničkih misionara, general pukovnika Kornjejeva, brigadnog generala Meklejn i majora Tajera, koji je postao vođa američke vojne misije posle pada Beograda.

U svom obraćanju tom prilikom, Tito je rekao daje tokom ovih rata sebi govorio da je pobuna počinila u Beogradu, i da će se u Beogradu ostvariti i konačna pobjeda. Odao je počtu partizanima koji su poginuli u borbama. Izrazio je svoju zahvalnost Saveznicima, koji su učinili da pobjeda bude moguća. Britanija i Amerika, rekao je, su pomogle svojim vazdušnim snagama koje su slale oružje partizanima, kao i sve ostalo što im je bilo potrebno tokom poslednjih godina. Crvena Armija se sada priključila oslobodilačkoj jugoslovenske teritorije i dužnost Jugoslovenske Narodnooslobodilačke Armije bila je ne samo da osakati nego da zajedno sa Saveznicima i zbrisi neprijatelja iz Jugoslavije.

Imajući Beograd oslobođen, Hantington se vratio u Italiju. Sebe je nazivao „vojnikom-borcem“, te je osvojio da sada, kada je borbena faza manjeviše završena, započne diplomatski deo, za koji je izabran njegov zamenik Tajer.

⁷⁸⁹ Napredujući, sovjetske trupe su stigle do bugarske granice, Bugarska napušta Trojni pakt i objavljuje neutralnost početkom septembra. Sovjeti time nisu bili zadovoljni i 5. septembra objavljuju rat Bugarskoj; tri dana kasnije Bugarska je objavila rat Nemačkoj.

Meklejn je izvestio⁷⁹⁰ da je tek posle poredne parade imao prilike da razgovara sa Titom, po prvi put još od Visa. Pitao ga je kako je protekla njegova poseta Moskvi. Malo ga izdvojivši na stranu, Tito je pitao Meklej- na kako je znao da je on bio tamo. Rekao je da je otišao u Moskvu kako bi dao dozvolu Crvenoj Armiji da ude na jugoslovensku teritoriju. A na svom povratku iz Moskve, otišao je u Vojvodinu, kako bi koordinirao tim operacijama. Meklejn je pomenuo Titu da je ličio na nekog iz prošlosti na inostranoj strani koji je Tito otišao, na šta je Tito odgovorio: „Nedavno je govorio o tome da se vidi sa predsednikom Ruzveltom, a ja sam o toj poseti rekao tek kad se on vratio. I nisam bio ljut.“

Do sredine novembra, Crvena Armija je skrenula ka Budimpešti a partizani su ustanovili „zimski front“ koji je zemlju podelio približno na pola. Severozapadni deo je i dalje bio u rukama Nemaca i u okviru te polovine je Mihailovič imao svoju enklavu u Bosni.

TITO I ŠUBAŠI POSTIŽU NOVI SPORAZUM

Posle povratka iz Moskve, Tito je pozvao Šubašića da dođe u Jugoslaviju na nove razgovore. U pratnji Velebita, Šubašić je pošao iz Londona 13. oktobra i stigao u Titov štab u Vršcu 23. oktobra. I Tito i Šubašić su prethodno primili zajedničku poruku Idna i Molotova iz Moskve, u kojoj se izražava nada da će novi razgovori dovesti do formiranja ujedinjene, jedinstvene jugoslovenske vlade. Britansko-sovjetski plan da poruka bude trostruka je propao; Stejt Department je preneo britanskoj ambasadi u Vašingtonu da pošto Vlada SAD „nije informisana o prirodi predloženih rešenja o jugoslovenskom problemu o kome se raspravljalo“, teško da može preduzeti na sebe da se svojom preporukom pridruži ovim pregovorima⁷⁹¹. Još jednom su SAD odbile da se umešaju u jugoslovenska politička pitanja, prepuštajući im u potpunosti to polje Britancima i Rusima.

Posle oslobođenja Beograda razgovori Tito-Šubašić su nastavljani 28. oktobra. Već 1. novembra su pozvani šefovi britanske i sovjetske misije, kako bi svedeo ili konačno nacrtu dogovora. Tajer, novi šef američke misije, nije pozvan. On je u Kazertu poslao izveštaj u kome opisuje okolnosti koje su do toga dovele kao i sadržinu nacrtu dogovora, za koji kaže

⁷⁹⁰ „*Eastern Approaches*“

⁷⁹¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti“

da mu ga je pokazao Meklejn (preliminarni prevod celokupnog teksta je Stejt Departmentu predao ameri ki otpravnik poslova u Londonu, Šonfild, 8. novembra, a finalna verzija prevoda je stigla od ambasadora Patersona, 16. decembra).

Po tom nacrtu, Titovo Antifa isti ko ve e (AVNOJ) je trebalo da bude vrhovno zakonodavno telo a ujedinjena vlada je trebalo da se sastoji od dvanaest lanova Narodnooslobodila kog Komiteta i šest lanova kraljevske vlade. Ujedinjena vlada bi trebalo da raspiše izbore kako bi se odlu ilo o budu em ustrojstvu zemlje. U me uvremenu, Jugoslavija bi teoretski nastavila da bude monarhija, kralj bi ostao u inostranstvu a u Jugoslaviji bi ga predstavljalo ve e sastavljeno od tri regenta.

Dogovoreno je i da Tito i Šuba i potpišu sporazum tek pošto ga i kralj Petar odobri. Meklejn je poneo nacrt sa sobom u London, kako bi ga Britanci odobrili. Britanci, pak, nisu tome poklonili dovoljno pažnje.

U telegramu Staljinu od 5. novembra, er il je rekao da „ eka povratak doktora Šubaši a i rezultat njegovog izveštaja kralju Petru". Zatim dodaje: „Bilo mi je veoma drago kada sam saznao daje kralj Petar bio veoma impresioniran ovakvim raspletom, kada je nekako saznao za njega. Brigadni general Meklejn je sada ovde i pri a mi koliko se atmosfera u partizanskom štabu popravila kada je postalo poznato da Rusija i Britanija rade zajedno." Staljin je odgovorio 9. novembra: „U vezi sa Jugoslavijom, preneto mi je da se situacija odvija povoljno po Saveznike. Dr Šubaši planira da do e u Moskvu da nam ispri a o svojim poslednjim susretima sa Maršalom Titom. ini mi se da možemo da ra unamo na brzo formiranje ujedinjene jugoslovenske vlade."⁷⁹² U me uvremenu, britanski predstavnik u Bariju je naglasio Forin Ofisu da e Šubaši jedva i biti lan vlade, dok e Tito biti premijer. Dodao je da e se cela vlada zapravo sastojati od dvadeset i osam a ne od osamnaest lanova. Od njih šestorice koji bi trebalo da su iz Šubašieve vlade, dvojica e biti predstavnici partizana a Kosanovi je oduvek bio propartizanski. Tito e tako imati ve inu od dvadeset pet prema tri.

er il i kralj Petar su se sastali u Londonu 17. novembra, kada je er il, po svedo enju kralja Petra jednom od OSS-oficira, rekao da je nacrt dogovora mogao da bude i gori i da je, barem za sada, monarhija priznata. Na tom sastanku je kralj Petar navodno rekao er ilu: „Sledio sam vaše savete, g.Premijeru, u poslednje dve godine - i pogledajte do ega su me oni danas doveli", na šta je er il odgovorio: „Da li biste bolje prošli, Vaše Viso an-

⁷⁹² razmena poruka izme u er ila i Staljina se nalazi u „*Stalins Correspondence*“, tom I

stvo, da ste sledili Mihailoviča?" Kralj Petar, koji je želeo da otpusti Šubaša a zbog nacrtanog sporazuma koji je potpisao, obećao je Šubaši da će se vratiti dok se Šubaša ne vrati u London⁷⁹³.

Šubaša je tako rekao kralju Petru da je tražio od Staljina da ne donosi bilo kakve odluke u vezi sa Šubaševim izveštajem kralju, i on se složio. Šubaša je, pak, prvo otišao u Moskvu, gde je stigao 20. novembra kako bi dobio Staljinovo odobrenje, što je bila okolnost koja je još više uznemirila kralja.

Meklejn je stigao u Kazertu 28. novembra i rekao Kirku da je Šubaša besan na Šubaša a što je otišao u Moskvu pre nego što je predao izveštaj kralju; ipak, požurivao je kralja Petra da prihvati sporazum i da što pre krene sa osnivanjem nove vlade koju bi Britanci priznali, i potom poslali ambasadora Stivenzona u Beograd. Meklejn je mislio da sporazum nije bio toliko loš, posebno ako se ima u vidu da je Tito imao kontrolu nad zemljom a ipak je prihvatio kraljevinu kao koncesiju.

⁷⁹³ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

12.

AMERIKA POLITIKA NEMEŠANJA U UNUTRAŠNJE STVARI JUGOSLAVIJE

Tajer, šef američke vojne misije u Beogradu, imao je stroga uputstva da se ne meša u unutrašnja pitanja Jugoslavije generalno, a posebno u sporazum Tito-Šubaši.⁷⁹⁴

U Vašingtonu, pak, bivši jugoslovenski ambasador Foti je 14. oktobra poslao Ruzveltu pismo u kome od Predsednika traži da „interveniše i zaštiti moj narod u ovom istorijskom trenutku.”⁷⁹⁵

Predsednik je odgovorio Foti u, 3. novembra, i u jednom delu rekao:

Vi znate... da je Vlada Sjedinjenih Država konzistentno sprovodila politiku nemešanja u unutrašnje stvari Jugoslavije. Naša je stalna želja da imamo prijateljsko držanje prema jugoslovenskim unutrašnjim problemima, uvažavaju i slobodnu volju naroda i uzimaju i u obzir interese svih etničkih grupa u zemlji. Naš vojna pomoć snagama otpora je usmerena protiv zajedničkog neprijatelja a određivanje takvog cilja je uslovljeno vojnim motivima. Ja se najiskrenije nadam da će, im se neprijatelj istera iz vaše zemlje, prevladati duh zajedničke saradnje i razumevanja kao osnova novog života nacije kome će, nadamo se, biti posvećen napor svih grupa u Jugoslaviji.⁷⁹⁶

Sutradan, Ruzvelt je poslao sledeći odgovor na rukom pisano pismo kralja Petra:

Dragi moj Petre,

Dobro je dobiti vesti od Vas i mogu da Vam potvrdim da mnogo mislim na dan kada ćete se Vi i Vaša supruga vratiti u Beograd. Čini mi

⁷⁹⁴ Tajer, *op.cit.*

⁷⁹⁵ Foti, *op.cit.*

⁷⁹⁶ kopija u Biblioteci Frenklina Ruzvelta

se da se stvari dobro odvijaju i zaista mi je drago da ste se susreli sa
g. er ilom i da možete uživati u njegovoj velikoj mudrosti.

Jednoga dana kada mir u svetu trajno nastupi, Vi i Vaša supruga morate
do i ovamo i biti sa nama, bilo u Beloj ku i bilo u našoj ku i u Hajd
parku.

U me uvremenu, nadam se da u vas uskoro oboje videti.

Moja supruga i ja vam oboma šaljem naše najtoplije pozdrave,

Iskreno Vaš,

Frenklin D. Ruzvelt.⁷⁹⁷

Ova dva potpuno neobavezuju a pisma nisu bila zasnovana na tada
aktuelnoj injeni noj situaciji. Bilo je gotovo izvesno da se kralj Petar ne e
vratiti u Beograd i isto tako je bilo izvesno da se posle tako oštrog sukoba i
gra anskog rata punog mržnje sve grupe u Jugoslaviji ne e ujediniti.

Podsekretar Stetinijus je 8. novembra, predao memorandum Pred-
sedniku u vezi sa „Interesima i Politikom Sjedinjenih Ameri kih Država u
Isto noj i Jugoisto noj Evropi i na Bliskom Istoku”⁷⁹⁸. Jugoslavija se tu opšte
ne pominje, a memorandum zauzima poziciju da SAD u toj oblasti ne iden-
tifikuju nikakve interese sa onima koje imaju Britanija ili Sovjetski Savez.
Amerika treba da sledi kurs nezavisnih interesa u korist jednakih sporazu-
ma koji su napravljeni kako bi se održali opšti mir i bezbednost na osnovu
dobrosusedskih odnosa. U ovom memorandumu se nabraja šest principa:

1. pravo naroda da izaberu i za sebe održavaju bez mešanja sa strane
bilo kakav politi ki, društveni i ekonomski sistem koji požele, onoliko
dugo koliko mogu da održavaju taj svoj sistem tako da on ne ugrožava
mir i bezbednost drugih;
2. svima iste šanse, odnosno protiv uspostavljanja politike isklju ivanja
u oblasti trgovine, transporta i razmene dobara; i sloboda pregovara-
nja, bilo kroz vladine agencije bilo kroz privatne subjekte, bez obzira na
vrstu ekonomskog sistema koji je u upotrebi;
3. pravo da predstavnici priznatih novinskih, radio i telegrafskih in-
formativnih agencija drugih naroda, koji se bave prikupljanjem vesti
i drugim oblicima javnog informisanja radi obaveštavanja javnosti u
svojim zemljama, svuda imaju slobodan pristup, na jednakim i neogran-
ni avaju im osnovama dobre volje; kao i pravo na prenos informacija

⁷⁹⁷ Frenklin D. Ruzvelt: „*His Personal Letters - 1928-1945.*” u izdanju eliota Ruzvelta,
tom II. Pismo kralja Petra je datirano na 17. septembar.

⁷⁹⁸ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

prikupljenih van teritorije na koju se odnose, ukoliko se do njih došlo bez ometanja ili diskriminacije;

4. sloboda američkim filantropskim i obrazovnim organizacijama da sprovede svoje aktivnosti u određenim željama, na osnovama najpovoljnijeg tretmana;

5. opšta zaštita američkih državljana i zaštita i pomoć legitimnim američkim ekonomskim pravima, bilo da ona postoje ili bi mogla da postoje.

6. odlaganje teritorijalnog uređenja do završetka rata.

Britanska ambasada je 21. novembra predala *aide-memoire* Stejt Department sa upitom da li vlada SAD odobrava opremanje tri ili četiri nezavisna borbena eskadrona za jugoslovensku vojsku. To je bilo u vezi sa predlogom za organizovanje, opremanje i obuku jugoslovenskih vazduhoplovnih snaga od strane Britanije i sličnih poduhvata Sovjetskog Saveza u vezi sa jugoslovenskom kopnenom vojskom.

Stejt Department je odgovorio 2. decembra da se potpuno slaže sa vojnom pomoć i koju treba poslati Jugoslaviji i da bi koordinacija tih napora trebalo da bude planirana, kako bi se doprinelo većoj efikasnosti u vođenju rata protiv Nemaca. Istakli su, pak, da „uglavnom iz političkih razloga“ postoje određene poteškoće oko koordinacije operacija u Jugoslaviji sa planovima saveznih snaga u Mediteranu. Stoga se izražava nada da će se od Jugoslovena zahtevati da obej strane koriste saveznu pomoć u koordinaciji tokom daljeg toka rata⁷⁹⁹.

Stejt Department je zartim podsetio na sporazum „50-50“ koji su postigli Staljin i Čerčil u Moskvi u oktobru mesecu, rečima da, dok je bilo krajnje opravdano da se podrže planovi koji su bili od neposredne koristi za dalji tok rata, „ini se da se posmatrani sporazum između Britanaca i sovjetske vlade, koji doseže i u posleratni period, uključuje i politička pitanja od izuzetne važnosti u vezi sa budućom Jugoslavijom.“

SAD POVLAKA I SVOJU OBAVEŠTAJNU MISIJU SA ETNIČKE TERITORIJE

činjenica da su Sjedinjene Države poslale svoju obaveštajnu misiju Mihailovi u u avgustu je postala poznata Titu i to ga je razljutilo. Meklejn

⁷⁹⁹ *ibid.*

je izvestio da je Tito govorio o ovom problemu posle poredne parade, izjavljuju i da je kontinuirano prisustvo Amerikanca (MekDauela) kod Mihailovi a teško vre alo partizane i sigurno da e uticati na njihov odnos prema SAD i Britaniji posebno⁸⁰⁰. Tito je rekao Meklejn da ima dokaze da MekDauel nije ograni io svoje aktivnosti samo na obaveštajni rad ve se i predstavljao, ili je u bilo kojoj prilici dozvoljavao da ga predstave, kao zvani nog predstavnika Vlade SAD, koga je imenovala Vrhovna komanda, u ije je ime i obe avao podršku Mihailovi u. Tito je dodao da tako e postoje dokazi da se etnicima šalju i namirnice. To je bilo veoma uznemiravaju e po partizane (u stvari, do Mihailovi a nisu stizale nikakve savezni ke isporuke posle kraja 1943).

Tito je rekao Meklejn da su ga pre izvesnog vremena uveravali da su MekDauelu date instrukcije da se odmah povu e ali da je on i dalje bio u Jugoslaviji, prate i Mihailovi a iz jednog mesta u drugo. Tito je rekao da ne razume taj aspekt savezni ke politike, s obzirom na injenicu da je Mihailovi sara ivao sa nacistima, što je sada bilo ve opšte prihva eno i da ga je ak i kralj Petar javno odbacio. Prema Titu, sve dok postoji ameri ka misija kod Mihailovi a bi e teško da se pukovniku Hantingtonu dodele objekti koje bi ina e trebao da mu budu predati (zapravo je Hantington ve napustio Jugoslaviju, predaju i svoju misiju Tajeru). Izveštavaju i o ovom razgovoru Vilsona, Meklejn je prokomentarisao da je pominjanje Mihailovi a nateralo Tita i njegove sledbenike da budu još „crveniji” nego obi no i da su potpuno zbunjeni zašto postoji bilo kakav adekvatan razlog koji bi SAD mogle da imaju da održavaju misiju kod Mihailovi a.

Kirk je izvestio Stejt Department o suštini Meklejnog razgovora sa Titom, opazuju i da je MekDauel nastojao ve više od mesec dana da napusti Jugoslaviju ali je nailazio na mnoge poteško e usled poja anog inteziteta borbi. OSS u Kazerti je obavestio Kirka da su MekDauel i njegova posada spremni za evakuaciju ali da je loše vreme onemogulo avion da se spusti u njihov tadašnji štab.

O igledno je da je bilo odre ene konfuzije kod AFHQ izme u MekDauelove misije i jedinice za evakuaciju. Tako, kada se Tito požalio na MekDauela, Vilson je odgovorio da se misija bavi isklju ivo evakuacijom vazdušnih posada. MekDauelova mišja, koja je trajala nešto duže od dva meseca, postala je predmet kontraverze i protivoptužbe i bila je glavna stavka koja je predstavljena pri su enju tokom procesa Mihailovi u, 1946. Optužba je

⁸⁰⁰ *ibid.*

tada govorila da je MekDauel uveravao Mihailovi a da e vlada SAD podržavati isključivo etnike. Na to je MekDauel odgovorio:

Definitivno nisam rekao generalu Mihailovi u da e „Sjedinjene Države pomagati isključivo njegovu vladu.“ Da sam to uradio sam bih sebe osudio kao lažova i budalu. Bilo je bolno jasno svima nama oko generala da ni američke ni britanske pomoći više neće biti, dok smo skoro svake noći mogli da ujedemo američke avione kako nadle u i bacaju pomoć u municiju komunistima.⁸⁰¹

Utvrđeno je da se MekDauel sastao dva puta sa Rudijem Štarkerom⁸⁰², koji je zastupao Hermana Nojbahera, višeg nemačkog zvaničnika iz njihovog ministarstva na Balkanu. Prvi sastanak se odigrao početkom septembra u Pranjanima a drugi krajem meseca u Draginji, blizu Šapca, dok su se etnici povlačili ili u Bosnu⁸⁰³. Mihailovi je bio prisutan na oba razgovora. Predmet tih razgovora bila je moguća predaja nemačkih snaga na Balkanu. Štarker se uglavnom usredsredio na molbu Amerikancima da moraju sazvati Evropu od boljševizma, i to kroz saradnju Nemačke i SAD⁸⁰⁴. Izgleda da je bio zainteresovan da ubedi Nemce da se predaju američkim i britanskim snagama. U izjavi posle rata, koju je dao pred komunističkim sudom u slučaju Draže Mihailovića, MekDauel je, braneći Mihailovića a protiv optužbi za kolaboracionizam, rekao:

Dolepotpisani je primio instrukcije da sasluša i prenese bilo kakvu nemačku ponudu. General Mihailović nije uopšte želeo da ima bilo kakav kontakt sa Nemcima ali se složio oko Štarkerovog dolaska, na poziv dolepotpisanog. Dolepotpisani je imao dva razgovora sa Štarkerom. S obzirom da je general bio sa dolepotpisanim i pre i posle razgovora, nije bilo nikakvih mogućnosti da general ima bilo kakav privatni sastanak sa Štarkerom.

Nojbaher je pisao⁸⁰⁵ da je MekDauel želeo da nastavi sa svojim pregovorima sa Štarkerom, tako što bi se sastao i sa samim Nojbaherom lično (Martin navodi da je MekDauel ovo potvrdio⁸⁰⁶), ali je Ribentrop to zabranio, a

⁸⁰¹ citirao Martin, *op.cit.*

⁸⁰² Rudi Stärker

⁸⁰³ „*The Trial of Dragoljub-Draža Mihailović*“

⁸⁰⁴ MekDauel autoru

⁸⁰⁵ Nojbaher, *op.cit.*

⁸⁰⁶ Martin, *op.cit.*

Hitler je Nojbahera nazvao „lu akom“ što je uopšte i preneo MekDauelov predlog. Nojbaher je dodao daje MekDauel rekao da gaje ovlastila njegova vlada da razgovara sa Nojbaherom o nema kim snagama na Balkanu, ali da razgovara i izveštava o pitanjima koja prevazilaze Balkan i da transportuje na adekvatan na in ovlaš enog nema kog predstavnika iz Jugoslavije u neutralnu zemlju ili čak u SAD, radi pregovora. Rat se bližio kraju a veza MekDauel-Nojbaher, koja nije dala nikakv rezultat, bila je jedan od nekoliko pokušaja obe strane da se konflikt skрати.

MekDauel je evakuisan 1. novembra sa aerodroma blizu Doboja, u Bosni, u pratnji svog pomoćnika, kapetana Milodragovića, i svog radio veziste. Predloženo je da MekDauel napusti Mihailovičev štab i da potraži najbliže Titove jedinice ali je za svaki slučaj poslat i avion. Vilson piše⁸⁰⁷ da je on ponudio da se istovremeno dovede i Mihailovič ali je general to odbio. Mekdauel je ovo potvrdio⁸⁰⁸, rekavši da mu OSS-Bari ponudio Mihailovič u mogućnost da krene s njim. General je, pak, to izričito odbio, odbijajući život u izgnanstvu ili kao izbeglica i insistirajući da se radije ostati i umreti u sopstvenoj zemlji.

BRITANSKA VLADA PREDLAŽE EVAKUACIJU MIHAILOVIČA

Mekmilan je pri AFHQ sa svojim američkim kolegom Kirkom 15. novembra izneo predlog britanske vlade za evakuaciju etničkog lidera. Prema Mekmilanu „s obzirom da se Mihailovič ne može tretirati kao narodni heroj, britanska vlada je smatrala da postoje značajni motivi da ga treba izvesti iz Jugoslavije i dati mu ličnu rezidenciju u inostranstvu“, izvestio je Kirk⁸⁰⁹.

Forin Ofis je smatrao da bilo koja akcija po ovom pitanju treba da se preduzme zajednički sa Sjedinjenim Državama. Mekmilan je pitao da li bi Kirk bio voljan da zatraži od OSS evakuaciju Mihailoviča i ugovorio njegovu brzo prebacivanje u SAD, gde je mislio da bi Mihailovič bio mnogo srećniji, jer ima dosta Srba koji žive tamo.

Kirk je rekao Mekmilanu da on može da razume želju britanske vlade da uradi nešto po pitanju Mihailovičeve trenutne situacije, uzimajući i

⁸⁰⁷ Vilson, *op.cit.*

⁸⁰⁸ pismo autoru

⁸⁰⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

u obzir činjenicu da je on pružao vredne usluge britanskim ratnim naporima u prošlosti i, kako je to BBC jasno preneo tokom 1941. i 1942, održavao živim otpor nacistima u Jugoslaviji. Kirk je dodao da, iako nije imao nikakve instrukcije u vezi sa ovim pitanjem, bilo je očigledno da bi Vlada Sjedinjenih Država mogla da ima ozbiljne konfrontacije ukoliko bi preuzela na sebe evakuaciju Mihailovića a ili njegov transport u SAD gde bi živio u budućnosti.

Mekamilal je odgovorio da bi on predložio da, ukoliko Forin Ofis bude imao snažan osećaj da Mihailovića treba evakuisati, naravno uz pomoć SAD, tu bi stvar trebalo uraditi preko Lorda Halifaksa, britanskog ambasadora u Vašingtonu. Dodao je da bi on izvestio Forin Ofis o Kirkovoj reakciji i „istakao da bi britanska vlada trebalo da najavi Mihailoviću evakuacioni prisilni smeštaj na Malti, u Egiptu, ili bilo gde drugde u Britanskom carstvu, o trošku Britanaca."

Razgovori Mekmilan-Kirk, posle kojih je došlo do razgovora koji su vodili američki ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, Richard Paterson, 24. novembra u Londonu sa tadašnjim jugoslovenskim ministrom spoljnih poslova Kossowskiem⁸¹⁰. Kossowski je nazvao Patersona da bi mu preneo kako je, kako glasine kažu, „Mihailoviću, uz pomoć Amerikanaca ili Britanaca, verovatno Amerikanaca, na putu ka Italiji". Dodao je: „Jugoslovenska vlada je zabrinuta zbog ovoga, izmeđusobno i zbog toga što će Mihailoviću izbeći kaznu." Tako je rekao da će, ukoliko napusti Jugoslaviju, Mihailoviću verovatno napraviti probleme Kralju, i kod Tita i kod jugoslovenskog naroda.

Kossowski se zatim osvrnuo na činjenicu da su potporučnik Knežević i Amerikanci transportovali za Bari kako bi pomogao u prebacivanju Mihailovića a tako je uveravao da je američki avion nedavno sa teritorije doneo i Adama Pribićevića, jednog od srpskih vođa. Kossowski je rekao da jugoslovenska vlada ove radnje „nije smatrala neprijateljskim."

Kossowski je završio time da je već razgovarao sa britanskim ambasadorom Stivensonom, koji je preneo izveštaj o slučaju sa kojim je razmatrao problem Mihailovića i Tita (o čemu nema nikakvih zapisa). Stivenson je rekao Titu da ukoliko Mihailoviću padne u britanske ruke, biće sklonjen na britansku teritoriju i Britanci neće dozvoliti da on bude izručen. Kossowski je rekao da ga je Stivenson uveravao da Britanci neće pomoći Mihailoviću da pobegne. Kossowski je izjavio da bi, ukoliko vlada SAD pomogne

⁸¹⁰ *ibid.*

Mihailovi u, jugoslovenska vlada mogla da zaključi i da ga SAD i zvanj podržavaju.

Paterson je razmotrio ovaj problem isto popodne sa svojim britanskim kolegom Stivensonom, koji mu je pokazao telegram koji je uputio Halifaksu, traže i od njega da sa Stejt Deparmentom razmotri pitanje pozicije prema Mihailovi u. Stivensonova zamisao je bila da SAD i Britanija treba zajedno da izvuku Mihailovi a van zemlje ukoliko je njegov život u pitanju ali ni u jednom drugom sluaju.

Tokom slede ih nekoliko meseci, britanska ambasada u Vašingtonu je uporno postavljala pitanje Stejt Departmentu šta raditi sa Mihailovi em, traže i zajedni ku politku koja bi se predložila generalu Vilsonu, a u korist Mihailovi evog „spasavanja i asnog pritvaranja“. Ali Stejt Department nije zauzeo konkretan stav sve do dva meseca po završetku rata u Evropi, 5. jula 1945. Department je poslao telegram Kirku da e „ubrzo postati nephodno zauzeti stav“ prema Mihailovi u:

Stoga smo obavestili (britansku) ambasadu (1) da nikada nismo imali bilo kakvu informaciju koja bi ukazivala da je Mihailovi želeo da se preda radi sopstvene bezbednosti; (2) da se ne bismo složili da pošaljemo ameri ku vojnu grupaciju, ili združenu anglo-ameri ku misiju u Jugoslaviju kako bi ga ona spasla od partizana; (3) da ukoliko se on priklju i savezni koj vojsci smatramo da bi njega i njegove slèdbenike po oružju trebalo imobilisati, skloniti u pozadinu i zadržati ih u skladu sa programom predloženim za bilo koje jugoslovenske disidente...; (4) u skladu sa objektivnim informisanjem, s obzirom da sada treba uklju iti faktore vojne bezbednosti, ne vidimo razlog zašto, ukoliko bi Mihailovi prešao savezni ku liniju fronta, tu injenicu ne treba javno iznositi pre nego što to sam general odlu i, pre nego što do e do posebne i odvojene komunikacije sa Maršalom Titom.⁸¹¹

Tako se politika vlade SAD u vezi sa Mihailovi em može svesti na slede e: s jedne strane, ne initi nikakve napore da se on spase; s druge strane, ukoliko dode do savezni ke teritorije, ne vra ati ga partizanima, ak i ako oni budu na tome insistirali.

⁸¹¹ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

I POSLEDNJI AMERIKANAC NAPUŠTA MIHAILOVI A

Posle MekDauelovog odlaska iz Jugoslavije, kapetan Lali iz jedinice za vazdušno spasavanje ostao je skoro dva meseca. I on je napustio Jugoslaviju vazдушnim putem 27. decembra, sa iste piste kraj Doboja sa koje je otišao i MekDauel. Izme u 9. avgusta i 27. decembra, jedinica za spasavanje je evakuisala 432 Amerikanca i preko hiljadu pripadnika savezni kog personala sa etni ke teritorije⁸¹².

Treba tako e re i da je evakuisano i 2.000 savezni lkih pilota i lanova posade koji su katapultirani iznad partizanske teritorije, koja je o igledno bila mnogo ve a nego etni ka. U to vreme savezni kim vojnicima je bilo savetovano da se u hitnim slu ajevima katapultiraju radije iznad partizanske nego iznad etni ke teritorije. Savezni ki oficiri za vezu koji su mogli da se brinu o spašenim pilotima i koji su mogli da pozovu misiju za evakuaciju iz Italije, bili su stalno stacionirani kod partizana.

Lali , poslednji Amerikanac na etni koj teritoriji, se pozdravio sa Mihailovi em 11. decembra u Srednjem, severno od Sarajeva. Izvestio je da je general u dobrom raspoloženju i da je rekao da su Saveznici pogrešili ali da e se jednoga dana oni vratiti sa etnicima. Ovo je bila udna izjava s obzirom na bezizlaznu situaciju u kojoj se tada Mihailovi nalazio, jer je Tito u vrstio svoje pozicije u Beogradu.

U novembru, Mihailovi se ponovo susreo sa Štarkerom. Dva prethodna susreta u septembru bila su zapravo razgovori MekDauel-Štarker, u kojima Mihailovi nije uzimao aktivnu ulogu. Ovoga puta Nemci su došli da razgovaraju sa Mihailovi em i pitali da li je ta no da on želi da svoju organizaciju stavi u službu Nemaca. Mihailoiv je odgovorio: „Mi smo bili i još uvek smo neprijatelji. Tužna je koincidencija da se ja, kao i vi, borim protiv partizana. To je tužna koincidencija zbog koje žalim.”⁸¹³

Tokom jeseni 1944, Mihailovi je održavao redovne kontakte sa Topalovi em u Italiji. Ono što je posebno smetalo Britancima kada su otkrili ovaj kontakt, je da je Topalovi koristio poljski predajnik u Bariju za slanje poruka Mihailovi u. U jednoj od tih poruka, po etkom oktobra, je rekao: „Skre emo Vam pažnju na injenicu da je u ameri koj misiji kod partizana izvesni major Hauer, diplomata. Bilo bi korisno stupiti u kontakt sa njim im do e u Beograd. Misija je trenutno u Valjevu a šef je pukovnik Hantington.” („Hauer”

⁸¹² Martin, *op.cit.*

⁸¹³ „*The Trial of Dragoljub-Draža Mihailovi*”

je bez sumnje bio Tajer). Britanci su prekinuli radio vezu sa Mihailovi em u decembru, ali je Kazerta instruirala Bari da ne prestane da nadgleda Mihailovi eve poruke. „Sve dok se ne šallju izlazne poruke to se ne može opisati kao održavanje kontakta sa Mihailovi em", stajalo je u instrukcijama.

U svojoj radio-razmeni sa Topalovi em, etni ki voda je u poslednjem trenutku pokušao da obnovi odnose sa Saveznicima. Dao je instrukcije Topalovi u da predloži da 50.000 etnika bude premešteno pod komandu Vilsona. Topalovi je podneo ovaj predlog 21. oktobra. Pošto nije dobio nikakav odgovor, Mihailovi ga je instruisao da to u ini još jednom, kada je predložio 13. novembar kao dan kada e 50.000 etnika biti na raspolaganju za borbe u Jugoslaviji ili bilo gde drugde. Ni ovaj predlog nije naišao na prijem pa je Topalovi napravio i tre i demarš 29. novembra, ovog puta uz plan odsecanja nema kih trupa koje su se tada nalazile u Albaniji. Nikada nije dobio nikakav odgovor⁸¹⁴.

BEZ SAVEZNI KOG ISKRCAVANJA U JUGOSLAVIJI

Na svom povratku iz Moskve, er il se još jednom zaustavio u Napulju, gde je ponovo predsedavao sastanku Meditranske komande 21. oktobra. Tokom dve nedelje koje su protekle od prethodnog sastanka, vojna situacija se razvila u nekoliko pravaca. U Jugoslaviji, Crvena Armija i partizani su ušli u Beograd a Nemci su prepustili veliki deo dalmatinske obale. U Italiji, pak, savezni ko napredovanje je bilo nekako zaustavljeno i rano napredovanje ka Be u preko Ljubljane je postajalo svakog dana sve manje izvesno.

er il je za usporavanje u Italiji krivio povla enje savezni kih divizija radi iskrcavanja u južnoj Francuskoj. Govorio je da se ove trupe nisu povukle, Gotska linija bi bila napadnuta i sa desnog boka, kroz Jugoslaviju, bi prodor do Be a bio mogu . Umesto toga, kaže, „osim u Gr koj, naša vojna sila kojom bi se uticalo na osloba anje jugoisto ne Evrope je nestala."⁸¹⁵

Vilson je 21. oktobra predložio mediteranskoj komandi sastanak u svetlu trenutne situacije, rekavši da bi snage mogle mnogo ekonomi nije da se iskoriste duž dalmatinske obale nego prilikom direktnog iskrcavanja na Istru. er ilu se dopala ova ideja iako je smatrao da bi insisitiranje na Jugoslaviji moglo da zabrine SAD⁸¹⁶.

⁸¹⁴ „Knjiga o Draži", tom II

⁸¹⁵ er il, *op.cit.*

⁸¹⁶ Erman, *op.cit.* tom VI

Vilsonov predlog da se lake trupe iskrcaju južno od Zadra i da kasnije preko Zadra i Dubrovnika prođu još tri ili četiri divizije, koje bi napredovale ka severa, pak, nije dobro primljen ni u Londonu ni u Vašingtonu. Britanskim zapovednicima se plan nije dopao jer se njime ništa ne bi postiglo sve do februara 1945. Američki štab se složio sa takvom procenom 17. novembra i postavio pitanje da li Vilson uopšte ima sposobnosti da izvrši tako veliku operaciju na Balkanu, čak i u februaru. Istakli su da su dalmatinske luke, koje su bile tek u nastajanju, i planinski Balkan predstavljali suviše velike prepreke za njihovo prelaženje pre proleća. S druge strane, imaju i u vidu širu vojnu sliku, Združeni štab je ponovio američke sumnje da bi kampanja u Mediteranu podržala front na Zapadu. „Izgledalo je bi da prelazak glavnih snaga na Balkan u velikoj meri smanjilo tako značajnu i snažnu premoć koju sada imamo u Italiji”, rekli su, dodaju i da „se prava akcija u ovo vreme sastoji u smanjivanju lakših snaga na dalmatinske luke kako bi se održao pritisak i ometale nemačke snage koje se povlače sa Balkana.”

Dok su britanski i američki štabovi razmatrali Vilsonov predlog, postalo je jasno da su Nemci konsolidovali svoju vojnu poziciju u zapadnom delu Jugoslavije, čime i time iskrčavanje Saveznika rizičnim i verovatno veoma skupim. Ali bilo je i drugih razloga zbog kojih bi saveznička kampanja na Balkanu izgubila svoj smisao, čak i za Vilsona.

Sredinom oktobra, Tito je od Britanaca tražio da ga snabdeju određenom poljskom artiljerijom za operacije u Crnoj Gori i 20. oktobra Vilson je izdao naredenje kopnenim snagama na Jadranu da obezbede šesnaest do dvadeset komada. S obzirom da partizani nisu imali nikakva iskustva u rukovanju ovim oružjem mala britanska grupa poznata pod nazivom „Floydova jedinica” (po brigadnom generalu Ser Henriju Floyd⁸¹⁷, kao zapovedniku), se iskrčala u Dubrovnik 28. oktobra kako bi operisala po naredenjem lokalnih partizanskih komandanata. U početku sve je išlo dobro. Floydova jedinica je izvela uspešne operacije protiv Nemaca početkom novembra, zasluživši zahvalnost Jugoslovena. Ali u drugoj polovini meseca, atmosfera se iznenada promenila. Britanska artiljerija, koja je do tada operisala u unutrašnjosti, je od partizana dobila naredenje da se povuče odmah u okolinu Dubrovnika, pod izgovorom da su Nemci pretili da napadnu grad. Partizanski radio je 25. novembra, objavio da nije bilo nikakvog sporazuma koji je potpisan o ulasku britanskih i američkih trupa u Jugoslaviju „kao što je to bilo potpisano između Jugoslavije i Sovjetske vrhovne komande”. Floydova

⁸¹⁷ Sir Henry Floyd

jedinica se tako našla u nezavidnom položaju. Nikada više nije korišćena i konačno se povukla sredinom januara 1945⁸¹⁸.

Vilson je bio ljut jer Tito, po svom dolasku u Beograd, nije više želeo da raspravlja o vojnoj situaciji u Bosni, gde su Nemci izmakli kroz partizanski obrub. Wilson je predložio iskrcavanje određenih britanskih trupa u izvesnoj dalmatinskoj luci kako bi pomogli partizanima da pritisnu Nemce u povlačenju. Reкао je: „Uprkos Titovom odugovlačenju, mali odredi naših trupa su pomagali partizanima protiv Nemaca u Bosni ali kako bi mogli da ih redovno snabdevamo bilo je neophodno da neke luke profunkcionišu...”⁸¹⁹ Wilson je rekao da je od Tita tražio da odobri iskrcavanje britanskih pomorskih snaga u Splitu, Zadru i Šibeniku, kako bi mogli da poprave objekte u luci. Wilson je 19. novembra ponovio svoj zahtev, tražeći od Tita da dozvoli da se u Zadru iskrcaju britanske trupe koje su se sastojale od jedne oklopne i jedne artiljerijske regimente koje bi pomogle partizanima, koji su imali problema sa Nemcima. Tito nije bio voljan da izda takvu dozvolu i umesto toga je tražio da se oružje preda partizanima „što je apsurdni zahtev jer partizani nisu imali obuću i osoblje koje bi rukovalo i odžavalo to oružje”, primetio je Wilson. Wilson je zatim izvestio da je Tito bio rad da Saveznicima otvori aerodrom blizu Zadra ali je Wilson insistirao da ukoliko se bilo koji deo Balkanskih vazduhoplovnih snaga preseli preko jadranskog mora, njih moraju da štite savezničke trupe. „Sve do novembra meseca ovaj sporazum se nije realizovao, kada je dato ovlašćenje ali i to samo usmenim putem”, pisao je; uprkos ovome britanske trupe su bile skućene i sputane lokalnim jugoslovenskim vojskama.

Ovi incidenti su razljutili i Amerikance koji je poslao Titu veoma oštrom pismom 2. decembra, žaljeći se na nedostatak saradnje i grub stav partizana prema Britancima: „Sve ovo Vam saopštavam jer sam siguran da ćete razumeti da takvi incidenti mogu u velikoj meri da ometaju stizanje do našeg zajedničkog cilja”. Bilo je jasno da se Amerikancima entuzijazam prema Titu, veoma nestao posle njihovog susreta u Napulju, i dalje se gubio. Meklejn, koji se vratio u Beograd, je 7. decembra predao Amerikancima pismo. Titov momentalni odgovor bio je njegovo objašnjenje Meklejnu da je po sebi da osećanje napetost od previše poslanih pisma je tako bio u obavezi da veliki deo problema ostavi na rešavanje neiskusnim potčinjenima. Odgovorio je pismom od 21. decembra, uveravajući Amerikance da su incidenti razjašnjeni. Ali je dodao: „Naravno, uz

⁸¹⁸ *ibid.*

⁸¹⁹ Wilson, *op.cit.*

poštovanje prema saveznicima, složimo se da je prirodno da mi samo želimo da se valjano konsultujemo."⁸²⁰

Vilson je 2. decembra primio novu direktivu od Kombinovanog štaba. U njoj se kaže da je njegov prvi i neposredan cilj - Bolonja, i da uvođenje snaga na Balkan nije dobro promišljeno. Ali je naredba glasila: „Nastavi te da ubacujete lake snage kroz oslobođene dalmatinske luke kako bi uznemiravali i pojačali pritisak i iscrpili Nemce koji se povlače sa Balkana."

Vilson je 25. novembra imenovan za zapovednika Združenog štaba misije u Vašingtonu, gde je zamenio feldmaršala Ser Džona Dila⁸²¹, koji je preminuo 4. novembra a general Aleksander je postavljen za glavnokomandujućeg za Meditranski basen. Stvarna promena u komandovanju se odigrala 12. decembra, pošto je Aleksander promovisan u feldmaršala. General Mark Klark⁸²² je nasledio Aleksandera kao komandant saveznih trupa u Italiji a američki general Džozef MekNarni⁸²³ je postao Aleksanderov zamenik, umesto generala Džekoba Divera⁸²⁴.

REAKCIJE NA SPORAZUM TITO-ŠUBAŠI

Tito i Šubašići su, po Šubašićevom povratku u Moskvu, potpisali dva dodatna sporazuma 7. decembra. Jedan se odnosio na „izbore za ustavotvornu skupštinu i organizaciju javnih funkcija", a drugi na „vlasništvo Nj.V.Kralja i kraljevski savet."⁸²⁵

U svojim razgovorima sa Titom toga dana, Meklejn je rekao da ukoliko Tito i Šubašići uspeju u formiranju ubedljive vlade, Britanci će razmisliti da joj ukažu priznanje. Meklejn je dodao da nedavni događaji u Jugoslaviji ne idu u skladu sa Zapadnim shvatanjem demokratije. Njegov pismo od 2. decembra, koje se prvenstveno bavilo partizansko-britanskim incidentima, je takođe naglasilo želju za demokratskim izborima kako bi se sproveo sporazum Tito-Šubašići .

⁸²⁰ arhiva Forin Ofisa

⁸²¹ Sir John Dill

⁸²² Mark Clark

⁸²³ Joseph T.McNarney

⁸²⁴ Jacob L.Devers

⁸²⁵ Tekst je kao reprint objavljen u „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencija na Malti i Jalti"

Tajer, šef američke vojne misije, izvestio je u Kazerti da je od Meklejnja stekao utisak da su američke predstave Titu o stvarnoj demokratiji u Jugoslaviji uglavnom bile samo radi zvaničnog stava i da zapravo nisu imale mnogo prilike da se materijalizuju i da izmene tok događaja⁸²⁶. U svom odgovoru američku 21. decembra, Tito je ponovo pružio uverenja u vezi sa slobodnim izborima „u skladu sa principima istinske demokratije i uslovima Atlantske Povelje.”

Tajer je takođe izvestio da je razgovarao sa Šubašićem pošto se ovaj vratio iz Moskve. Šubašić je prišao da mu je Staljin izrazio gnušanje prema bilo kakvim jugoslovenskim „eksperimentisanjem” u komunizmu i insistirao na slobodnom izražavanju mišljenja naroda. Staljin je izgledao šokiran kada je saznao da su neki delegati „izabrani” proklamacijom, procedurom koju je on okarakterisao kao „nedemokratsku”.

Šubašić je rekao Britancima, ali ne i Tajeru, da kraljev povratak u Jugoslaviju nije dolazio u pitanje. Tajeru je rekao jedino da će to izazvati pobune i nered. Takođe, rekao je Tajeru da se vraćao u London potpuno svestan svojih „neuspeha”, za koje je delimično nameravao da optuži SAD i Veliku Britaniju: „Kada se ovek suoči sa krajnjim odlukama i dilemom biti odan ili ne, prijatelji nisu od velike koristi.” Prema Tajeru, Šubašić je izlaganje o onome „kako izgleda demokratija u Rusiji”, mu je oigledno dalo različit konceptiju značenja njegovog sporazuma sa Titom. Ipak, Tajer je bio siguran da će Šubašić nagovarati kralja Petra da prihvati to kao jedini način da se uvađa monarhiju, barem do izbora i osnivanja ustavotvorne skupštine⁸²⁷.

Ambasador Paterson i njegov savetnik Harold Šanc, su se videli sa Šubašićem 11. decembra, pošto je ovaj stigao u London⁸²⁸. Šubašić je izrazio nadu da će kralj Petar odobriti sporazum Tito-Šubašić, posle čega bi se vratio u Beograd, s ozirom da je osećao da mora „da kuje gvožđe dok je vruće.”

U kasnijim razgovorima sa Patersonom, Šubašić je rekao da je bio poprilično uznemiren hladnoćom kralja Petra kao i činjenicom da je američki više puta odlagao da ga primi. Dao je Patersonu kopije svojih odgovora na četrnaest pitanja koje mu je postavio Forin Ofis u vezi sa sporazumom Tito-Šubašić. Paterson je rekao da je Šubašić izbegavao pitanja; implicirao je da je shvatio svoju nesposobnost da svoje stavove interpretira tako ubedljivo da bi Tito mogao da ih prihvati. Jedina nepogrešiva izjava koju je Šubašić dao

⁸²⁶ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)”, tom IV

⁸²⁷ *ibid.*

⁸²⁸ *ibid.*

je da će partizani biti proglašeni regularnom vojskom. Van te armije, ne će postojati nikakve vojne formacije.

Paterson je tako će izvestio da je Šubaši bio uznemiren izjavama koje su se čule na konferenciji za štampu koje je dao šef partizanske vojne misije u Londonu, Velebit, da još nije došlo ni do kakve odluke o tome kako će Jugosloveni birati između monarhije i republike. Paterson je rekao da je iz veoma poverljivih razgovora shvatio da je Šubaši tražio od Velebita da ne daje više nikakve izjave novinarima⁸²⁹.

Među svim zainteresovanim stranama samo je Čeril pozdravljao sporazum Tito-Šubaši. Paterson je 18. decembra izvestio Stejt Department: „Ambasador Stivenson me je danas pozvao i rekao da su lični stavovi Čerila i Idna u korist sporazuma Tito-Šubaši ... koji oni smatraju „najboljim mogućim s obzirom na okolnosti“. Stivenson je rekao ambasadoru da je Staljin pitao kakav je Čerilov pogled na to i da je Idn zatražio stavove sekretara Štetinijusa⁸³⁰ pre nego što se Čeril sreo sa kraljem Petrom i Šubašićem kasnije tokom nedelje.“

Čeril, Idn, Stivenson i kralj Petar su se susreli 21. decembra, na zahtev ovog poslednjeg, kada je Kralj rekao britanskim vojvoda da je taj sporazum neustavan. Čeril je, prema izjavi kralja Petra predstavniku OSS⁸³¹, rekao da je Tito uradio mnogo neustavnih stvari i da će ih uraditi verovatno još i više ali pošto ima mnogo, šta se tu sad može? Kralj je izjavio da bi potpisao sporazum jedino ukoliko bi on mogao da imenuje regenta. Čeril je, kažu, odgovorio: „Ne možete prihvatiti jedan deo sporazuma a odbaciti drugi. Treba da ga prihvatite u potpunosti i svim srcem. Sada nema vremena za izmene.“ Štetinijusovi stavovi izgleda nisu formulisani, niti su preneti Patersonu preko Čerilovog sastanka sa Kraljem.

U međuvremenu, britanski ambasador u Vašingtonu je savetovao Stejt Department da sporazum izgleda pruža „zadovoljavajuću osnovu na kojoj se može graditi nova federalna Jugoslavija“, po stavovima britanske vlade. Ambasador jer pitao da, ukoliko i Stejt Department deli to mišljenje, može da instruiira Patersona da o tome obavesti kralja Petra. Zatim je Department poslao telegram, instruišući i Patersonu da obavesti Šubašića i kralja da, pošto su principi sporazuma između Tita i Šubašića izgleda prihvatljivi, se

⁸²⁹ *ibid.*

⁸³⁰ Štetinijus je nasledio Hala kao državni sekretar 1. decembra 1944. U isto vreme je Džozef Gru zamenio Štetinijusa na mestu podsekretara.

⁸³¹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

postavlja pitanje gde da li će se doći do efikasne i dosledne primene ovih principa. U telegramu, datiranom na 23. decembar, se nastavlja:

Treba dodati, što je i osnovna briga našeg stava, da je ova Vlada uporno branila pravo različitih naroda u Jugoslaviji da sami izraze oblik vladavine, bez mešanja bilo kakvog uticaja sa strane ili nametanja uloge bilo koje nacionalne ili političke grupacije u zemlji ili elementa van nje."⁸³²

U instrukcijama je dalje stajalo da se, da je Kralj prihvatio ovaj sporazum, pitanje „priznavanja“ od strane SAD ne bi ni postavljalo; drugim rečima, Paterson će nastaviti svoj rad kao ambasador pri novoj vladi. Ako je Kralj odbije a Tito se odrekne vlade u izbeglištvu i zatraži priznanje svoje „organizacije“, stav Sjedinjenih Država će zavisi od ponovnog ispitivanja situacije u Jugoslaviji.

Stejt Department je u sličnom stilu odgovorio i britanskoj ambasadi. Jasno je stavio do znanja da nije spreman da vrši bilo kakav uticaj van instrukcija koje je dobio Paterson, s obzirom daje to „obuhvatalo odgovornost koju ova vlada smatra da ne treba da preuzima pod ovim okolnostima, a u vezi sa odlukama po kojima bi buduća Jugoslavija bila životno ugrožena."⁸³³

Tako su SAD nastavile da zaziru od zauzimanja pozicije prema politici - koj krizi u Jugoslaviji, dok su se Britanci još više uplitali. Staljin još uvek nije bio voljan da interveniše i pitao je američke vlasti za njegove stavove pre nego što je komentarisao sporazum Tito-Šubašić.

DODATNI PROBLEMI IZMEĐU TITA I ZAPADNIH SAVEZNIKA

Po etkom oktobra počinju su razgovori u Bariju između saveznika komande i delegacije Narodnooslobodilačkog Komiteta, u vezi sa civilnom pomoć i za Jugoslaviju, pre nego što UNRRA preuzme tu odgovornost. Nacrt sporazuma je konačno pripremljen ali se predstavnici partizana koji su poneli kopije sporazuma u Beograd, nikada nisu vratili u Bari da ga potpišu. Beograd je imao prigovor na paragraf koji se odnosio na saveznika posmatrao. Saveznici su insistirali na ovom paragrafu kako bi obezbedili

⁸³² *ibid.*

⁸³³ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencija na Malti i Jalti“

ispravnu distribuciju namirnica i spre ili da se one upotrebe kao oružje politike prinude.

Kako se bližila zima, situacija sa hranom, posebno u Dalmaciji, postajala je očajna i feldmaršal Aleksander, novi vrhovni zapovednik Mediterana, je sazvao sastanak 15. decembra kome je prisustvovao i Kirk. Aleksander je bio zabrinut razvojem situacije jer se sve odvijalo u smeru u kome bi Saveznici mogli da budu optuženi za nesnabdevanje hranom gladnog naroda, usled tehničkih prepreka⁸³⁴.

Direktiva koju je dobio Aleksander od Združenog štaba je jasno govorila o potrebi saveznika posmatrati i teško da je to moglo biti ignorisano. Aleksander je dao nalog Mekleju da tu stvar iznese Titu. Kirk je preneo Stejt Departmentu da se Saveznici nalaze u teškoj situaciji. Imali su dva izbora: mogli su da bezuslovno pošalju hranu jer je narod bukvalno umirao od gladi ili da sa njim sklope sporazum. U svakom slučaju, neophodno je bilo uložiti napor u odnosima sa njim. Ukoliko bi se prihvatila prva opcija, Saveznici bi morali da obaveste primaoce da je hrana obezbeđena odmah i bezuslovno. U drugom slučaju morali bi da daju razloge za zadržavanje hrane, što bi moglo da izrodi Titovu krivicu. Kirk je predlagao prvo rešenje, iako je rekao da odbija „taktiku Jugoslovena koji dovode Saveznike u poziciju gde se humanitarni motivi bitno osporeni kada se javi greška kod Tita, koji odbija najosnovnije posmatrati i koji bi trebali da nadgledaju zadovoljenje osnovnog motiva ove akcije." U odgovoru, Stejt Department je naveo da se protivi bilo kakvom popuštanju stava Saveznika u vezi sa posmatranjem.

U međuvremenu, Meklejn je izneo problem Titu⁸³⁵, koji je optužio Saveznike da nisu ozbiljni i da pokušavaju da nametnu administrativnu kontrolu koja bi ugrozila jugoslovenski suverenitet. Rekao je da nema nikakve potrebe za posmatranjem, s obzirom da partizani dele pomoć i hranu podjednako i svojim pristalicama i svojim protivnicima. Meklejn je sugerisao da, ukoliko je to tačno, Tito onda ne bi trebalo da ima nikakve primedbe na posmatranje, koji bi čak mogli da pomognu da se rasprše govorkanja da on pokušava da nametne komunistički režim silom. Predložio je da Tito iznese kontrapredlog za fiksni broj posmatrati a koji bi u samom početku ušli u Jugoslaviju. Na kraju, Tito se složio da ih bude stotinu. Meklejn je rekao da on nema ovlašćenja da pregovara ali da će Titov predlog prosiediti. U

⁸³⁴ „Medunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)", tom IV

⁸³⁵ *ibid.*

odgovoru, Mekleju je u Kazerti rečeno⁸³⁶ da ne nastavlja sa tim predlogom usled planirane posete Aleksandera Beogradu (do te posete nije došlo pre februara 1945.).

U međuvremenu, partizani su započeli sa propagandom u kojoj optužuju Saveznike da njihova pomoć nije došla do izgladnelog jugoslovenskog naroda zbog anglo-američkog insistiranja da se u Jugoslaviju pošalju posmatrači i koji bi narušili suverenitet zemlje. Zatim su tvrdili da je Sovjetski Savez velikodušno ponudio značajne količine brašna, a jedina prepreka je bila to što Saveznici nisu obezbedili brodove koji bi pošli iz crnomorskih luka. Kao pjevanje od produkata ovakve kampanje je da su levi arške organizacije u SAD počele da traže oslobađanje jugoslovenskih brodova iz saveznčkih luka kako bi se izvršio transport hrane za Jugoslaviju⁸³⁷.

Pregovori oko sporazuma za pomoć su konačno zaključeni u Beogradu, početkom 1945, pošto je saveznička delegacija, na čijem čelu su bila dva generala, stigla iz Kazerte⁸³⁸.

Bilo je tu i drugih problema. Britanska i američka vojna misija u Jugoslaviji - svaka od njih je imala po nekoliko timova na partizanskoj teritoriji - su i dalje bile pod ograničenjima u vezi sa informacijama o pokretima partizana, što je bila politika koja je započeta septembra 1944. Tajer je takođe izveštio o talsima neprijateljskih članaka u beogradskoj štampi, koja nije propuštala priliku da naglasi prestiž Sovjetskog Saveza dok je istovremeno osporavala motive Zapadnih saveznika.

Danas znamo da je ubrzo posle oslobađanja Beograda došlo do ozbiljnih problema između Crvene Armije i komunističkog vodstva Jugoslavije, uglavnom usled ponašanja ruskih trupa. To je dovelo do najneprijatnijeg sukoba između Tita i generala Kornjejeva⁸³⁹. Štaviše, ispostavilo se da je brašno koje je predstavljeno u Beogradu kao poklon Sovjeta, zapravo jugoslovensko brašno koje je sakupljeno pri povlačenju Nemaca i koje su Rusi konfiskovali. Najgore od svega, Rusi su omalovažavali ulogu partizana i preterivali u doprinosu koji je Crvena Armija imala u oslobađanju Beograda. Ipak, jugoslovenska komunistička propaganda je veličala Sovjetski Savez i napadala Zapad.

⁸³⁶ *ibid.*

⁸³⁷ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti“

⁸³⁸ Tajer, *op.cit.*

⁸³⁹ Čilas, *op.cit.*

Ograničenja u kretanju, napadi štampe, incidenti na dalmatinskoj obali i strog stav Titovih emisara pri razgovorima o pomoći u Bariju su naveli Kirka da pošalje detaljnu analizu Stejt Departmentu. U telegramu koji je datiran na 11. decembar rekao je da su ovakav razvoj događaja odražava smišljenu politiku Tita i njegovih partizana⁸⁴⁰. Istakao je da se mnogi ekscesi mogu pripisati revolucionarnom preterivanju i neiskustvu, ali da SAD ne bi trebalo da zažmure pred potencijalom jednog revolucionarnog i autoritarnog režima. Rekao je da takav režim duguje svoje postojanje jednom od najdinamičnijih i najhrabrijih pokreta otpora u Evropi; da ga podržavaju i visoki političari i vojska kao i veoma kontrolisana štampa i propaganda; da je snažan po svesti naroda, teritorijalnim ambicijama i sumnjiv prema Zapadnom svetu; i da ga vodi sposoban i ambiciozan vođa koji je pokazao znatnu sposobnost u iskazivanju cinizma i meunarodnim ucenama. Kirk je dodao da Zapad ne može da se osloni na često citirani „razum“ rukovodilaca – one su glavne figure bile apostoli vere inspirisane zavišću ili koje su kroz represiju postale osvetoljubive. Smatrao je da su novi jugoslovenski lideri školovani kroz ogoljenu vlast, ignorišu i značenja pojmova uzeti i dati, fer pleja i zakonitosti koje važe u životima ljudi i nacija.

Dok je Jugoslavija možda geografski udaljena, rekao je, SAD ne mogu biti „indiferentne prema događajima u zemlji koja je sudbina ozbiljno povezana sa ravnotežom političkih i moralnih snaga u Evropi, pogotovu posle povlačenja Sjedinjenih Država i britanskih snaga iz južne Evrope.“ Jugoslavija, kaže Kirk, ne samo da se nalazi blizu Italije i u istom Mediteranu, već bi njeno potpuno utapanje u sovjetsku orbitu izazvalo reperkusije koje bi daleko premašile njeno okruženje.

Kirk je zaključio da se zapadni Saveznici suočavaju sa situacijom gde do velikih potencijala dolazi, u ozbiljnoj meri, usled propasti prethodnog režima. Nedostaci prošlosti su u inili novi režim mnogo prihvatljivijim procesom Jugoslovenu, više nego što bi se to otkivalo. Kirk je predložio da SAD treba da na i na in da drže jugoslovenske vladare u ubeđenju da treba da sprovedu demokratske principe koje tako glasno i slatkorektoivo prizivaju ali koji bez sumnje odražavaju istinske aspiracije velike većine Jugoslovena, koji su dosta patili prošlim godinama. Takav stav, smatrao je, je ojačati kongenijalne i zaslužne elemente, održavaju i istovremeno prestiž i integritet SAD. Tako je upozorio da dosadašnja iskustva ukazuju da bi bilo veoma loše da Zapad pokuša sa vojnim ili ekonomskim pritiskom na vladu koja

⁸⁴⁰ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1944.)“, tom IV

je, najblaže rečeno, pokazala mnogo simptoma neiskrenog laskanja. Iako je prihvatila pomoć, ona se ne može sa izvesnošću ubrojati među prijatelje Zapada.

Kirk je 26. novembra, na osnovu izveštaja koje je primio od OSS, preporučio da Stejt Department pošalje svoje zvanične predstavnike u Jugoslaviju. Naglasio je da Britanci već preduzimaju korake kako bi ponovo uspostavili svoje predstavništvo u Beogradu. Kirk je smatrao da vrednost Barija kao stanice za osluškivanje brzo nestaje i predložio da se pošalje ekipa u Beograd kako bi se štitili američki interesi i kako bi se ponovo otvorila američka diplomatska misija⁸⁴¹.

Za ovim predlogom je sledila poruka Tajera koji je naglašavao želju da pošalje jednog ili dvojicu oficira Forin Servisa za Beograd, što je preporučeno, kako bi se štitili američki interesi i kako bi se potpisali administrativni sporazumi za eventualno otvaranje ambasade⁸⁴².

Stejt Department je 16. decembra savetovao Kirka da se odobrava preporuka da Karl Norden i Piter Konstan odu u Beograd kao Kirkovi zastupnici. Nordenovo naimenovanje, kako je rekao Stejt Department, bi trebalo da bude istraživačkog tipa i on bi trebalo da je veoma oprezan kako ne bi ostavio utisak da ponovo uspostavlja regularnu misiju. Sve dok se odnosi između vlade u izbeglištvu i Narodnooslobodilačkog Komiteta ne razjasne, Stejt Department je smatrao neophodnim da Nordenova funkcija bude na neformalnim osnovama. Klerici koji personal ne treba slati, u zavisnosti od njegove procene o korisnosti takvih aktivnosti, ali takav personal bi trebalo imenovati ukoliko to bude preporučeno posle istraživanja na licu mesta. Stejt Department je smatrao da je Nordenova primarna dužnost bila da savetuje i pomaže Konzulat Švajcarske, koji je zastupao američke interese od jula 1941⁸⁴³.

Jugoslovenske vlasti u Beogradu odbile su da daju akreditivne Nordenu i Konstanu, uz obrazloženje da su njihove obaveze u vezi sa civilnim pitanjima bile političke a ne u okviru vojne misije koju predvodi Tajer, s obzirom da je Konzulat Švajcarske već ovlašćen da štiti američke interese i imovinu. Titov šefkabineta, Mitar Bakić, izjavio je da dozvola za civilno predstavništvo ne može da se izda jer nema regularne diplomatske misije⁸⁴⁴.

⁸⁴¹ *ibid.*

⁸⁴² *ibid.*

⁸⁴³ *ibid.*

⁸⁴⁴ *ibid.*

Kirk je od Tajera, koji je posetio Kazertu krajem godine, tražio da tu stvar lično iznese Titu. Pošto se vratio u Beograd, Tajer je sklopio sporazum sa Bakim i time trasirao put Nordenu i Konstanu da dođu u Beograd.

SITUACIJA KRAJEM 1944.

Rat u Evropi se bližio kraju, uz izvestan poraz Nemaca; jedino pitanje koje je ostalo bilo je koliko brzo će se to dogoditi? Savezničke armije sa zapada i istoka stigle su do teritorije Nemaca. Da je bilo potrebno, Zapadni Saveznici su trebali da probiju nemačku odbranu u Italiji i da se iskrcaju na Balkan. Prvobitno inspirisane prvenstveno vojnim i strateškim motivima, ove britanske želje su tokom 1944. bile osnažene i jakim političkim motivima. Kako je Crvena Armija napredovala ka zapadu, američki, Indijski i drugi su bili ubeđeni da su Sovjeti imali nameru da zamene stari poredak u istočnoj Evropi režimom koji je pokoran Moskvi. Iz tih razloga je američki sugerisao demarkacionu liniju između Britanaca i Sovjeta na Balkanu.

SAD su nastavile da se rukovode isključivo vojnim motivima. Stoga je britanski predlog za napredovanje preko Italije i Balkana odbijen u korist iskrcavanja u južnoj Francuskoj. Stejt Department je sumnjao da američkim planom postoje i politički motivi za demarkacionu liniju u istočnoj Evropi, pa su stoga bili protiv.

Kako je Crvena armija istiskivala Nemce van sovjetske teritorije tokom 1944, vođe u Kremlju su sve više se fokusirale na posleratnu situaciju u istočnoj Evropi, više nego na trenutno uništenje nemačkih vojnih snaga. Sovjetsko ponašanje pre Varšave kao i odluka da se skrene ka Budimpešti posle pada Beograda, pre nego da se pomogne partizanima da se o istu jugoslovensku teritoriju, su bili slučajevi gde je politička motivacija odnela pobedu nad istom vojnom strategijom. U tom kontekstu, ponašanje tri glavna Saveznika prema Jugoslaviji može se lakše razumeti.

Kako su pridavali sve veću težinu političkim motivima, britanske vođe, posebno američki, su ponovo preispitali svoju politiku prema Jugoslaviji. Do toga je došlo pošto se Premijer sastao sa Titom avgusta 1944. - što je bio razgovor i sastanak sa američke gledišta. Bilo da se tajno nadao ili ne da Tito ipak nije tako veliki komunista, Titovo odbijanje da javno izjavi da neće uvesti komunizam u posleratnu Jugoslaviju je uznemirilo Premijera. Štaviše, Titovi zahtevi za teritorijama koje nisu bile jugoslovenske, kao što je Istra, su dodatno doprineli američkom uzbuđenju. Od tada, akcije britan-

ske vlade prema Jugoslaviji su dobijale sve veći politički karakter. Pravljeni su svi mogući koraci u pokušaju da se održi britanski uticaj u Jugoslaviji - sporazm „pola-pola“ iz Moskve, na primer - i da se dođe do jugoslovenske koalicione vlade, u kojoj bi članovi koji su prozapadno orijentisani imali barem nekakvu ulogu.

SAD nisu delile takvo mišljenje. One, za po etak, nisu ni podržavale Tita - iako mu, iz istih vojnih razloga, nisu uskravile vojnu pomoć - niti su američke vođe bile naročito iznenađene kada su saznale za Titove aspiracije i želje. SAD su podržavale jugoslovensku vladu u izbeglištvu i nisu videli ni jedan razlog da skrenu sa tog puta, iako su istovremeno pružale vojnu pomoć Titu jer se on borio protiv Nemaca. S obzirom da je američki vojni interes na Balkanu samo periferan, američkoj vladi je trebalo mnogo vremena - sve do kraja 1944. - da se umeša u političku situaciju u Jugoslaviji a i tada jedino zbog pritiska koji su izvršili Britanci.

Za Sovjetski Savez problem je bio još komplikovaniji, prvenstveno zato što je Tito bio generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, obučeni u Moskvi, ali opet toliko različiti od drugih komunističkih lidera u istočnoj Evropi. U ruskim aspiracijama prvi prioritet je bio da osiguraju granice Sovjetskog Saveza prijateljskim režimima, u čemu bi Tito i njegovi partizani mogli da odigraju korisnu ulogu. Ali to nije bio slučaj iz nekoliko razloga. Pre svega, Jugoslavija je bila malo više udaljena i vođe iz Kremlja u to vreme nisu smatrali tu zemlju vitalnom po bezbednosnu zonu Sovjetskog Saveza. Drugo, Sovjeti nisu želeli da se suprostave Zapadnim Saveznicima oko nečega što Moskvi nije bilo toliko važno. I konačno, Tito se Sovjetima nije činio kao čovek sa kim bi Kremlj mogao bezbrižno da se dogovara. Njegovi telegrami Moskvi nisu pokazivali otelevano podaništvo. Čak je protivrečno samom Staljinu u prisustvu ostalih zvaničnika sovjetske partije. Bio je sličan Mihailoviču, ali ne toliko sa sovjetske tačke gledišta, barem ne tokom 1944.

U Jugoslaviji su partizani - tj. komunisti - dobili građanski rat. Zauzeli su Beograd i uz pomoć Crvene Armije, iz Srbije su izbacili ne samo Nemce već i etnike. Polovina zemlje je bila pod kontrolom i Kralja i kraljevska vlada su napustili Mihailoviča, ukinuli mu podršku i okrenuli se Titu; doduše, uz veoma velike napore, barem kada je Kralj u pitanju. Mihailovič je bio negde u Bosni, sa sve manjim brojem pristalica ali rešen da se bori do kraja za svoju domovinu.

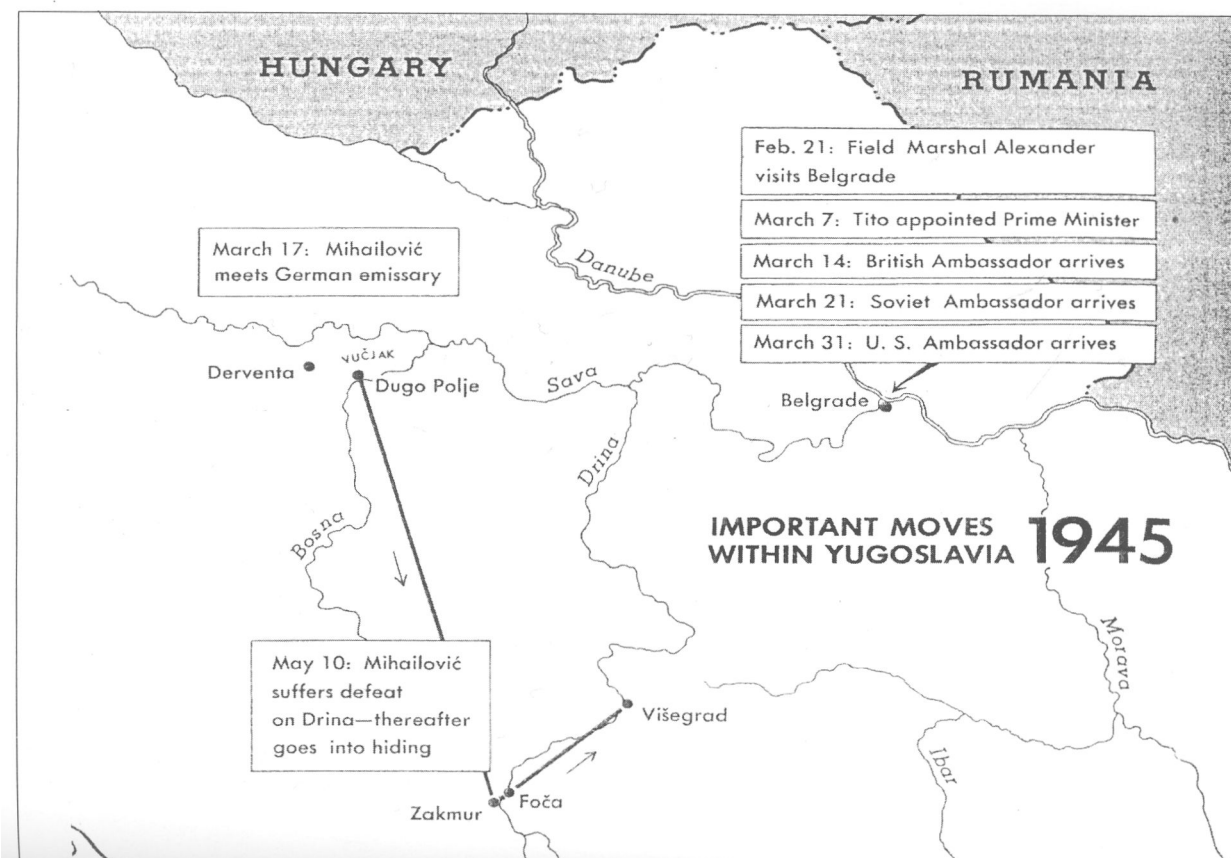
Mnogo ne-komunista koji su se pridružili partizanima su, posebno tokom 1944, postali svesni da oni koji kontrolišu pokret nemaju namere da

napuste duh kongresa u Bihaću i Jajcu i da su postojala velika razmimoilaženja u mišljenju u vezi sa pravom demokratijom i slobodom. Malo je bilo partizana koji su tokom rata postali komunisti; u poređenju sa povratkom na raniji *status quo* neki su u komunizmu videli manje zlo. Ipak, odlučili su da pokušaju da naprave najbolje moguće kako bi izbegli ono što su duboko u svojim srcima mrzeli i čega su se plašili: gubitka građanskih sloboda, eksproprijacije imovine, brojnih hapšenja i egzekucije naroda koji se suprotstavio partizanima.

PETI DEO: 1945.

POBEDA USRED TRAGEDIJE

HILJADU DEVETSTO I DESET I PETA je godina u kojoj je Drugi svetski rat završen pobedom Saveznih snaga. Nemačka se predala 7. maja. U Jugoslaviji, pobednici su partizani, koji su (samo na reči) pristali na spajanje sa jugoslovenskom vladom u izbeglištvu pod kojom je trebalo da se otkloni monarhija. Konferencija na Jalti, februara meseca, je obelodanila nova prestrujavanja. Staljin je sada bio Titov patron iz političkih razloga dok je Churchill, iz istih razloga, izgubio sav svoj entuzijazam prema partizanskom vođi. Britansko-ruska rasprava o Jugoslaviji na Jalti izgleda da nije pobudila Ruzveltov interes.

KRALJ PETAR PRIGOVARA SPORAZUMU TITO-ŠUBAŠI

U pismima koja su datirana na 29. decembar 1944. i 4. januar 1945, kralj Petar je podvukao da je bilo svoje zaključke da je regentura koja je predložena u sporazumu Tito-Šubaši bila neustavna. Pravni argumenti su impresionirali i Roosevelta, koji je napisao⁸⁴⁵ memorandum od 2. januara gde izražava svoje simpatije prema Kralju, „jer je njegov argument da ne želi da komunisti komunističkom diktatoru obavije poštovanjem, ako kraljevsko odobrenje uopšte predstavlja bilo kakvo poštovanje ovih dana.“ Britanski kabinet je, pak, odlučio da Rooseveltu treba da posavetuje Kralja da potpiše sporazum.

Ambasador Paterson je 6. januara izvestio Stejt Department da je uprkos britanskom nagovaranju, kralj Petar odlučio da ne stavi svoj potpis na sporazum. Izrazio je nadu Patersonu da će ga Ruzvelt podržati kada je u pitanju Rooseveltu. Stejt Department je osigurao da daje američku poziciju generalno vrlo dobro poznata Britancima, posebno Rooseveltu, i da se ne može reći da je Predsednik želeo ponovo da iznese svoj stav po ovom pitanju. Patersonu je 7. januara poslat telegram: „Kao što i kralj Petar to zna, Predsednik je mnogo razmišljao o razvoju situacije u Jugoslaviji i veruje da su instrukcije koje su Vam posiate, kao i memorandum, u kojima se odražavaju naši stavovi po ovim pitanjima, već preneti britanskoj vladi.“⁸⁴⁶

Istoga dana, Štetinijus je poslao Ruzveltu Patersonov telegram od 6. januara i Stejt Department je u odgovoru i pitao: „Molimo Vas da naznačite da li smatrate da će bilo kakve buduće poruke po ovom pitanju biti odgovorne?“⁸⁴⁷ Nema zapisa o odgovoru Predsednika i nema poruke koju je poslao Predsednik Rooseveltu radi podrške kralju Petru.

⁸⁴⁵ Idr, *op.cit.*

⁸⁴⁶ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

⁸⁴⁷ Biblioteka Frenklina Ruzvelta

U prisustvu Idna i Stivensona Čerčil je 9. januara savetovao kralja Petra da potpiše sporazum Tito-Šubašić, dodajući: „Ali ja nisam Jugosloven. Vi najbolje poznajete svoj narod. Na vama je da odlučite.“⁸⁴⁸ Prema Patersonovim beleškama sa ovog sastanka - koje je dobio od kralja Petra a kasnije i od Stivensona - kada je kralj Petar ponovio da on sam želi da odabere svoje regente, Čerčil se oštro usprotivio. „Ne možete ih sami odabrati. Kao ustavotvorni monarh, morate uvek primati savete od svojih ministara.“ A zatim ga je upozorio: „Tri velike sile ne će ni prstom mrdnuti niti će žrtvovati i jednog ovek a da bi vratile bilo kog kralja u Evropi na tron.“ Čerčil je izrazio svoje uverenje da će, ukoliko potpiše sporazum, kralj Petar zadržati svoju ustavotvornu poziciju. Ukoliko odbije, biće preskoro i ostavljen „izolovan i nemoćan.“

Posle sastanka sa Čerčilom, Idn je rekao kralju Petru da ima dosta nekompetentnih savetnika koji žive u Londonu od jugoslovenske penzije. Ukoliko bi oni hteli da se uključe u politiku, trebalo bi da se vrate u Jugoslaviju.

Bez konsultacija sa svojim sopstvenim premijerom a protiv Idnovog saveta, kralj Petar je 11. januara, izdao deklaraciju u kojoj odbija sporazum Tito-Šubašić, na dvema osnovama: „predloženi oblik regenture“ i činjenici da je „Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja ima neograničenu legitimnu snagu, sve dok ustavotvorna skupština ne završi svoj posao.“ Kralj Petar je izjavio da je ovo znači i prenos moći na jednu političku grupu⁸⁴⁹. Forin Ofis je preneo američkoj ambasadi u Londonu da je Kralj uništio svoje šanse da se vrati u Jugoslaviju, pa je čak i oduvanje monarhije sada pod velikim pitanjem. Sam kralj je rekao Patersonu: „Sam sam sebi ovime presekao vrat.“⁸⁵⁰ Šubašić je napisao kralju Petru da se primedbe koje kralj ima na sporazum mogu brzo rešiti i tražio je da ga Kralj primi.

Čerčil je poslao telegram Ruzveltu 14. januara: „Mi sada procenjujemo situaciju da vidimo kako bismo mogli da sačuvamo sporazum i oduvanje nadležnosti Kraljevske jugoslovenske vlade, sve dok narod ili narodi tog planinskog regiona ne budu imali prilike da idu na glasanje.“⁸⁵¹

Forin Ofis je obavestio Tita i Ruse da smatraju Kraljev potez nekooperativnim, s obzirom da ga je preduzeo bez konsultacija sa Premijerom^{81.2-}

⁸⁴⁸ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

⁸⁴⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti“

⁸⁵⁰ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

⁸⁵¹ *ibid.*

⁸⁵² Vudvord, *op.cit.*

Tako e su instruirali ambasadora u Vašingtonu da ljubazno prenese Stejt Departmentu „da je sve proteklo veoma dobro za SAD što su imali rezerve prema jugoslovenskoj situaciji ali da je britanska vlada bila u obavezi da zauzme definitivni stav i da nije mogla sebi da dozvoli da ide istim „krivudavim“ putem kao i Stejt Department⁸⁵³.

U me uvremenu, kralj Petar je preko Velebita poslao telegram Titu, u kome predlaže da se sastanu u vreme i na mestu koje Tito predloži, kako bi prepravili pasus o regenturi tako da da on bude „ustavan“. Tito je odgovorio Velebitu da e on od kralja primati poruke samo preko jugoslovenske vlade.

Stejt Department je obavestio Patersona 17. januara da po njihovom mišljenju, izjavu kralja Petra ne treba smatrati kao odbijanje sporazuma Tito-Šubaši ⁸⁵⁴.

er il je 18. januara preneo Donjem domu da ukoliko pristanak kralja Petra ne može da se dobije, taj pristanak e biti pretpostavljen. Stoga je kralj Petar protestovao kod er ila pismom a er il je zauzvrat instruisao Stivensona 21. januara da kaže kralju Petru da ukoliko on ne prihvati sporazum u roku od dvadeset i etiri asa, britanska vlada e tražiti od Šubaši a i njegove vlade da ode u Beograd i da po ne da sara uje sa Narodnooslobodila kim Komitetom, oko imenovanja nove vlade pod regentom. Ambasador Stivenson e onda biti akreditovan regenturi i otputova e za Beograd. Kralj Petar je, pak, davao izgovore kako bi odgodio prijem Stivensona.

Britanska ambasada u Vašingtonu se obratila Stejt Departmentu 22. januara usmeno i notom, nadaju i se da e zadobiti podršku SAD radi zajedni ke akcije. Britanci su mislili da bi Rusi mogli da jednostrano priznaju Narodnooslobodila ki Komitet kao jugoslovensku vladu. Tako e su smatrali da je kralj Peter u ube enju da SAD ne e podržati Britaniju.

ak i pre nego što su primili britansku notu, podsekretar Džozef Gru⁸⁵⁵ je poslao Ruzveltu memorandum kojim ga obaveštava o Idnovom zahtevu da sazna Štetinijusov stav. Stejt Department je predložio odgovor na o ekivanu notu koja je išla kao prilog Gruovom memorandumu i traženo je da Predsednik iznese svoj stav. Predsednik je jedva dao svoj pristanak kada je stigla vest o novom razvoju situacije: kralj Petar je otpusito Šubaši a jer je sa Titom sklopio sporazum bez prethodne konsultacije sa kraljem.

⁸⁵³ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

⁸⁵⁴ *ibid.*

⁸⁵⁵ Joseph Grew

Britanska vlada je obavestila Šubaši a da potez kralja Petra ne uti e na njihov stav da se sporazum Tito-Šubaši sprovede. U tu svrhu Britanci su bili spremni da prebace Šubaši a i njegovu vladu u Beograd. Tako e su o tome obavestili i Tita.

Britanska ambasada je poslala *aide-memoire* Stejt Departmentu 23. januara u kojem izjavljuju da bi ujedinjena akcija Tri sile bila esencijalna, brža i mnogo odlučnija, manje bi donela nevolja⁸⁵⁶. Britanci su predložili da sve tri sile zajedno obaveste Tita da ukoliko bi „se usaglasio sa Šubaši em" da se sporazum sprovede, oni e akreditovati ambasadore Krunskom savetu. S tim u vezi, nikakva vlada koju bi jednostrano proglasili ili Kralj ili Tito ne bi bila priznata.

Podsekretar Gru je 23. januara izdao slede u izjavu za štampu:

Ova vlada nije u estvovala u raspravama u vezi sa sporazumom između premijera Šubaši a i maršala Tita radi uspostavljanja ujedinjene vlade u Jugoslaviji. Bili smo informisani o skorim dogovorima i odobravamo glavni cilj, odnosno, omogućavanje jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu i različitim elementima u zemlji da rade zajedno u Jugoslaviji, na zadacima koji se budu javljali tokom faze oslobađanja zemlje.⁸⁵⁷

U nezvaničnim primedbama na istoj konferenciji za štampu, Gru je rekao da „se od ove vlade najviše traži ujedinjenje različitih elemenata u okviru Jugoslavije kao i da se eventualno organizuju poštenu i slobodni izbori u zemlji, tako da bi narod mogao da izabere svoju vladu i oblik vladavine."

Odgovor Stejt Departmenta na britansku notu od 22. januara, koju je odobrio Predsednik ali koja nije poslata jer je kralj Petrea otpusio Šubaši a, bio je prepravljen 23. januara u formu britanskog *aide-memoire*. Tu se kaže da dok postoji jedan cilj, u okviru koga e se jugoslovenska vlada vratiti u zemlju da radi zajedno sa različitim elementima, bilo bi teško i i van privremene predstave prema privremenoj vladi ukoliko Kralj nastavi da se protivi sporazumu Tito-Šubaši . Predlog o slobodnim izborima je osnovni, kaže Stejt Department, i on podrazumeva da ukoliko bi privremena misija SAD u Jugoslaviji bila zadovoljna prirodom istinskih slobodnih izbora, došlo bi do priznanja od strane SAD⁸⁵⁸.

⁸⁵⁶ *ibid.*

⁸⁵⁷ *ibid.*

⁸⁵⁸ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti"

Department je obavestio Patersona o suštini ove note i ovlastio ga da pohvali Šubaša i kralja Petra zbog njihovih stavova. Na kraju je pisalo: „Department ne komunicira sa maršalom Titom ali nema primedbe ukoliko bi Dr Šubaša bilo direktno, bilo preko generala Velebita, želeo da ga obavesti o ovoj komunikaciji.”⁸⁵⁹

U Beogradu je, u me uvremenu, Tito izraizo svoju volju da mu se Šubaša pridruži u sprovo enju sporazuma ak i ako Kralj ne izrazi svoje slaganje. Tajer je izvestio Kirka da je „Tito u izuzetno dobrom raspoloženju, verovatno zato što veruje daje kriza u Londonu nanela mnogo nepopravljive štete Kralju”⁸⁶⁰.

SPORAZUM KRALJ PETAR - ŠUBAŠI „SA REZERVOM”

Kralj Petar i Šubaša su ponovo diskutovali o situaciji 25. januara i složili se oko slede ih rešenja za krizu: Kralj e povu i ostavku Šubaša ali e Šubaša i njegova vlada položiti svoje ostavke i odmah posle toga e kralj pozvati Šubaša da formira novu vladu sa širim ovlaš enjima. Zadatak nove vlade bi bio da sporazum Tito-Šubaša u ini operativnim, dok e istovremeno uzeti u razmatranje dve primedbe koje je kralj Petar izneo u javnost svojom deklaracijom od 11. januara.

Paterson, koji je o ovom novom razvoju doga aja izvestio Stejt Department, je rekao⁸⁶¹ da je „u pet do dvanaest Velebit ubedio Šubaša da ne ini ništa dok on (Velebit) ne dobije telegram od Tita sa njegovom reakcijom.” I Paterson dodaje: „Verujem da bi Kralj i Šubaša i pre uspeli da se dogovore da nije bilo inicijative Britanaca...”

Tito nije reagovao na ovaj „sporazum sa rezervama” izme u Šubaša i kralja Petra. Štaviše, britanska ambasada je 27. januara obavestila Stejt Department da bi Staljin želeo da vidi sporazum Tito-Šubaša kada on stupi na snagu „uz pristanak sva tri glavna Saveznika” i bez „rezervi bilo koje vrste”. Tražio je od Departmenta da odmah pošalje instrukcije Patersonu „da u ini nešto što bi pomoglo” u odlu ivanju kralja Petra da odigra svoju ulogu⁸⁶². Ovo je bila prva naznaka da je Staljin aktivno pokazao interes za politi ku situaciju u Jugoslaviji. Pošto su prenosili ove vesti, Britanci su se nadali da

⁸⁵⁹ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)”, tom V

⁸⁶⁰ *ibid.*

⁸⁶¹ *ibid.*

⁸⁶² *ibid.*

e ubediti SAD da napuste ono što je Forin Ofis nazivao „krivudavom" linijom.

U istovremeno, Kadogan, stalni Podsekretar za inostrane poslove, je preneo ambasadoru Vinantu u Londonu da se i on i Idn iskreno nadaju da se SAD pridruži britanskoj i sovjetskoj vladi u priznavanju jugoslovenske vlade a da ih je brinuo američki predlog o „privremenom predstavništvu" u Beogradu. Kadogan je dalje rekao da je moguće i rascep između SAD, sa jedne strane i britanske i sovjetske vlade sa druge, bio adut koji je kralj Petar držao u ruci protiv ovoga sporazuma.

Kasnije tokom popodneva istoga dana (27. januara), britanski ambasador u Vašingtonu, Halifaks, je telefonirao privremenom sekretaru Gruu (Štetinijus je već otišao na konferencije na Malti i Jalti) i naveo iste stvari koje je Kadogan rekao Vinantu u Londonu. Gru je odgovorio da SAD „mora da sačekaju da vide šta će se dogoditi posle postavljenja vlade i kakve će ona obaveze preuzeti." Stejt Department je poslao telegram Patersonu da pošto je on već vrlo jasno video da su i kralj Petar i Šubaši dobro razumeli sa stavom i namerama SAD, nije bilo potrebe niti je poželjno da on preuzima odgovornost i da dalje utiče na odluke oko glavnih političkih pitanja u Jugoslaviji o kojima razgovaraju kralj Petar i Šubaši.

U telegramu Vinantu, Stejt Department kaže, takođe 27. januara, da je mnogo vremena utrošeno da se dođe do britanske pozicije ali da se ne može ići dalje u pogledu politike prema oslobođenim zemljama⁸⁶³. U ovom telegramu seponavlja da su SAD izrazile svoju volju da se pošalje diplomatska misija u Beograd pod pretpostavkom da se sporazum Tito-Šubaši sprovede i da Paterson primi naređenje da bude spreman da otputuje za Beograd po preseljenju vlade tamo⁸⁶⁴.

Kralj Petar je objavio 29. januara da je prihvatio ostavku svoga kabineta. Zatim je odmah poručio Šubaši u da formira novi i prošireni kabinet, koji bi položio zakletvu istoga dana. Šubaši je telegraf poslao Titu i pitao ga da li se slaže sa promenama i da li se slaže za proširenjem AVNOJ-a uključivanjem bivših članova jugoslovenskog parlamenta koji bi tako stvorili „privremeni" parlament. Ne čekajući odgovor, Vlada je ugovorila sa Britancima da će krenuti za Beograd 7. februara bez obzira šta Tito bude odgovorio.

⁸⁶³ podvukeno u dokumentima za brifing na konferenciji u Jalti; „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti"

⁸⁶⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)", tom V

Na dan kada je oformljen novi kabinet, Vinant je obavestio Stejt Deparmtnet da je britanska vlada kompletirala sporazum za preseljenje jugoslovenske vlade u Beograd. Dodao je da je Forin Ofis bio zadovoljan što e i ameri ki predstavnici putovati u Beograd zajedno sa britanskim i da pretpostavlja da e Paterson i njegov personal produžiti za Beograd ak i ako u poslednjem trenutku do e do razlaza izme u kralja Petra i jugoslovenske vlade⁸⁶⁵.

Odmah je došlo do problema oko sastava Kraljevskog ve a. Kralj Petar je nominovao bivšeg premijera Simovi a koji je bio umešan u državni udar marta 1941; Dr Juraja Šuteja, hrvatskog lan Šubaši eve vlade i Dušana Serneca, Slovenca i lan Titovog Narodnooslobodila kog Komiteta.

Tito je 5. februara rekao Tajeru u Beogradu da on ne e prihvatiti Šuteja. Umesto njega je predložio Antu Mandi a, hrvatskog lana AVNOJ-a. Rekao je da se slaže sa Simovi em i Sernecom. Paterson je 6. februara saznao da se Šubaši protivi Simovi u. Kralj Petar navodi⁸⁶⁶ da je Šubaši kao razlog naveo da se Simovi nije konsultovao sa ostalim lanovima vlade kada je izdao nare enje o kapitulaciji 1941. Da li je Šubaši radio po instrukcijama Tita, koji je o igledno promenio mišljenje o Simovi u, nije baš jasno. Šubaši je tražio da Simovi bude zamenjen Sretenom Vukosavljevi em, koji se pridružio Šubaši evoj vladi posle pregovora na Visu, juna 1941.

Kralj je insistirao da Šutej ostane uprkos Titovom protivljenju. Iako su Šubaši i njegovi ministri trebali da krenu za Beograd 7. februara, bez obzira da li je sporazum postignut ili ne, njihov odlazak je odložen. Tajer je izvestio iz Beograda da je Tito 9. februara rekao Meklejnju da Šubaši evu vladu u velikoj meri brine „legitimitet" i da su oni voljni da ostanu u Londonu sve dok se ne završi kompletiranje saveta⁸⁶⁷. Tito je želeo da nastavi sa „drugim sporazumima" ali je zatim odluo da sa eka rezultat konferencije Velike trojice na Jalti. Rekao je Meklejnju da ne e preduzimati nikakve neopozive mere sve dok se er lil ne vrati u London. Tajer je smatrao da je zna ajno to što Tito o ekuje er ilov povratak sa novom formulom koja bi mu više odgovarala.

⁸⁶⁵ *ibid.*

⁸⁶⁶ Kralj Petar, *op.cit.*

⁸⁶⁷ „Me unarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)", tom V

PRVE AMERIČKE DIPLOMATE STIŽU U BEOGRAD

Prva dva američka diplomatska predstavnika, oficiri Forin Servisa Karl Norden i Piter Konstan, stigli su u Beograd 16. januara 1945. (Osta je zabeleženo da je Konstan bio u poslednjoj grupi Amerikanaca koja je napustila Beograd 15. jula 1941.) I Stejt Department i partizani su postavili nekoliko ograničenja na njihove aktivnosti i kretanje: Stejt Department je želeo da izbegne utisak da SAD ponovo formiraju redovnu diplomatsku misiju a partizani umanje domet, sobzirom da SAD nisu formalno ustanovile svoju diplomatsku misiju u Beogradu.

Tako se glavni zvanici kontakt nastavio kroz američku vojnu misiju pod Tajerom. Odnosi su bili korektni, iako je Tajer osećao da partizani pokazuju nedostatak kooperativnosti i ljubaznosti prema američkoj misiji. Nema sumnje da je Tito bio sumnjiv prema američkoj politici i motivima i da se požalio Tajeru da je „većina Amerikanaca bila protiv njegovog režima“⁸⁶⁸. Tajer je odmah izvestio Kazertu da ne bi bilo dobro „da utisak koji se ostavlja bude takav da bismo mi, svakako ograničeni na vojna pitanja, mogli da predstavljamo nekakvu alternativu dogovajima u Jugoslaviji... jer ne postoji ni najmanji dokaz da bi bilo koji oblik pritiska SAD povećao šanse naroda da se slobodno i na miran način izrazi na izborima...“⁸⁶⁹ Iz Kazerte, Kirk je 20. januara obavestio Stejt Department da je Tajer izvestio „o svom mišljenju da su, uprkos površinskim znacima toplog prijateljstva prema SAD, partizanski zvanici veoma sumnjivi, što je mnogo manje vidljivo u slučaju Britanaca; taj osećaj je toliko duboko ukorenjen da je potrebno mnogo strpljenja i napora da se to prevaziđe.“⁸⁷⁰

Iako su partizani snažno sovjetski orijentisani, takođe su i odlučni da ne zavise samo od Moskve. Ideja o držanju vrata odškrinutih prema Zapadu je u velikoj meri bila i pod uticajem ekonomskih faktora. Sovjetski Savez, i sam razrušen, je manje od Zapada, posebno od SAD, bitan u mogućnosti da obezbedi Jugoslaviji ekonomsku pomoć. Ali politički faktori su odigrali svoju ulogu. Dok su partizanske vođe, kao dobri marksisti, gajili većinu svojih političkih sumnji prema Zapadu, neki od njih su bili rezervisani prema Sovjetima, koji nisu uspeli da im pomognu u njihovoj ranoj fazi borbe, koji

⁸⁶⁸ *ibid.*

⁸⁶⁹ *ibid.*

⁸⁷⁰ *ibid.*

su uglavnom bili snishodljivi u svojim stavovima tokom skoro itavog rata i ije je ponašanje na oslobo enoj teritoriji bilo uvredljivo.

MIHAILOVI JE NAPUŠTEN

Mihailovi i njegovi etnici su nastavili da drže enklavu u Bosni, na teritoriji države koja je još uvek bila pod kontrolom Nemaca. Pre nego što je napustio Jugoslaviju, novembra meseca 1944, pukovnik MekDauel je predložio Mihailovi u da se sa svojim trupama približi italijanskoj granici, gde bi sa ekali ameri ke trupe. To je bilo lakše re i nego uraditi. Blokadu takvog poteza vršile su kombinovane nema ke i hrvatske snage. Mihailovi u su za le ima bili partizani. Zima samo što nije nastupila, donose i loše vreme, otežano kretanje i nedostatak hrane i osnovnih potrepština.

Ipak, Mihailovi je odlu io da pokuša ali je zima ubrzo zaustavila njegovo napredovanje. Pošto je izgubio mnogo ljudi posle poziva kralja Petra da se pridruži partizanima, sada ih je izgubio još dodatno, usled smrzavanja i gladi. Osim otga, epidemija tifusa je uzela mnogo žrtava u januaru 1945. U martu je jedan od Mihailovievih glavnih poru nika, Pavle uriši , otišao ka Italiji sa oko 7.000 do 9.000 vojnika i izbeglica, o igledno ne slušaju i savete generala. Upali su u ustašku zasedu i samo ih je približno tre ina pobegla.

Starker, nema ki emisar koji se do tada tri puta susreo sa Mihailovi-em, je 17. marta došao u posetu generalu u njegov štab, koji se tada nalazio u bosanskom selu Dugo Polje, na planini Vu jak, blizu Dervente. Tokom razgovora, Starker je tražio od Mihailovi a da prenese savezni kom štabu u Italiji tajnu nema ku poruku o kapitulaciji⁸⁷¹. Mihailovi je prosledio ovu ponudu u Kazertu. To je bila jedna od poslednjih poruka koje je preneo. Ubrzo posle toga, krajem marta, odlu io je da pokuša povratak u Srbiju⁸⁷².

Do po etka maja, tri etni ke kolone su dospele do Drine, blizu Fo e. Ipak, 10. maja približno 6.000 etnika je naletelo na partizanske snage i oko polovina je neutralisana. Druga polovina se probila ali su prakti no zbrisani u drugoj bitci, dva dana kasnije. Svega 300 do 400 etnika je pobeglo, me u njima i Mihailovi ⁸⁷³. Bio je primoran da se krije i da razbije na manje delove svoju desetkovanu organizaciju, nadaju i da e se jednog dana ponovo

⁸⁷¹ vidi Klisol, *op.cit.*

⁸⁷² Prilikom donošenja ovakve odluke verovatno da ga je prevarila komunisti ka tajna policija. Vidi Tomaševi , u „Savremena Jugoslavija“

⁸⁷³ „Hronologija“

okupiti. Neki od njegovih drugova su se vratili u Srbiju ali ne i Mihailovi . On je ostao prvo u Zakmurskoj oblasti blizu Fo e. Tokom bitaka u maju izgubio je svoj radio-odašilja pa je sada itava komunikacija sa spoljašnjim svetom, pa ak i sa njegovim pristalicama u Jugoslaviji, bila odse ena.

Mihajlovi a su 13. marta 1946. zarobili Titovi ljudi isto no od Višegrada, blizu bosansko-srpske granice. Njegovo skrovište, lisi ju jazbinu, je o igledno otkrio, voljno ili nevoljno, Kalabi , jedan od njegovih glavnih komandira. Bilo da je Kalabi bio deo razra enog plana koji osmišljen radi hvatanja Mihailovi a ili je on sam verovao da su oni koji ga traže zapravo imali nameru da ga spasu, nije baš najjasnije. Mihailovi u se sudilo u junu, osu enje na smrt i streljan od strane Titovog režima 17. jula 1946. Od njegove najbliže porodice jedino je supruga dolazila u zatvor da ga poseti. Njegovi sin i erka, pošto su ga se odrekli kao izdajnika, su prešli na stranu partizana još ranije tokom rata.

Iako su se ovi doga aji odigrali u vreme koje izlazi iz okvira ove studije, treba naglasiti da je su enje bilo ist izmontirani proces, kako to dokazuju i stenografske beleške⁸⁷⁴. Jasno je da Mihailovi nije bio kriv za sve ili barem za mnoge optužbe koje su podignute protiv njega. Osim toga, možete zamisliti kakvo bi su enje bilo Titu, odmah posle gra anskog rata, da je on bio gubitnik a ne Mihailovi .

KONFERENCIJA NA JALTI

Usled obaveza prema konferenciji na Jalti, koja e biti njegov poslednji susret sa er ilom i Staljinom, Ruzvelt je napustio Njuport Njuz u Virdžiniji, ukrcao se na ameri ki *Kvínsí* 22. januara 1945. i iskrcao se na Malti 2. februara. Sekretar Štetinijus, Hari Hopkins i Združeni štab su ve bili tamo kada je Predsednik stigao a sastanci sa Britancima su ve trajali tri dana.

Kako je to prili ilo aktuelnoj vojnoj situaciji, Jugoslavija je jedva bila pomenuta u tim prvim britansko-ameri kim sesijama. Nare enje Kombi-novanog štaba od 2. decembra 1944. - da glavne snage Saveznika ne treba slati na Balkan - je i dalje bilo na snazi i nije bilo nikakve namere da se ono promeni. Na politi kim sastancima, pak, o Jugoslaviji se diskutovalo u vezi sa budu im granicama sa Austrijom i Italijom.

⁸⁷⁴ vidi „*The Trial of Dragoljub-Draža Mihailovi*”

Sjedinjene Američke Države su ponovile svoju politiku nemešanja kao i da revizije granica moraju da sačekaju mirovni sporazum. Na preliminarnom sastanku Štetinijusa i Idna 1. februara, ovaj poslednji je pomenuo da ako Tito želi da zauzme deo Austrije na koji polaže pravo, mogao bi da se pojavi problem za britanske trupe koje su preuzele odgovornost za jugoslovensko-austrijsku granicu u okviru predložene zone sporazuma. Idn je sugerisao a Štetinijus se složio da bi dosta pomoglo ukoliko bi se na Jalti Tri sile dogovorile da obaveste Tita da granice moraju da ostanu takve kakve su sada, sve do mirovnog sporazuma⁸⁷⁵.

Konferencija na Jalti je započela 4. februara ali o Jugoslaviji se nije pričalo sve do petog plenarnog sastanka, 8. februara. Ovoga puta, za razliku od Teherana, Staljin je pokrenuo to pitanje. Atmosfera se u odnosu na Teheran, radikalno promenila i sada je Staljin bio Titov protagonista.

Pre nego što je zaključena rasprava za taj dan, Staljin je rekao „da ima jedna mala stvar“ o kojoj bi želeo da razgovara: želeo je da zna šta je podržavalo formiranje ujedinjene vlade u Jugoslaviji. Staljin je rekao da su Kralj i Šubaši ubedili, makar silom, da prihvati regente. Šubaši je uskoro napuštao Jugoslaviju, ukoliko to već nije uradio (a nije), kako bi se sastao sa regentima i formirao vladu. Staljin je rekao da mu je Idn preneo da postoje „dva mala amandmana“ na sporazum koji su postigli Tito i Šubaši koje bi hteo da iznese Molotovu. Zatim je dodao da mu je oduvek bilo jasno, i privatno i javno, da ukoliko se Kralj ne složi sa regentima, da će ga onda zaobići. Smatrao je da kada su u pitanju ta dva amandmana, ako bi Staljin rekao samo par reči i Titu, stvar bi bila rešena. Staljin je odgovorio da je Tito jedan ponosan čovek a da je sada još i popularni čovek a režima i da će možda odbiti savet. Staljin je smatrao da bi Staljin mogao da pokuša. Predsednik Ruzvelt nije učestvovao u toj raspravi⁸⁷⁶.

Ministri inostranih poslova su se sastali sledećeg dana i Rusi su ponovo potegli jugoslovensko pitanje. Molotov je rekao da on ne može da razume britanske amandmane na sporazum Tito-Šubaši kada nisu preduzeti nikakve mere ni da se prvobitni sporazum sprovede u delo. Predložio je da se originalni sporazum izvrši, a da se pitanja koja bi mogla da se pojave rešavaju kasnije. Ipak, Idn je smatrao da su britanski amandmani bili razumni i da su išli u korist mnogo demokratije u Jugoslavije. Pošto je Molotov insi-

⁸⁷⁵ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država - Konferencije na Malti i Jalti“, tom V

⁸⁷⁶ *ibid.*

stirao, Štetinijus je predložio da Idu i Molotova imenuju svoje predstavnike koji bi skicirali izjavu o situaciji u Jugoslaviji. Ovo je bilo prihvateno⁸⁷⁷.

Ono što su Britanci predlagali je bilo da bi nova jugoslovenska vlada, kada se konstituiše, trebalo da objavi da je Antifašističko veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) prošireno, kako bi prihvatilo članove poslednje zvanične skupštine koji se nisu kompromitovali, stvaraju i tako telo koje bi se nazivalo „privremena skupština”. Predložili su da zakonska akta koja donosi AVNOJ budu predmet ratifikacije novoformirane skupštine.

Kasnije tokom istog dana, na sastanku šefova vlada, Molotov je ponovo izneo pitanje sporazuma Tito-Šubašić, insistirajući i da ga treba staviti na snagu. Rekao je da je Šerif, u svojoj poruci Staljinu, urgirao za to, da je veće bilo ozbiljnog kašnjenja i da se ova konferencija stavi na snagu taj sporazum, bez obzira na želje Kralja⁸⁷⁸.

Šerif je pitao da li se sovjetska vlada slaže sa dva britanska amandmana. Molotov je odgovorio da amandmani znače da se kašnjenja. Bilo bi bolje, smatrao je on, da se od Tita i Šubašića traži mišljenje oko tih amandmana ali pošto sporazum već stupa na snagu. Šerif se raspitivao da li je suviše tražiti da zakonska akta privremenih vlasti budu predmet ratifikovanja kroz demokratske procese. Staljin je odgovorio da kašnjenja nisu poželjna i da ako Britanci predlažu amandmane, Sovjeti bi tako i mogli da predlože neke. U međuvremenu, jugoslovenska vlada je visila. To je nerviralo Šerifa, koji je rekao da je Tito diktator i da on može da radi šta želi. Staljin je odgovorio da Tito nije diktator, već vođa Nacionalnog Komiteta bez definisane Vlade i da to nije bila dobra situacija. Idu je odgovorio da to i nije bilo pitanje da amandmani pre sporazuma stupe na snagu, već samo da postoji zahtev da se oni usvoje.

Staljin je konačno prihvatio dva britanska amandmana, ali je smatrao da bi prvo trebalo da se formira vlada i da joj se zatim predlože ti amandmani. Idu je smatrao da kada se postigne sporazum oko amandmana, od Tita treba tražiti, pošto je na snazi i glavni sporazum, da ih prihvati. Staljin se složio i dodao da bi mogao da se pošalje telegram u kome bi se izražavala želja Tri sile da se sporazum stavi na snagu bez obzira na Kraljeve želje.

Šerif i Idu su rekli da je pitanje Kralja rešeno i da u svakom slučaju više nije bilo važno; Šubašić je bio na putu ka Jugoslaviji (mada je i dalje bio

⁸⁷⁷ *ibid.*

⁸⁷⁸ *ibid.*

u Londonu) kako bi sproveo sporazum u delo. Ni Ruzvelt ni Štetinijus nisu prisustvovali ovim dogovorima.

Sledećeg jutra, 10. februara, sastali su se ministri inostranih poslova i Idn je obavestio svoje kolege da Šubaši kasni i da je u Londonu, jer nije bilo rešeno pitanje imenovanja trojice regenata. Ipak, iz britanskog ugla, nije bilo razloga zbog koga bi se odlagalo izvršenje sporazuma. Posle nekoliko rasprava sa Molotovim, u kojima Štetinijus nije učestvovao, bilo je dogovoreno da Britanci sastavi nacrt telegrama koji će se poslati i Titu i Šubaši u⁸⁷⁹.

Tokom sastanka šefova misija tog popodneva, Idn je pročitao tekst predloženog telegrama i u tom trenutku je Ruzvelt po prvi put intervenisao u raspravi o Jugoslaviji, rekavši da nije siguran da li će SAD biti u mogućnosti da se pridruže tom telegramu. Ipak, kada je tekst telegrama još jednom pročitao, složio se da je on zadovoljavajuć⁸⁸⁰.

Zatim je usledila diskusija između Britanaca i Rusa oko svake reči u poruci. Molotov je želeo da se to uobliči u izjavu da su se Tri sile složile da sporazum Tito-Šubaši treba sprovesti u delo, dok je Ruzvelt želeo da takođe pomeni i prirodu britanskih amandmana. Konačno je došlo do kompromisa: amandmani su pomenuti, ali je izostavljena referenca o privremenoj prirodi nove vlade jer je Staljin mislio da bi to bilo suviše napadno za jugoslovenski senzibilitet.

Britanska delegacija je odmah poslala telegram Forin Ofisu kako bi oni došli u kontakt sa Šubašim i Titom i obavestili ih o sporazumu. U poruci je pisalo da su i Sovjeti i Amerikanci takođe obavestili svoje predstavnike kod Šubašića i Tita i stajalo je da „akcija treba da usaglase predstavnici tri savezničke vlade.”⁸⁸¹ Kominternike sa Jalte, potpisan 11. februara, je u vezi Jugoslavije navodio:

Sporazumeli smo se da maršalu Titu i Dr Šubašiću preporučimo da sporazum koji su sklopili treba odmah da stupi na snagu i da se nova vlada formira na osnovama tog sporazuma.

Takođe predlažemo da, kad se nova vlada formira, da ona treba da izjavi da:

(i) Antifašističko veće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) treba da bude prošireno članovima poslednjeg jugoslovenskog parla-

⁸⁷⁹ *ibid.*

⁸⁸⁰ *ibid.*

⁸⁸¹ *ibid.*

menta (Skupštine) koji se nisu kompromitovali saradnjom sa okupatorom, formiraju i tako telo koje će biti privremeni parlament; i (ii) zakonska akta koja donosi Antifašisti ko Ve e Narodnog Osloboenja Jugoslavije... e biti predmet dalje ratifikacije od strane ustavotvorne skupštine.

Postoji tako e i opšti pregled drugih balkanskih pitanja.⁸⁸²

Poslednja re enica se odnosila na pitanja budu e jugoslovensko-austrijske i jugoslovensko-italijanske granice o kojima se diskutovalo ali nisu doneti nikakvi zaklju ci usled nedostatka vremena. Idn je tako e dao Šteti-nijusu i Molotovu identit ne beleške u vezi sa privremenom upravom u Veneciji koje sadrže predlog da ona bude demarkaciona linija izme u oblasti koje bi bile pod kontrolom Tita i oblasti koje su pod kontrolom Savenzika.

Na sastanku Kombinovanog štaba sa Ruzveltom i er ilom 9. februara doneta je direktiva feldmaršalu Aleksanderu, savezni kom vrhovnom komandantu za Mediteran, koja je, u vezi sa Jugoslavijom, nalagala:

U vezi sa pitanjima italijanskog basena, trebalo da bi da nastavite da dajete svu mogu u podršku jugoslovenskoj armiji nacionalnog osloboenja, sve dok se teritorija Jugoslavije potpuno ne raš isti. Sprovodi ete manje operacije na isto nim oblama Jadrana onoliko koliko Vam to sredstva dopuštaju.⁸⁸³

NESLAGANJA OKO REGENATA

Po završetku konferencije na Jalti, Meklejn je primio telegram od Idna sa instrukcijama da obavesti Tita o tripartitnim preporukama. U telegramu je još stajalo da e šefovi ameri ke i sovjetske misije primiti sli ne instrukcije od svojih vlada. Tajer, pak, nije dobio ništa od svog Predesdnika niti od Stejt Departmenta. Kada se ambasador Kirk raspitivao o tome, dobio je 12. februara od Stejt Departmenta slede i odgovor:

Kominike sa Krimске konferencije koji se sada izdaje sadrži pasus sli-an poruci o instrukcijama za koje je Meklejn mislio da je Tajer morao da primi. Niti OSS niti Department nemaju nikakva saznanja o uputstvima koje bi Tajer trebalo da rimi ili je primio po ovom pitanju. Osim

⁸⁸² *ibid.*

⁸⁸³ *ibid.*

ukoliko ne primi direktna naređenja on ne može da vrši pojašnjenja niti da tumači i kominike.⁸⁸⁴

Ispostavilo se da je Meklejn bio jedini šef misije koji je obavestio Tita o tripartitnim preporukama. Šef sovjetske misije, general-major A.F.Kišeljev, koji je zamenio Kornjejeva posle oslobođenja Beograda, je još uvek bio u Moskvi, a zamenik šefa misije nije primio nikakve instrukcije. Tajera je Titov lični izaslanik Baki pitao da li je primio bilo kakvu poruku sa konferencije na Jalti; Tajer je odgovorio da nije.

O igledno je da američka delegacija na konferenciji na Jalti nije obavestila ni Stejt Department niti američke predstavnike kod Šubašića i Tita o odlukama koje su tamo donete u vezi sa Jugoslavijom. Da li je do toga došlo namerno, ne može se reći ali da je Ruzvelt pokazivao malo interesovanja prema jugoslovenskom pitanju na Jalti, to je bilo veoma jasno. To je nesumnjivo doprinelo nedostatku pažnje kako kod Štetinijusa tako i kod ostalih članova delegacije.

Tito je rekao Meklejnu da je prihvatio formulu sa Jalte bez uzdržavanja i dodao da je poželjan što skoriji dolazak Šubašića u Beograd. Pitao se, pak, kako će se sporazum primenjivati bez učestvovanja Kralja⁸⁸⁵.

U Londonu, Kralj i Šubašićeva vlada su se složili oko preporuka sa Jalte 12. februara. Sledećeg dana, kralj Petar je potpisao izjavu koju je dao svojoj vladi pre njenog odlaska za Beograd. Tu je stajalo da „kraljevska vlada ide u Beograd uz moju punu saglasnost... noseći i moje instrukcije.”

U prvom od tri dela tih instrukcija, Kralj je imenovao za regenta dr Milana Grola, dr Juraja Šutera i dr Dušana Serneca. Izrazio je svoju nadu da će Narodnooslobodilački Komitet poštovati ovaj izbor „zasnovan na pažljivom promišljanju i sa ciljem da reprezentuje korisne elemente za državu i za dobro funkcionisanje i obavljanje njihovih dužnosti.”

Kada je Narodni Komitet prihvatio, regente su imenovati „svojim kraljevskim dekretom”, sa zakletvom koju će položiti u Beogradu „pred predstavnicima visokog klera i u prisustvu kraljevske vlade koja će tom prilikom pozvati i predsednika Narodnooslobodilačkog Komiteta, Maršala J.B.Tita.” Odeljak o regenturi se završavao delom da vlada mora biti odgovorna prema krunskom savetu i da mora da obaveštava Kralja o svim važnim dešavanjima u zemlji.

⁸⁸⁴ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)”, tom V

⁸⁸⁵ *ibid.*

U sledećem delu instrukcija je stajalo da se ujedinjena vlada ne može formirati sve dok se regentura u potpunosti ne konstituiše i dok ne položi zakletvu. „Ujedinjena vlada će sažimati mnoge nijanse mišljenja, predstavljaju i onoliko političkih partija i stavova koliko god je moguće“, pisalo je u instrukcijama. U poslednjem delu se kaže da se preporuke sa Jalte moraju izvršiti⁸⁸⁶.

Šubašić je putovao preko Kazerte, gde je izrazio svoj optimizam u vezi sa situacijom oko regenture i stigao je u Beograd 15. februara. Tito je, pak, obavestio Tajera da on ne može prihvatiti Šuteja ni pod kakvim uslovima; Tajer je prokomentarisao da „ne može proći i neko vreme dok se formira regentura.“ Zapravo, posle Šubašićevog dolaska u Beograd, došlo je do novih problema. Tito je 22. februara rekao Meklejnju da ne može prihvatiti ni Šuteja ni Grola.

Idn je potom poslao poruke i Šubašiću i Titu. Šubašiću je preneo uznemirenost britanske vlade da eventualni dogovor biti ugrožen Šubašićevim insistiranjem na Šuteju i Grolu, verovatno zbog toga jer su oni bili prihvatljivi Kralju. Podsetio ga je da komünike sa konferencije na Jalti nije davao nikakva uputstva Kralju. To je bila britanska ideja, rekao je Idn, da dok su imena regenata podneta Kralju na odobrenje, sporazum u svakom slučaju mora da stupi na snagu, čak i ako to odobrenje ne stigne.

Idn je rekao Titu da je britanska vlada bila zabrinuta zbog neslaganja oko regenata. Rekao je da nagovara Šubašića da dođe do sporazuma po ovom pitanju i da se iskreno nada da Tito ne može ugroziti sporazum za koji „svoje svi zalagali i kome svi pridajemo veliki značaj.“

Preko britanskih ambasada u Vašingtonu i Moskvi, Idn je sugerisao da i američka i sovjetska vlada takođe pošalju poruke i Šubašiću i Titu⁸⁸⁷.

Stejt Dipartment je 25. februara predao notu jugoslovenskom predstavniku, Ivanu Frangešu, u vezi sa komünikeom sa konferencije na Jalti, a vezano za Jugoslaviju i oslobođenu Evropu. U produžetku se ista može čuti kako su šefovi vlada „izrazili slaganje sa politikama svoje tri vlade da pomognu oslobođenim narodima da demokratskim sredstvima reše svoje pritiskajuće političke i ekonomske probleme“⁸⁸⁸. U noti se zatim govorilo:

Među situacije u kojima bi pomoć bila poželjna biće ubrajani slučajevi kada glavni saveznici procene da uslovi u slobodnim državama zahtevaju da se stvore privremeni autoriteti upravljanja, koji će u široj meri

⁸⁸⁶ *ibid.*

⁸⁸⁷ *ibid.*

⁸⁸⁸ *ibid.*

predstavljati sve demokratske elemente u narodu i koji će naginjati ka što skorijem uspostavljanju, putem slobodnih izbora, vlade koja će odgovarati volji naroda.

U vezi sa tim Vlada Sjedinjenih Američkih Država bi volela da dr Šubaši i Maršal Tito postignu sporazum što pre, u skladu sa gornjim principima i u duhu obostranog razumevanja, kroz pregovore koji se trenutno odigravaju u Beogradu.

To je bio put i na in kojim je vlada SAD obavestila jugoslovenske vlasti o Predsednikovom odobravanju deklaracije o Jugoslaviji na Jalti. Stejt Department je izbegavao kanal Tajer-Tito jer nije želeo da Nacionalnooslobodila kom Komitetu u Beogradu implicira priznavanje ili da im sugeriše da Tajer ima diplomatski status.

ALEKSANDER U POSETI TITU

Aleksander je 21. februara, u pratnji američkog generala Lajmana Lemnicera, otišao u Beograd kako bi razgovarao sa Titom o partizanskim vojnim planovima za proleće. Bili su jako dobro primljeni a Aleksanderu su dali nacrt nameranih operacija, koje su trebale da otpočnu 20. marta. Tokom ovih sastanaka u Beogradu, kompletirani su dogovori za Balkanske vazdušne snage a partizanskom vojnom personalu je ostavljeno da proradi sve detalje na planu vazdušne podrške za operacije na jugoslovenskoj obali pa je Aleksanderov pomorski predstavnik započeo razgovore o pomorskim pitanjima sa partizanskim predstavnicima.

Tokom razgovora Tito je postavio pitanje o dodatnim namirnicama⁸⁸⁹. Njegove snage su od novembra primile povećane količine oružja i municije od Saveznika. Sada je tražio 100.000 uniformi i 10.000 kamiona. Aleksander je odgovorio da postoje neke šanse oko pomoći u hrani, odeći i benzinu ali malo je verovatno da će dobiti kamione, kojih je inače manjkalo. Tito je odgovorio da su Rusi nabavili 800 kamiona, hranu, municiju i artiljeriju.

Tito je očekivao da će se Nemci ukopati u planinama Austrije gde bi, rekao je, njegovih 200.000 vojnika moglo biti veoma korisno Saveznicima. Tako je predložio da Jugoslavija okupira deo Austrije posle nemačke kapitulacije.

⁸⁸⁹ „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom IV

Važno pitanje koje je Aleksander pokrenuo bilo je pitanje kontrole italijanske provincije Venecija ulija. Pre polaska u Beograd, Aleksander je, izgleda, bio spreman da iz isto vojnih razloga Titu napravi određene ustupke. Ipak, Kirk ga je ubedio da o Veneciji uliji razgovara isključivo na opštem vojnom planu⁸⁹⁰.

Aleksander je rekao Titu da je za rezultat preliminarnih razmatranja bilo esencijalno da se ustanovi kontrola Savezne vojske (AMG) u Veneciji uliji, u okviru granica iz 1939. kako bi se savezne snage održale u Austriji. Aleksander je objasnio da to ne bi podrazumevalo razmatranje o granicama u konačnom mirovnom sporazumu. Tito je prihvatio Aleksanderov plan koji je obezbeđivao već ustanovljenu civilnu upravu u onim delovima Venecije Dulijske koje su okupirale partizanske snage da tamo i ostanu. Predviđao je haos, ukoliko bi njegovim vlastima bilo dopušteno da funkcionišu; ipak, složio da bi oni bili odgovorni AMG-u. Takođe je komentarisao da ukoliko bi cilj savezne okupacije bio zaštita linije komunikacije između Trsta i Austrije, nije smatrao saveznicima okupaciju itavog istarskog poluostrva neophodnom i ponudio je korišćenje komunikacionih sredstava preko Slovenije. Aleksander je naglasio da su njegove primedbe bile isto objašnjenje i da je pitanje trebalo postaviti šefu Kombinovanog štaba.

Na jalti, podsećamo, Britanci su podneli notu Amerikancima i Rusima u vezi sa privremenom upravom nad Venecijom, predlažući i privremenu demarkacionu liniju koja bi razdvajala AMG i Titove snage. Stejt Department je odgovorio na tu notu 14. marta, posle Aleksanderove posete Titu, izražavajući i slabu entuzijazam prema britanskom predlogu⁸⁹¹.

Na kraju, Britanci su se složili oko američkog stava da itava Venecija ulija treba da bude pod kontrolom AMG, posebno pošto je Tito poništio svoj sporazum sa Aleksanderom u vezi sa ovim pitanjem, rekavši da „su se uslovi promenili“ od njihovog poslednjeg sastanka. (Što je bio najnesretniji obrt u razvoju budućnosti ovog kraja jer se to pitanje rešilo tek devet godina posle kraja rata.)

Pre nego što su se vratili u Italiju, Aleksander i Lemnicher su posetili štab maršala Tolbuhina u Maršarskoj. Tajer daje veoma zanimljivo viđenje te posete⁸⁹². On takođe izveštava o poseti generala Ikera, komandanta Medi-

⁸⁹⁰ *ibid.*

⁸⁹¹ *ibid.*

⁸⁹² „Hands Across the Caviar“

teranskih vazduhoplovnih snaga, koji je došao u Beograd 10. marta da primi orden od Maršala Tita. U nagradi se isticala Ikerova uloga u ispuštanju vazdušne pomoći partizanima i evakuaciji ranjenih partizana tokom borbi. Tito je ponovo bio velikoušan doma in. Tajer je odgovorio tako što je organizovao ruak u svom štabu, „Ku i Misije“, na kome je Tito bio prisutan.

FORMIRANJE JUGOSLOVENSKE VLADE - SAVEZNI KI AMBASADORI STIŽU U BEOGRAD

Pregovori Tito-Šubaši su 26. februara kulminirali sporazumom, iji je tekst Šubaši dao Nordenu, jednom od dvojice oficira Forin Servisa koje je u Beogradu rasporedio Kirk. Taj sporazum između kraljevske vlade i Narodnooslobodilačkog Komiteta je pominjao imena Serneca (Slovenca) i Dr Antu Mandića (Hrvata) kao oni koji se dodeljuju Kralju, zajedno sa četiri srpska kandidata od kojih je Kralj trebalo da odabere jednoga. Pošto kralj Petar nije odmah prihvatio predložene regente, britanski ambasador je dobio instrukcije od svoje vlade da izvrši pritisak na njega. Šeril je sugerisao Idnu da bi Kralju trebalo reći i da ukoliko nastavi sa obstrukcijama, da se Britanija od njega traži da napusti zemlju⁸⁹³.

U Londonu, Stivenson je rekao Patersonu da „ukoiko se Kralj ne složi do kraja ove nedelje, njegov pristanak se bito doveden u pitanje kao i samo formiranje ujedinjene vlade.“⁸⁹⁴ Stivenson je tražio od Patersona da traži sli ne instrukcije, što je ovaj i uradio, ali je Stejt Department odgovorio 3. marta: „Možete preneti Stivensonu da mi nismo spremni da izvršimo pritisak na Kralja u pogledu njegovog izbora regenata...“⁸⁹⁵

U to vreme Kralj je izdao kominike postavljaju i kao regente Mandića i Serneca kao i Srana Budisavljevića, bivšeg ministra u vladi u izbeglištvu i jednog od četiri Srbina koje su predložili Šubaši i Tito. Svoju odluku nije objavio unapred ni Šubaši ni Ribaru, šefu Antifašističkog Veća Narodnog Oslobođenja, koji je u to vreme bio u Londonu. Od trojice regenata, dvojica su bili partizani. U prisustvu kraljice Aleksandre, kralj Petar je 3. marta primio Ribara i dao mu dekret o imenovanju regenata. Dekret je, uz njegov potpis, tako se sadržavao i Šubašićev, koji je dokument potpisao blanko pre

⁸⁹³ Vudvard, *op.cit.*

⁸⁹⁴ „Meunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1945.)“, tom V

⁸⁹⁵ *ibid.*

nego što je krenuo u Beograd. Tajer je izvestio da su tri regenta položila zakletvu 5. marta. Tito nije bio prisutan.

Kraljevska jugoslovenska vlada je 6. marta podnela ostavku regentima a članovi Narodnooslobodilačkog Komiteta su potom podneli svoje ostavke Antifašističkom Veću u Narodnog Oslobođenja. Kraljevsko veće je 7. marta imenovalo ujedinjenu jugoslovensku vladu od dvadeset i osam ministara pod vodstvom Tita, sa Šubašićem kao ministrom spoljnih poslova. To je bio prvi i poslednji akt Kraljevskog veća⁸⁹⁶.

Nova jugoslovenska vlada se sastojala od šest članova bivše Šubašićeve vlade i dvadeset i dva člana iz zemlje. Od toga su njih dvadeset bili ministri u Titovom Narodnooslobodilačkom Komitetu, a dvojica su se smatrala njegovim pristalicama. Od šest članova bivše Šubašićeve vlade, dvojica su bila imenovana posle pregovora Tito-Šubašića na Visu, u leto 1944, a jedan, Kossanovič, je bio glavni Titov protagonista u SAD dok je bio zvaničnik jugoslovenskog informativnog centra u Njujorku. Tako su samo trojica, odnosno Šubašić, Šutej i Grol, mogli da se smatraju predstavnicima grupe koja nije bila naklonjena partizanima. Njihov uticaj na vladu je praktično bio ravan nuli. Grol i Šutej nisu imali portfelje, iako je ovaj poslednji bio zamjenik Premijera. Sva trojica su kroz nekoliko meseci napustila vladu (Grol 18. avgusta a Šubašić i Šutej 1-1. oktobra 1945).

Jugoslovenski otpravnik poslova u Vašingtonu je 13. marta zvanično obavestio Stejt Department o imenovanju regenata i formiranju nove vlade. Stejt Department je 21. marta obavestila jugoslovenskog otpravnika poslova da su ambasador Paterson i njegov personal bili ovlašćeni da nastave ka Beogradu kako bi tamo oformili američku ambasadu.

S obzirom da se bližila godišnjica državnog udara u Beogradu iz 1941, predsednik Ruzvelt je 27. marta poslao neuobičajene pozdrave kralju Petru u Londonu, rekavši da se „uz sećanje na ovaj nezaboravni događaj, američki narod raduje danu pobjede, kada će hrabri narod Jugoslavije povratiti potpunu kontrolu nad svojom zemljom.“

Idn je izvestio⁸⁹⁷ da mu je 10. i 11. marta američki diplomat napisao da dolazi do zaključka da je britanska uloga „mogla da postane jedan od svega njih pro-

⁸⁹⁶ Dana 29. novembra 1945, što je datum koji izlazi van okvira ove studije, ustavotvorna skupština je jednoglasno izdala deklaraciju proglašavajući Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, ukinuvši monarhiju. Izbori za ustavotvornu skupštinu su se obavili 11. novembra - priroda ovih izbora je predmet značajnih kontradikcija - gde je više od 80 procenata delegata podržavalo Titov režim.

⁸⁹⁷ Idn, *op.cit.*

mašaja" i da bi naša naklonost trebalo da se okrene ponovo ka Italiji a protiv Jugoslavije, po pitanju krajnjeg severa Jadrana." Idn je 18. marta odgovorio da politika povlačenja ne bi bio mudar potez. On je zastupao stav da Britanija ne treba da se povuče, i ovu stvar prepusti Titu i Moskvi."

Ambasador Stivenson je stigao u Beograd 14. marta, novi sovjetski ambasador Ivan V. Sadikov, nedelju dana kasnije a ambasador Paterson je iz Londona stigao na beogradski aerodrom 31. marta. Paterson je došao u Jugoslaviju bitno različit od one koju je američki ministar Lejn napustio četiri godine ranije. Tajer i Harold Sane, savetnik, koji su stigli nekoliko dana ranije, su napravili sporazum da preuzmu staru zgradu Legata (koja se zvala „zgrada Banke“).

Sa prozora kancelarije krvave mrlje su se slivale preko sivog kamenog zida, na mestu gde je poginuo nemački snajperista, koji je na smrt iskrvario na prozorskom stolu. Iznajmljena je i manja kuća kao ambasadorova rezidencija.

U Beogradu je, u saradnji sa američkom vojnom misijom, poela sa radom Kancelarija za ratne informacije i na dan Patersonovog dolaska, u prisustvu brojnih partizanskih zvanika, otvoren je informativni centar u zgradi u kojoj Američki informativni centar i dan-danas ima svoju biblioteku.

Paterson je 2. aprila, pošto je primio i formalan poziv od regenata⁸⁹⁸, obavio svoje prve razgovore sa premijerom Titom tokom kojih se, prema Patersonu, Tito najsrdnije obratio SAD-u. Potom je Tito, 4. aprila, priredio veliku večeru za Britance, Sovjete i američkog ambasadora. Sledećeg dana je otišao u Moskvu, gde je 11. aprila sa Sovjetskim Savezom zaključio „Sporazum o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji“.

Dve nedelje posle Patersonovog dolaska, Tajer je napustio Jugoslaviju kako bi preuzeo dužnost u OSS-misiji u Austriji. Njegov naslednik bio je major Frenklin Lindzi⁸⁹⁹.

U međuvremenu, ofanziva koja je poela 20. marta sa ciljem da se Nemci izbace iz ostatka zemlje, bila je u punom zamahu. Četiri partizanske armije su bile u pokretu. Prva Armija, pod Pečkom Dapčevićem, se približavala Zagrebu; kao i Druga, pod Komandom Popovićem. Treća armija, pod Kostom Nadom, je išla ka austrijskoj granici, dok je četvrta, pod Petrom Drapšićem,

⁸⁹⁸ Paterson nije morao da predaje nove akreditive šefu države po svom dolasku u Beograd, s obzirom da je Kralj još uvek nominalno bio na toj poziciji.

⁸⁹⁹ Smo dan kasnije pošto je rat u Evropi završen, Jugosloveni su tražili da američka i britanska vojna misija napuste zemlju, američka misija je povučena 4. jula 1945.

nom, napredovala prema italijanskoj granici i ušla u Trst 1. maja, dva dana pre Saveznika. Nema ki otpor se raspršio pošto su Saveznici tukli položaje Vermahta sa zapada, juga i istoka. Nema ka se predala 7. maja 1945.⁹⁰⁰ i rat u Evropi se završio, sa dalekosežnim posledicama po polit ki poredak na itavom kontinentu.

Po elo je novo poglavlje, u turbulentoj istoriji zemlje južnih Slovena.

⁹⁰⁰ U vreme kada je nema ka vojska kapitulirala, nema ka armija je još uvek držala položaje u severnim delovima Jugoslavije, uključujući i velike delove Hrvatske. Paveli je pobjegao u Austriju, odakle je uspeo da se probije do Argentine. Umro je u Španiji 1959.

EPILOG

U istoriji Jugoslavije je zaista pošlo novo poglavlje. U Beogradu je legalnim putem ustanovljen komunistički režim. Iako su partizani, od druge polovine 1943, primili veliku vojnu pomoć spolja, ta materijalna podrška nije bila ono što je odredilo njihovu pobjedu: Tito i njegovi sledbenici su dobili građanski rat prvo jer su bili vojno mnogo aktivniji a zatim i politički mnogo smeliji od četnika. Jedino bi saveznici preko iskrčavanja u Jugoslaviji - koje je američki pozdravljao ali su se Ruzvelt i Staljin tome opirali iz vojnih razloga - moglo da promeni krajni ishod unutrašnjih borbi u Jugoslaviji.

Razlike u ličnosti, ambicijama, politici i programu dvojice vođa jugoslovenskog otpora, sada se čine gotovo fatalnim u odredivanju ko će biti pobjednik a ko poraženi u njihovoj tragičnoj borbi. Kako je rat odmicao, postalo je očigledno da je Tito mnogo jača ličnost, ličnost čije su ambicije obuhvatale širi pogled na Jugoslaviju pa čak i šire posmatrale njegov sopstveni značaj na svetskoj sceni. Kao srpski patriota, Mihailovićeve ambicije bile su mnogo manje pretenciozne. Za razliku od Tita, koji je izrastao u međunarodnu veličinu, Mihailović je sebe na svetu opisivao kao „oveka koji je mnogo htio... mnogo započeo ali je svetska oluja oduvala i mene i moj rad.“

Titova naklonost je u početku bila okrenuta ka Sovjetskom Savezu, kao svetskom komunističkom lideru iako ga ni politički, pa ni vojno, nisu podržavali sve dok rat nije bio i bukvalno gotov. Vremenom, Tito je svoje raspršene iluzije i frustracije pretvorio u nezavisnost, i na kraju bi se moglo reći da je počeo da se oslanja više na sebe nego na bilo koju spoljnu silu. Mihailovićeva naklonost bila je snažno okrenuta prema Kralju i srpskom narodu. Pre nego što je njegova borba prestala, Kralj ga je otpustio a narod napustio.

Kao proizvod tvrde škole komunističke obuke i ilegalne aktivnosti u nekoliko zemalja, Tito je bio vrhunski organizator, dok je Mihailović u ne-

dostajao i taj talenat. I dok je disciplina je bila oružje partizana, Mihailovi nije bio u stanju da kontroliše svoje potinjene i pojedine etničke vojske i suzaista donele mnogo sramote ovom pokretu.

Titova politika bila je dinamična, Mihailovi je uglavnom statičan, a programi koji su stajali iza ovih politika bili su u kontrastu - jedan agresivan, drugi defanzivan. Provokativni cilj Mihailovi je evog pokreta - otpor prema osvajačima - je nestajao onako kako se komunistički talas kontrole širio velikom teritorijom zemlje, ugrožavajući i mu sopstveni život. Iako neprijatelji prema Nemcima i Italijanima, etnici su sebi dopustili da budu uvojeni u politiku prilagođavanja i jednima i drugima, suočavajući se sa onim što su smatrali kao veliku opasnost.

Mihailovi se kockao, verujući i u savezničku pobjedu koja će osloboditi zemlju od spoljašnjeg neprijatelja a u međuvremenu bi on sa svojim sledbenicima trebalo da spreči širenje strane ideologije koja je ugrožavala njihovu koncepciju nove, posleratne Jugoslavije. Komunisti, s druge strane, su otpočeli svoj otpor Osovini tek posle nemačkog napada na Sovjetski Savez i prvobitno su se borili samo kao podrška Crvenoj Armiji. Ali partizanski otpor se pretvorio u revolucionarni pokret koji je kroz svoju borbu širio veonarodnog fronta, služeći i tako novom cilju - uspostavljanju političke kontrole nad zemljom na kraju rata.

Razvoj događaja u Jugoslaviji je direktno uticao na britansko-jugoslovenske i sovjetsko-jugoslovenske odnose i, u manjoj mjeri, na odnos SAD i Jugoslavije.

Britanci su u početku podržavali jugoslovensku vladu u izbegištvu i Mihailovi je jer se pretpostavljalo da će oni imati vojni značaj. Ali Čerčil se brzo predomislio, zaključivši da se etnici ne bore protiv spoljašnjeg neprijatelja nego da su čak sa njime sklopili i pakt. Vojna podrška se zatim okrenula partizanima, na osnovu izveštaja iz prve ruke koji su stizali Čerčilu, da su oni ti koji efikasno vezuju za sebe značajne snage Osovine. To što su partizani bili pod komunističkim vodstvom nije mnogo brinulo Čerčila. S obzirom da Čerčil nije imao nameru da „od Jugoslavije pravi svoj dom posle rata“, krajem 1942. je rekao Mekmilanu da „što se manje Vi i ja brinemo o obliku vladavine koju će oni tamo uspostaviti, to bolje.“ Ovaj stav se kasnije promenio, posebno pošto su, kako se bližio kraj rata, sovjetski planovi na Balkanu postajali jasniji. Ipak, Čerčil je nemilosrdno pritiskao jugoslovensku vladu u izbegištvu da sklopi jednostrani sporazum sa partizanima, nadajući se da će tako nekakav britanski uticaj na Jugoslaviju ostati i kada se rat završi.

Sovjeti su pokazali iznenađujuće mali interes prema svojim komunističkim saveznicima u Jugoslaviji, izmeću ostalog i zbog toga što nisu hteli da bez potrebe narušavaju svoj odnos sa britanskom i američkom vladom, pa su tako dobronamerno podržavali jugoslovensku vladu u izbeglištvu i tokom 1943. Radio poruke iz Kominterne partizanima su nedvosmisleno Titu davale instrukcije da prvo ima pred sobom sovjetski interes. S obzirom da su vojne operacije u Jugoslaviji Staljinu bile bez mnogo značaja, on je poslao sovjetsku misiju Titu tek u februaru 1944, skoro godinu dana pošto su se britanski oficiri za vezu iskrcali kod partizana. Sovjetski politički interesi nisu bili fokusirani na Jugoslaviju sve dok Staljin nije uzdigao značaj Tita na Jalti, na sastanku velike trojice početkom 1945.

SAD su pratile jugoslovensko pitanje donekle ali nisu uspele da razviju politiku prema Jugoslaviji i odlučno su odbijale da imaju bilo kakav uticaj. Po shvatanjima SAD, Jugoslavija nije bila od ključne vojne važnosti po savezničku opštu strategiju. Ruzvelt je u početku bio pro-srpski orijentisan, mentor mladom kralju Petru i zastupao je obnavljanje srpske kraljevine. Kasnije, pošto je pročitao izveštaj američkog oficira za vezu kod partizana krajem 1943, njegov stav se kasnije promenio. Ta promena u stavu, pak, nije uticala na događaje u Jugoslaviji jer je ona bila udaljena od američkih interesa i nije bila u centru pažnje savezničkih vojnih operacija. Iako su u američkim i Staljinovim kalkulacijama, kako se kraj rata bližio, politički motivi brzo preuzeli primat nad vojnim, Ruzvelt je ostao zainteresovan samo za brz kraj evropskog rata, kako bi Amerikanci mogli da se koncentrišu na završavanje rata na Pacifiku.

Kada je u Beogradu postavljen za premijera, Tito je pokušao da organizuje zemlju striktno po partiskoj liniji. Jugoslavija je sada bila federalna država ali to je izgleda bilo jedino obećanje koje je dao na kongresima u Buhi i Jajcu, a koje je održao. Građanska prava, nenarušivost privatne imovine, individualna inicijativa, bez radikalnih socijalnih promena, slobodni izbori posle rata - ništa od ovih obećanja nije ispunjeno. Nova moda u Beogradu bila je vrst autoritaran komunistički režim.

Krajem 1945. nekoliko ne-komunista u vladi, imalo je uticaj na vladu ionako nije postojao, je istupilo iz vlade i monarhija koja je postojala samo u nazivu, je odbacena. U danima posle kraja rata u Evropi, Titove snage su napale Mihailovičeve i njegove etnike i praktično ih zbrisale. Građanski rat je konačno završen iako je sam Mihailovič uhvaćen tek deset meseci kasnije; sušeno mu je i ubijen je jula 1946.

U me unarodnim okvirima, Titov režim je bio spreman da gleda ka Moskvi, uprkos brojnim razaranjima koje su partizani doživeli tokom rata od strane Sovjetskog Saveza. Iako i pre nego što je rat u Evropi završen, Tito je otišao u Moskvu da potpiše „Sporazum o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji“, sa Sovjetskim Savezom a on i njegov režim su ovaj pakt smatrali veoma ozbiljnim. Tako, tokom nastanka hladnog rata, Jugoslavija je u početku imala veoma značajnu ulogu u pružanju podrške Sovjetskom Savezu. Jugoslovenski delegati su na međunarodnim sastancima većinu vremena govorili o Rusima, često nadmašujući i same Sovjete u njihovoj anti-zapadnoj retorici. Odnosi sa Zapadom su samim tim bili sve gori. Dva američka aviona koja su letela iz Italije preko Jugoslavije za Austriju bila su oborena 1946. a sledeći Sovjetski Savez, 1947. je odbijen Maršalov Plan.

Staljin se, pak, nikada nije osećao prijatno uz Tita, koji se svađao sa Moskvom u telegramima koje je slao Kominterni a pogotovu kada je i sam došao na vlast. Štaviše, Tito je otišao u Italiju da se sastane sa američkim, pre nego što je otišao u Moskvu da se vidi sa Staljinom. Sovjeti su, stoga, ubrzo počinjali sistematski da stežu obrubom oko Jugoslavije kako bi je politički i ekonomski što više vezali za Sovjetski Savez. Jugoslovenske vojske su bile poprilično spremne za takvo udruživanje, ali su odbacili sovjetske metode spletki i intriga, mešanja u jugoslovenska unutrašnja pitanja i okretanja njihovih članova partije protiv svojih vođa.

Komunisti koji su svet je 28. juna 1948. proglašili katastrofom razlazom između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Potpuno neoklevetano, osim za one koji su u njemu imali glavnu ulogu, Jugoslavija je izbačena iz Kominforma (Komunisti kog informativnog Biroa, koji je osnovan 1947. i koji je u određenoj meri bio naslednik Kominterne).

Danas znamo da je konflikt bio dug i da je zaetak ovog razlaza nastao još pre, tokom rata, kao što sam i pokušao da objasnim ranije.

Izgovor je bio da Tito nije hteo da se zahvali Staljinu za pobjedu koju je izborio u građanskom ratu. Nijedan vođa partije koji je dugovao svoje postojanje Sovjetskom Savezu a koji nije pokazivao kompletnu podanost komunisti koji otadžbini ne može po Staljinovom shvatanju da bude pouzdan komunist. Ponašanje jugoslovenskih komunista u odnosu na one koje su pokazivale ostale vojske u drugim bratskim zemljama istočne Evrope, a koje su Sovjeti doveli na vlast, je bilo veoma različito. Staljinove sumnje su se samo uvećale kada su jugoslovenski komunisti počinjali da preuzimaju vodeću ulogu u vezi sa ostalim komunističkim pokretima na Balkanu - u

Allbaniji, Bugarskoj a posebno u Grčkoj, gde je ustanak iz 1946, protiv grčke vlade, snažno podstakla Komunistička partija Jugoslavije.

Tito dakle, po Staljinovom mišljenju, nije bio podinjen i to nikada nije ni mogao da bude tak i daje želeo, što očigledno nije. Stoga je morao biti zamjenjen nekim jugoslovenskim komunistom koji je svoje naimenovanje da duguje Moskvi. Ali Staljin je teško pogrešio. Lojalnost Titu jugoslovenskih komunista koji su se borili pod njegovim vodstvom tokom rata bila je praktično jedinstvena i mada je zemlja trpela snažan vojni i ekonomski pritisak Sovjeta i njihovih satelita koji oni su uvrsto stajali na njegovoj strani.

Vlada SAD je brzo razumela važnost ovog događaja. Ono što se ispostavilo kao jedan od glavnih uspeha spoljne politike posle rata bilo je da je predsednik Truman iskoristio priliku i Jugoslaviju snabdeo očajnički potrebnom ekonomskom i vojnom pomoć. Tito, se očajnički se svojih srda njih odnosa sa Zapadnim oficirima za vezu tokom rata i pomoć koju je tada primio - vojne, ekonomske i moralne - prihvatio je SAD raširenih ruku. Jugoslavija je ostala slobodna i nezavisna. Štaviše, razlaz između Jugoslavije i SSSR je imao veoma važne pozitivne konsekvence za Zapad - nekomunistička Grčka, povratak Trsta Italiji i neustvovanje Jugoslavije u Varšavskom paktu. Koreni ovih događaja leže u burnim ratnim događajima kojim je tragom ova studija išla.

SPISAK OSOBA KOJE SU POMENUTE U OVOJ KNJIZI

(Identifikovanje osoba sa ovog spiska je ograničeno na okolnosti i situacije koje su pomenute u ovoj studiji.)

- Adami, Luj, američki pisac slovenačkog porekla, autor knjige „Orao i korenje“ (*„The Eagle and the Roots“*)
- Ajzenhauer, Dvajt, američki general, glavni zapovednik saveznih trupa za severo-zapadnu Afriku; kasnije vrhovni komandant saveznih ekspedicionih snaga
- Aleksandar, kralj Srba, Hrvata i Slovenaca kasnije, kralj Jugoslavije
- Aleksander, Ser Harold, britanski general, glavnokomandujući i britanskih snaga za Bliski istok, kasnije zapovednik saveznih snaga u Italiji; kasnije feldmaršal i Vrhovni komandant Saveznih trupa u mediteranskom basenu
- Aleksandra, supruga kralja Petra II
- Ambrozio, Vitorio, italijanski general, zapovednik 2. italijanske armije u Hrvatskoj, kasnije Šef generalštaba Armije; kasnije načelnik Glavnog štaba
- Ameri, Džulijan, službenik SOE
- Apostolski, Mihailo, vođa makedonskih partizana
- Armstrong, , brigadni general, šef britanske misije pri etnicima
- Arnold, Henri, američki general, zapovednik američkih vazdušnih snaga i načelnik vrhovnog štaba vazduhoplovstva SAD; član Združenog štaba i Kombinovanog štaba Saveznika
- Arnoldi, Frenk, oficir OSS u Bariju
- Aterton, Terens, oficir SOE u Jugoslaviji
- Bader, Paul, nemački zapovednik u Srbiji, kasnije i vojni zapovednik za Srbiju.
- Baki, Mitar, član Titovog štaba
- Bejli, S., britanski oficir za vezu pri etnicima

Belaj i , Vladimir, predstavnik etnika pri AFHQ
Belusova, Pelagija (Polka), Titova prva žena
Berne, Franc, nema ki zapovednik u Srbiji.
Bender, Feliks, ovlaš eni predstavnik nema kog ministarstva spoljnih poslova
pri vojnoj komandi za Srbiju
Benson, Melvin, ameri ki oficir za vezu pri partizanima
Berli, Adolf ml., pomo nik Državnog sekretara SAD
Bernštajn, Valter, dopisnik „Jenka“
Bidl, Entoni ml., ameri ki ministar, kasnije ambasador pri jugoslovenskoj vladi
u izbeglištvu u Londonu
Biroli, vidi Pircio Biroli
Boldvin, Hanson, vojni urednik „Njujork Tajmsa“
Bogi , Dragomir, jugoslovenski otpravnik poslova u Sovjetskom Savezu
Bogomolov, Aleksandar, sovjetski mnistar, kasnije ambasador pri jugosloven-
skoj vladi u izbeglištvu u Londonu; kasnije lan sovjetskog savetodavnog
ve a za Italiju.
Bouhi, Piter, službenik SOE
Brök, Rej, dopisnik „Njujork Tajmsa“
Broud, Filip, oficir britanskog Forin Ofisa u Bariju
Broz, Aleksandar, Titov mla i sin
Broz, Žarko, Titov stariji sin
Bruk, Ser Alan, britanski general, na elnik Britanskog kraljevskog generalšta-
ba; lan Kombinovanog štaba; kasnije feldmaršal; kasnije Lord Alanbruk
Budenc, Luj, urednik „Dejli Vorkera“ (Njujork)
Budisavljevi , Jovanka, Titova sadašnja žena
Budisavljevi , dr Sr an, lan Kraljevskog ve a
Cankar, dr Isidor, ministar u jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu
Cincar-Markovi , Aleksandar, jugoslovenski premijer
Cvetkovi , Dragiša, jugoslovenski premijer
er il, Randolf, britanski oficir za vezu pri partizanima, sin premijera er ila
er il, Vinston, britanski premijer
ano, Galeaco, italijanski premijer
Dalton, Hju, britanski ministar ratne ekonomije

Dan, Džejm, oficir američkog Forin Servisa, direktor kancelarije za evropska pitanja u Stejt Departmentu; kasnije pomoćnik Državnog sekretara

Dapčević, Peko, partizanski komandant

Davidson, Bejzil, šef sekcije za Jugoslaviju u SOE, Kairo; autor „Prikaz o partizanima“ („*Partisan Picture*“)

Dedijer, Vladimir, partizanski oficir; autor knjiga „Dnevnik“ i „Josip Broz Tito“

Dejvis, Elmer, direktor OWI

De Lus, Danijel, dopisnik AP

Deranijan, Nelson, oficir OSS u Bariju

Dikin, F., britanski oficir za vezu pri partizanima; autor knjige „Bojovna planina“ („*The Embattled Mountain*“)

Dikli, Džordž, jugoslovensko-kanadski član misije „Hoatli I“

Dil, Ser Džon, šef britanskog kraljevskog generalštaba

Dimitrov, Georgi, generalni sekretar Kominterne

Din, Džon, američki general-major, šef vojne misije SAD u Sovjetskom Savezu

Dipold, Benignus, nemački general, zapovednik 717. pešadijske divizije

Divers, Džekob, američki general-poručnik, Zamenik vrhovnog komandanta saveznih trupa u mediteranskom basenu

Donovan, Vilijam, američki pukovnik, kasnije brigadni general SAD, direktor OSS

Dragičević, Veljko, radio-operater koji je pratio kapetana Hadsona

Drapšin, Petar, partizanski komandant

Druzi, Milan, jugoslovensko-kanadski član misije „Hoatli I“

Džefson, Ronald, britanski radio-operater

Džibilijan, Artur, radio-operater američke Spasilačke jedinice

Džojns, Robert, oficir Forin Servisa na pozajmici u OSS, šef tajne obaveštajne službe pri OSS-Bari

Džordž VI, kralj Engleske

Džouns, Vilijam, britanski oficir za vezu pri partizanima

Dilas, Milovan, član Politbiroa Centralnog Komiteta KPI; kasnije šef partizanske vojne misije u Moskvi

Dono, Jovan, jugoslovenski predstavnik u Kairu

Džonson, Momčilo, poljski oficir

uri , Radoslav, etni ki oficir koji je prešao u partizane
uriši , Pavle, etni ki oficir
Eliot, Ser Vilijam, vice-maršal vazduhoplovstva RAF, zapovednik Balkanskih
vazdušnih snaga
Erdeljac, Petar, jugoslovensko-kanadski član misije „Fungus“
Fajfer, Timoti, ameri ki oficir za vezu sa partizanima
Fariš, Lin, ameri ki oficir za vezu pri partizanima
Felber, H.G., nema ki general, zapovednik u Srbiji
Ferdinand, Franc, austrijski nadvojvoda
Fertiš, Herman, nema ki general, zapovednik štaba nema ke komande za Bal-
kan
Floyd, Ser Henri, britanski oficir na partizanskoj teritoriji
Foti , Konstantin, jugoslovenski ministar, kasnije ambasador u SAD
Frangeš, Ivan, Savetnik jugoslovenske ambasade u Vašingtonu
Gamel, Ser Džejms, ameri ki general, zapovednik u štabu generala Vilsona
Gavrilovi , dr Milan, jugoslovenski ministar pri misiji u Sovjetskom Savezu
Ginter, Gustav, šef misije OSS u Kairu
Glajs fon Horstenau, Edmund, nema ki opunomo eni general u Hrvatskoj
Glavin, Edvard, komandant OSS u Kazerti
Glenkoner, Lord, šef SOE - Kairo
Gorškov, A., general-major, zamenik šefa sovjetske misije pri partizanima
Gudfelou, Preston, službenik OSS
Grin, Edvard, komandant OSS baze u Bariju
Grol, dr Milan, član jugoslovenske vlade iz 1945.
Gru, Džozef, ameri ki državni podsekretar
Gusev. F., sovjetski ambasador u Britaniji
Hadson, D (Bil), britanski oficir za vezu pri etnicima
Hajden, Sterling (Džon Hamilton), oficir OSS; autor knjige „Lutalica“ (*„Wan-
derer“*)
Hajnc, Fridrih, nema ki oficir Brandenburške divizije
Hai, Kordel, ameri ki državni sekretar
Halifaks, vikont, kasnije eri, britanski ambasador u SAD
Hanter, A., britanski oficir pri partizanima

Hantington, Ileri ml., oficir ODSS, kasnije zapovednik ameri ke vojne misije pri partizanima

Hariman, Avarel, ameri ki ambasador u Sovjetskom Savezu

Harison, H., urednik jugoslovenske sekcije BBC-ja

Harvud, Ser Henri, britanski admiral, zapovednik britanske flote u Mediteranu

Has, Herta, majka Titovog drugog sina

Heniker-Mejdžor, Džon, britanski oficir za vezu pri partizanima

Herkort, vikont, komandant SOE baze u Bariju

Hitler, Adolf, kancelar Nema kog rajha

Hopkins, Hari, specijalni pomo nik ameri kog predsednika Frenklina Ruzvelta

Humo, Olga, Titov prevodilac

Idn, Entoni, britanski državni sekretar za spoljne poslove

Ijo, Luj, šef Sekcije za specijalne operacije, OSS- Kairo; autor knjige „Oružje za Tita“ („*Guns for Tito*“)

Iker, Ajra, ameri ki general-poru nik, zapovednik vazdušnih snaga savezni - kih trupa u Mediteranu

lien, V., ameri ki oficir u Bariju

Ili , Bogoljub, general, jugoslovenski ministar vojske i mornarice, kasnije samo vojske

Išmaj, Ser Hastings, britanski general-poru nik, zamenik sekretara britanskog ratnog kabineta i vrhovni zapovednik štaba pri ministarstvu odbrane

Javorski, Boža, etni ki oficir

Jefti , Bogoljub, jugoslovenski ambasador u Britaniji

Jev evi , Dobrosav, etni ki oficir

Jovanovi , Arso, šef štaba lugaloslovenske oslobodila ke vojske

Jovanovi , Slobodan, premijer jugoslovenske vlade u izbeglištvu

Kanaris, Vilhelm, nema ki admiral, šef nema ke obaveštajne službe

Kadogan, Ser Aleksander, stalni podsekretar pri Forin Ofisu

Kajtel, Vilhelm, feldmaršal, zapovednik nema ke vrhovne komande

Kalabi , Nikola, etni ki oficir

Kaningem, Ser Endrju, admiral flote, Prvi pomorski zapovednik i na elnik generalštaba mornarice; lan Kombinovanog glavnog štaba.

Kaningem, Ser Džon, admiral, glavni zapovednik savezni ke flote u Mediteranu

Kardelj, Edvard, član Politbiroa Centralnog Komiteta KPJ
Kaš, Zigfrid, nemački ministar u Hrvatskoj
Kavaljero, Ugo, italijanski general, načelnik italijanskog generalštaba
Kejfi, V., američki brigadni general, šef specijalnih operacija, AFHQ - Alžir.
Kempbel, Džon, član britanske misije pri partizanima
Kempbel, Ronald član, britanski ministar u Jugoslaviji
Kenon Kavendiš, oficir američkog Forin Servisa
Ker, Ser Armand, britanski ambasador u Sovjetskom Savezu
Keserović, Dragutin, etnički oficir
Kibler, brigadni general, zapovednik štaba u SOE-Kairo.
King, Ernest, admiral SAD, Zapovednik flote i šef pomorskih operacija; član
Združenog štaba i Kombinovanog štaba Saveznika.
Kirk, Aleksander, politički savetnik vrhovne savezničke komande u mediteran-
skom basenu
Kišelj, A., general-major, šef sovjetske misije pri partizanima
Klark, Ker, vidi Ker.
Klark, Mark, američki general, zapovednik 5. Armije SAD, kasnije saveznički
komandant u Italiji
Klugman, Džejms, zvaničnik SOE
Knežević, Radoje, savetnik kralja Petra
Knežević, Živan, sekretar jugoslovenskog ratnog kabineta, kasnije vojni ataše u
Vašingtonu, autor dela „Zašto su Saveznici napustili Jugoslovensku vojsku
generala Mihailovića“ (*„Why the Allies Abandoned the Yugoslav Army of Ge-
neral Mihailović“*)
Klissel, Stiven, britanski oficir za vezu kod partizana; autor knjige „Vihor“
(*„Whirlwind“*)
Koh, Robert, komandant OSS baze u Bariju
Koks, Artur, oficir OSS u Bariju
Konstan, Piter, oficir američkog Forin Servisa
Kornjejev, N., general, šef sovjetske misije pri partizanima
Kosanović, dr Sava, ministar jugoslovenske vlade u izbeglištvu
Kovačević, Ivan, etnički predstavnik u AFHQ
Kovačević, Blagoje, etnički gardista

Kraford, Robert, ameri ki oficir u Drvaru
Krajger, Džordž, pukovnik SAD, vazduhoplovne snage SAD
Kramer, Elsvort, ameri ki oficir za vezu pri etnicima
Krek, Miha, član jugoslovenske vlade u izbeglištvu
Krnjevi, Juraj, član jugoslovenske vlade u izbeglištvu
Krips, Ser Staford, britanski ambasador u Sovjetskom Savezu
Lada-Mocarski, Valerijan, oficir OSS-Kairo
Lalatovi, Mirko, etni ki oficir
Lali Nikolas, ameri ki oficir za vezu pri etnicima
Lebedev, Viktor, sovjetski otpravnik poslova u Jugoslaviji
Leman, Herbert, generalni direktor UNRRA
Lemnicer, Liman, ameri ki general
Leonti, Ljubo, jugoslovenski ambasador u Britaniji
Ler, Aleksander, nema ki general, komandant 12. armije; kasnije komandant
nema kih armija grupa E; kasnije glavni komandant za Balkan
Leskošek, Franc, član Politibiroa Centralnog Komiteta KPJ
Lejn, Artur Blis, ameri ki ministar u Jugoslaviji
Lihi, Vilijem, admiral SAD, na elnik štaba pri zapovedniku armije SAD, član
Združenog štaba i Kombinovanog štaba Saveznika
Liki, Slobodan, etni ki radio-operater
Lindzi, Frenklin, ameri ki oficir za vezu pri partizanima, kasnije šef misije OSS
u Beogradu
List, Vilhelm, nema ki feldmaršal, zapovednik Vermahta za jugoistok
Liters, Rudolf, nema ki general, zapovednik nema kih trupa u Hrvatskoj
Litvinov, M., sovjetski ambasador u SAD
Lofts, P., britanski poručnik, oficir za signalizaciju
Lorens, Kristi, britanski oficir u Jugoslaviji, autor dela „Neredovna avantura“
(„*Irregular Adventure*“)
Lou, Ričard, britanski državni ministar
Lozovski, S., pomoćnik ministra za spoljne poslove Sovjetskog Saveza
Lukačević, Voja, etni ki oficir
Ljoti, Dimitrije, srpski fašistički vođa
Majski, I., sovjetski ambasador u Britaniji

Makiedo, Sergije, član Kraljevskog ve a
Mandi, Nikola, etni ki gardista
Marfi, Robert, politi ki savetnik pri vrhovnoj savezni koj komandi za mediteranski basen
Maršal, Džordž, ameri ki general, šef štaba Vojske SAD; član Združenog štaba i Kombinovanog štaba Saveznika
Maruši, dr Drago, simpatizer partizana koji se priklju io jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu
Masterson, Tom, zvani nik SOE
Mati, Jozef, nema ki obaveštajni oficir
MekBejn, Turner, oficir OSS u Kairu.
Mekdauel, Robert, šef ameri ke obaveštajne misije kod Mihailovi a
Mekferlejn, F., šef vojne misije pri italijanskoj vladi
MekKloj, Džon, pomo nik ameri kog sekretara za rat
Meklin, Ficroj, brigadni general, šef britanske misije pri partizanima; autor knjiga „Isto ni pristup" i „Osporavana barikada" („*Eastern Approaches*“, „*Disputed Barricade*")
Mekmilan, Harold, britanski politi ki savetnik pri vrhovnoj savezni koj komandi u meditranskom basenu
MekNarni, Džozef, ameri ki general-potporu nik, zamenik komandanta vrhovnog štaba Saveznika u meditranskom basenu
MekVig, Linkoln, ameri ki ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu u Kairu
Mensfild, Valter, ameri ki oficir za vezu pri etnicima
Meril, Frederik, zvani nik ameri kog Forin Servisa
Metjuz, Frimen, saveznik ameri ke ambasade u Londonu; kasnije zamenik direktora Kancelarije za evropska pitanja Stejt Departmenta
Mihailovi, Dragoljub (Draža), pukovnik, kasnije general, Ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, na elnik štaba vrhovne komande jugoslovenske vojske u otadžbini
Mihailovi, Vladimir, pomo nik jugoslovenskog ministra spoljnih poslova
Milodragovi, Džon, Ameri ki oficir za vezu pri etnicima
Milojevi, Miloje, partizanski oficir
Milutinovi, Ivan, član Politbiroa Centralnog Komiteta KPJ

Milutinovic, pop, srpski sveštenik
Mirkovi , Borivoje, komandant jugoslovenskog vazduhoplovstva
Molotov, V., ministar spolnih poslova Sovjetskog Saveza
Moljevi , Stevan, Mihailovi ev politi ki savetnik
Moren, Frank, zvani nik OSS
Musolini, Benito, italijanski premijer
Musulin, Džordž, ameri ki oficir za vezu sa etnicima
Najt, Donald, britanski oficir za vezu pri partizanima
Nad, Košta, partizanski komandant
Nedi , Milan, šef marionetske vlade u Srbiji
Nefelev, L., potpukovnik ameri ke vojske
Nin i , Mom ilo, jugoslovenski ministar spoljnih poslova
Nojbaher, Herman, specijalni ambasador nema ke za jugoisto nu Evropu
Norden, Karl, zvani nik ameri kog Forin Servisa
Novikov, N., sovjetski ambasador pri jugoslovenakoj vladi u izbeglištvu u Kairu
i Londonu
O-Donovan, Patrik, Atertonov radio-operater
Okinlek, Ser Klod, britanski general, glavni zapovednik britanskih snaga na Bli-
skom istoku.
Ostoji , Zaharije, etni ki oficir
Ot, Hans, nema ki inžinjer
Panti , Branislav, etni ki oficir
Paterson, Ri ard, ameri ki abasador u Jugoslaviji
Paveli , Ante, vo a fašisti ke države Hrvatske
Pavle, princ, Regent Jugoslavije
Pavlovi , Dragoslav, etni ki oficir
Pavlovi , Pavle, jugoslovensko-kanadski lan misije „Fungus“
Pe anac, Košta, voda etni ke organizacije
Pedžet, Ser Bernard, general, glvavni zapovednik britanskih snaga za Bliski
istok.
Perovi poru nik, etni ki oficir
Petar I, Kralj Srbije, kasnije Krlajevine Srba, Hrvata i Slovenaca
Petar II, Kralj Jugoslavije

Pijade, Moše, član KPJ
Pircio Biroli, Alesandro, italijanski general, vojni upravnik Crne Gore
Plotnikov, V., sovjetski ministar pri Jugoslaviji
Poduje, Jože, pomoćnik Serigija Makijeda
Popovi, Kosta, partizanski komandant
Popovi, Milentije, partizanski oficir
Popovi, Vladimir, jugoslovenski ambasador pri Sovjetskom Savezu
Portal, Seržant, maršal vazduhoplovstva RAF, zapovednik vazduhoplovnih snaga, član kombinovanog štaba
Pribević, Adam, srpski političar
Pribević, Stojan, dopisnik časopisa „Tajm“
Princip, Gavriilo, srpski nacionalista
Purić, Božidar, premijer i ministar spoljnih poslova jugoslovenske vlade u izbeglištvu
Rajčić, Majk, glavni vodnik, član američke Spasilačke jedinice
Rajter, Jaša, član KPJ
Ranković, Aleksandar, član Politbiroa Centralnog Komiteta KPJ
Rapotek, poručnik, član misije „Henna“
Reid, Staford, američki oficir za vezu sa partizanima
Rendel, G., britanski ministar, kasnije ambasador pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu
Renkin, Karl, oficir američkog Forin Servisa
Ribar, dr Ivan, predsednika AVNOJ-a
Ribar, dr Vladimir, Savetnik jugoslovenske vlade u Vašingtonu
Ribar, Ivo Lola, član KPJ, sin dr Ivana Ribara
Ribar, Jurica, član KPJ, sin dr Ivana Ribara
Ribentrop, Joakim fon, nemački premijer
Roata, Mario, general, zapovednik italijanske 2. armije u Hrvatskoj, kasnije šef generalštaba vojske
Roboti, Mario, italijanski general, zapovednik italijanske 2. armije
Romei, Ervin, Feldmaršal, nemački zapovednik Afričkog korpusa
Ros, Valter, komandant OSS baze u Bariju
Rozenborg (Rouz) Perc, član britanske misije pri partizanima

Rutam, Džasper, britanski oficir za vezu sa etnicima, autor dela „Promašaj“
(„*Miss Fire*“)

Ruzvelt, Eliot, sin predsednika Frenklina Ruzvelta

Ruzvelt, Frenklin, predsednik Sjedinjenih Amerikanskih Država

Ruzvelt, Džejms, sin predsednika Frenklina Ruzvelta

Sadikov, Ivan, sovjetski ambasador u Jugoslaviji

Sajc, Albert, američki oficir za vezu sa etnicima; autor knjige „Mihailovi - prevarant ili heroj“ („*Mihailovi - Hoax or Hero*“)

Sardžent, Ser Orm, zamenik državnog podsekretara u britanskom Forin Ofisu

Selborn, eri, britanski ministar ekonomije rata

Selvig, Džordž, američki oficir za vezu sa partizanima

Seni ar, Franja, etnički gardista

Serdar, Stiven, jugoslovensko-kanadski član misije „Hoatli I“

Sernec, Dušan, član Kraljevskog saveta

Simi , Aleksander, jugoslovensko-kanadski član misije „Fungus“

Simi , Stanoje, jugoslovenski ministar, kasnije ambasador u Sovjetskom Savezu; kasnije ambasador u SAD

Simovi , Dušan, general, komandant jugoslovenskih vazduhoplovnih snaga, kasnije jugoslovenski premijer; kasnije, takođe Ministar mornarice i vazduhoplovstva

Siton-Vatson, Hju, zvaničnik SOE; autor knjige „Revolucija u Istočnoj Evropi“ („*The Eastern European Revolution*“)

Smodlaka, Josip, partizanski oficir

Staljin, I.V., generalni sekretar KP Sovjetskog Saveza, kasnije takođe predsedavajući veća Narodnih Komisara Sovjetskog Saveza

Stamboli , Petar, član KPJ

Staniši , Bajo, etnički oficir

Star evi , Ivan, član britanske misije pri partizanima

Stauel, V., general major, šef SOE-Kairo, kasnije komandant specijalnih operacija u istočnoj Italiji

Stilinovi , Marijan, partizanski oficir

Stimson, Henri, sekretar rata SAD

Stivenson, Ralf, britanski ambasador u Jugoslaviji

Stjuart, V., britanski oficir za vezu sa partizanima

Strit, Vivijan, britanski oficir za vezu sa partizanima
Suboti , Ivan, jugoslovenski ministar u Britaniji
Svit-Eskot, Bikam, zvani nik SOE, autor dela „Lažna Ulica Bejker" (*„Baker Street Irregular"*)
Sane, Harold, Savetnik ameri ke ambasade pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu u Kairu, kasnije u Londonu; kasnije postavljen u Beogradu
Šenfeld, Rudolf, Savetnik ameri ke ambasade pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu
Šepardson, Vitni, Zvani nik OSS u Vašingtonu
Štarker, Rudi, zvani nik nema ke obaveštajne službe
Štetinijus, Edvard, ameri ki državni podsekretar, kasnije Državni sekretar
Šubaši , Ivan, Ban Hrvatske, kasnije premijer jugoslovenske vlade u izbeglištvu u Londonu
Šulberger, L., dopisnik „Njujork Tajmsa"
Šutej, Juraj, ministar u jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu
Tajer, arls, oficir ameri kog Forin Servisa pozajmljen OSS-u; zamenik šefa, kasnije i šef ameri ke misije pri partizanima
Talbot, Džon, dopisnik Rojtersa
Teder, Ser Artur, maršal vazduhoplovstva, glavni zapovednik vazduhoplovstva RAF, zapovednik vazduhoplovnih snaga za Mediteran
Terzi , Velimir, lan partizanske vojne misije u Moskvi
Tito, Josip Broz, generlani sekretar KPJ, zapovednik Narodnooslobodila ke vojske, kasnije jugoslovenski premijer
Todorovi , Borislav, etni ki oficir, kasnije pomo nik Vojnog atašea u jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu
Tofte, Hans, oficir OSS
Tolbukin, Fjodor, maršal Crvene armije
Tompson, Robert, oficir OSS
Topalovi , dr Živko, srpski politi ar
Toulmin, Džon, šef misije OSS u Kairu
Trifunovi , Miša, premijer jugoslovenske vlade u izbeglištvu
Truman, Hari, predsednik Sjedinjenih Ameri kih Država
Uzelac, M., etni ki oficir
Vajhs, Maksimilijan fon, feldmaršal, nema ki zapovednik za Balkan

Vaši , Dragiša, politički savetnik Mihailoviča
Vejl, Richard, američki oficir za vezu sa partizanima
Velebit, dr Vladimir, član KPJ, šef partizanske vojne misije u Londonu
Vels, Samner, američki državni podsekretar
Vest, Pol, oficir OSS u Kairu
Vetrlji, Robin, britanski oficir za vezu pri partizanima
Wilson, general Ser Henri, glavnokomandujući britanskih snaga za Bliski istok,
kasnije vrhovni zapovednik saveznih snaga za mediteranski basen
Vinant, Džon, američki ambasador u Britaniji
Višinski, A., pomoćnik, kasnije i prvi zamenik ministra spoljnih poslova So-
vjetskog Saveza
Vlahovi , Veljko, član KPJ
Vorošilov, K.E., maršal, vojni savetnik Staljina
Vrouton, Valter, član britanske misije pri partizanima
Vučini , Džordž, američki oficir za vezu pri partizanima
Vučkovi , Zvonimir, etnički oficir
Vukmanović -Tempo, Svetozar, član KPJ
Vukosavljevi , Sreten, simpatizer partizana koji se priključio jugoslovenskoj
vladi u izbeglištvu
Zec , Vlada (pop), etnik koji je prešao u partizane
Žujovi , Sreten, zamenik načelnika Narodnooslobodilačke vojske

HRONOLOGIJA DOGA AJA

1941.

Januar

Jugoslavija

23-25. - pukovnik Donovan u poseti Beogradu

Svet

22. - britanske snage osvojile Tobruk

Februar

Jugoslavija

14. - jugoslovenski Premijer i ministar spoljnih poslova na sastanku sa Hitlerom

Svet

6. - britanske snage zauzele Bengazi

11. - Britanci odlu uju da zaustave napredovanje kod Bengazija i da ponude pomo Gr koj

22. - Idn i Dil u Atini

24. - Britanci odobravaju ekspediciju u Gr ku

25. - britanske snage zauzele Mogadiš

26. - Idn i Dil u Ankari

Mart

Jugoslavija

4. - Knez Pavle u poseti Hitleru u Berhtesgadenu

21. - ameri ki izaslanik u Beogradu nudi pomo Jugoslaviji kroz Zakon o zajmu i najmu

- 25. - *Jugoslavija* pristupa Trojnom paktu
- 27. - državni udar u Beogradu

Svet

- 1. - Bugarska pristupa Trojnom paktu
- 2. - Idn i Dil ponovo u Atini
- 4. - nema ke trupe ulaze u Bugarsku
- 4. - prve britanske trupe napuštaju Egipat i kre u ka Gr koj
- 11. - Akt o zajmu i najmu postaje Zakon u SAD
- 30. - Nema ka sprovodi kontraofanzivu u severnoj Africi

April

Jugoslavija

- 1. - Dil u Beogradu
- 6. - Nema ka napada Jugoslaviju
- 14-16. Kralj Petar i jugoslovenska vlada napuštaju zemlju i odlaze ka Gr - koj
- 17. - kapitulacija Jugoslavije pred Nema kom
- 21. - jugoslovenska vlada u Jerusalimu

Svet

- 6. - Nema ka napada Gr ku
- 6. - Britanci ulaze u Adis Abebu
- 8. - okupacija Soluna
- 21. - Britanci odlu uju da napuste Gr ku
- 23. - Gr ka vlada prelazi na Krit
- 30. - Nemci odlu uju da odlože napad na SSSR

Maj

Jugoslavija

- 12. - Mihailovi stiže na Ravnu Goru
- 16. - ameri ki izaslanik napušta Beograd

Svet

- 20. - Nema ka napada Krit

Jugoslavija

- Svet* 26. - er il prima jugoslovenskog premijera
- 18. - potpisan nema ko-turski pakt o neutralnosti

22. - Nema ka napada SSSR

Jul

Jugoslavija

4. - Komunisti ka partija Jugoslavije donosi odluku o podizanju ustanka protiv okupatora

Svet

5. - Nemci dolaze do linije Dnjeptra

22. - Rusi evakušu Bisarabiju

Avgust

Jugoslavija

17. - partizani obaveštavaju Kominternu o svojim vojnim aktivnostima

29. - general Nedi formira marionetsku vladu u Srbiji

Svet

14. - evakuacija Smolenska

19. - napad na Lenjingrad

Septembar

Jugoslavija

5. - SAD imenuju izaslanika pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu

13. - prva radio poruka Mihailovi a primljena u njegovoj vladi u Londonu

19. - sastanak Mihailovi -Tito

Svet

19. - Nemci okupiraju Kijev

Oktobar

Jugoslavija

21. - Nemci vrše pokolj muškog stanovništva u Kragujevcu

27. - Tito i Mihailovi se ponovo sastaju

28. - po inje sukob partizana i etnika

Svet

2. - Nemci kre u u ofanzivu na Moskvu

16. - Rusi evakušu Odesu

20. - sovjetska vlada se premešta u Kujbišev

Novembar

Jugoslavija

- 14. - Mihailovi se sastaje sa nema kim oficirima
- 18. - tre i partizansko- etni ki sastanak
- kraj novembra: nema ka Prva ofanziva nagoni etnike na Ravnu Goru a partizane potiskuje iz Srbije

Svet

- 14. - Crvena Armija sprovodi kontranapad na moskovskom frontu
- 22. - Nemci ulaze u Rostov
- 28. - Crvena Armija osloba a Rostov

Decembar

Jugoslavija

- 7. - Mihailovi promovisan u brigadnog generala
- 24. - Tito stiže u Rogaticu u Bosni

Svet

- 7. - Japanci bombarduju Perl Harbur
- 8. - SAD i Britanija objavljuju rat Japanu
- 8. - Tobruk oslobo en
- 11.- Italija i Nema ka objavljuju rat SAD-u
- 22. - glavni napad Japana na Filipine
- 24. - Britanci oslobodili Bengazi
- 25. - pad Hong Konga

1942.

Januar

Jugoslavija

- 11. - Jovanovi imenovan za premijera a Mihailovi za ministra vojske, mornarice i avijacije
- 15. (približno) - sprovedena nema ka Druga ofanziva protiv partizana

Svet

- 2. - Japanci ulaze u Manilu
- 11. - Japanci ulaze u Kuala Lumpur
- 20. - invazija Japanaca na Burmu
- 21. - Romelov kontranapad u severnoj Africi

Februar

Jugoslavija

- 4. - Major Aterton se iskrcava u Jugoslaviju
- 8. - partizani uspostavljaju sovjetsku republiku u Crnoj Gori

Svet

- 15. - pad Singapura
- 20. - ruska zimska ofanziva zaustavljena
- 28. - Japanci se iskrcavaju na Javu

Mart

Jugoslavija

- 19. - Aterton stiže do partizanskog štaba u Foča
- 31. - protiv partizana pokrenuta i Trebinjska ofanziva

Svet

- 8. - Japanci se iskrcavaju na Novu Gvineju
- 17. - general MekArthur je postavljen za glavnokomandujućeg za jugoza-
padni Pacifik

April

Jugoslavija

- 20. - jugoslovenski izaslanik u SSSR-u dobio instrukcije da traži od Sovjeta
da ubede partizane da se stave pod komandu Mihailovića

Svet

- 18. - Dulitlov vazdušni napad na Tokio

Maj

Jugoslavija

- 9. - Jovanović traži od Britanaca pomoć u oružju i municiji
- 16. - Ruzvelt odlučuje da pošalje hranu u Jugoslaviju

Svet

- 6. - pad Korehidora
- 8. - Nemci sprovode napad na Krim
- 8-9. - SAD odnose pobjedu u bitci za Koralno more
- 26. - Romeli napada u severnoj Africi
- 30. - vazdušni napad 1000 bombardera RAF-a na Kein

Jun

Jugoslavija

1. - Mihailovi stiže u Crnu Goru
22. - Kralj Petar stiže u SAD
24. - partizani kreću na dugački marš ka severu

Svet

- 4-7. - Bitka na Midveju
18. - Roosevelt stiže u Vašington
21. - Tobruk osvajaju Nemci

Jul

Jugoslavija

6. - Radio Slobodna *Jugoslavija* optužuje Mihailovića i etnike kao kolaboracioniste
24. - potpisan sporazum o Zajmu i najmu između SAD i Jugoslavije

Svet

1. - Romeli zaustavljeni kod El Alamejna
1. - pad Sevastopolja
23. - Rostov osvajaju Nemci

Avgust

Jugoslavija

3. - jugoslovenski demarš u Kujbiševu

Svet

7. - SAD se iskrcavaju na Solomonska ostrva
19. - britanski vazdušni napad na Džep

Septembar

Jugoslavija

9. - Mihailović poziva na građansku neposlušnost prema Nedićevom režimu
20. - jugoslovenska vlada traži od Mihailovića da izvrši sabotaže na nemačke linije komunikacija

Svet

21. - borbe u predgrađu Staljingrada

Oktobar

Jugoslavija

- 5-6. - Samner Vels razgovara o situaciji u Jugoslaviji sa sovjetskim ambasadorom

Svet

- 20. - nema ki napad na Staljingrad propada
- 25. - nema ko-italijanski napad na El Alamejn propada

Novembar

Jugoslavija

- 5. - partizani ulaze u Biha
- 26. - partizanska skupština u Biha u

Svet

- 4. - britanska ofanziva u Egiptu
- 6. - Romei se povla i u Libiju sa ostacima svoje armije
- 8. - armija SAD zauzima delove severne Afrike. Alžir pada u ruke Saveznika.
- 12. - Hitler šalje vojsku u Viši (francuska)
- 13. - Tobruk ponovo zauziMaju Britanci
- 19. - Rusi sprovode kontranapad kod Staljingrada

Decembar

Jugoslavija

- 16. - jugoslovenska vlada daje izjavu u kojoj sumira Mihailovi eve akcije
- 25. - pukovnik Bejli stiže do etni kog štaba
- 31. - Vels uverava Foti a da vlada SAD ima puno poverenje u Mihailovi a

Svet

- 12. - Nemci ne uspevaju da spasu opkoljene trupe kod Staljingrada
- 13. - Romei isteran iz Alžira
- 22. - Ajzenhauer se kre e ka Tunisu

1943.

Januar

Jugoslavija

- 1. - Ajzenhauer šalje novogodišnju estitku Mihailovi u

17. - Radio Slobodna *Jugoslavija* poziva savezni ku misiju da dode u Jugoslaviju

20. - po inje etvrta ofanziva Sila Osovine

Svet

14-24. - Konferencija u Kazablanki (Ruzvelt, er il; tako e Žiro, De Gol)

Februar

Jugoslavija

28. - Mihailovi u govoru napada Britance

Svet

14-16. - Crvena Armija osloba a Rostov i Harkov

17. - Nemci napadaju ameri ke trupe u Tunisu

Mart

Jugoslavija

3. - Britanci donose odluku da pošalju misiju partizanima

sredina marta - partizani probijaju obru Sila Osovine

25. - predstavnici partizana stižu u zagreb

30. - britanska vlada protestvuje protiv Mihailovi evog govora

Svet

4. - Amerikanci odnose pobeđu u bitci za Bizmarkovo more

16. - Nemci ponovo uziMaju Harkov

23. - Britanci se probijaju kroz redove neprijatelja u Tunisu

April

Jugoslavija

6. - jugoslovenska vlada deli zabrinutost britanske vlade u vezi sa govorom Mihailovi a

15. (pribl.) - misija OSS se osniva u Kairu

21. - Kana ani jugoslovenskog porekla spušteni padobranom na partizansku teritoriju

Svet

7. - u Tunisu, SAD napada sa severa

12. - u Tunisu, Britanci napadaju sa istoka

26. - sovjetska vlada prekida odnose sa poljskom vladom u izbeglištvu

Maj

Jugoslavija

- 15. (pribl.) - Mihailovići se vraćaju u Srbiju
- 15. - počinje nemačka Peta ofanziva
- 18. - na partizansku teritoriju stiže prva britanska misija
- 28. - britanska misija stiže u Titov štab

Svet

- 7. - američke trupe zauzimaju Bizertu, Britanci ulaze u Tunis
- 11. - američki stiže u Vašington
- 12. - završava se bitka za severnu Afriku
- 21. - Kominternu raspuštena

Jun

Jugoslavija

- 23. - promene u britanskoj politici
- 26. - nova jugoslovenska vlada

Svet

- 11. - pad Pantelerije
- 12. - okupacija Lampeduze

Jul

Jugoslavija

- 3. - Aleksander šalje poruku Titu
- 28. - Meklejn predvodi britansku misiju Titu

Svet

- 10. - invazija na Siciliju
- 25. - Musolini proteran

Avgust

Jugoslavija

- 10. - nova jugoslovenska vlada
- 18. - prvi američki oficir za vezu stiže u štab četnika
- 22. - prvi američki oficir za vezu stiže u štab partizana

Svet

- 1. - američki bombarderi napadaju naftna polja kod Pločestija
- 17-24. - prva Konferencija u Kvebeku
- 23. - Crvena Armija ponovo zauzela Harkov

Septembar

Jugoslavija

- 9. - partizani, etnici i Nemci u pokretu kako bi zauzeli što veći deo teritorije koju je držala italijanska vojska (po etak Šeste nemačke ofanzive)
- 28. - Kralj Petar i vlada stižu u Kairo

Svet

- 8. - predaja Italije
- 9. - Saveznici se iskrcavaju u Salernu
- 10. - Nemci zauzimaju Rim
- 23. - Crvena Armija zauzima Smolensk

Oktobar

Jugoslavija

- 2. - etnici napadaju Višegrad
- 15. - OSS započinje trans-jadransku brodsku operaciju
- 29. - Farišev izveštaj

Svet

- 1. - Saveznici osvajaju Napulj
- 13. - Italija objavljuje rat Nemačkoj
- 19. - počinje Moskvska Konferencija ministara spoljnih poslova
- 25. - Rusi prelaze Dnjepr kod Dnjepropetrovska

Novembar

Jugoslavija

- 29. - partizanski Kongres u Jajcu

Svet

- 6. - Crvena Armija oslobađa Kijev
- 20. - američke trupe se iskrcavaju na Taravu i Makin
- 22. - počinje prva Konferencija u Kairu
- 28. - počinje Konferencija u Teheranu

Decembar

Jugoslavija

- 1. - sa Konferencije u Teheranu stižu obećanja da će doći do isporuke namirnica i opreme za partizane
- 3. - partizanska vojna misija kreće za Kairo

- 8. - general Vilson traži od Mihailovi a da preduzme dve operacije sabotaže
- 10. - er il se susre e sa kraljem Petrom

Svet

- 5. - po inje druga Konferencija u Kairu
- 14. - Rusi napadaju kod Vitepska
- 15. - Savezni ki napad u Italiji zaustavljen
- 24. - Rusi napreduju dalje od Kijeva

1944.

Januar

Jugoslavija

- 8. - er il piše Titu
- 19. - general Vilson organizuje uspostavljanje vojne misije kod Tita
- 25-28. - kongres etnika u selu Ba

Svet

- 22. - Saveznici se iskrcavaju kod Ancija
- 27. - probijena nema ka opsada Lenjingrada

Februar

Jugoslavija

- 20. (pribl.) - Britanci odluju da povuku oficire za vezu iz etni kog štaba
- 23. - sovjetska vojna misija stiže u Jugoslaviju, na teritoriju koju drže partizani

Svet

- 3. - Crvena armija ulazi u Estoniju
- 12. - napad na planinu Kasino
- 24. - prvi veliki kombinovani anglo-ameri ki danono ni vazdušni napad na jedan nema ki položaj (kod Švajnfurta)

Mart

Jugoslavija

- 10. - kralj Petar i premijer Puri stižu u London
- 15. (pribl.) - Amerikanci donose odluku da pošalju obaveštajnu misiju kod Mihailovi a

18. - partizani napadaju i etnike i Nemce

Svet

6. - Crvena Armija započinje letnju ofanzivu u Ukrajini

18. - Nemci ulaze u Maarsku

30. - Rusi zauzimaju Bernauti u Rumuniji

April

Jugoslavija

7. - general Donovan predlaže uspostavljanje nezavisne američke misije kod partizana

16. - Amerikanci bombarduju Beograd

20. - britansko-američki razgovori o Jugoslaviji u Londonu

Svet

10. - Crvena Armija osvaja Odesu

15. - Crvena Armija zauzima Tarnopolj

22. - Amerikanci se iskrcavaju u holandsku Novu Gvineju

Maj

Jugoslavija

1. - Velebit stiže u London

12. - Ruzvelt odgovara na pismo kralju Petru

24. - kralj Petar otpušta Purina

25. - Nemci sprovode Sedmu ofanzivu; Tito umalo uhvaćen

29, 30, 31. - britanski oficiri za vezu napuštaju Mihailovića

Svet

9. - Rusi zauzimaju Sevastopolj

11. - Saveznici napadaju Italiju

18. - zauzeta planina Kasino

23. - savezničke trupe u Anciju se pridružuju ofanzivi

Jun

Jugoslavija

1. - Šubašić postaje novi jugoslovenski premijer

1. - osnovane Balkanske vazduhoplovne snage

3. - Tito evakuisan iz Jugoslavije u Bari

8. - Tito stiže na Vis

16. - Susret Šubašića i Tita

Svet

- 4. - ameri ke trupe ulaze u Rim
- 6. - saveznici se iskrcavaju u Normandiji
- 13. - prvi V-1 sle e u englesku
- 16. - ameri ki bombarderi napadaju Japan
- 26. - ameri ke trupe ulaze u Šerbur

Jul

Jugoslavija

- 7. - Šubašićeva vlada polaže zakletvu

Svet

- 3. - Crvena Armija ulazi u Minsk
- 19. - Saveznici zauzimaju Livorno
- 21. - ameri ke trupe se iskrcavaju na Guam
- 28. - Crvena Armija zauzima Brest-Litovsk

Avgust

Jugoslavija

- 2. - ameri ka jedinica za vazdušno spasavanje stiže u Mihailovičev štab
- 5. - Tito ide u Kazertu
- 12. - Tito se sastaje sa Šerilom u Italiji
- 12. - 225 ameri kih pilota je prebačeno iz Srbije
- 14. - ameri ka vojna misija stiže na Vis
- 26. - ameri ka obaveštajna misija stiže u Mihailovičev štab
- 31. - Marfi u poseti Titu na Visu

Svet

- 1. - Poljaci dižu ustanak u Varšavi; rusko napredovanje blizu Varšave zaustavljeno
- 4. - Saveznici ulaze u Firencu
- 20. - Ruzvelt i Šeril se obraćaju Staljinu tražeći da pomogne Poljacima u Varšavi; molba je odbijena
- 24. - ameri ke trupe ulaze u Grenobl
- 25. - oslobođenje Pariza
- 25. - Saveznici napadaju Gotsku liniju
- 25. - Rumunija objavljuje rat Nemačkoj
- 31. - Rusi ulaze u Bukurešt

Septembar

Jugoslavija

1. - „Retvik“ počinje na partizanskoj teritoriji
 1. - Mihailovići nareduju opštu mobilizaciju
 6. - Rusi dolaze do jugoslovenske granice
 12. - kralj Petar se obračuna u Jugoslaviji putem radija
 18. - Tito napušta Vis i odlazi za Moskvu
 20. - Paterson imenovan za američkog ambasadora
 29. - sporazum između partizana i Crvene Armije o ulasku sovjetskih trupa u Jugoslaviju
- krajem meseca - Mihailovići napušta Srbiju i prelazi u Bosnu

Svet

2. - Saveznici ulaze u Pizu
3. - Britanci ulaze u Brisel
5. - Rusi objavljuju rat Bugarskoj
8. - Bugarska objavljuje rat Nemačkoj
10. - pad Finske
- 11-16. - Druga Konferencija u Kvebeku
12. - američka Prva armija ulazi u Nemačku
18. - američki avioni šalju pomoć Varšavi
21. - Saveznici ulaze u Rimini

Oktobar

Jugoslavija

1. - Crvena Armija ulazi u Jugoslaviju
6. - Tito se iz Moskve vraća u Jugoslaviju
8. - američka i britanska vojna misija stižu u Srbiju
15. - Crvena Armija i partizani oslobađaju Niš
20. - partizani i Crvena Armija ulaze u Beograd
23. - Šubašići stižu u Jugoslaviju
28. - Flojdove snage stižu u Jugoslaviju

Svet

3. - završava se ustanak u Varšavi
5. - Crvena Armija ulazi u Mađarsku
7. - Nemci donose odluku da napuste Grčku
9. - Izrael i Iran u Moskvi; sporazum o demarkacionoj liniji između Britanaca i Sovjeta na Balkanu
15. - savezničke trupe ulaze u Grčku

- 18. - grčka vlada se vraća u Atinu
- 19. - invazija na Filipine
- 20. - invazija Crvene Armije na istočnu Prusku
- 20. - američke trupe osvajaju Ahen
- 23-26. - pobjeda Amerikanaca u bitci za zaliv Lejte

Novembar

Jugoslavija

- 1. - američka obavještajna misija napušta Mihailovića
- 1. - novi sporazum Tito-Šubašić
- 2. - Ruzvelt odgovara kralju Petru
- 17. - Šubašić se sastaje sa kraljem Petrom
- 17. - Paterson predaje akreditive
- 20. - Šubašić u Moskvi

Svet

- 5. - vazdušni napad SAD na Manilu
- 22. - američke trupe zauzimaju Mec

Decembar

Jugoslavija

- 7. - Šubašić i Tito potpisuju dva dodatna sporazuma
- 21. - kralj Petar saopštava Šubašiću da sporazum Tito-Šubašić neustavan
- 27. - američka jedinica za vatrušno spasavanje napušta Mihailovića

Svet

- 3. - grčki rat u Grčkoj
- 3. - Rusi se pripremaju za napad na Budimpeštu
- 16. - nemački kontranapad u Ardenima
- 20. - Nemci napreduju prema Liježu
- 25. - Šubašić u Atini
- 31. - Lublinova komisija uspostavlja novi režim u Poljskoj

1945

Januar

Jugoslavija

- 11. - kralj Petar odbacuje sporazum Tito-Šubašić
- 16. - prvi predstavnik američke diplomatije stiže u Beograd

- 22. - kralj Petar otpušta Šubašića
- 29. - kralj Petar ponovo imenuje Šubašića

Svet

- 3. - saveznički napad u Ardenima
- 9. - američke trupe se iskrcavaju u Luzonu
- 17. - Crvena Armija zauzima Varšavu
- 20. - japanska vlada potpisuje primirje
- 22. - Ruzvelt kreće na Konferenciju u Jalti
- 22. - otvoren burmanski put ka Kini
- 30. - počinje Konferencija na Malti

Februar

Jugoslavija

- 11. - sa Konferencije na Jalti se zahteva da po ne da se primenjuje sporazum Tito-Šubašić
- 21. - feldmaršal Aleksander u poseti Titu

Svet

- 4. - počinje Konferencija na Jalti
- 4. - američke trupe ulaze u Manilu
- 13. - Crvena Armija osvaja Budimpeštu
- 13-14. - vazdušni napadi na Drezden
- 26. - američke trupe dolaze do Rajne južno od Dizeldorfa

Mart

Jugoslavija

- 3. - Kralj Petar imenuje regente
- 7. - formira se nova jugoslovenska vlada sa Titom kao premijerom
- 14. - britanski ambasador stiže u Beograd
- 17. - Mihailovič prima nemačkog emisara
- 20. - partizani započinju ofanzivu
- 21. - sovjetski ambasador stiže u Beograd
- 31. - američki ambasador stiže u Beograd

Svet

- 6. - Rusi postavljaju vladu u Rumuniji
- 7. - američke trupe prelaze Rajnu kod Remagena
- 8. - započinju pregovori oko predaje nemačkih trupa u Italiji
- 29. - američke trupe zauzimaju Frankfurt
- 29. - Crvena Armija ulazi u Austriju
- 30. - Crvena Armija zauzima Gdanjsk

April

Jugoslavija

2. - ambasador Paterson razgovara sa Titom
5. - Tito ide za Moskvu
6. - partizani zauzimaju Sarajevo
11. - Tito potpisuje pakt sa SSSR-om
25. - partizani zauzimaju Rijeku
30. - partizani dolaze nadomak Trsta

Svet

1. - ameri ke trupe se iskrcavaju na Okinavi
12. - predsednik Ruzvelt umire
13. - Crvena Armija zauzima Be
14. - Ajzenhauer zaustavljen na Elbi
18. - ameri ka vojska dolazi do granica ehoslova ke
19. - ameri ke trupe zauzimaju Lajpcig
21. - ameri ke trupe zauzimaju Bolonju
22. - Saveznici stižu do reke Po
25. - ameri ke i ruske trupe se susre u
25. - Ruske trupe okružuju Berlin
25. - otvara se Konferencija Ujedinjenih Nacija u San Francisku
28. - Musolini je ubijen
29. - Nemci se predaju u Italiji
30. - ameri ke trupe u Minhenu
30. - Hitler vrši samoubistvo

Maj

Jugoslavija

1. - partizani se spajaju sa savezni kim trupama kod Monfalkonea
2. - partizani priMaju predaju Nemaca u Trstu

Svet

1. - Japanci napuštaju Rangun
2. - pad Berlina
5. - Rusi traže od Ajzenhauera da se zaustavi u ehoslova koj
7. - Nemci potpisuju kapitulaciju Saveznicima

0 AUTORU

Dr Valter Roberts je diplomirao na Univerzitetu Kembridž, gde je bio Rouz Bol¹-stipendista, na Triniti koledžu, a bavio se istraživačkim radom na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard, kada su Sjedinjene Američke Države uvele u Drugi svetski rat, 1941. godine. Sledeće godine je stupio u državnu službu a njegov prvi posao je da bude spiker na "Voice of America" i to delu programa koji se emitovao za naciste u Nemačkoj.

Tokom mnogih godina koje je proveo u vladinoj službi, bio je član američke delegacije koja se sastala stotinama puta, pre nego što je došlo do Austrijskog državnog ugovora 1955, bio je Savetnik u američkoj ambasadi u Jugoslaviji, kao i savetnik direktora američke informativne agencije, što mu je najviši položaj tokom karijere. Trenutno je diplomata-u-zemlji na Univerzitetu Džordž Vašington².

Tokom svog službovanja u Jugoslaviji postao je svestan neadekvatnosti literature koja je opisivala ratne događaje oko i u samoj Jugoslaviji. Počeo je da traži informacije koje bi dale odgovor na pitanja koja su mu se tada nametala i koje bi popunile praznine koje su se otvarale. Takvo njegovo interesovanje se pretvorilo u sveobuhvatan istraživački projekat, koji je na kraju rezultirao ovom knjigom.

¹ Or. Rouse Ball - jedna od katedri na Kembridžu koje su dobile ime po matematičaru Rouzu Bolu (*prim. prev.*)

² Ovaj podatak datira iz vremena kada je napisana knjiga (*prim. prev.*)

CIP - KaTa/iorn3aL(Mja y nyönnKaQMJM
HapoflHa omojimotgks Cp6nje, Beorpafl

94(497.1)" 1941/1945"
321.728/74:929 TUTO
355:929 MnxannoBMh fl.
327(73:497.1)" 1941/1945"
327(410:497.1)"1941/1945"

POBEPTC, Ba/rrep, 1916-
Tito, Mihailovi i saveznici 1941-1945 /
Valter Roberts ; [prevod Nenad Periši], -
Beograd : igoja štampa, 2013 (Beograd :
igoja). - 402 str. : ilustr. ; 22 cm

Prevod dela: Tito, Mihailovi and the Allies,
1941-1945. - Tiraž 300. - Re izdava a: str.
13. - Hronologija doga aja: str. 383-399. - O
autoru: str. 401. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Registar.

ISBN 978-86-531-0015-5

a) Tuto, Jocun Bpo3 (1892-1980) b)
MuxaMnoBPih, flpajKa (1893-1946) c)
MeTyHapoflHM oahocm - CAfl - 1941-1945 d)
MeTyHapoflHM ohhocm - Be;iHKa BprnaHMja -
1941-1945 e) MeTyHapoflH4 oahocm -
Jyroc/iaBijja - 1941-1945 f) Jyroc/iaBwja -
McTopMja- 1941-1945
COBISS.SR-ID 202036748

Ova knjiga, objavljena 1973. godine u SAD, istovremeno uz opšte odobravanje u zapadnoj štampi, prvobitno je bila negativno primljena u zvaničnim jugoslovenskim krugovima. U leto 1973. jugoslovenska vlada je uložila zvaničan protest protiv ove knjige vladi Sjedinjenih Američkih Država, kao i protestnu notu ambasadi SAD u Beogradu.

Glavni pravac u kome je protest išao bio je da se Titov partizanski pokret izjednačava s pokretom otpora koji je organizovao Draža Mihailović. Po sudu partizana, njihov pokret bio je oslobodilačkog karaktera dok su Mihailovićeve trupe bile izdajničke i saradivale sa okupatorom.

Kako će to čitalac zapaziti, ova knjiga ne izjednačava ova dva pokreta; niti prihvata partizansku mitologiju o njima. Ništa na Balkanu, kako se navodi na ovim stranicama, nikada nije crno-belo – postoje samo različite nijanse sive.

ISBN 978-86-531-0015-5

9 788653 100155